

नमो त्वु णं समणस्स भगवओ महावीरस्स

श्री पर्व तिथि प्रकाश

श्री तत्त्वतंत्रविष्णोर्नाम विशिष्ट विवेचनात्मक

आनुवाद

ड. श्री जंभूविजयल गहली

નમોત્યુગં આચરિયવરાણં સિરિવિજયદાનસૂરીણં

સત્યનું (૩) કિરણુ

મહા મહોપાધ્યાય શ્રી ધર્મસાગરજી ગણિકૃત સ્વોપજ

શ્રી તત્ત્વતરંગિણીનો

વિશિષ્ટઃ ત્રિવેચનાત્મક અનુવાદ

પર્વતિથિ પ્રકાશ

કર્તા-ઉપાધ્યાયજી શ્રી જંબૂવિજયજી ગોસ્વી.

પ્રકાશક-શાહ ખુબચંદ પાનાચંદ, માનદ મંત્રી,

શ્રી સુક્તાબાઈ જ્ઞાનમંદિર, સુ. હસોઈ (ગુજરાત)

શ્રી શારદા મુદ્રણાલયમાં પંડિત ભગવાનદાસ હરખચંદે
છાપી જૈન સોગ્રાયટી નં. ૧૫-અમદાવાદ.

વિક્રમ સં. ૧૯૯૩. વીર સં. ૨૪૬૩. ઇ. સ. ૧૯૩૭

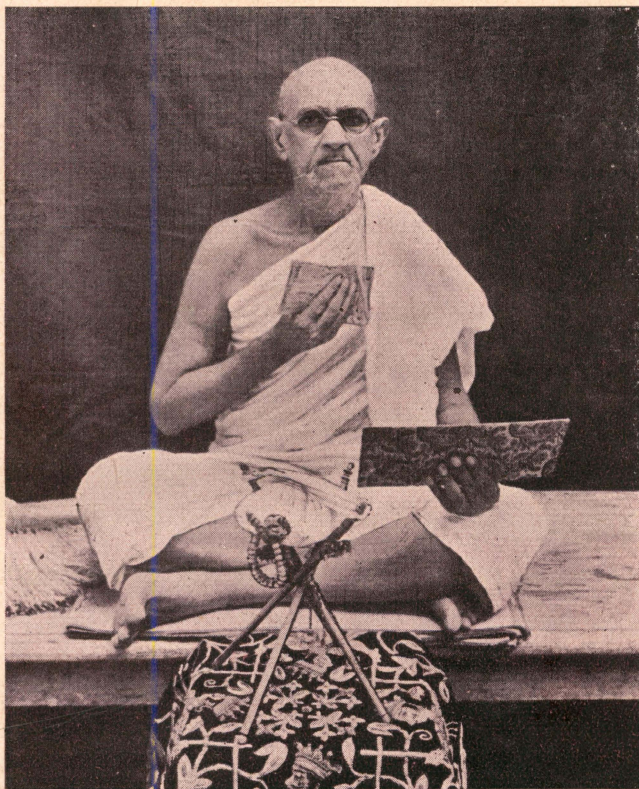
પ્રથમાવૃત્તિ. કીંમત. રૂ. ૦-૧૨-૦ નકલ ૧૦૦૦

અ પં છુ

તિથિની હાનિ વૃદ્ધિ વિષે શાસ્ત્રમાં કહેલા સત્ય
રસ્તે દોરનાર તે શાસન દિવાકર પરમ પવિત્ર મહાત્મા
પરમ પૂજ્ય ગુરુદેવ સ્વ. આચાર્ય શ્રી વિજયદાનસૂરીશ્વરને.

આપનો ઉપકૃત પ્રશિષ્ય જંબૂવિજય.

शासन-प्रभावक, प्रवचन पारंगत

आचार्य श्रीमद् विजयदानसूरीश्वरजी महाराज

जन्म • विक्रम सं. १९२४

झीझुवाडा

गणि-पंन्यासपद • १९६२

खंभात

दीक्षा • विक्रम सं. १९४६

गोघा

आचार्यपद • १९८१

छाणी

પ્રસ્તાવના

જૈન શાસ્ત્રોની પ્રણાલિ મુજબ તિથિની આરાધના કયે દિવસે કરવી જોઈએ? એ વિષય આપણે જેટલો ધારીએ છીએ તેટલો ગુચવાડા ભરેલો નથી પરંતુ ઘણો સ્પષ્ટ છે. મહોપાધ્યાય શ્રી ધર્મસાગરજી ગણિકૃત સ્વોપન શ્રી 'તત્ત્વ-તરંગિણી' એ વિષય ઉપર મૌલિક પ્રકાશ પાડનારો એક અત્યુત્તમ ગ્રન્થ છે. મહેં તેનો આ પુસ્તકમાં વિવેચનાત્મક અનુવાદ કરેલો છે, જે એક વખત પણ વાંચી જવાથી આખાલવૃદ્ધિજનોને તિથિવિષયક જૈન શાસ્ત્ર મર્યાદાનું સચોટ જ્ઞાન કરાવશે એવી મહને ખાત્રી છે.

જ્યારે પંચાંગના હિસાબે આરાધવાની પ્રબલ તિથિ ઉદયમાં હોવા છતાં તેના કરતાં તેની આગળ આવતી નિર્બલ તિથિની ક્ષય વૃદ્ધિના કારણે ઉદયતિથિનો ફેરફાર માનનારાઓએ સમાજમાં અનિચ્છનીય ઉઠાપોહ કરવા માંડ્યો ત્યારે સમાજના અર્થિ આત્માઓનું હિત બગડે નહિ એ હેતુથી આ પુસ્તક લખવાનો વિચાર ઉદ્ભવ્યો.

પ્રથમ મહેં આખાયે મૂલ પુસ્તકનો અભ્યાસક દ્રષ્ટિએ સંપૂર્ણ વિચાર કરી લીધો. મહને જણાયું કે એ પુસ્તક હાલમાં ડહોળાતી જન સમાજને બહુ ઉપકારક થઈ શકે તેવું છે. પરંતુ તે સંસ્કૃત ભાષામાં હોવાથી જોઈએ તેવો લાભ લોકો ઉઠાવી શકતા નથી અને ચર્ચામાં એજ પુસ્તકનું

નામ વધારેને વધારે આગળ ધરાતું હતું. આ સંયોગોમાં જો એ આખું પુસ્તક જ સારી છણાવટ પૂર્વક સરલ ગુજરાતિ ભાષામાં જનતા આગળ ધરવામાં આવે, તો તે લોકોના તમામ વર્ગની એક અગત્યતાને બંધ બેસતુ અને હૃદયેચ્છાને અનુકુલ પડતુંજ થઈ પડે એમાં જરાયે શક નથી.

આ કારણથીજ ગત ચાતુર્માસમાં મુંબઈ લાલબાગમાં મહેં પ્રસ્તુત અનુવાદ રચવાની પ્રવૃત્તિ ઉપાધી હતી અને ગુરૂકૃપાથી ત્યાંની સ્થિરતા દરમ્યાન લગભગ બે માસ જેવા ટુક વખતમાંજ તે સારી રીતે પાર પડી. તિથિ આરાધનાની ધર્મભાવનાવાળા મહાનુભાવો અને ચર્યાત્મક તિથિ વિષયક તત્ત્વ જિજ્ઞાસુ સજ્જનો આ ગ્રન્થને ઉઘાડે અને શંકા સમાધાન મેળવી પોતાના હૃદયને તૃપ્ત કરે-તેઓને બીજે ક્યાંય શોધવા જવું પડે નહિ કિંવા સંદેહમાં મુંઝાયા કરવું ન પડે-તે પ્રતિનો આ એક આદર્શ અનુવાદ થાય એ હેતુથી તેને લગતા ચર્યાતા તેમજ બીનચર્યાતા લગભગ સમગ્ર શાસ્ત્ર પ્રમાણોનો અને ચુકિતઓનો આ પુસ્તકમાં સંગ્રહ કરીને વિષય બની શકે તેટલો વિશદ કરવામાં આવ્યો છે.

એ કહેવાની ભાગ્યેજ જરૂર છે કે જેઓ આ ગ્રન્થ-માંથી અડધી વાતોને ઉપાધી લઈ જનતાને એમ સમજાવવા માગે છે કે-‘પુનમના ક્ષયે તેરસનો ક્ષય થઈ શકે છે,’ તથા ‘ક્ષયે પૂર્વા’ આદિ પ્રધોષનો અર્થ ક્ષય હોય તો પૂર્વનો ક્ષય કરવો અને વૃદ્ધિ હોય તો પૂર્વની વૃદ્ધિ કરવી,’ એમ કહીને હાલની કહેવાતી રૂઢિને તથા પોતાની નવિન મતિ કલ્પનાને સાચી ઠરાવવા માગે છે, તેઓના મતને મૂળ શાસ્ત્રકારેજ

પોતાનાં “તપ્ત ચતુર્દશ્યાં દ્વયોરપિ (ચતુર્દશીપૂર્ણમાસ્યોઃ) વિદ્યમાન-
ત્વેન તસ્યા (પૂર્ણમાસ્યાઃ) અપ્યારાધનં જાતમેવ”- ‘ પુનમના ક્ષયે
ચૌદશને દિવસે ચૌદશ અને પુનમ બન્ને વિદ્યમાન હોવાથી
ચૌદશની સાથે પુનમની પણ આરાધના થઈ જ જાય છે ’-
ધત્યાદિ વચનો દ્વારા સદંતર ખોટો જાહેર કરેલો છે. આ
માટે ગાથા ૪-૫-૧૭ ખાસ વિચારવા જેવી છે.

આ ગ્રન્થની ગાથા ૫ ની શરૂઆતના જે મુદ્રિત પાઠ
ઉપરથી આજે પુનમે પૌષધની અવશ્ય કર્ત્તવ્યતા જણાવી
લોકોને ‘ક્ષીણ પૂર્ણિમા પણ જુદી કરવી જોઈએ’ એવા
ભ્રમમાં પાડવાનો પ્રયાસ થાય છે તે પાઠ અશુદ્ધ છે. એટલું
જ નહિ પરંતુ તે પાઠથી પૌષધની અવશ્ય કર્ત્તવ્યતા શાસ્ત્ર-
કારે ચતુષ્પવિની કહેલી છે, અને પુનમ આદિ એ પૌષધની
અવશ્ય કર્ત્તવ્યતા ફરમાવેલી નથી તે ગાથા ૫ તથા ૩૪
અને ૩૫ પણ જોવાથી, સમજી શકાશે.

એક દિવસમાં બે કાર્યો થઈ શકવાની માફક બે ભેગી
તિથિનું અનુષ્ઠાન પણ થઈ શકે છે, એવું ગ્રંથકાર પોતાના
શ્રીમુખે જાહેર કરે છે. તે ગાથા ૧૮ની ટીકાના “एवं क्षीणती-
थावपि कार्यद्वयमद्य कृतवानहम्” અક્ષરો જોવાથી મારુમ પડશે.
એ ઉપરથી ‘બે ભેગી તિથિનું’ ખંડન થઈ શકતું નથી, અને
તેની આરાધના વિષે વિકલ્પો ઉઠી શકતા નથી એ પણ
સમજી શકાશે.

પરંપરા કઈ સાચી મનાય અને કેવી પરંપરા તજ
દઈને કેવી પરંપરા અનુસરવી જોઈએ તે ગાથા-૧૫ ના
વિવેચન ઉપરાંત ગાથા ૪૫-૪૬-૪૭ માં ગ્રન્થકાર મહાત્માએ

સારી રીતે સમજાવ્યું છે. શ્રી જિનવચનથી વિરૂદ્ધ જાણવા છતાં જેઓ પરંપરાના નામને વળગી પડી પોતાની માન્યતા ચલાવવા મથે છે તેઓનું સ્વરૂપ કેવું હોય છે તે શાસ્ત્રકારે ગાથા ૩૬થી ૪૪માં અચ્છી રીતે પ્રકાશ્યું છે. એકંદર પહેલેથી છેલ્લે સુધી આખો અન્ય ઘણોજ મનનીય અને બોધક છે. એમાં તમોને જૈનશાસ્ત્રોના મતે તિથિની હાનિ વૃદ્ધિ માની શકાય છે તે, પચાસ અને સિત્તેર દિવસો, ચોથ પાંચમની કેવી અનન્તર પૂર્વે જોઈએ તે, ચોમાસી અને સંવત્સરીના છઠ્ઠું અઠ્ઠમો, તેર બેસણાના અને પ્રકાશમાં આવતા તેવા જ બીજા પાનાંની અપ્રામાણિકતા, ઉત્સર્ગ તથા અપવાદનું બદાબલ, ભગવાને કંઈું તેમ કરવાનો નિષેધ અને આજ્ઞાની પ્રધાનતા આદિ લગભગ સઘળા વિષયોના સત્તાવાર ખુલાસાઓ જાણવા મળશે.

ખુદ અન્યકારે ‘આ અન્ય તિથિની હાનિવૃદ્ધિમાં શંકા-શીલ થતા મનુષ્યોની શંકા દૂર કરવા માટે છે’ ઇત્યાદિ સ્વરૂપ છેલ્લી ગાથાઓમાં સ્પષ્ટ કર્યું છે, તે ૫૯-૬૦-૬૧-૬૨ ગાથાઓ જોવાથી માલુમ પડશે.

આ અનુવાદ લખતી વખતે મહેં છાપેલી પ્રત ઉપરાંત છાણી તથા ખંભાત ભંડારની ત્રણ હસ્તલિખિત પ્રતો સાથે રાખી હતી. તે સાથે મેળવતાં છાપેલી પ્રતમાં કેટલીક અશુદ્ધિઓ, ત્રુટિઓ અને પાઠાંતરો રહી ગયેલા માલુમ પડ્યા હતા. તેની યથા સ્થાને સામાન્ય નોંધ લીધેલી છે આમાં મૂળ અને ટીકાનો આખો અનુવાદ કર્યો છે. પરંતુ મૂળ ગાથાની માફક ટીકાનો પાઠ આ પુસ્તકમાં આપ્યો નથી તેનું કારણ

તે છપાઈ ગયેલો હોઈ પુસ્તકનું કદ ન વધે તે છે જેમને તે જોવાની ઈચ્છા હોય તેમને છાપેલી પ્રતમાંથી તે તે સ્થળે જોઈ લેવા સારૂ અત્રે ભલામણજ કરવી રહી. દરેક સ્થલના પ્રમાણપાઠો તો કુટનોટમાં આપેલા જ છે. આવશ્યકતા-નુસાર નોંધો પણ કરેલી છે કુટનોટમાં જે પાઠો આગળ કેવળ પૃષ્ઠાંકજ કૌંસમાં બતાવેલા છે, તે પાઠો મૂળ છાપેલી પ્રતના પાના પ્રમાણે છે. બીજા પાઠોમાં અંથોનાં નામ સાથે જ પૃષ્ઠઆદિ કૌંસમાં લખેલા છે.

આખો અનુવાદ ટીકાની શૈલીથી વાંચકોને સારી રીતે સમજાવી શકે અને રસ ઉપજાવે તેવી વિવેચક દ્રષ્ટિએ કરવામાં આવ્યો છે તેથી આ અનુવાદને મહેં વિવેચનાત્મક અનુવાદ તરીકે કથન કરેલો છે. અને વિષય મુખ્યત્વે 'પર્વ-તિથિની આરાધના માટે પ્રકાશ પાડનારો હોવાથી અનુવાદનું નામ "પર્વતિથિ પ્રકાશ" રાખ્યું છે. ટીકાનો અક્ષરાનુવાદ તથા વિવેચન પૃથક્ સમજી શકાય તે હેતુથી ટાઈપ નાના મોટા રાખવાની કાળજી મુદ્રકોએ રાખેલી છે, તે પુસ્તકના વાંચન ઉપરથી યદ્યપિ સમજી શકાશે તથાપિ એ કહેવું અસાંપ્રત નથી કે વિવેચનનું વણાટ મૂળના તારેતાર કરેલું હોવાથી આખી વસ્તુ એક, અખંડ, અને અભિન્ન છે.

એ ખરૂં છે કે આ ગ્રન્થના મૂલ કર્તા ઉપાધ્યાયજી શ્રી ધર્મસાગરજી ગણિએ કેટલીક બાબતોમાં શાસ્ત્રવિરુદ્ધ પ્રરૂપણા કરી હતી. તેથી તેઓ કેટલીક વખત ગરજ બહાર મૂકાયા હતા. અને તેમને તે બદલ 'મિચ્છામિદુક્કડં' પણ અનેકવાર દેવું પડ્યું હતું. તથાપિ તેઓના આ ગ્રન્થમાં જે

પ્રરૂપણા કરવામાં આવી છે તે શાસ્ત્રાનુસારી છે. અને ગચ્છાધિપતિ આચાર્યદેવ શ્રી વિજયદાનસૂરિ મહારાજે સંમતી આપેલી છે. આ બાબત મૂલ ગ્રંથના છેલ્લા ભાગ ઉપર મૂલ ગ્રંથકારનો ઉલ્લેખ જોવાથી સ્પષ્ટતા મળી પડશે. શ્રી ધર્મસાગરજીએ જે વિષયમાં લિન્ન પ્રરૂપણા નથી કરી તે વિષયમાં પણ તેમને તપગચ્છ મહેલના સ્તંભ સમાન માનનાર તેમના અનુયાયી આજે લિન્ન પ્રરૂપણા કરે છે એ વર્તમાન જમાનાની એક નવાઈ છે. આ અનુવાદ રચવાનો આશય તો એ છે કે શાસ્ત્રવિરૂદ્ધ કોઈપણ વસ્તુ તરફ દોરવાઈ જતા પહેલાં તેઓ અને બીજાઓ પણ શાસ્ત્ર રહસ્ય કે જે ઉ. શ્રી ધર્મસાગરજી જેવાને પણ માન્ય હતું તે બરાબર સમજી લે.

આ પુસ્તકમાં એકંદર ૧૨૨ ટિપ્પણો છે. અને ૨૦૭ વિષયો છે. મૂળ ગ્રંથનાં પ્રમાણો ઉપરાંત બીજાં અનેક પ્રમાણો લેવામાં આવ્યાં છે તે દરેકની સૂચિ આ સાથે આપવામાં આવેલી છે. જે વાંચવાથી વાંચકો વિશેષ માહિત થશે.

પૂર્વ મહાપુરૂષોના અભિપ્રાયને યથાસ્થિત સ્પષ્ટ કરવા સિવાય અમોએ આ પુસ્તકમાં નવિન કાંઈ કરેલું નથી, તિથિ આરાધન એ એક શાસ્ત્રનો વિષય છે. એમાં આપણી મતિ કલ્પના ચાલી શકે નહિ. અને તેથીજ આ પુસ્તકમાં શાસ્ત્રોના પ્રમાણ પૂર્વક શાસ્ત્રકારોએ જે કહેલું હોય તેજ કહેવામાં આવ્યું છે. જે કહેવામાં એક શાસ્ત્રવચનાનુરાગી મધ્યસ્થ અનુવાદક તરીકેની મહેં માત્ર ફરજ જ બજાવેલી છે. ગુણીજનો તો એને જે ગુણ આપશે તે એ મહાપુરૂષોને જ લેખે જશે.

પરંતુ જેઓ પોતાના સ્વભાવ પ્રમાણે પ્રમાણ રહિત ચક્રા તક્રા દોષ જ આપનારા હશે તેઓ તે મહાપુરૂષોને દોષ આપવાનું સાહસ કરીને પોતાના જ તે દોષો પ્રગટ કરનારા થશે એ સ્વયં સમજી શકાય તેવું છે. કેાઈ પણ જિજ્ઞાસુ મહાનુભાવને આ પુસ્તકના વાંચનથી તત્વનો નિશ્ચય થશે તો તેટલા કારણથી હું મહારો શ્રમ સફળ થયો ગણીશ.

વીરશાસન સાપ્તાહિકના સંપાદકે આ અનુવાદ ક્રમશઃ પોતાના પત્રમાં સંપૂર્ણ પ્રગટ કરેલો છે. વાંચકોને તે સવિશેષ આદર પાત્ર અને લાભપ્રદ થયો છે. આજે પુસ્તક રૂપે રજુ કરાય છે. ન્યાયી સમાજ એને ઘટતો ન્યાય આપીને ઇચ્છિત લાભ ઉઠાવવાનું નહિ ચૂકે એ વિશ્વાસ સાથે હું આ પ્રાસ્તાવિક નિવેદન સમાપ્ત કરું છું.

લેખક.

આ કિંમતી પુસ્તક છપાવવામાં સહાય કરવાનું સુકૃત ઉપાર્જન કરનારા પુણ્યશાલીઓનાં નામો.

૩૧. ૧૦૦-૦-૦ શેઠ નાથાભાઈ મોતીલાલ નાવસવાલા.
 ૩૧. ૧૦૦-૦-૦ શેઠ છીતાભાઈ ચુનીલાલ ફઠીઆ ભાટપોરવાળા.
 ૩૧. ૧૦૦-૦-૦ શેઠ ચુનીલાલ ખીતાબરદાસ. હા. તેમના પુત્ર બાબુભાઈ વડજવાલા.
 ૩૧. ૧૦૦-૦-૦ એક સદ્ગૃહસ્થ તરફથી.

અન્યમાં મૂલાકારેલીધેલાં પ્રમાણોની સૂચી.

અન્ય	પૃષ્ઠ	અન્ય	પૃષ્ઠ
શ્રી નંદીસૂત્ર	પૃ. ૨	શ્રી સમવાયાંગ	પૃ. ૨૦૭
„ મહાનિશીથ	„ ૩	„ વિધિપ્રપા	„ ૨૦૮
„ વ્યવહાર ચૂર્ણ	„ „	„ જીવાલિગમ	„ ૨૧૧
„ આવશ્યક „	„ ૪	„ નંદી ચૂર્ણ	„ ૨૧૬
„ પાક્ષિક „ પૃ. ૪-૨૦૩		„ આવશ્યક	„
„ નિશીથ ભાષ્ય „ „-૨૦૬		„ સુયગડાંગ નિર્ચુકિત	„
„ ઉમાસ્વાતિ પ્રધોષ	પૃ. ૨૧	„ વ્યવહાર ભાષ્ય	૨૧૭
યદુક્તમ્	„ ૨૩	„ આવશ્યક ટીકા	૨૧૧
„ રૂપલ્લિપ્ત સમાધ્યારી	„ ૨૮	„ તત્ત્વાર્થ	૨૨૪
„ પૌષ્ઠવિધિ	પૃ. ૨૮-૨૨૩	„ વિશેષાવશ્યક વૃત્તિ	૨૩૨
„ પ્રમાણુનયતત્ત્વ લોકાલંકાર	પૃ. ૩૦	„ સ્થાનાંગ વૃત્તિ	„
„ લલિતવિસ્તરા	„ ૯૯	„ સ્યાદાદમંજરી	„
„ સૂત્રકૃતાંગ	„ ૧૦૯	„ કલ્પ વૃત્તિ	૨૩૫
„ શત્રુંભ્ય માહાત્મ્ય	„ ૧૧૦	„ ભગવતી ટીકા	૨૩૬
યદ્વા	„ ૧૯૦	„ અનુયોગદ્વાર	૨૪૨
„ રત્નકોશ	„ ૧૯૯	„ પ્રતિષ્ઠા કલ્પ	„
„ દશવૈકાલિક વૃત્તિ	„ „	„ વીરચરિત્ર	„
„ બૃહત્કલ્પ ચૂર્ણ	„ ૨૦૨	„ તિલકાચાર્ય ટીકા	૨૪૩
„ નિશીથ ચૂર્ણ	„ ૨૦૭-		
	૨૧૦-૨૩૪		

ગ્રન્થમાં અનુવાદકે લીધેલાં પ્રમાણોની સૂચી.

ગ્રન્થ	પૃષ્ઠ
શ્રી શ્રાદ્ધવિધિ	પૃ. ૫-૬-૭-૮-૧૨-૧૩-૨૧
„ ધર્મસંગ્રહ	„ „ „ „-૧૨-૧૩-૨૧
„ વિચારામૃતસાર સંગ્રહ	„ ૬
„ આરંભ સિદ્ધિ	„ ૧૧-૧૭-૨૦
„ સૂર્ય પ્રગતિ	„ „ ૧૮
„ સેનપ્રશ્ન	„ ૧૪-૭૩-૧૧૫-૧૧૬
„ કલ્પસુબોધિકા	„ ૧૯-૧૧૯
„ ઉત્તરાધ્યયન પાઠટીકા	„ ૪૧
„ સત્રકૃતાંગ ટીકા.	„ ૫૧
„ હીરપ્રશ્ન	પૃ. ૫૪-૬૯-૭૪-૭૫-૭૬-૮૩-૧૧૭-૧૪૩
„ કલ્પ કિરણાવલી	પૃ. ૬૩
„ ઉપદેશ પદ	„ ૬૭-૧૨૯
„ અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમ	„ ૮૦
„ બૃહત્કલ્પ બૃહદ્ભાષ્ય	„ ૯૨
„ નિશીથચૂર્ણિ	„ ૧૧૯-૧૩૬-૧૫૨-૧૭૦
„ ષોડશક	„ ૧૩૦
„ નિશીથ ભાષ્ય	„ ૧૩૬-૧૬૯-૨૧૮
„ તિથિ વિચાર	„ ૧૪૬-૧૪૭-૧૪૮
„ કલ્પદીપિકા	„ ૧૫૫
„ શાન સાર	„ ૧૭૬
„ યોગવિશિકા	„ „
„ સંમતિતર્ક	„ ૧૭૭

મૂલ મુદ્રિત પ્રતમાં રહી ગયેલા પાઠાન્તરો,
અશુદ્ધિઓ આદિ ટિપ્પણોની સૂચી.

.....
.....

ટિપ્પણાંક	પૃષ્ઠાંક	ટિપ્પણાંક	પૃષ્ઠાંક
૧૫	પૃ. ૯	૭૯	,, ૧૮૮
૨૫	,, ૧૯	૮૮	,, ૨૦૫
૨૮	,, ૨૩	૯૩	,, ૨૦૮
૨૯	,, ૨૬	૯૪	,, ૨૦૯
૩૦	,, ૨૮	૯૬	,, ૨૧૦
૩૨	,, ૩૩	૯૭	,, ,
૩૬	,, ૫૯	૧૦૦	,, ૨૧૨
૩૭	,, ૬૧	૧૦૬	,, ૨૨૦
૪૯	,, ૧૦૦	૧૦૮	,, ૨૨૩
૫૦	,, ૧૦૪	૧૦૯	,, ,
૫૧	,, ૧૦૫	૧૧૧	,, ૨૩૧
૫૨	,, ૧૦૬	૧૧૨	,, ,
૫૩	,, ૧૦૭	૧૧૩	,, ૨૩૨
૫૬	,, ૧૧૦	૧૧૪	,, ,
૭૬	,, ૧૮૨	૧૧૫	,, ૨૩૪
૭૭	,, ૧૮૪	૧૧૬	,, ,
૭૮	,, ૧૮૬	૧૨૦	,, ૨૪૧

અનુક્રમણિકા.

—(૦)—

વિષય.	પૃષ્ઠ.
ગાથા ૧ લી.	૧ થી ૩
૧ મંગલાચરણ તથા	
વિષયકથન.	૧
ગાથા ૨ જી.	૩-૯
૨ પર્વતિથિઓ	૩
૩ પદ્મપર્વિઆદિ પર્વતિથિઓ	૫
૪ પર્વતિથિની આરાધ-	
નીયતાનું કારણ.	૬
૫ સંવત્સરિ આદિની	
પ્રધાનતા.	૮
૬ કલ્યાણક તિથિઓ પણ	
પર્વતિથિરૂપ છે.	૮
ગાથા ૩ જી	૯-૧૦
૭ તપ ઉપરાંત જિનવંદનતથા	
સાધુવુંદનની પણ અવશ્ય	
કર્તવ્યતા	૯
ગાથા ૪ થી	૧૦-૨૫
૮ તિથિવારની સમજ	૧૦
૯ ઉદયતિથિ આરાધ-	
વાનો નિયમ	૧૨
૧૦ ઉદયતિથિ તોડે તો	
આત્માભંગ આદિ.	૧૩

વિષય.	પૃષ્ઠ.
૧૧ શું ઉદયતિથિનું પ્રમાણ	
ક્ષયવૃદ્ધિ હોય ત્યારે	
તિરસ્કરણીય છે ?	૧૫
૧૨ ક્ષયવૃદ્ધિ પ્રસંગે	
અપવાદ વિધિ.	૧૬
૧૩ તિથિની ક્ષયવૃદ્ધિ	
ઐટલે ?	૧૭
૧૪ જૈનમત પ્રમાણે પણ	
પર્વતિથિની થતી	
ક્ષયવૃદ્ધિ.	૧૮
૧૫ બીજાદિનો ક્ષય કિંવા	
બીજાદિની વૃદ્ધિ	
બોલાય કે નહિ ?	૧૯
૧૬ પંચાંગની માન્યતા.	૧૯
૧૭ જોતીયાં પંચાંગથી	
ભ્રમમાં ન પડો.	૨૦
૧૮ પૂ. પા. ઉમાસ્વાતિ	
મહારાજનું વચન પણ	
શું સાબીત કરે છે ?	૨૧
૧૯ ચૌદશનો ક્ષય હોય	
ત્યારે શું પુનઃ પકિષ્પ	
ચાય કે ?	૨૨

વિષય.	પૃષ્ઠ.
૨૦ તેરસ છતાં ચૌદશ કહે- વાય તેનો ખુલાસો.	૨૪
૨૧ વિરોધનો પરિહાર	૨૪
૨૨ વાદીનો સ્વીકાર.	૨૫
ગાથા ૫ મી	૨૫-૯૭
૨૩ વાદીની વિશેષ શંકાઓનું નિરાકરણ.	૨૫
૨૪ ક્ષીણ તિથિ રહિત તિથિ સ્વીકારવામાં આપત્તિઓ.	૨૭
૨૫ 'પૂર્ણિમાના ક્ષયે તમે શું કરશો ?'	૨૯
૨૬ પુનમનો ક્ષય ચૌદશ- માઝ સમાપ્ત જાય છે.	૨૯
૨૭ ચતુર્દશીના ક્ષયે ત્રયો- દશીજ લેવી સત્ય છે.	૩૦
૨૮ સાથે આવેલી પર્વ- તિથિઓ અંગે ખુલાસો.	૩૧
૨૯ જુદો તપ કરાય છતાં તિથિ જુદી ન કરાય.	૩૨
૩૦ ક્રોધ વાદી પુનમના ક્ષયે તેરસનો ક્ષય અને પાંચમના ક્ષયે ત્રીજનો ક્ષય સ્થાપન કરે છે.	૩૪
૩૧ બીજ વાદીનો ઉત્તર.	૩૫
૩૨ સિદ્ધાન્તિ એનું ખંડન કરે છે-શું બધી પર્વિઓ અખંડ રહી	

વિષય.	પૃષ્ઠ.
શકે ?	૩૬
૩૩ પૂર્વતર તિથિઓના ક્ષયવાદીઓનું પરવાદિ સાથે સમાનપણું.	૩૭
૩૪ પૂર્વતર તિથિ ક્ષય વાદીની દલીલોનું નિરસન.	૪૦
૩૫ બોધક પ્રશ્નોત્તરી.	૪૦
૩૬ અદનમક્ષનું દર્શાવ.	૪૧
૩૭ ભોંતીયાં પંચાંગોની બ્રમોત્પાદકતા.	૪૨
૩૮ પૂર્વતિથિની ક્ષયવૃદ્ધિ લખવાનો આશય.	૪૪
૩૯ પ્રમાણ અપ્રમાણ શું માનવું ?	૪૫
૪૦ પુનમના ક્ષયે તેરસ ન થાય તેની ચર્ચા.	૪૬
૪૧ તિથિભોગ સંપૂર્ણ થતો જોઈએ.	૪૭
૪૨ પુનમના ક્ષયે તેરસ કરવામાં વાંધા.	૪૮
૪૩ 'ક્ષયે પૂર્વાજ અને વૃદ્ધી ઉત્તરા જ'નું સ્પષ્ટીકરણ.	૪૮
૪૪ પૂર્વાને બદલે પૂર્વ તરાથી આવતી અન્યવસ્થા.	૪૯

વિષય.	પૃષ્ઠ.
૪૫ આગ્રહીનું શરણુ કુચુકિતઓ.	૫૦
૪૬ એક દિવસે એક જ તિથિના અનુષ્ઠાનની ગેરસમજ.	૫૧
૪૭ આપત્તિનો તોડ	૫૩
૪૮ હીરપ્રશ્નનો પાઠ પણ પુનમના ક્ષયે તેરસનો અને પાંચમના ક્ષયે ત્રીજનો ક્ષય કરવાનું કહેતો નથી.	૫૪
૪૯ પ્રશ્ન-પુનમના ક્ષયે છટ્ટે અંગેનો.	૫૫
૫૦ ગુપ્તવણુ છેજ ક્યાં ?	૫૭
૫૧ કુપ્તતા માણસને તરણુ પકડવા જેવું.	૫૭
૫૨ પુનમના ક્ષયે તેરસ માનવામાં કોઈ શાસ્ત્રાધાર નથી.	૫૮
૫૩ પાંચમના ક્ષયે ત્રીજના ક્ષયની અસત્યતા.	૬૦
૫૪ 'પંચમી સ્વીકાર પ્રસંગ'ના પાઠનો ઘટસ્ફોટ.	૬૧
૫૫ પાંચમનો ક્ષય યોથમાં કેમ સમાવાય છે ?	૬૨
૬૬ એક બીજા વિદ્વાનની દલીલ.	૬૪

વિષય.	પૃષ્ઠ.
૫૭ પર્વોની તિથિ સાથે નિયમિતતા.	૬૫
૫૮ પંદર, પચાસ, અને સીત્તેર દિવસનો મેળ કોને મળે છે ?	૬૫
૫૯ પંદર, પચાસ અને સીત્તેર દિવસો તિથિ ઓથી જ ગણવા બાબત.	૬૭
૬૦ અસમર્થ દલીલોની અનિચ્છનીયતા.	૭૦
૬૧ પંચમીનો તપ પણ ચતુર્થીમાં.	૭૨
૬૨ અનુષ્ઠાનની માફક તપ પણ મેળો આવી જવા બાબત.	૭૩
૬૩ સેનપ્રશ્ન અને હીરપ્રશ્નના પાઠો.	૭૩
૬૪ વધુ વિચારણા.	૭૫
૬૫ આખી પાંચમનો તપ પણ ચતુર્થીમાં ગણાય છે કે નહિ ?	૭૫
૬૬ શ્રદ્ધા પણ વિધિને અનુકૂલ નોંધાએ.	૭૭
૬૭ રૂપીઆમાં આનો સમાધ ન્યાય છે.	૭૮

વિષય.	પૃષ્ઠ.
૬૮ કોડી ખાતર કોડ	
ગુમાવનાર કમનસીબ.	૭૯
૬૯ કથા ઉપનય.	૮૦
૭૦ સચિત્ત ત્યાગ અને	
શીલપાલન.	૮૧
૭૧ ત્રણ પદ્ધિઓ આખી	
ઝોછી થઈ ગઈ	
તેનું શું ?	૮૨
૭૨ નિયમ શો છે ?	૮૩
૭૩ સચિત્ત ત્યાગાદિ	
નિયમથી મુંઝાવાની	
અનાવશ્યકતા.	૮૪
૭૪ પરંપરાનો સવાલ.	૮૬
૭૫ પરંપરા કેવી માનવી ?	૮૭
૭૬ પોકલ પરંપરા અને	
તેર બેસણા	૮૮
૭૭ હાલની પ્રવૃત્તિ અને	
પરંપરાને કાંઈ મેળ	
નથી.	૯૦
૭૮ નિરાધાર અને	
અપ્રામાણિક પ્રવૃત્તિ	
પોષવામાં પ્રાયશ્ચિત્ત.	૯૧
૭૯ નિઃશુક પરિણામ.	૯૩
૮૦ ગાથા પાંચમીનો	
ઉપસંહાર.	૯૫
ગાથા ૬ ઠી	૯૭-૯૯

વિષય.	પૃષ્ઠ.
૮૧ તિથિયુક્ત તિથિ લેવા	
માટે યુક્તિઓ.	૯૭
ગાથા ૭ મી	૯૯-૧૦૦
૮૨ વિશેષ સમર્થન.	૯૯
ગાથા ૮ મી	૧૦૦-૧૦૧
૮૩ શંકાનું સમાધાન.	૧૦૦
ગાથા ૯ મી	૧૦૧-૧૦૨
૮૪ સ્પષ્ટીકરણ.	૧૦૧
ગાથા ૧૦ મી	૧૦૨
૮૫ હાલની કારણતા.	૧૦૨
ગાથા ૧૧ મી	૧૦૨-૧૦૪
૮૬ કારણ સ્વરૂપનો	
વિચાર.	૧૦૨
ગાથા ૧૨ મી	૧૦૪-૧૦૬
૮૭ ન્યાય યોજના.	૧૦૪
ગાથા ૧૩ મી	૧૦૬
૮૮ અથવા.	૧૦૬
ગાથા ૧૪ મી	૧૦૬-૧૦૮
૮૯ યૌદ્ધશની પદ્ધિ	
સનાતન છે.	૧૦૬
૯૦ યોધ યૌદ્ધ શરે નહિ.	૧૦૭
ગાથા ૧૫-૧૬ મી	૧૦૮-૧૧૦
૯૧ આગમની સાક્ષી.	૧૦૮
૯૨ અમૃતાંજન.	૧૧૦
ગાથા ૧૭ મી	૧૧૧-૧૧૪

વિષય.	પૃષ્ઠ.
૯૩ વૃદ્ધિ હોય ત્યારે	
શું કરવું ?	૧૧૧
૯૪ ઉત્તર તિથિની સિદ્ધિ.	૧૧૨
૯૫ શ્રીમંતની દીકરી.	૧૧૩
૯૬ ન્યાયની ભાષામાં.	૧૧૪
૯૭ સમાપ્તિસૂચક ઉદયની	
પ્રમાણતા.	૧૧૪
૯૮ છટ્ટનો પ્રશ્ન.	૧૧૭
૯૯ ચૌદશનું કલ્પવાંચન	૧૧૮
૧૦૦ અમાસ આદિના	
ક્ષયે ચૌદશે કલ્પવાંચન.	૧૨૦
૧૦૧ અમાસ-એકમનું	
કલ્પધર.	૧૨૦
૧૦૨ તેરસનો ક્ષય કરવાથી	
બાધ.	૧૨૧
૧૦૩ એકમ આદિના ક્ષયે.	૧૨૨
૧૦૪ અમાસની વૃદ્ધિ હોય	
ત્યારે.	૧૨૩
૧૦૫ તેરસની વૃદ્ધિ કરવી	
અનિષ્ટ છે.	૧૨૩
૧૦૬ લેને ગણ પુત.	૧૨૫
૧૦૭ બ્રમ શાથી ?	૧૨૬
૧૦૮ વ્યાજ અને મૂડી.	૧૨૬
૧૦૯ ફેરફાર કેવો થવો	
જોઈએ ?	૧૨૭
૧૧૦ કોઈની આંખો ઉઘાડી	
હોય તો આપણે ફેાડી	

વિષય.	પૃષ્ઠ.
નાખવી જોઈએ નહિ.	૧૨૭
૧૧૧ મિથ્યાત્વનો ભય	
ખોટો છે.	૧૨૮
૧૧૨ ઔદયિકી શું કહે છે ?	૧૩૦
૧૧૩ કાર્યા શબ્દનો અર્થ.	૧૩૧
૧૧૪ 'પૂર્વ-પૂર્વતરની ક્ષય	
વૃદ્ધિ' ધરની ખોસી	
ધાણેલી.	૧૩૨
૧૧૫ આરાધના નથી	
ઉડાવાતી કે નથી	
ખેવડાતી.	૧૩૩
૧૧૬ ઉત્સર્ગ કરતાં અપવાદ	
કયારે બંધવાન ?	૧૩૪
૧૧૭ ઉત્સર્ગના સ્થાને	
ઉત્સર્ગ અને અપ-	
વાદના સ્થાનેજ	
અપવાદ.	૧૩૬
૧૧૮ થોડું માનવું અને થોડું	
નહિ માનવું તે.	૧૩૭
૧૧૯ અવ્યવસ્થા સામે	
પગલાં.	૧૩૮
૧૨૦ મેળ વિનાની રૂઢી.	૧૩૯
૧૨૧ ખામીઓથી ભરેલી.	૧૪૦
૧૨૨ વિરૂદ્ધ પક્ષોનું ખંડન.	૧૪૧
૧૨૩ પુનમ અમાસની	
વૃદ્ધિનું બીજું શાસ્ત્ર	
પ્રમાણ.	૧૪૩

થાય છે ત્યારે ક્ષયવૃદ્ધિ થાય છે. તેની સમજુતી માટે તે જ ઠેકાણે આપેલું ચિત્ર ફરીથી ધ્યાનમાં લઈ લેવું.

જૈનમત પ્રમાણે પણ પર્વતિથિની થતી ક્ષયવૃદ્ધિ.

કેટલાક એમ કહે છે કે-‘જૈનમતમાં પર્વતિથિની ક્ષયવૃદ્ધિ થતી નથી.’ કિન્તુ તેમનું આ કહેવું બરાબર નથી, કારણ કે, જૈનશાસ્ત્રોમાં દરેક તિથિની ક્ષયવૃદ્ધિ થતી હોવાનું કહેલું છે. આ વાતનો જરા આપણે વિચાર કરીએ. પરિપૂર્ણ ત્રીસ અહોરાત્ર પ્રમાણ એક કર્મમાસ કહેવાય છે. યોગણત્રીસ અહોરાત્રી ઉપર એક આખા દિવસના બત્રીસ બાસઠીઆ ભાગ પ્રમાણ (૨૯-૩૨) ચંદ્રમાસ ગણાય છે. અને ૩૦|| દિવસનો એક સૂર્યમાસ થાય છે. કર્મમાસ સાથે ચંદ્રમાસ વિચારતાં પ્રતિવર્ષે છ ક્ષયતિથિઓ આવે છે. અને કર્મમાસ સાથે સૂર્યમાસ વિચારતાં છ વૃદ્ધિતિથિઓ આવે છે. એ પ્રમાણે ક્રમસર થતાં પાંચ વર્ષ પ્રમાણ એક યુગમાં એકમથી પુનઃમ સુધીની તમામ તિથિઓને ક્ષયવૃદ્ધિના રોગમાંથી પસાર થવું પડે છે. આજ કારણથી શ્રી સૂર્યપ્રજ્ઞપ્તિ આદિ સૂત્રોમાં સ્પષ્ટ અક્ષરો છે કે-“^{૨૩}એક વર્ષમાં છ ઋતુઓ છે, તેમાં છ ક્ષય રાત્રીઓ છે અને છ અધિક રાત્રીઓ છે.

૨૩-“તત્થ खलु इमे छ उड्ड पं० तं.....तत्थ खलु इमे छ ओमरत्ता पं० तं.....तत्थ खलु इमे छ अतिरत्ता पं० तं... “छच्छेव य अहरत्ता आइच्छाओ हवन्ति माणाहं । छच्छेव ओमरत्ता चंदाहि हवन्ति माणाहिं ॥”

(इति सूर्यपज्ञप्ति मु. पृ. २०२ सूत्र ७५, एवं श्रीउत्तराध्ययन आदि)

વિષય.	પૃષ્ઠ.
૧૫૭ ચોમાસી ક્ષય હોય	
ત્યારે પણ ?	૧૮૮
૧૫૮ વાદીની શંકાનો ઉત્તર.	૧૯૦
૧૫૯ આજ્ઞા અને આચરણ.	૧૯૧
૧૬૦ ક્ષીણ થવું એટલે ?	૧૯૨
૧૬૧ કુલમંડન સમા-	
ચારીની કહેવાતી	
ગાથા વિષે.	૧૯૩
૧૬૨ “ તિથિ હાનિ	
વૃદ્ધિ વિચાર ” નો	
વિચાર,	૧૯૫
૧૬૩ સંપાદકનું ડહાપણ !	૧૯૭
૧૬૪ તિથિનું કાર્ય તે ન્યાં	
હોય ત્યાંજ કરે.	૧૯૮
ગાથા ૨૨ મી	૧૯૯-૨૦૦
૧૬૫ માસવૃદ્ધિ.	૧૯૯
ગાથા ૨૩ મી	૨૦૦-૨૦૧
૧૬૬ લૌકિકમાં અધિક	
માસની અપ્રમાણતા.	૨૦૦
ગાથા ૨૪-૨૫	૨૦૧
૧૬૭ લોકોત્તરમાં અધિક	
માસની અપ્રમાણતા.	૨૦૧
ગાથા ૨૬ મી	૨૦૧-૨૦૫
૧૬૮ અપવાદ ગ્રન્થ.	૨૦૧
૧૬૦ અતિપ્રસંગનું	
નિવારણ.	૨૦૨

વિષય.	પૃષ્ઠ.
૧૭૦ નિરૂપયોગીતા,	૨૦૩
૧૭૧ અપ્રામાણિકતા.	૨૦૪
ગાથા ૨૭ મી	૨૦૫
૧૭૨ વાદીને અતિપ્રસંગ	૨૦૫
ગાથા ૨૮-૨૯	૨૦૫-૨૧૧
૧૭૩ અધિક માસની	
ત્યાજ્યતા.	૨૦૫
૧૭૪ વિધિપ્રપા પ્રમાણ	
નથી.	૨૦૮
૧૭૫ અપવાદ સંવત્સરી	
માટે નથી.	૨૧૦
ગાથા ૩૦ મી	૨૧૧-૨૧૨
૧૭૬ પંચક હાનિ	
સામિગ્રહિક	૨૧૧
ગાથા ૩૧ મી	૨૧૨-૨૧૯
૧૭૭ શ્રી કાલિકસૂરિની	
આજ્ઞા જિનાજ્ઞા	
કેમ ?	૨૧૨
૧૭૮ વિરોધવાળી આચરણ	
અપ્રામાણિક.	૨૧૭
૧૭૯ શ્રી તીર્થંકર મહા-	
રાજની આજ્ઞા	
અનુકરણીય છે નહિ	
કે ક્રિયા.	૨૧૭
૧૮૦ ઉત્સાહપ્રેરકતા.	૨૧૮
૧૮૧ અભિનિવેશ મુકો,	૨૧૯

વિષય.	પૃષ્ઠ.
ગાથા ૩૩ મી	૨૧૯-૨૨૦
૧૮૨ નિયમ અને ભજના. ૨૧૯	
ગાથા ૩૪ મી	૨૨૦-૨૨૩
૧૮૩ ભજનાની રપષ્ટતા. ૨૨૦	
ગાથા ૩૫ મી	૨૨૩-૨૨૪
૧૮૪ તત્ત્વાર્થની સાક્ષી. ૨૨૩	
ગાથા ૩૬ મી	૨૨૪-૨૨૫
૧૮૫ આગમ વિરૂદ્ધ જાણવા છતાં !	૨૨૪
ગાથા ૩૭ મી	૨૨૫
૧૮૬ નહિ છોડનારાઓનું સ્વરૂપ	"
ગાથા ૩૮ મી	૨૨૫-૨૬
૧૮૭ એ મનોદશાનુ હલકટપણું. ,,	
ગાથા ૩૯ મી	૨૨૬
૧૮૮ અથતા.	"
ગાથા ૪૦ મી	૨૨૬
૧૮૯ કેમ ?	,,-૨૨૭
ગાથા ૪૧ મી	૨૨૭
૧૯૦ તે કે'વા છે ?	"
ગાથા ૪૨ મી	૨૨૭-૨૮
૧૯૧ વિશેષ.	"
ગાથા ૪૩ મી	૨૨૮
૧૯૨ 'અમારો ગચ્છ' !	"
ગાથા ૪૪ મી	૨૨૮
૧૯૩ ગ્રન્થકારની ટીકા.	"
ગાથા ૪૫ મી	૨૨૯-૩૦
૧૯૪ કથી સમાચારી પ્રમાણ	

વિષય.	પૃષ્ઠ.
મનાય,	૨૨૯-૩૦
ગાથા ૪૬ મી	૨૩૦-૩૮
૧૯૫ વિશિષ્ટ લક્ષણ. ૨૩૦-૩૧	
૧૯૬ થોડા પણ વિરોધ- વાળી સમાચારી અપ્રામાણિક	૨૩૧-૩૪
૧૯૭ ગચ્છભેદ છતાં પ્રામાણિક સમાચારી હોય તો વાંધા નહિ.	૨૩૪-૩૬
૧૯૮ તપગચ્છ સમા- ચારી.	૨૩૬-૩૭
૧૯૯ શાસ્ત્રકર્તાની મનાઈ.	૨૩૭-૩૮
ગાથા ૪૭ મી	૨૩૮-૪૦
૨૦૦ વ્યતિરેક.	૨૩૮-૩૯
૨૦૧ શાસ્ત્રકારનો ટેકો. ૨૩૯-૪૦	
ગાથા ૪૮-૫૬ સુધી. ૨૪૦-૪૪	
૨૦૨ સિદ્ધાંત વિરૂદ્ધતાનું ચિહ્ન.	"
ગાથા ૫૭-૫૮	૨૪૪-૪૫
૨૦૩ મધ્યસ્થ અને ગીતાર્થની ફરજ.	"
ગાથા ૫૯-૬૨ સુધી. ૨૪૫-૪૮	
૨૦૪ ગ્રન્થચૂલિકા અને ઉપસંહાર	૨૪૫-૪૭
૨૦૫ ગ્રન્થકારનો સમાપ્તિ લેખ.	૨૪૭-૪૮
૨૦૬ અનુવાદકનો સમાપ્તિ લેખ.	૨૪૮

શ્રી તત્ત્વતરંગિણી

પર્વતિથિ પ્રકાશ નામક

વિશિષ્ટ વિવેચનાત્મક

અ નુ વા દ

શ્રીવીતરાગાય નમઃ

અનુયોગમૃતાન્નત્વા, ભવ્યાનાં હિતકામ્યયા ।

તરંગિણિપદાર્થેષુ, પ્રકાશસ્તન્યતે મયા ॥

ગાથા ૧ લી : મૂલપ્રથનું મંગલાચરણ તથા વિષયકથન

શ્રી તત્ત્વતરંગિણી શાસ્ત્રના કર્તા મહામહોપાધ્યાય શ્રી
ધર્મસાગરજીગણી અંથની શરૂઆત કરતા પહેલાં પ્રસ્તુત
અંથની સમાપ્તિ માટે વિધનનો વિનાશ કરનારી અભીષ્ટ દેવ-
તાની સ્તુતિ કરે છે—

નમિઝુણ વદ્ધમાણં તિથ્યરં તસ્સ તિથ્યમવિ સારમ્।
બુદ્ધામિ તિહિવિઆરં તત્તતરંગિણિ જહાસુતં ॥૧॥

(પર્વતિથિ પ્રકાશ)—શ્રી વર્ધમાનસ્વામી, જેઓ વર્તમાન
જૈનશાસનના ચરમ તીર્થંકર મહારાજ છે, તેમને અને તેમના પ્રધાન
તીર્થને પણ નમસ્કાર કરીને તિથિઓનો આરાધ્યપણે જેમાં વિચાર

કરેલો છે તે શ્રી તત્ત્વતરંગિણી નામનું પ્રકરણ શ્રી જિનેશ્વર ભગવાનના આગમને અનુસરી હું કહું છું.

આથી શ્રી અંથકાર મહારાજે અહીં શ્રી જિનાજ્ઞા પ્રત્યે પોતાની આધીનતા બતાવી છે, જે બતાવીને તેઓ એમ સૂચવવા માગે છે કે:-

(૧) પ્રત્યેક ભવભીરૂ આત્માઓનું પ્રથમ કર્તવ્ય શ્રી જિનાજ્ઞાને આધીન રહેવાનું છે.

(૨) શ્રી જિનાજ્ઞાને આધીન રહેનારે તારક શ્રી તીર્થંકર મહારાજ અને તેમના પવિત્ર તીર્થનો ઉપકાર ભૂલવો જોઈએ નહિ.

(૩) જે વિચાર સૂત્રાનુસારી હોય તેજ અહણ કરવા યોગ્ય છે, તે શિવાયનો બીજો અહણ કરવા યોગ્ય નથી.

(૪) આ તત્ત્વતરંગિણી અંથમાં આરાધવા લાયક તિથિ-ઓનો વિચાર કરવામાં આવશે, તે પણ સૂત્રને અનુસરીને જ કરવામાં આવશે.

કોઈ એમ કહેશે કે-‘સર્વ અમંગળ દૂર કરવા માટે શ્રી તીર્થંકર મહારાજને નમસ્કાર કરવો યોગ્ય છે, પરંતુ તેમના તીર્થને નમસ્કાર કરવાની જરૂર નથી.’ એના ઉત્તરમાં સમજવાનું છે કે- ‘તીર્થ તો શ્રી તીર્થંકર મહારાજને પણ માન્ય છે. તે તારકો પણ તેને નમસ્કાર કરે છે.’ શ્રી નંદીસૂત્રમાં ‘નગર-રથ-ચક્ર-પદ્મ’ આદિ અનેક ઉપમાઓથી એની સ્તવના કરેલી છે.

૧ “ગુણભવણગહણસુરરચનભરિયદંસણવિસુદ્ધરત્થાગા।
સંઘનગર! મહં તે અક્ખંડચારિત્તપાગારા” ॥ઈત્યાદિ (નન્દી-
સૂત્ર ૦ ગા ૦ ૪ સુ. પૃ. ૪૨)

જે તારે અથવા જેના વડે તરાય તે તીર્થ કહેવાય છે. એને કરેલો નમસ્કાર પણ અમંગલ માત્રને દૂર કરે છે. તીર્થ એટલે શ્રી પ્રથમ ગણધર અથવા ચતુર્વિધ શ્રી સંઘ છે. તેની તારકતા અને નમસ્કાર્યતા પણ તેમાં રહેલી આજ્ઞાપ્રધાનતાનેજ આભારી છે. ॥૧॥

ગાથા ૨ જી : પર્વતિથિઓ

કઈ તિથિ કઈ વિધિથી આરાધવી જોઈએ, તે દર્શાવવા માટે હવે કહે છે—

**અટ્ટમિચઢ્ઢસીસું પચ્છિત્તં જઙ્ઢ અ ન કુણઙ્ઢ ચઢ્ઢત્થં ।
ચઢ્ઢમાસીણ છઢ્ઢં તહ અટ્ટમ વાસપચ્ચંમિ ॥૨॥**

(૩૦)—અષ્ટમી, ચતુર્દશી અને ‘ ચ ’ કારથી જ્ઞાનપંચમી તિથિનો ઉપવાસ જો ન કરવામાં આવે, તથા ચતુર્માસીનો છઠ્ઠ અને વાર્ષિક-સંવત્સરી પર્વનો અટ્ટમ એટલે ત્રણ ઉપવાસ જો ન કરવામાં આવે તો તેને ‘ પ્રાયશ્ચિત્ત ’-દંડ આવે.

આના આધારમાં શ્રી મહાનિશીથ સૂત્રમાં પણ ફરમાવ્યું છે કે—‘ શૈક્તિ-પરાક્રમ હોવા છતાં પણ જો અષ્ટમી-ચતુર્દશી-જ્ઞાનપંચમી-સંવત્સરી અને ચાતુર્માસિક પર્વનો ઉપવાસ-અટ્ટમ તથા છઠ્ઠ ન કરે તો દંડ આવે ’

શ્રી વ્યવહાર સૂત્ર પીઠિકાની ચુર્ણિમાં પણ કહ્યું છે કે—“ ૩આઠમે

૨ “ ઉક્તં ચ—“ સંતે બલે વીરિયપુરિસયારપરક્કમે અટ્ટમી ચઢ્ઢ્ઢસી નાણપંચમી પજ્ઞોસવણા ચાઢ્ઢમાસીણ ચઢ્ઢત્થમટ્ટમછઢ્ઢં ન કરેઙ્ઢ પચ્છિત્તં”—ઈતિ મહાનિશીથ” (મૂલ મુદ્રિત પ્રતિ પૃ. ૨)

૩ “ તથા ચ—“ અટ્ટમીણ ચઢ્ઢત્થં, પક્કિણ્ણ ચઢ્ઢત્થં, ચઢ્ઢમાસીણ છઢ્ઢં, સંવચ્છરિણ અટ્ટમં ન કરોતિ પચ્છિત્તમ્

ઉપવાસ, પખ્ખિએ ઉપવાસ, ચોમાસીનો છઠ્ઠ અને સંવત્સરીનો અઠ્ઠમ ન કરે તો તેને પ્રાયશ્ચિત્ત લાગે અને તે પર્વાદિવસોમાં જે શ્રી જિન-મંદિરો તથા અન્ય વસતિમાં રહેલા સાધુ મહારાજને ન વાંદે તેને પણ પ્રાયશ્ચિત્ત આવે.”

ઉપર ‘પખ્ખિએ ઉપવાસ’ કહેવાથી પાક્ષિકપર્વ ચતુર્દશીનું છે પરંતુ ‘પંચદશી’-પૂર્ણિમા તથા અમાવાસ્યાનું નથી એ સિદ્ધ થાય છે, કારણ કે-પ્રાયશ્ચિત્ત ગ્રંથોમાં પંચદશીએ ઉપવાસ નહિ કર્યાનું પ્રાયશ્ચિત્ત કયાંય કહ્યું નથી, જ્યારે પખ્ખિએ નહિ કર્યાનું પ્રાયશ્ચિત્ત કહેલું છે. અને પખ્ખિ પર્વ તરફે ઠામઠામ ચતુર્દશીનું ગ્રહણ કરેલું છે, પણ પંચદશીનું ગ્રહણ કર્યું નથી. જેમકે શ્રી આવશ્યક ચૂર્ણિમાં કહ્યું છે કે-‘અષ્ટમી-ચતુર્દશીએ અરિહંત ભગવાનોને અને સાધુઓને વાંદવા જોઇએ.’ વળી પાક્ષિક ચૂર્ણિમાં કહ્યું છે કે-‘આઠમ-ચઉદશે ઉપવાસ કરવો જોઈએ.’

શ્રી જિનવંદન, સાધુવંદન તથા ઉપવાસકરણ આદિ શ્રી દંનિશી-થભાષ્ય ચૂર્ણિ આદિના વચન પ્રમાણે પાક્ષિકપર્વની કરણી છે, અને

‘ચ’-શબ્દેન યપસુ ચેવ ચેદ્વિદ્વાદ્ સાહુણો વા જે અણ્ણાપ વસહીપ ઠિયા તે ન વંદંતિ પચ્છિત્ત”-इति श्री व्यवहारपीठ-चूर्णि,” (પૃ. ૨)

નોંધ-આ પાઠમાં મૂક્ષમાં જ્યાં “અણ્ણાપ વસહીપ” અક્ષરો છે ત્યાં છાપેલી પ્રતમાં “અણાપ વિહીપ” પાઠ આપેલો છે, તે સંશોધનમાં અશુદ્ધિ રહેલી જણાય છે, કે જે અનિષ્ટ પ્રસંગ અર્થભેદ અથવા તો સંશય પેદા કરનારી છે.

૪ “તથા-“અટ્ટમીચઉદસીસુ અરહંતા સાહુણો અ વંદે-અવ્વા”-આવશ્યકચૂર્ણિ” (પૃ. ૨)

૫ “અટ્ટમીચઉદસીસુ ઉવવાસકરણ”-इति पाक्षिकचूर्णौ (પૃ. ૨)

૬ “અટ્ટમછટ્ટુચઉત્થં સંવચ્છરચાઉમાસિપક્કિયપ । પોસ-હિઅતવે મણિપ વિત્તિઅં અસહ્ ગિલાણે અ ॥” (પૃ. ૨)

તે કરણી ચતુર્દશીએ કરવાનું ઉપર વિધાન છે, એથી ચતુર્દશીની તિથિજ સનાતન પચ્ચપર્વ તરીકે છે, એમાં જરાયે સંશય નથી.

આ કારણથી આજ પ્રકરણમાં આગળ ‘નેવં કયાદ મૂઝં’ ઇત્યાદિ ગાથા ૧૪ મી કહેવામાં આવશે, જેમાં ‘પાક્ષિકપર્વ’ ચતુર્દશીનું જ છે, પરંતુ પંચદશીનું તો ક્યારેય હતું નહિ, છે નહિ અને થશે પણ નહિ’—એવું પ્રતિપાદન કરેલું છે.

આ ગાથાથી ચોખ્ખું સમજાય છે કે—

(૧) અનાદિઅનંત દુઃખમય સંસારથી આત્માની મુક્તિ સાધવી એજ પ્રત્યેક જૈનનું ધ્યેય હોવું જોઈએ.

(૨) આ ધ્યેયવાળાએ પ્રભુશાસનની નિયમ મુજબ આરાધના કરવી જોઈએ.

(૩) આ આરાધના નિત્ય કરવી અશક્ય હોય તો પર્વદિવસોએ અવશ્ય કરવી જોઈએ.

(૪) શ્રી જિનાશા પ્રમાણે કરવાનું ન કરે અને ન કરવાનું કરે તો તે પ્રાયશ્ચિત્તને લાયક બને.

અહીં ચાતુર્માસિક તથા સાંવત્સરિકપર્વો શિવાય દરેક માસમાં શુકલ અને કૃષ્ણ પક્ષની બે આઠમ તથા બે ચૌદશ મળી ચાર પર્વો આવે છે. તેની સાથે દરેક માસની શુકલ પંચમી મેળવતાં પાંચ પર્વો થાય છે. શ્રી જૈનદર્શનની આ ચતુષ્પર્વી કિંવા પંચપર્વી કહેવાય છે. આ ઉપરાંત ષડ્પર્વી, દશપર્વી, તથા દ્વાદશપર્વી પણ જૈનશાસ્ત્રોમાં કહેલી છે.

ષડ્પર્વી આદિ પર્વતિથિઓ

શ્રી “શ્રાદ્ધવિધિ તથા ધર્મસંગ્રહ આદિ શાસ્ત્રોમાં

૭ “ અદ્દમિ ચઙ્ગહસિ પુણિમા ય તદ્દામાવસા દ્વદ્વ પવ્વં ।

દરેક માસની સુદ અને વદની બન્ને આઠમાં, બન્ને ચૌદશો, પૂર્ણિમા તેમજ અમાવાસ્યા-એમ છ પર્વો આખા મહિનામાં અને ત્રણ પર્વો એક પખવાડીઆમાં જણાવ્યાં છે. શ્રી વિચારામૃત સંગ્રહમાં આ ષટ્પર્વી વિષે શ્રી ભગવતીજ સૂત્રનું પ્રમાણ પણ ઉદ્ધૃત કરવામાં આવ્યું છે, જેમાં ચતુર્દશી-અષ્ટમી-અમાવાસ્યા અને પૂર્ણિમાને ષટ્પર્વી તરીકે ઓળખાવી છે. 'બીજ-પાંચમ-આઠમ-એકાદશી અને ચતુર્દશીરૂપ દરેક પક્ષની પાંચ-પાંચ તિથિઓ મળી દશ પર્વો પણ શ્રી જૈનશાસનમાં મનાય છે. તેમાં પૂર્ણિમા અને અમાવાસ્યા ઉમેરીએ ત્યારે તે દ્વાદશપર્વી પણ ગણાય છે.

પર્વતિથિની આરાધનીયતાનું કારણ.

આ પર્વીઓમાં °બીજ એ પ્રકારના-સાધુ તથા શ્રાવક-ધર્મ આરાધવા માટે છે, પાંચમ પાંચ પ્રકારના જ્ઞાનની

માસંમિ પવ્વલ્લકં તિન્નિ અ પવ્વાહં પવ્વલ્લમિ ॥ ” (શ્રી ધર્મ-સંગ્રહ ઉદ્ધૃત, મુદ્રિત પત્ર ૨૩૮ । શ્રી શ્રાદ્ધવિધિ પત્ર ૧૬૨)

૮ “ ચાઉદસટ્ટમુદિટ્ટપુન્નિમાસીસુ પહિપુણ્ણં પોસહ સમ્મં અણુપાલેમાણા ”-ભગવત્યાં શૃ ૨ ” (ઈતિ વિચારામૃતસંગ્રહ મુદ્રિતપત્ર ૨૦)

૯ “ બીઆ પંચમિ અટ્ટમિ પગારસિ ચઉહસી પળ તિહીઓ । પઆઓ સુઅતિહીઓ ગોઅમ ગણહારિણા મણિઆ ” ॥ (શ્રી શ્રાદ્ધવિધિ આદિ મુદ્રિત પત્ર ૧૫૨)

૧૦ “ બીઆ દુવિહે ધમ્મે પંચમિ નાળેસુ અટ્ટકમ્મે અ । પગારસિ અંગાણં ચઉહસી ચઉદપુવ્વાણં ॥ ” (ઈતિ શ્રી શ્રાદ્ધ-વિધિ મુદ્રિત પત્ર ૧૫૨/૧)

આરાધના માટે છે, આઠમ આઠ પ્રકારના કર્મનો ક્ષય કરવા માટે છે, અગિયારસ અગિયાર અંગો સાધવા માટે છે અને ચતુર્દશી ચૌદપૂર્વોની આરાધના માટે છે. આ રીતે આપણે ત્યાં પર્વોઓ સહેતુકે છે, અને તેથીજ તે સવિશેષ આરાધ્ય છે.

^{૧૧}આગમમાં પણ પર્વતિથિઓ આરાધવા માટે ખાસો ભાર મુકવામાં આવ્યો છે, કેમકે તે દિવસોમાં પ્રાયઃ કરીને જીવને પરલવના આયુષ્યનો બંધ પડે છે. જો તે ધર્માનુષ્ઠાનમાં લીન હોય તો શુભગતિનું આયુષ્ય ઉપાજન કરી શકે છે, અને એથીજ બીજા પ્રમુખ તિથિએ કરેલું ધર્માનુષ્ઠાન ઘણું ફલદાયી છે. આ પ્રમાણે પણ શ્રી શ્રાદ્ધવિધિ આદિ શાસ્ત્રોમાં સ્પષ્ટ જણાવેલું છે. ^{૧૨}પર્વનો આવો મહિમા હોવાથી એ દિવસોમાં પૌષ્ઠ-તપ-બ્રહ્મચર્ય-આરંભત્યાગ આદિ ધર્મકૃત્યો ધર્માર્થિ મનુષ્યોએ વિશેષ કરીને કરવાં જોઈએ. તેમાં પણ આશ્વિન ચૈત્રની અષ્ટાદશિક પ્રમુખ તિથિઓમાં વધારે ધર્મના ઉદભવાળા બનવું જોઈએ.

૧૧ “ આગમેऽપિ પર્વતિથિપાલનસ્ય શુભાયુર્બન્ધહેતુત્વા-
દિના મહાફલત્વં પ્રતિપાદિતં, યતઃ—“ ભયવં ! વીર્યપમુહાસુ
પંચસુ તિહિસુ વિહિઅં ધમ્માણુટ્ટાણં કિં ફલં હોઈ ? ગોયમા !
બહુફલં હોઈ, જમ્હા પઆસુ તિહીસુ જીવો પરભવાડઅં સમ-
જ્ઞિણઈ, તમ્હા તવોવહાણાઈ ધમ્માણુટ્ટાણં કાયવ્વં, જમ્હા
સુહાડઅં સમજ્ઞિણઈ ” । ઇતિ (શ્રી ધર્મસંગ્રહ મુદ્રિત પત્ર ૨૩૯,
શ્રાદ્ધવિધિ ત્રીજોપ્રકાશ પત્ર ૧૫૩/૧).

૧૨ “ પવ્વેસુ પોસહાઈં બંભ-અણારંભ-તવવિસેસાઈં ।
આસોઅચિત્તઅટ્ટાહિઅપમુહેસુ વિસેસેણં ॥ ૧૧ ॥ ” (શ્રાદ્ધવિધિ
તૃતીયપ્રકાશ, પત્ર ૧૫૧)

સંવત્સરિ આદિની પ્રધાનતા.

અત્રે ‘ પ્રમુખ ’ શબ્દથી બીજી પણ ત્રણ એમાસીની અને એક સંવત્સરી પર્વની અકાષ્ઠ્યો આરાધવાનું સૂચન કરેલું છે. આ તમામમાં શ્રી વાર્ષિક પર્વ સર્વોત્તમ છે. શ્રી ચાતુર્માસિક અને વાર્ષિક પર્વો પણ મોટાં પર્વો છે. તે શ્રી શાસ્ત્રકારોએ ^{૧૩}શ્રી સંવત્સરિ-ચાતુર્માસી-આદિ પર્વોમાં આજસ છોઠીને પોતાના સઘળા આદરથી જિનપૂજા-તપ-બ્રહ્મચર્ય આદિ ધર્મક્રિયામાં લાગી જવું’ એવો ઉપદેશ આપીને રૂપે કહ્યું છે.

કલ્યાણક્રતિથિઓ પણ પર્વતિથિરૂપ છે.

ઉપર મુજબ આપણે પર્વતિથિઓનો વિચાર કર્યો એ ઉપરથી ‘ શ્રી અરિહંત ભગવાનોની કલ્યાણક્રતિથિઓ પર્વરૂપે નહિ ગણાતી હોય ’ એવી કોઈને રૂપે શંકા થાય, કેમકે શ્રી શ્રાદ્ધવિધિ આદિ ગ્રંથોમાં ^{૧૪}કલ્યાણક્રતિથિઓ પણ પર્વતિથિ-રૂપે આરાધ્ય છે એમ જણાવેલું છે.

મૂલ ગાથામાં ગ્રંથકારે અષ્ટમી, ચતુર્દશી આદિ પર્વોની નોંધ લીધી છે. તે મજકુર દિવસોમાં કરવા માટે જણાવેલ ઉપવાસાદિ કરણી જે ન કરે તેને પ્રાયશ્ચિત જણાવવા માટે

૧૩ “ સંવચ્છરન્વાઝ્માસિપસુ અઘાદિઆસુ અ તિહીસુ ।
સન્વાયરેણ લગ્ગાઈ જિણવરપૂઆતવગુણેસુ ॥ ” (હિત શ્રી શ્રાદ્ધ-
વિધિ ઉદ્ધૃત-મુદ્રિત પત્ર ૧૫૨)

૧૪ અર્હતાં જન્માદિપશ્ચકલ્યાણકદિના અપિ પર્વતિથિત્વેન
વિજ્ઞેયા ”-(શ્રી શ્રાદ્ધવિધિ-મુદ્રિત પત્ર ૧૫૨)

છે. એથી ઉપરોક્ત શેષ પર્વતિથિઓની ઉપેક્ષા થતી નથી. લઘ્યાત્માઓનું એ કર્તવ્ય છે કે-એ પર્વતિથિઓને પણ આરાધવા માટે જરૂરી લક્ષ આપવું ॥ ૨ ॥

ગાથા ૩ ૭ : તપ ઉપરાંત જિનવંદન તથા સાધુવંદનની પણ
અવશ્ય કર્તવ્યતા.

ઉપલી ગાથામાં જણાવેલ પ્રાયશ્ચિત્તની હકીકતને વિશેષ પુષ્ટ બનાવવા માટે તેમજ વિશેષ કર્તવ્યતા જણાવવા માટે અન્યકાર નીચલી ગાથા ફરમાવે છે:—

**જિનહરજિનબિંબાઈં સઠ્ઠાઈં સાહુળો ય સઠ્ઠે વિ ।
નો વંદઈ પચ્છિત્તં પુવ્વુદિદ્દેસુ પઠ્ઠેસુ ॥૩॥**

(પ્ર૦)—^૧“પૂર્વોક્ત ગાથામાં જણાવેલ અષ્ટમી-ચતુર્દશી-ચાતુર્માસી અને સંવત્સરી પર્વદિવસે સર્વ જન મંદિરોમાં શ્રી જિન પ્રતિમાને અને સર્વ સાધુઓને પણ જો ન વાંદે તો પ્રાયશ્ચિત આવે.

૧૫-શ્રી ઋષભદેવ કેસરીમલજીની પેઠી તરફથી પ્રકાશિત થયેલ આ ગ્રંથની પ્રતમાં પ્રસ્તુત ગાથાનું અવતરણ પણ નથી અને “જિનહરેતિ ગાથા નિગદસિદ્ધેવ ” શિવાય વધુ કશી ટીકા પણ નથી. લાગે છે કે એના શ્રીમાન સંશોધકે ખીજ પ્રતો મેળવવાની તસ્દી લીધી નહિ હોય. અથવા પ્રતોમાં જે પાઠ છે તેના ઉપર તેમની નજર પડી નહિ હોય. અમારી પાસે સ્વર્ગસ્થ પરમ ગુરૂદેવ આચાર્ય શ્રી વિજયદાનસૂરીશ્વરજીએ કરાવેલી તેમજ સ્વયં શોધેલી ત્રેસકોપી અને છાણી તથા ખંભાત આદિ ભંડારોની અન્યાન્ય પ્રતો મૌજુદ છે. તેમાં આ ગાથાના અવતરણનો પાઠ નીચે પ્રમાણે છે:—

ઉપર તે તે પર્વતિથિનો જો તપ કરવામાં ન આવે તો પ્રાયશ્ચિત્તનું પ્રતિપાદન કર્યું. આ ગાથામાં ‘તે દિવસોએ શ્રી જિનમંદિરાદિને જો વાંદવામાં ન આવે તો તેનું પણ પ્રાયશ્ચિત્ત આવે’ એ આ ગાથાનું રહસ્ય છે. શ્રી જિનમંદિર તથા જિનપ્રતિમા મૂલ સૂત્ર સિદ્ધાંતોમાં પણ પ્રસિદ્ધ છે. એને અંગે ‘દેવ દ્રવ્ય પણ દેવનેજ લગતા ખાતા સિવાય બીજા કાર્યોમાં ન વપરાય’ એ પણ એટલુંજ પ્રસિદ્ધ હોય એ શંકા વિનાની વાત છે. એનો વિસ્તાર અન્ય શાસ્ત્રોથી બાણી લેવો જિજ્ઞાસુ ભવ્યાત્માઓ માટે યોગ્ય છે. ॥૩॥

ગાથા ૪ થી : તિથિવારની સમજ.

ઉપર મુજબ પર્વતિથિઓ જ્યારે આરાધ્ય છે, ત્યારે ‘કયે દિવસે તે તિથિઓનું કાર્ય બળવડું જોઈએ’ તેનો નિયમ પણ શાસ્ત્રકાર મહારાજે બતાવવો જોઈએ. તે નિયમ મુજબ આરાધના કરવાથી જ પર્વતિથિના આરાધક બની શકાય છે એ નિર્વિવાદ વાત છે. એક માસમાં બે પક્ષ આવે છે. અને એક પક્ષમાં પંદર તિથિઓ આવે છે. તે પ્રતિપદા અથવા એકમ, બીજા આદિના નામે ઓળખાય છે. તિથિ સાથે વાર પણ આવે છે. તે સોમ, મંગળ, બુધ આદિ

“અથાષ્ટમ્યાદિષુ તપોવ્યતિરિક્તં યદ્વિધેયં તત્સૂત્રત વ્વાહ”-અને ગાથાની ટીકાનો પાઠ નીચે પ્રમાણે છે:—

“વ્યાખ્યા-‘જિનગૃહેષુ’-અર્હચૈત્યેષુ ‘જિનવિંબાનિ’ - જિનપ્રતિમાઃ તાનિ સર્વાણિ, સાધૂંશ્ચ સર્વાનપિ નો વન્દતે પ્રાયશ્ચિત્તં ‘પૂર્વોદ્દિષ્ટેષુ’-અનન્તરિતગાથાયાં દર્શિતેષુ ‘પર્વસુ’-અષ્ટમ્યાદિષુ ઇતિ ગાથાર્થઃ ॥૩॥

આનો અનુવાદ ઉપર આપેલો છે.

સાત છે, અને ક્રમસર આવ્યા કરે છે. ^{૧૬}આરંભસિદ્ધિના હિસાબે વારનો આરંભ મેષાદિક છ રાશિમાં સૂર્યોદયની પછી અને તુલાદિક છ રાશિમાં સુર્યોદયની પહેલાં થતો જણાવ્યો છે. વાર તો પ્રાયઃ સાઠ ઘડીનો રહે છે, પણ તિથિ તે પ્રમાણે નિયમિત રહેતી નથી. શ્રી સૂર્યપ્રજ્ઞપ્તિ આદિ શાસ્ત્રોમાં તિથિપ્રમાણ ^{૧૭}એક અહોરાત્રીના બાસઠ ભાગ પાડી તેમાંથી એક ભાગ ન્યુન એટલે એકસઠ ભાગ જેટલું કહેલું છે. ચંદ્રમાસની અપેક્ષાએ આટલું પ્રમાણ હોવા છતાં કર્મ-માસ અને સૂર્યમાસની અપેક્ષાએ ફેરફાર પણ છે.

ચાલુ પંચાંગોના હિસાબે તિથિ વધારેમાં વધારે લગભગ પાંસઠ ઘડી સુધીની હોય છે અને ઓછામાં ઓછી ચોપન ઘડી સુધીની પણ હોય છે. આ કારણથી તિથિનો પ્રારંભ સૂર્યોદય સાથે નિયમિત થતો નથી અને બીજા સૂર્યોદય સુધી તેની હયાતિ રહે એવું પણ નિયમિત નથી, એટલે ધારો કે-આજે શુક્રવાર છે અને તિથિ આઠમ છે, આ આઠમ શું શુક્રવારની સાથેજ પેદા થઈ છે? ના, તેનો જન્મ તો આગળના વારમાં એટલે ગુરુવારમાં થઈ ગયેલો હોય છે. એનું સ્થૂલ ચિત્ર આપણે જો લક્ષમાં લઈએ તો તે આપણને એકબીજામાં ભરાયેલા અઠોડાવાળી સાંકળના જેવું દેખાશે.

૧૬-“વારાદિરુદયાદૂર્ઘ્વં પલૈર્મેષાદિગે રવૌ ।

તુલાદિગે ત્વધસ્ત્રિશત્તદ્વ્યુમાનાન્તાર્ધજૈઃ” ॥

(આરંભસિદ્ધિ શ્લો. ૧૫)

૧૭-“અહોરાત્રસ્ય દ્વાષષ્ટિભાગપ્રવિભક્તસ્ય યે પક્ષષષ્ટિ-ભાગાસ્તાવત્પ્રમાણા તિથિરિતિ” (સૂર્યપ્રજ્ઞપ્તિ મુદ્રિત પૃ. ૧૪૯)

૧૮

આઠમ	નોમ	દશમ	અગીયારસ	બારસ	તેરસ	ચૌદશ	પૃષ્ઠિમા ૧	પૃષ્ઠિમા ૨
ગુરુ	શુક	શનિ	રવિ	સો	(ક્ષ.)ર	મંગળ	બુધ	ક
ગુરુ	શુક	શનિ	રવિ	સો	(ક્ષ.)ર	મંગળ	બુધ	ક

જ્યારે આમ છે ત્યારે આઠમની આરાધના કરનારે ક્યારે કરવી ? શાસ્ત્રનો જે કાંઈ નિયમ ન હોય તો શુક્રવારે આઠમ હોવા છતાં, તે ગુરુવારમાં પેદા થએલી હોવાથી ગુરુવારે કાં ન કરવી ?

ઉદયતિથિ આરાધવાનો નિયમ.

પણ આ શ્રી સર્વજ્ઞ પરમાત્માનું શાસન છે. તેમાં વિચાર કરવા યોગ્ય બાબતોનો વિચાર કરવામાં ન આવ્યો હોય એવું કદી બનતું જ નથી. તિથિ પ્રકરણમાં ઉપર મુજબ હકીકત હોવાથી આરાધનીય તિથિઓનું કાર્ય કયે દિવસે કરવું તે વિષે શાસ્ત્રે પ્રાચીન નિયમો બહુ સરસ દર્શાવ્યા છે. અને તેથીજ આપણને કશી મુઝવણ રહી શકે તેમ નથી. તે નિયમ એવો છે કે:—

“^{૧૯}પ્રાતઃકાળમાં પચ્ચબાણ વખતે જે તિથિ હોય તે તિથિ પ્રમાણ કરાય છે. લોકમાં પણ સૂર્યોદયના અનુસારેજ દિવસ-તિથિનો વ્યવહાર થાય છે.” તિથિ આરાધવાની

૧૮-આ આકૃતિ વાર અને તેમાં લાગુ પડતી તિથિઓ સૂચક સમજવી. જેની નીચે ‘ક્ષ’ અને ‘વૃ’ મૂકેલા છે તે ક્ષય અને વૃદ્ધિ સમજવા માટે છે.

૧૯-“ તિથિશ્ચ પ્રાતઃ પ્રત્યાખ્યાનવેલાયાં યા સ્યાત્ સા પ્રમાણં, સૂર્યોદયાનુસારેણૈવ લોકેऽપિ દિવસાદિવ્યવહારાત્ ”।

(શ્રાદ્ધવિધિ, મુ. પૃ. ૧૫૨, તથા ધર્મસંગ્રહ)

ક્રિયામાં પચ્ચખાણુ મૂખ્ય ક્રિયા છે. તે સૂર્યોદય વખતે કરાય છે તો સૂર્યોદય વખતની તિથિ પ્રમાણુ કરાય તે સ્વાભાવિક છે. શ્રી શ્રાદ્ધવિધ્યાદિ શાસ્ત્રોમાં કહ્યું પણ છે કે:—

ઉદયતિથિ તોડે તો આજ્ઞાલંગ, અનવસ્થા, મિથ્યાત્વઅને
વિરોધના દોષો લાગે.

“આતુર્માસિક, વાર્ષિક, પાક્ષિક, પંચમી, અષ્ટમી પર્વોમાં તે તિથિઓ પ્રમાણુ જાણવી, કે જેમાં સૂર્યોદય થએલો હોય, પરંતુ અન્ય નહિ. પૂજા, પચ્ચખાણુ, પ્રતિક્રમણુ તથા નિયમગ્રહણુ તે તિથિમાં કરવાં કે જેમાં સૂર્યોદય થયો હોય. ઉદયમાં જે તિથિ હોય તે પ્રમાણુ છે. તેનાથી ભિન્ન કરવામાં આવે તો શ્રી તીર્થંકર પરમાત્માની આજ્ઞાને લંગ, એકે ખોટું કયું તેનું જોધને બીજા પણ ખોટું કરે તે જાતની અનવસ્થા, મિથ્યાત્વ અને સંયમ તથા આત્માને હાનિરૂપ વિરાધના જેવા ભયંકર દોષો લાગે.”

શ્રી સેનપ્રશ્નમાં આ હકીકતને નીચેના પ્રશ્નોત્તરથી વધારે ટેકો મળે છે:—

૨૦—“ચાઉમ્માસિઅવરિસે પક્ષિઅપંચટ્ટમિસુ નાયવ્વા ।

તાઓ તિહિઓ જાસિં ઉદેહ સુરો ન અણ્ણાઓ ॥૧॥

“પૂઆ પચ્ચક્ષ્ણાણં પડિક્કમણં તહય નિયમગહણં ચ ।

જિણ ઉદેહ સુરો તીહ તિહિણ ઉ કાયવ્વં ॥૨॥

“ઉદયંમિ જા તિહિ સા પમાણમિઅરીહ કીરમાણીણ ।

આણામંગણવત્થા મિચ્છત્ત વિરાહણં પાવે ” ॥૩॥

(શ્રી શ્રાદ્ધવિધિ મુ. પૃ. ૧૫૨-તથા ધર્મસંગ્રહ)

“૨૧” ઉદયમાં જે તિથિ હોય તે પ્રમાણ કરવી જોઈએ, બીજી પ્રમાણ કરતાં આજ્ઞાભંગ, અનવસ્થા, મિથ્યાત્વ અને વિશદના લાગે, એવી વૃદ્ધ સંપ્રદાયથી ઉતરી આવેલી ગાથાને અને ‘ક્ષય હોય ત્યારે પૂર્વતિથિ કરવી’ ઇત્યાદિ શ્રી ઉમાસ્વાતિ મહારાજના શ્લોકને જેઓ સ્વીકારતા નથી તેઓને તેનો અર્થ માનવો પડે એવી કોઈ બીજી યુક્તિ છે કે નહિ ?” આવો પ્રશ્ન છે. એનો ઉત્તર એ છે કે—“ઉદયમાં જે તિથિ હોય તે પ્રમાણ ગણવી” ઇત્યાદિ, અને “ક્ષયમાં પૂર્વ તિથિ કરવી” ઇત્યાદિ બન્નેને પ્રમાણ રાખવામાં શ્રી શ્રાદ્ધવિધિ અને અવિચ્છિન્ન સુવિહિત પરંપરા આધાર રૂપે માલુમ પડે છે. તથા “સૂર્યોદય વખતે જે તિથિ થોડી પણ હોય તે સંપૂર્ણ તરીકે માનવી જોઈએ પણ વધારે ઘડીપ્રમાણ હોય છતાં ઉદયમાં ન હોય તો તે નહિ માનવી” એવું પારાશરસ્મૃત્યાદિ ઇતર ગ્રંથોમાં પણ કહેલું છે.

૨૧—“ઉદયમિ જા તિહિ સા, પ્રમાણમિઅરીઠ્ઠ કોરમાણીપ । આણમઙ્ગણવત્થા મિચ્છત્ત વિરાહણં પાવે” ॥૧॥ इति वृद्ध-समुदायगाथां ‘क्षये पूर्वा तितिः कार्या’ इत्याद्युमास्वातिवा-चकप्रणीतश्लोकं चानभ्युपगच्छतः प्रसह्य तदर्थप्रामाण्याङ्गी-करणे किञ्चिद् युक्त्यन्तरमप्यस्ति न वेति ? प्रश्नः, अत्रोत्तरम्—‘उदयमि जा तिही सा’ ‘क्षये पूर्वा तितिः कार्या’ एतयोः प्रामाण्यविषये श्राद्धविधिः सुविहिताऽविच्छिन्नपरम्परा च प्रमाणमिति ज्ञातमस्ति । तथा “आदित्योदयवेलायां या स्तो-कापि तिथिर्भवेत् । सा सम्पूर्णेति मन्तव्या, प्रभूता नोदयं विना” ॥१॥ इति पाराशरस्मृत्यादावप्युक्तमस्तीति ॥१०२॥ (श्री सेनप्रश्न प्रथमोल्लास पृ. ૧૪)

શું ઉદયતિથિનું પ્રમાણ ક્ષય વૃદ્ધિ હોય ત્યારે તિરસ્કરણીય છે ?

કેટલાક એમ કહે છે કે—“ આ ઉદયતિથિ માનવાનો નિયમ તિથિની ક્ષયવૃદ્ધિ હોય ત્યારે સ્વીકારવાનો નથી. ” પરંતુ તેમનું આ માનવું ભૂલભરેલું છે. કોઈ માણસ એમ કહી દે કે—‘સાધુ મહારાજને કોઈ પણ ત્રસ-રથાવર જીવની હિસા નહિ કરવાનો નિયમ છે, પરંતુ જ્યારે તેણે નદી ઉતરવાની હોય ત્યારે એ નિયમ માનવાનો નથી’, એનો અર્થ એ થાય કે—‘નદી ઉતરતાં સાધુએ જીવદયા પાળવાની જરૂર નથી.’ આ કથન જેમ અનર્થકર છે તેમ ઉપલું કથન પણ અનર્થકર છે. ઉદયતિથિ પ્રમાણ માનવાનો નિયમ ઉત્સર્ગિક છે. ઉત્સર્ગને અપવાદના પ્રસંગો હોય છે તેમ આ નિયમને પણ અપવાદ હોઈ શકે છે. અપવાદ તેનું નામ છે કે જે ઉત્સર્ગના હેતુને બાધ કરે નહિ કિન્તુ તે સિદ્ધ કરવાના અસાધારણ માર્ગો ચોજી આપે. આવો અપવાદ હોય તોજ તે ઉત્સર્ગના અભાવે બળવાન થઈને કાર્યસાધક થઈ શકે છે. ત્યારે હવે ‘ક્ષય વૃદ્ધિના પ્રસંગે ઉદયતિથિનો નિયમ નહિ સ્વીકારવો’ એવું કહેનારે સુધારીને એમ કહેવું જોઈએ કે— ‘તિથિની ક્ષય વૃદ્ધિ હોય ત્યારે ઉદયતિથિના નિયમને ધ્યાનમાં રાખી ઘડાએલો અપવાદ—વિધિ ફક્ત તેનાજ પુરતો સ્વીકારવો જોઈએ.’ અર્થાત્ જે તિથિની ક્ષયવૃદ્ધિ હોય તેને જ અંગે અપવાદ લાગુ પડે, પણ જે પર્વતિથિ ઉદયમાંજ હોય તેને આ અપવાદની કશી અસર થતી નથી. દાખલા તરીકે આઠમનો ક્ષય હોય તો સાતમે આઠમ કરાય, વૃદ્ધિ હોય તો પહેલી આઠમ જતી કરીને બીજી આઠમ કરાય. પણ આઠમ

ઉદયમાં હોય અને આગળ કલ્યાણક તિથિ નોમનો ક્ષય કિંવા વૃદ્ધિ આવી હોય તો તે કારણથી કાંઈ સાતમે આઠમ અને આઠમે નોમ, અથવા પહેલી નોમને દિવસે આઠમ કરીને ઉદયતિથિ આઠમનો વિનાશ કરી શકાય નહિ.

ક્ષયવૃદ્ધિ પ્રસંગે અપવાદ-વિધિ.

હવે એજ અપવાદ-વિધિ બતાવવા માટે ક્ષયવૃદ્ધિ પ્રસંગે કઇ તિથિ આરાધનામાં લેવી તે શાસ્ત્રકાર નીચલી ગાથામાં જણાવે છે:—

**તિહિવાણ પુઞ્વતિહી અહિઆણ ઉત્તરા ય ગહિઅઞ્વા ।
હીણં પિ પક્ષિચયં પુણ ન પમાણં પુણિમાદિવસે ॥૪॥**

(પ્ર૦)—જ્યારે આરાધવાની તિથિ પડી હોય ત્યારે તેની આરાધના માટે તેનાથી પૂર્વનીજ ઉદયતિથિ ગ્રહણ કરવી. અને અધિક હોય ત્યારે તેની પછીનીજ ઉદયતિથિ ગ્રહણ કરવી; જેમકે આઠમનો ક્ષય હોય તો સાતમ જે ઉદયતિથિ છે તે ગ્રહણ કરીને આઠમ આરાધવી. જે આઠમ વધેલી હોય તો બીજી આઠમે આઠમ આરાધવી.

દરેક તિથિઓ જે સરખા પ્રમાણની અને સૂર્યોદયમાં નિયમિત રહેવાનાજ સ્વભાવવાળી હોત તો તિથિઓની ક્ષયવૃદ્ધિ જેવું કાંઈ બનત નહિ. પરંતુ તેમ નથી તે આપણે ઉપર જોઈ ગયા છીએ. જ્યારે તિથિની હાનિ વૃદ્ધિ નહોત ત્યારે તો સૂર્યોદયમાં આવેલી તિથિને પ્રમાણ માની કાર્ય કરાય છે પણ હાનિવૃદ્ધિ હોય ત્યારે આ ગાથામાં દર્શાવેલા અપવાદ નિયમનો આશ્રય કરાય છે.

તિથિની ક્ષય વૃદ્ધિ એટલે ?

તિથિની હાનિ કિંવા ક્ષય હોવો એટલે સૂર્યોદયમાં તે તિથિનું બીલકુલ નહિ આવી શકવું તે છે. તિથિની વૃદ્ધિ કિંવા અધિકતા હોવી એટલે તે તિથિનું એકને બદલે બે સૂર્યોદયમાં આવવું તે છે. ક્ષયવૃદ્ધિનું લક્ષણ બતાવતાં શ્રી આરંભસિદ્ધિમાં જણાવ્યું છે કે—“એકજ વારમાં ત્રણ તિથિઓ આવે તો વચલી તિથિ ક્ષયસંજ્ઞિક છે અને એકજ તિથિ ત્રણ વારને સ્પર્શે તો તે વૃદ્ધિસંજ્ઞિક છે.”

દાખલા તરીકે ધારો કે—આજે શનિવાર છે, સૂર્યોદય વખતે એકમ તિથિ બે ઘડી માત્ર રહી છે. બે ઘડી પછી બીજ તિથિ ચાલુ થઈ તે છાપન ઘડી સુધી રહી. આ પછી ત્રીજ શરૂ થઈ. આ મુજબ એક વારને ત્રણ તિથિ સ્પર્શી. આમાં વચલી તિથિનો ક્ષય મનાય છે. એજ મુજબ એમ માનો કે આજે શનિવાર છે. સૂર્યોદય વખતે એકમ તિથિ અઠાવન ઘડી છે. અઠાવન ઘડી પછી બીજ તિથિ શરૂ થઈ, તે રવિવારને દિવસે આખો દિવસ એટલે સાઠ ઘડી રહી છે, અને સોમવારને દિવસે પણ એજ તિથિ સૂર્યોદય વખતે હજી બે ઘડી બાકી રહી છે. આ પ્રમાણે એકજ તિથિ શનિ-રવિ-સોમ એમ ત્રણ વારને સ્પર્શી છે. આથી એ તિથિ વૃદ્ધિ પામી ગણાય છે. પાછળ ત્રીજી ગાથાની ટીકામાં બતાવ્યું છે તે પ્રમાણે તિથિનું ઘડીપ્રમાણ જ્યારે ઓછું વત્તું

૨૨—“ત્રીન્ વારાન્ સ્પૃશતિ ત્યાજ્યા ત્રિદિનસ્પર્શિની તિથિઃ । વારે તિથિત્રયસ્પર્શિન્યવમં મધ્યમા ચ યા ” ॥ ૫ ॥
(इति आरम्भसिद्धि प्रथम विमर्श)

થાય છે ત્યારે ક્ષયવૃદ્ધિ થાય છે. તેની સમજાતી માટે તે જ ઠેકાણે આપેલું ચિત્ર ફરીથી ધ્યાનમાં લઈ લેવું.

જૈનમત પ્રમાણે પણ પર્વતિથિની થતી ક્ષયવૃદ્ધિ.

કેટલાક એમ કહે છે કે-‘જૈનમતમાં પર્વતિથિની ક્ષયવૃદ્ધિ થતી નથી.’ કિન્તુ તેમનું આ કહેવું બરાબર નથી, કારણ કે, જૈનશાસ્ત્રોમાં દરેક તિથિની ક્ષયવૃદ્ધિ થતી હોવાનું કહેલું છે. આ વાતનો જરા આપણે વિચાર કરીએ. પરિપૂર્ણ ત્રીસ અહોરાત્ર પ્રમાણ એક કર્મભાસ કહેવાય છે. ઓગણત્રીસ અહોરાત્રી ઉપર એક આખા દિવસના બત્રીસ બાસડીઆ ભાગ પ્રમાણ (૨૯^{૩૨}/_{૬૨}) ચંદ્રમાસ ગણાય છે. અને ૩૦૥ દિવસનો એક સૂર્યમાસ થાય છે. કર્મમાસ સાથે ચંદ્રમાસ વિચારતાં પ્રતિવર્ષે છ ક્ષયતિથિઓ આવે છે. અને કર્મમાસ સાથે સૂર્યમાસ વિચારતાં છ વૃદ્ધિતિથિઓ આવે છે. એ પ્રમાણે ક્રમસર થતાં પાંચ વર્ષ પ્રમાણ એક યુગમાં એકમથી પુનઃમ સુધીની તમામ તિથિઓને ક્ષયવૃદ્ધિના રોગમાંથી પસાર થવું પડે છે. આજ કારણથી શ્રી સૂર્યપ્રસન્નિ આદિ સૂત્રોમાં સ્પષ્ટ અક્ષરો છે કે-“^{૨૩}એક વર્ષમાં છ ઋતુઓ છે, તેમાં છ ક્ષય રાત્રીઓ છે અને છ અધિક રાત્રીઓ છે.

૨૩-“તત્થ खलु इमे छ उड्ड पं० तं.....तत्थ खलु इमे छ ओमरत्ता पं० तं.....तत्थ खलु इमे छ अतिरत्ता पं० तं...
“छच्चेव य अहरत्ता आइच्चाओ हवंति माणाहं । छच्चेव ओमरत्ता चंदाहि हवंति माणाहिं ॥”

(इति सूर्यपञ्चसि मु. पृ. २०२ सूत्र ७५, एवं श्रीउत्तराध्ययन आदि)

ચંદ્રમાસથી છ ક્ષીણતિથિઓ આવે છે અને સૂર્યમાસથી છ વૃદ્ધતિથિઓ આવે છે.”

બીજાદિનો ક્ષય કેવા બીજાદિની વૃદ્ધિ બોલાય કે નહિ ?

આ ઉપરથી જૈન પંચાંગો કે જે ઘણા કાળથી ^{૨૪}વિ-ચ્છેદ થયેલાં છે તેમાં પણ પર્વતિથિની ક્ષયવૃદ્ધિ આવતી હતી તે સિદ્ધ થાય છે. જ્યારે બીજપ્રમુખ તિથિઓની ક્ષયવૃદ્ધિ આવવી અનિવાર્ય જ છે ત્યારે ‘આજે બીજ આદિનો ક્ષય છે અથવા બીજ આદિ બે છે’ એવું આપણાથી શા માટે ન બોલી શકાય ? બોલી શકાય જ. જે વસ્તુ જેવી હોય તેને તેવી કહેવી તે તો સમ્યગ્દ્રષ્ટિયોનો ખાસ ધર્મ છે. પંચાંગોમાં પણ જે તિથિની ક્ષયવૃદ્ધિ આવી હોય તે જ તિથિનો ક્ષય અથવા વૃદ્ધિ લખાય છે.

પંચાંગની માન્યતા.

પંચાંગ એ તિથિવાર જોવાનું મુખ્ય સાધન છે. જેમાં તિથિ, વાર, નક્ષત્ર, યોગ તથા કરણ આદિ મેળવેલાં હોય તે પંચાંગ કહેવાય છે. જૈન પંચાંગો ઘણા કાળથી વિચ્છેદ પામેલાં છે તેથી જ લૌકિક ^{૨૫}પંચાંગોને અનુસરવાનો શાસ્રમાં ઉલ્લેખ મળે છે. તેમાં પણ ઘણા જ્યોતિષિઓને સ્થૂલ

૨૪- “તદપિ જૈનટિપ્પણકાનુસારેણ...તટ્ટિપ્પનકં તુ અધુના સમ્યગ્ ન જ્ઞાયતે” અર્થાત-‘તે જૈન ટીપણ હાલમાં સમ્યગ્ પ્રકારે જાણવામાં આવતું નથી. જુઓ શ્રીકલ્પસુવોધિકા. પૃ. ૧૭૩ પો. ઘા. પ્રકાશિત આવૃત્તિ. એ પ્રમાણે કલ્પકિરણ-વલ્યાદિમાં પણ પાઠ છે.

૨૫ જુઓ આગળ આજ ગ્રન્થની ગાથા ૪૬ ની ઠીકમાં.

ગણિતવાળો પ્રાચીન મત સંમત હોવાથી તિથિઆરાધન માટે સ્થૂલ ગણતરીવાળું જોધપુરી પંચાંગ માનવાનો હાલ સંપ્રદાય ચાલે છે. શ્રી આરંભસિદ્ધિની ટીકામાં “સ્થૂલ પ્રમાણ ઘણા જ્યોતિષ જાણનારાઓને સંમત છે, માટે અમે પણ તેનો આદર કર્યો છે, ” એવો ^{૨૬}પાઠ હોવાથી સ્થૂલ ગણિત પ્રત્યેનો આદર સ્પષ્ટ થાય છે. આથી આજે સુક્ષ્મ ગણિતના ધોરણે સચાએલા પંચાંગને જૈન પંચાંગના નામે માન્ય કરાવવાના જે કોઈ તરફથી પ્રયાસો થાય છે તે પ્રામાણિક માની શકાય તેવા નથી.

ભીંતીયાં પંચાંગોથી કોઈ વખત ભ્રમમાં ન પડો.

થોડા વખતથી માત્ર તિથિ, વાર અને પંચકાદિ દર્શાવનારાં ભીંતીયાં પંચાંગો કાઢવામાં આવે છે. તે લોકોને પર્વતિથિઓ વગેરે સુગમતાથી માલુમ પડે તે હેતુથી યોજાય છે. યદ્યપિ તેમાં પર્વતિથિનો ક્ષય હોય તો તે તિથિનો ક્ષય નહિ લખતાં પૂર્વતિથિનો ક્ષય લખી દેવાય છે, અને પર્વતિથિની વૃદ્ધિ હોય ત્યારે તેને યેવડી નહિ લખતાં પૂર્વતિથિને

૨૬- “इदं (अंश-१५-कला-५३-विकला-४४) १५१२ वर्षेऽयनांशपरिमाणं सुक्ष्मेक्षिकयाऽऽयाति, परं प्रत्यब्दमेकैव कला किञ्चिदधिका वर्धते इति स्थूलमानमेव बहुज्योतिर्विदां सम्मतं, ततोऽस्माभिरपि तदेवात्राहतं, तथा च १५१२ वर्षे १५ अंशाः ३४ कलाश्चायान्ति”

(શ્રી આરંભસિદ્ધિ, વિમર્શ ૫, ગાથા ૭ ટીકા)

નોંધ—આમાં ટીકાકાર મહારાજે પોતાના સમયના અયનાંશ પ્રમાણ પ્રથમ સૂક્ષ્મ ગણિતથી કાઢેલા છે, પણ વિદ્વાનોને સ્થૂલ ગણિતથી આવડતું પ્રમાણ સંમત હોવાથી તે છોડી દીધા છે.

ખેવડી લખાય છે. તથાપિ તે શાસ્ત્રીય ધોરણ નહિ હોવાથી તેના જ ઉપર કેવળ આધાર કે આગ્રહ રાખવો ખોટો છે. શાસ્ત્રીય વસ્તુ ઉપર બતાવી તે મુજબ છે. અને હજી પણ આગળ બતાવાશે તેના ઉપર ધ્યાન રાખી કાર્ય કરવું હિતાવહ છે, ભીંતીયાં પંચાંગોની ભ્રમોત્પાદકતા શી રીતે છે, તે અમેાએ આગળ ગાથા ૫ ની ટીકામાં ‘બોધક પ્રશ્નોત્તરી’ માં બતાવ્યું છે.

પૂ. પા. ઉમાસ્વાતિ મહારાજનું વચન પણ શું સાબીત કરે છે?

ઉપર મુજબ પર્વતિથિઓની પણ ક્ષયવૃદ્ધિ હોવાથી મૂલ ગાથાના પૂર્વાર્ધમાં ‘તિથિ પડી હોય તો પૂર્વની જ તિથિ ગ્રહણ કરવી અને વધી હોય તો ‘ઉત્તર’ ની એટલે બીજાન સૂર્યોદયની તિથિ ગ્રહણ કરવી’-એવી વિધિ ફરમાવવામાં આવી છે. કહ્યું પણ છે કે-“^{૨૭}ક્ષયમાં પૂર્વતિથિ ગ્રહણ કરવી અને વૃદ્ધિમાં ઉત્તરતિથિ ગ્રહણ કરવી. શ્રી વીરપ્રભુનું નિર્વાણ કલ્યાણક લોકોને અનુસારે જાણવું. અર્થાત-લોક કરે તે દિવાળી.”

લગભગ સત્તરસો વર્ષથી ચાલ્યો આવતો પૂર્વધર મહારાજ શ્રી ઉમાસ્વાતિજીનો આ પ્રધોષ છે. એનાથી પણ એ સાબીત થાય છે કે-

(૧) જૈન મત પ્રમાણે પણ પર્વતિથિનો ક્ષયે આવે છે અને વૃદ્ધિ એ આવે છે.

૨૭-“ઉમાસ્વાતિવચ્ચ:પ્રધોષશ્ચૈવં શ્રૂયતે-‘ક્ષયે પૂર્વા તિથિ: કાર્યા, વૃદ્ધૌ કાર્યા તથોત્તરા । શ્રીવીરજ્ઞાનનિર્વાણં કાર્યં લોકાનુગૈરિહ ”॥

(શ્રી શ્રાદ્ધવિધિ-મુ-પૃ. ૧૫૨, એ પ્રમાણે ધર્મસંગ્રહાદિમાં પણ)

“યદુક્તં-‘ક્ષયે પૂર્વા તિથિર્ગ્રાહ્યા વૃદ્ધૌ ગ્રાહ્યા તથોત્તરા ।

શ્રીમદ્વીરસ્ય નિર્વાણં જ્ઞયં લોકાનુસારતઃ ॥૧૧” (પૃ. ૩)

(૨) પર્વતિથિનો ક્ષય હોય ત્યારે તેની પૂર્વની જ ઉદયતિથિ લેવી કે જે દિવસમાં ક્ષીણતિથિ સંપૂર્ણ ભોગવાય છે.

(૩) પર્વતિથિની વૃદ્ધિ હોય ત્યારે બીજા દિવસનીજ ઉદયતિથિ લેવી કે જે દિવસે પ્રસ્તુત તિથિ સમાપ્ત થાય છે,

(૪) જે તિથિની ક્ષયવૃદ્ધિ આવી હોય તેને જ અંગે આ નિયમ લાગુ પડે, પણ જે પર્વતિથિની ક્ષયવૃદ્ધિ ન હોય તેને આ નિયમ લાગુ કરાય જ નહિ.

(૫) કલ્યાણક તિથિઓ પણ પર્વતિથિઓના જેટલી મહત્ત્વવાળી છે.

ચૌદશનો ક્ષય હોય ત્યારે શું પુનઃ પકિષ્ઠ થાય કે ?

આ નિયમને કબુલ રાખવા છતાં પણ જે કોઈ એમ માને છે કે—“અષ્ટમ્યાદિ તિથિનો ક્ષય હોય ત્યારે તો સપ્તમ્યાદિ પૂર્વ-તિથિ લેવી પણ ચૌદશનો ક્ષય હોય ત્યારે પૂનઃ લેવી” તેની મનોબ્રાંતિ દૂર કરવા માટે ઉત્તરાર્ધ દ્વારા શાસ્ત્રકાર કહે છે કે—“હીન” એટલે ક્ષીણ થએલું પણ ‘પાક્ષિક’ એટલે ચૌદશપર્વ પૂર્ણિમામાં કરવું પ્રમાણ્યુત નથી, કારણ કે—પૂર્ણિમાના દિવસે ચતુર્દશીના ભોગની મંધ સરખી પણ નથી, કિંતુ તેરસના દિવસે જ કરવું પ્રમાણ્યુત છે. આ વિષેની દ્રષ્ટાંતવાળી યુક્તિઓ આગળ આજ અંથમાં કહીશું.”

તેરસ છતાં ચૌદશ કહેવાય તેના ખુલાસો.

વાદી અહીં અંથકાર સામે શંકા ઉઠાવે છે કે—“ઔદાયિક તિથિનો સ્વીકાર અને અન્ય તિથિનો તિરસ્કાર કરવામાં તત્પર આપણે બંને છીએ, તો તેરસનો ચૌદશ રૂપે સ્વીકાર કરવો શી રીતે યોગ્ય છે ?”

અંતકાર એને સમાધાન આપે છે કે-‘ તારૂં કહેવું ઠીક છે. પરંતુ પ્રાયશ્ચિત્તાદિ વિધિમાં તેરસને ‘ચૌદશ’ એવું નામ આપેલું હોવાથી ત્યાં ‘તેરસ’ એવા નામનો પણ અસંભવ છે ’ કહ્યું છે કે-
 “સંવચ્છરી, ચોમાસી, પખખી અને આશ્વીનાદિ આષ્ટાદિક તિથિઓમાં જેમાં સૂર્યોદય થયો હોય તે તિથિઓને પ્રમાણ કહી છે.

૨૮-“ સંવચ્છર ચાઉમાસે પવચ્છે અઢાદિઆસુ ય તિહિસુ ।
 તા ઉ પમાણં મણિયા જાઓ સૂરો ઉદયમેહ ॥૧॥ અહ જહ
 કહવિ ન લબ્ધંતિ તાઓ સૂરુગમેણં જુત્તાઓ । તા અવરવિદ્ધ
 અવરા વિ હુજ્જ ન હુ પુવ્વ તવ્વિદ્ધા ॥ ૨ ॥

નોંધ:-તત્ત્વતરંગિણી દીકામાં આ બે પ્રાચીન ગાથાઓની સાક્ષી આપી છે. આ બે ગાથાઓ પછી મુદ્રિત પ્રતમાં પાછો જે પાઠ નથી તે અમારી પાસેની હસ્તલિખિત પ્રતમાંથી અહીં ઉતારીએ છીએ:-

“અન્ન પ્રથમગાથાયાઃ સુગમત્વેન દ્વિતીયગાથાર્થો યથા-
 અથ યદિ કથમપિ ‘તાઃ’-પૂર્વોક્તાઃ ‘સૂર્યોદ્યમેનયુક્તાઃ’-અવાસ
 સૂર્યોદયા ઇતિ યાવત્ , ન લભ્યન્તે ‘તા’-તર્હિ ‘અવરવિદ્ધ’ત્તિ
 અપરવિદ્ધા ક્ષીણતિથિર્ભિવિદ્ધા-અર્થાત્પ્રાચીનાસ્તિથયઃ ‘અપરા
 અપિ’-ક્ષીણતિથિસંજ્ઞિકા અપિ, પ્રાકૃતત્વાદ્બદ્ધર્થે એકવચનં,
 ‘હુજ્જ’ ત્તિ-ભવેયુઃ । વ્યતિરેકમાહ ‘ન હુ’ત્તિ-હુરેવાર્થે
 વ્યવહિતઃ સંબંધ્યતે, તદ્વિદ્ધાઃ સત્યો ન પૂર્વા એવ-પૂર્વાતિથિ-
 નામન્ય એવ ભવેયુઃ કિન્તુ ઉત્તરસંજ્ઞિકા અપીતિ ભાવઃ ।”

આમાં અંતકાર મહારાજે ‘અહીં પ્રથમ ગાથા સુગમ હોવાથી બીજી ગાથાનો અર્થ આ પ્રમાણે લખીએ છીએ.’ એમ જણાવીને બીજી ગાથાની સંપૂર્ણ દીકા લખી છે, જેનો ભાવાર્થ અમે ઉપર આપેલો છે. સુર વાંચકને લાગશે કે-‘પ્રસ્તુત અંથમાં શ્રીમાન્ સંશોધકે આવા પાઠો અથવા પાઠાન્તરો કેમ છોડી દીધા હશે ?’ પરંતુ તેમાં અમારો ધલાજ નથી. કુલ્લક ફેરફારો છોડી દેવા છતાં

“હવે જો કદાપિ તે તિથિઓ સૂર્યોદયથી યુક્ત ન મળે તે ક્ષીણુતિથિ યુક્ત પૂર્વની તિથિ ક્ષીણુતિથિની સંસ્રાવાળી પણ અને છે. ક્ષીણુતિથિ યુક્ત પૂર્વની તિથિ પૂર્વતિથિના નામવાળી જ રહે એમ નહિ પણ તેને ઉત્તર એટલે ક્ષીણુતિથિની સંસ્રા પણ અપાય છે.”

મતલબ એ છે કે-સૂર્યોદયવાળી તિથિ ન મળે ત્યારે તે તિથિ જેમાં સમાયેલી છે તે પૂર્વતિથિ લેવી.

વિરોધનો પરિહાર.

‘પહેલાં તેરસને તેરસ એવા નામનો પણ અસંભવ જણાવી ચૌદશજ કહેવાય’ એ પ્રમાણે કહ્યું. અને અહીં તમે ‘ક્ષીણુતિથિની સંસ્રાવાળી પણ કહેવાય’-એ પ્રમાણે કહેવા માગો છો, તો આ પરસ્પર વિરોધ કેમ ન ગણાય ?

આનો જવાબ એ છે કે-‘અમે પ્રાયશ્ચિત્તાદિ વિધિમાં’ કહેલું હોવાથી વિરોધ આવતો નથી અથવા ‘મૂખ્ય અને ગૌણના ભેદથી તેરસ હોવા છતાં મૂખ્યપણે ચૌદશ જ કહેવાય’ એવો અમારો અભિપ્રાય હોવાથી કશોજ વિરોધ નથી.

શાસ્ત્રકાર આથી સિદ્ધ કરે છે કે-ક્ષયને બદલે પૂર્વ-તિથિનો ક્ષય કરવાનો નથી, પણ અષ્ટમ્યાદિનો ક્ષય હોય ત્યારે ઉદયતિથિ સપ્તમ્યાદિ હોય છતાં તેને મૂખ્ય લેદે સપ્તમ્યાદિ નહિ બોલતાં ક્ષય પામેલી અષ્ટમ્યાદિ રૂપે બોલાય છે, કારણ કે-સાતમ કરતાં આઠમ પ્રધાન છે. તમારે જો શાસ્ત્રના સત્ય અર્થને માનવો જ હોય તો આ પાઠને

ખાસ પાઠો કિંવા પાઠાન્તરોનાં સ્થલ હજી આગળ પણ અમારે બતાવવાં પડશે. તે એટલા જ માટે કે-અંતકાર મહારાજને ન્યાય આપવાની અમારી ફરજ અદા થાય.

પૂર્વતિથિના ક્ષયની સાબીતીમાં કોઈ પણ રીતે ખેંચી જવાય તેમ નથી, કેમકે—‘અપિ’ શબ્દથી શાસ્ત્રકારે તો ‘પૂર્વતિથિ પૂર્વતિથિ સંરૂક પણુ રહે અને ક્ષીણતિથિ સંરૂક પણુ થાય’ એમ બે વાતો કહી છે. તે ટીકાકાર મહારાજે મૂળ્ય ગૌણનો ન્યાય બતાવીને સંગત કરેલી છે. જો પૂર્વતિથિનો ક્ષયજ કરવાનું શાસ્ત્રે માન્યું હોત તો ‘પૂર્વતિથિ પૂર્વતિથિ પણુ કહેવાય અને ક્ષીણતિથિના નામે પણ કહેવાય’ એમ બે વાત કરત નહિ.

વાદીનો સ્વીકાર.

આ વસ્તુ તેં પણ અંગીકાર કરેલી છે. જો તેમ ન હોય તો આઠમના ક્ષયે સાતમના દિવસે ‘અમે આજે આઠમનો પૌષ્ઠ આદિ કરેલો છે’ એમ તારાથી કેવી રીતે કહી શકાશે? તું આઠમનું કાર્ય સાતમને દિવસે કરે છે, એટલે ‘આઠમ ક્ષય પામેલી હોવાથી તેનું કાર્ય પણ ક્ષય પામી ગયું’ એવું તારાથી હરગીજ કહી શકાશે નહિ. મુંઝાડને જો તું એમ કહેવા માગે કે—‘લોકવ્યવહારના ભંગનો પ્રસંગ ન આવે તે માટે ક્ષીણાષ્ટમીનું કાર્ય સાતમે કરીએ તેમાં કાંઈ દોષ નથી.’ તો અમારૂં તમને એજ કહેવું છે કે—‘બહુ સારૂ. એજ ભય રાખીને ક્ષીણ ચતુર્દશીનું કાર્ય પણ તમે તેરસે જ કરો, લોક-ભીતિ તો તમારે માટે બન્ને ઠેકાણે સરખી છે.’

અર્થાત્—આઠમના ક્ષયે જેમ તમે સાતમ ગ્રહણ કરો છો તેમ ચૌદશના ક્ષયે તેરસ જ ગ્રહણ કરવી તમારે માટે યોગ્ય છે, કિંતુ પુનમમાં તેનું કૃત્ય કરવું બીલકુલ ઘટમાન નથી ॥ ૪ ॥

ગાથા ૫ મી : વાદીની વિશેષ શકાનું નિરાકરણ.

હવે ચૌદશના ક્ષયે પુનમનો વાદી કે જેને એવી શંકા છે કે— ‘ચતુષ્પર્વિ અંતર્ગત આરાધ્યરૂપે તરતજ આવીને ઉભી રહેતી

પૂર્ણિમામાં પખિખનું કૃત્ય કરવું યોગ્ય છે, નવમીમાં એવી પરિસ્થિતિ નહિ હોવાથી તુટેલી આઠમનું કાર્ય સાતમમાં જ કરાય છે.’ આ શંકાને દૂર કરવા માટે પાંચમી ગાથા ફરમાવે છે:-

નારાહણમંતિષ્ પક્ષિવ્યકજ્જં ચ પૂર્ણિમા દિવસે ।

હીણટ્ટમિ કલ્લાણગનવમીષ્ જેણ ન પમાણં ॥ ૫ ॥

(૫૦)-જો કે આગમોમાં ત્રણ ચોમાસી સંબંધી પુનમે અને અમાવાસ્યાઓ પુણ્યતિથિ રૂપે મહા કલ્યાણકપણે આરાધ્ય કહેલી પ્રસિદ્ધ છે. ૨૧ તો પણ શ્રાવણના કેવલ પૌષધવ્રતને આશ્રયીનેજ તે સામાન્યપણે ગ્રહણ કરેલી કયાંય જોવામાં આવતી નથી. એ કારણથી અહીં તેજ અપેક્ષા રાખીને યુક્તિઓ બતાવાય છે. તે આ પ્રમાણે- ‘ પૂર્ણિમા આરાધ્ય છે એ બ્રાન્તિથી પણ ચૌદશનું કૃત્ય પૂર્ણિમાને દિને કરવું બ્યાજબી નથી.’

આ વાતને ગાથાના ઉત્તરાર્ધમાં દષ્ટાંત આપી મજબૂત કરે છે. ‘ જેમ ક્ષીણ અષ્ટમીનું કાર્ય કલ્યાણક તરીકે આરાધ્ય હોવા છતાં નોમના દિવસે કરવું પ્રમાણભૂત નથી તેમ.’ પરગચ્છિને પણ આ વસ્તુ માન્ય છે.

એમ નહિ કહેવું જોઈએ કે-‘ નવમી કલ્યાણક તિથિ હોવા છતાં ચતુષ્પર્વિ રૂપે આરાધ્ય નથી માટે નોમની સાથે પૂર્ણિમાને

૨૯-મુદ્રિત પ્રતમાં આ ઠેકાણે “ તથાપિ ક્વાપિ શ્રાવકાણાં કેવલં પૌષધવ્રતમેવાશ્રિત્ય સામાન્યેન ગૃહીતા દૃશ્યન્તે ” એવો પાઠ આપેલો છે. એમાં “ન” રહી ગયેલો જણાય છે, કારણ કે- લિખિત પ્રતમાં “ તથાપિ ન ક્વાપિ શ્રાવકાણાં કેવલં પૌષધ-વ્રતમેવાધિકૃત્ય સામાન્યેન ગૃહીતા દૃશ્યન્તે ” એવો પાઠ છે. અહીં એ પાઠ અમોને સુસંગત જણાયાથી અનુવાદ પણ તેને અવલંબી કર્યો છે.

સરખી કાં બતાવો છો ? કારણ કે-અમે તમને જ પૂછીએ છીએ કે ‘પૂર્ણિમા ચૌદશ કરતાં અધિક છે કે તેરશ કરતાં અધિક છે ?’ ચૌદશ તો સનાતન કાળથી પચ્ચિમની તિથિ છે અને ભગવાન કાલકસૂરીથી તે ચોમાસીની તિથિ પણ છે. તેનાથી પુનમ અધિક આરાધ્ય છે એમ તો તમારાથી બોલી શકાશે નહિ. ત્યારે ‘તેરસથી અધિક છે’ એમ તમારે કહેવું પડશે, તો એજ પ્રમાણે નોમ પણ સાતમ કરતાં કલ્યાણક તરીકે અધિક આરાધ્ય છે.

આથી પુનમ અને નોમમાં સરખો પ્રસંગ આવી પડે એ દેખીતું જ છે. આરાધ્ય રૂપે તો પુનમ અને બીજી કલ્યાણકતિથિ-ઓમાં પણ સમાનપણું છે તે સ્વયં વિચારી જોવું જોઈએ.

વળી અમે પૂછીએ છીએ કે-‘તુટેલી આઠમવાળી સાતમ ચતુષ્પર્વિમાં ગણાય કે નહિ ?’ જો ગણી શકાય તો તુટેલી ચૌદશ-વાળી તેરસ પણ ચતુષ્પર્વિ અન્તર્ગત કેમ ન ગણાય ? જો એમ કહો કે-‘ન ગણાય,’ તો તમનેજ અનિષ્ટ પ્રસંગ છે, કેમકે-પર્વતિથિ શિવાયની તિથિમાં તમે પૌષ્ઠ સ્વીકારતા નથી, છતાં તમારે માટે તો તે દિવસે સ્વીકારેલા ગણાશે !

ક્ષીણ તિથિ રહિત તિથિ સ્વીકારવામાં આપતિઓ.

વળી ચતુષ્પર્વિ પણ આરાધ્ય છતાં બધી એકસરખી છે તેવું નથી તો પછી ચૌદશના ક્ષયે પુનમ જ પાક્ષિક પર્વ તરીકે શા માટે અંગીકાર કરવી જોઈએ ? પાક્ષિક પર્વની અપેક્ષાએ જેવી ત્રયોદશી છે તેવી પૂર્ણિમા છે, આ પ્રમાણે જો ન માનીએ તો પાક્ષિક કૃત્યની વ્યવસ્થા નહિ રહે. જો તમે ચૌદશના ક્ષયે તેરસને બદલે પુનમ જ સ્વીકારવાના મતવાળા છો તો ‘પર્યુષણની ચોથના ક્ષયે પાંચમનો સ્વીકાર કરીને તમારે વ્યાકુળ થવું પડશે’ તે પણ તમારે જાણવું જોઈએ.

કારણ કે-તમારી દ્રષ્ટિ ચૌદશથી આગળ આવતી પૂર્ણિમામાં પર્વતિથિ રૂપે ચાંટેલી છે, તો તેજ પ્રમાણે

ચોથની આગળ આવતી પાંચમ પણ પર્વતિથિ રૂપે જ છે. એટલે ચોથના ક્ષયે સંવત્સરી પણ તમારે પાંચમે જ બળવવા વ્યાકુલ થવું પડશે. છતાં ત્યાં તો તમે અમારી માફક 'ક્ષયે પૂર્વા'ના નિયમ મુજબ ત્રીજ જ અંગીકાર કરો છો, પરંતુ પાંચમે ચોથ નથી કરતા. તેજ પ્રમાણે ચૌદશના ક્ષયે તમે તેરસે ચૌદશનું કૃત્ય કરો, પણ પૂર્ણિમાએ કરવા તત્પર ન થાઓ.

ખરેખર, ચૌદશ વિના ચૌદશનું કૃત્ય પૂર્ણિમામાં કરવું તદ્દન અયુક્ત જ છે. શ્રી પરમાનંદે 'શ્દ્ર પશ્ચિમ સામાચારી' નામના ગ્રંથમાં અને જિનવલ્લભસૂરિએ પૌષધવિધિમાં લખ્યું છે કે—

“૩૦જો તે દિવસે ચૌદશ હોય તો પશ્ચિમ અથવા ચોમાસી પડિછમવી, જો ન હોય તો દૈવસિક અથવા સંવત્સરી (જે દિવસ

૩૦—આ રથજે મુદ્રિત પ્રતમાં “કિં ચ પાશ્વિકકૃત્યં પશ્ચદશ્યાં ન યુક્તમેવ, ચતુર્દશી (અહ ચઉદસી તો પક્ષિચં) પડિક્કમિય સાહુવિસ્સામણં કુણઈત્તિ ભવદાતોક્તે:”

આટલો જ પાઠ છાપેલો છે, જ્યારે અમારી પાસેની પ્રતમાં નીચે પ્રમાણેનો પૂરો પાઠ છે:—

“કિં ચ પાશ્વિકકૃત્યં પશ્ચદશ્યામયુક્તમેવ, ચતુર્દશી-મન્તરેણ તત્કૃત્યસ્યાયુક્તવાત્, યદુક્તમભયદેવસૂરિમુખાત્પરમા-નન્દનામ્ના ‘રુદ્રપલ્હિયસામાચાર્યો’ પૌષધાધિકારે જિનવલ્લભ-સૂરિણા ‘પૌષધવિધિ’ પ્રકરણે ચ—“જઈ તંમિ દિણે ચઉદસી તો પક્ષિચં ચાઉમ્માસિચં વા, અહ ન તો દેવસિયં સંવત્સરિચં વા પડિક્કમિચ સાહુ વિસ્સામણં કુણઈત્તિ.”

સુદ્ધ પાંચકો આ બંને પાઠોનું અંતર સ્વયં માપી લેશે.

હોય તે પ્રમાણે) પડિઝમવું. પ્રતિક્રમણ કરીને સાધુની વિશ્રામણા-
સેવાભરિત કરવી.”

આમાં ચોખ્ખું પ્રતિપાદન કયું છે કે-

(૧) પજિખના દિવસે જ પજિખ કરાય અને

(૨) સંવત્સરીના દિવસે જ સંવત્સરી કરાય. કિન્તુ

(૩) પજિખ અથવા સંવત્સરીની તિથિ જ ન હોય
અને તે દિવસે તમે પજિખ કે સંવત્સરી કરવા માગો તો તે
કદી કરી શકાય નહિ.

પૂર્ણિમાના ક્ષયે તમે શું કરશો ?

ભો મિત્ર ! ચતુર્દશી અને પૂર્ણિમા બન્ને આરાધ્ય તરફે તમને
સમ્મત છે. જો તમારા મત પ્રમાણે ચૌદશના ક્ષયે પુનમ કરવામાં આવે
તો પુનમની જ આરાધના થઈ, ચૌદશની આરાધના ઉપર તો પાણી
જ મૂકાઈ જશે. જો તમે એમ કહેવા માગો કે-‘ચૌદશનો ક્ષય
થયેલો હોવાથી તેની આરાધના પણ નહીં થઈ ગયેલી છે’ તો અમે
તમને મિત્રભાવે પૂછીએ છીએ કે-‘ભાઈ ! આઠમે તમને શું
ખાનગીમાં કાંઈ આપેલું છે કે જેથી નષ્ટ થઈ ગયેલી આઠમને તમે
ફેરવીને માનો છો અને ચૌદશે તમારો શો અપરાધ કર્યો છે કે તેનું
નામ પણ સહન થતું નથી ?’ જો તમે અમને એમ પૂછો કે:-
‘પૂર્ણિમાના ક્ષયે તમે શું કરશો ?’ તો અમે કહીએ છીએ કે-

પુનમનો ક્ષય ચૌદશમાં જ સમાઈ જાય છે.

‘તમારી વિચારચતુરાઈ તો સરસ છે ! કેમકે-તમે જાણો છો
કે-પુનમનો ક્ષય થયેલો છે એટલે ચૌદશને દિવસે ચૌદશ અને
પૂર્ણિમા બન્ને તિથિ પૂરી થાય છે, તેથી ચૌદશ ભેગી પુનમની પણ
આરાધના થઈ જાય છે. આ જાણવા છતાં તમે નાહક પૂછો છો’.
‘ચૌદશમાં પુનમનું આરોપણ કરીને તમે આરાધો છો’ એમ પણ

અમે જ્યાં પુનમના ક્ષયે ચૌદશમાં પુનમ સ્વીકારીએ છીએ ત્યાં અમને આ આપત્તિ નથી, કારણ કે-ચૌદશને દિવસે ચૌદશ-પુનમ બન્ને સમાપ્ત થાય છે. આ વિષે વધુ આગળ કહેવાશે. તમે જો એમ પૂછતા હોય કે-‘શું ચૌદશના ક્ષયે તેરસમાં ચૌદશનું જ્ઞાન મિથ્યા નહિ કહેવાય?’ તો અમે કહીએ છીએ કે-‘ના, નહિ કહેવાય,’

જમીન ઉપર ઘડો અને વસ્ત્ર બન્ને પડ્યાં હોય, તે જોઈને જોને એવું જ્ઞાન થાય કે-‘અહિં ઘડો અને વસ્ત્ર છે’ તે શું ખોટું કહેવાશે? સોના-રત્નમય કુંડલમાં કોઈને સોના-રત્નનું જ્ઞાન થાય તે શું ખોટું છે? તો પછી રવિવારાદિ દિવસે જ્યાં બન્ને તિથિઓ તેરશ-ચૌદશ સમાપ્ત થતી હોવાથી વિદ્યમાન છે, ત્યાં તેનું જ્ઞાન મિથ્યા આરોપ રી રીતે કહેવાય? આજ કારણથી આ પ્રકરણમાં “સંપુર્ણત્તિ અ કાર્ત્ત્વ”-ગાથા ૧૭મીમાં ‘રવિવારાદિ જે દિવસે જે તિથિ સમાપ્ત થતી હોય તે દિવસ તે તિથિ રૂપે સ્વીકારવો’ ઇત્યાદિ વિષય કહેવામાં આવશે, તો તેમાં પણ તમારી મતિ મુંઝાઈ જવી જોઈએ નહિ.

આથી સિદ્ધ થાય છે કે-જે દિવસે જે તિથિ સમાપ્ત થતી હોય, તે દિવસે પંચાંગમાં એકમ-બીજાદિ ભેગાં લખવામાં કોઈ પણ પ્રકારનો બાધ નથી. લૌકિક અપેક્ષાએ તે દિવસે સૂર્યોદયવાળી તિથિ ગણાશે. અને શાસ્ત્રની અપેક્ષાએ આરાધનીય તીથિ ગણાશે. ‘આજે અમુક તિથિઓ ભેગી છે’-એવું તો સામાન્ય જનસમાજમાં પણ બોલાય જ છે.

સાથે આવેલી પર્વતિથિઓ અંગે ખુલાસો.

‘જે-ત્રણ કલ્યાણકતિથિઓ સાથે આવેલી હોય અને માનો કે-તેમાં ઉત્તરતિથિનો ક્ષય આવેલો હોય, ત્યારે પણ શું તમે પુનમના

ક્ષયની માફક તેના ક્ષયને પાછળની કલ્યાણકતિથિમાં સમાવી દેશે ?' આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતાં શાસ્ત્રકાર જણાવે છે કે:-મેશક હા. એમાં પૂછવાનું જ શું છે ? પુનમના ક્ષયે પુનમ ચૌદશમાં હતી કે નહિ ? તેજ પ્રમાણે ધરે કે-એ કલ્યાણક તિથિઓ સાથે છે તેમાં બીજી તિથિનો ક્ષય થએલો છે, એટલે શું તે તિથિ જ નથી ? ના, તિથિ તો છે પણ તે પાછલી તિથિમાં આવી ગઈ છે. તો પછી બસ. એક જ દિવસે બન્ને તિથિઓ હોવાથી અમારે બન્ને તિથિઓનું આરાધન થઈ જાય છે, એમાં તમે અમને આપત્તિ શી આપો છો ? આવા પ્રસંગે ય અમને તો આપત્તિ નથી પણ તમારે મહા પંચાત છે ! કેમકે-સાથે આવેલી બે-ત્રણ કલ્યાણક તિથિઓમાં બીજીનો ક્ષય હોય કે પહેલીનો ક્ષય હોય, તોયે તમારે તો આકાશ સામે જ જોવું પડશે.

પાછળની તિથિ લેવા જશે તો તમારાથી ચૌદશના ક્ષયે પુનમે પકિંબ નહિ કરાય અને આગળની લેવા જશે તો આઠમના ક્ષયે સાતમ નહિ કરાય. આમ બન્ને બાબતોથી તમારે બંધાવાનું છે.

જુદો તપ કરાય છતાં તિથિ જુદી ન કરાય.

‘પણ સાથે આવેલી કલ્યાણકતિથિઓમાં આગલી ક્ષીણતિથિને જ્યારે તમે પાછળની તિથિમાં સમાવો છો, ત્યારે તેનો તપ કેમ બીજા દિવસે અથવા આગળ ઉપર આવતી તેજ કલ્યાણક તિથિએ જુદો કરી અપાય છે ?’-આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે-કલ્યાણકતિથિનો આરાધક પ્રાયઃ કરીને તપશ્ચર્યા વિશેષ કરવાના નિયમવાળો હોય છે. તે બે પ્રકારનો હોય છે. (૧) એક તો આંતર રહિત તેનો તપ કરી આપનારો અને (૨) બીજો આંતરે તપ પૂરો કરી આપનારો.

પહેલો માણસ એક જ દિવસમાં બે કલ્યાણકતિથિઓ હોવાથી, તે બંનેનો આરાધક થવા છતાં બીજો દિવસ લઇને તેનો તપ પૂરો

કરી આપનારે થાય છે. જેવી રીતે પૂર્ણિમાનો ક્ષય હોય ત્યારે ચોમાસીના છટ્ટ તપના નિયમવાળો ચૌદશની સાથે તેરસે જ અથવા તો એકમે જ ઉપવાસ કરીને છટ્ટનો નિયમ પૂરો કરે છે તેવી રીતે. બીજો આદમી કે જે કલ્યાણક્રિયાઓ સાંતરે તપ કરવાના નિયમવાળો છે, તે આગળ ઉપર આવતી તેજ કલ્યાણક્રિયાઓ તે તપ કરી આપીને પોતાનો નિયમ સફલ કરે છે. આમાં કાંઈ પણ વિરોધ આવે તેવું નથી, તમારે તો અહીં પણ યુક્તિ નહિ હોવાથી માથું જ અંજળવાનું છે, માટે ફેકટ શંકાઓ ન રાખો.

આ તમામ ઉપરથી સિદ્ધાંતીનું કહેવું આ પ્રમાણે ફલિત થાય છે:—

(૧) ચતુર્દશીનો ક્ષય હોય ત્યારે તેરસે જ ચતુર્દશીનું કાર્ય કરાય.

૩૨—અહીં આગળ મુદ્રિત પ્રતમાં—“યથા પૂર્ણિમાપાતે પાક્ષિકચાતુર્માસિકષષ્ઠતપોઽભિગ્રહીતિ, દ્વિતીયસ્તુ ભવિષ્યત્વર્ષતત્કલ્યાણક્રિયાયુક્તદિનમાદાયૈવેતિ નાત્ર શઙ્કાવકાશ इति, યુક્તિરિક્તત્વાત્, ન ચ સ્વસૂચિત્વમેવ શઙ્કાજ્વરનાશૌષધીતિ ।” પાઠ છે, (પૃ. ૬) આ પાઠ તુટક, અશુદ્ધ અને અસંગત પણ જણાય છે. અમારી પાસેની લેખિત પ્રતમાં નીચે પ્રમાણે ચોક્કસ પાઠ છે.—

“યથા પૂર્ણિમાપાતે ચાતુર્માસિકષષ્ઠતપોઽભિગ્રહો અપર-દિનમાદાયૈવ તપઃપૂરકઃ, દ્વિતીયસ્તુ ભવિષ્યદ્વર્ષતત્કલ્યાણક્રિયાયુક્ત દિનમાદાયૈવેતિ ન કિંચિદનુપપન્નમ્, અત્ર તવ તાવદ્યુક્તિરિક્તત્વાત્સ્વસૂચિત્વમેવ શઙ્કાજ્વરનાશૌષધીતિ ।”

આ પાઠ અમને સંગત, શુદ્ધ અને સંગત જણાય છે, તેથી એ જ પાઠને અનુસરીને અમોએ વિવેચન કર્યું છે.

- (૨) પૂર્ણિમાના દિવસે તો ચતુર્દશીનું કાર્ય ન જ કરાય.
- (૩) પૂર્ણિમાનો ક્ષય હોય ત્યારે તેની આરાધના ચૌદશ લેગી આવી જાય, કિન્તુ તેરસનો ક્ષય કરાય નહિ.
- (૪) આવા સંયોગોમાં ક્ષીણ તિથિનો તપ જુદો કરી અપાય, પણ તેના અનુષ્ઠાન માટે તિથિ જુદી કરી શકાય નહિ.
- (૫) ચૌદશ, પુનમ આદિ જે દિવસે લેગાં સમાપ્ત થતાં હોય તે બેની આરાધના માનવામાં એકકે અનુષ્ઠાનના લોપની આપત્તિ આવતી નથી, પરંતુ જ્યાં એકની સમાપ્તિ હોય અને બીજાની ન હોય ત્યાં તેની આરાધના માનવાથી તે આપત્તિ આવે છે.

કોઈક વાદી પુનમના ક્ષયે તેરસનો ક્ષય અને પાંચમના

ક્ષયે ત્રીજનો ક્ષય સ્થાપન કરે છે.

હવે અહીં કોઈક એમ કહે છે કે:—‘પુનમે પકિષ્ઠ માનનારને તમે આપત્તિઓ આપીને ચૌદશના ક્ષયે પુનમે પકિષ્ઠ કરવાનો નિષેધ કર્યો તે બરાબર છે. ‘ક્ષયે પૂર્વા’નો નિયમ જ એમની વિરૂદ્ધ જાય છે. પુનમ પોતે ઉદયતિથિ છે. તેમાં ચૌદશનો તો લેશ માત્ર સંભવ નથી. તે ન હોય છતાં માનવી એ તો દિવસને રાત્રી માનવા બરાબર છે. પણ પુનમનો ક્ષય હોય ત્યારે તેરસનો ક્ષય કરી તેરસને દિવસે ચૌદશ અને ચૌદશને દિવસે પુનમ કરવી જોઈએ. આમ કરવામાં આવે તો જ મહિનામાં આવતી બાર પર્વતિથિઓ

અખંડ રહી શકે. આપણે ત્યાં પર્વતિથિનો ક્ષય થઈ શકે નહિ માટે તે આખી રાખવી જોઈએ, સંવત્ ૧૮૬૬ ની સાલમાં સુરત મુકામે તેર બેસણાં થયાં હતાં તેમણે પણ ઠરાવ્યું છે કે—‘પુનમનો ક્ષય આવે ત્યારે તેરસનો ક્ષય કરવો.’ આ પ્રમાણેની પ્રવૃત્તિ હાલ પણ ચાલે છે.’

બીજા વાદીનો ઉત્તર.

પુનમના ક્ષયે તેરસનો ક્ષય માનવા ઉપરાંત ભાદરવા શુદ્ધ પાંચમના ક્ષયે ભાદરવા શુદ્ધ ત્રીજનો ક્ષય માનનાર બીજા વાદી ઉપલા વાદીને ઉત્તર આપે છે અને પોતાના પક્ષનું સ્થાપન કરે છે:—

‘આપણે ત્યાં પર્વતિથિઓનો ક્ષય થઈ શકે નહિ’—આ તમારું ધારવું જોડું છે. શ્રી સૂર્યપ્રસ્પિ, જ્યોતિષકરંડક આદિ શાસ્ત્રો જેમણે જ્યાં છે, તેમનાથી તો એમ નહિ જ કહી શકાય કે—‘આપણે ત્યાં પર્વતિથિઓનો ક્ષય થઈ શકે નહિ.’ પણ પર્વતિથિઓ આરાધવાની હોવાથી તેને બદલે પૂર્વની તિથિઓની ક્ષયવૃદ્ધિ ભીંતીયાં પંચાંગોમાં લખાય છે. એ જ ન્યાયે પુનમનો ક્ષય હોય ત્યારે પૂર્વતિથિનો ક્ષય કરવો જોઈએ, કિન્તુ પૂર્વની ચતુર્દશી પર્વતિથિ હોવાથી તેનો ક્ષય કરાય નહિ, એટલે તેરસનો ક્ષય કરાય છે. તમે જે સંવત્ ૧૮૬૬ ના નિયમની વાત લખો છો તે તો ‘અશાસ્ત્રીય હોવા સાથે અસંબદ્ધ અને અનિયત છે.’ તેથી તેના ઉપર વજન રાખવું યોગ્ય નથી. આપણે ત્યાં ભાદરવા શુદ્ધ ૫ ના ક્ષયે ત્રીજનો ક્ષય બીજા કોઈ પણ આચાર્યો

માનતા નથી. પણ મારો એવો મત છે કે-‘ જ્યારે પુનમના ક્ષયે તેરસનો ક્ષય કરીએ છીએ ત્યારે પાંચમના ક્ષયે ત્રીજનો ક્ષય પણ કરવો જોઈએ.’

સિદ્ધાન્તી બેનું ખંડન કરે છે: શું બધી પર્વિઓ અખંડ રહી શકે?

જૈનમત પ્રમાણે પર્વતિથિની ક્ષયવૃદ્ધિ થાય છે, એટલે તે મનાય પણ ખરી અને બોલાય પણ ખરી. આ હકીકત પાછળ ગાથા ૪ ની ટીકામાં સવિસ્તર પ્રતિપાદન કરેલી છે, તે તમે બન્ને કેમ ભૂલી જાઓ છો? પહેલા વાદીએ ‘બારે તિથિઓને અખંડિત રાખવાની’ જે વાત જણાવી છે તે તેમની કલ્પના માત્ર છે. માસમાં બાર પર્વતિથિઓ ઉપરાંત કલ્યાણકતિથિઓ પણ પર્વતિથિઓ તરીકે આવે છે. કલ્યાણકતિથિઓ એ બીજાદિ પર્વતિથિઓની માફક પર્વતિથિઓ જ છે, તે પાછળ ગાથા ‘૨’ ની ટીકામાં તેમજ શ્રી ઉમાસ્વાતિ મહારાજના પ્રધાપમાં (જુઓ ગાથા ૪ ની ટીકા) સાફ સાફ સાબીત કરેલું છે. જો બાર તિથિઓ અખંડ રાખવી હોય, તો આ તિથિઓએ શો અપરાધ કર્યો કે-તેને અખંડ રાખવાનું કહેતા નથી? જો તે સઘળીને તમારા મત પ્રમાણે ‘અખંડ’ રાખવા જશો, તો તિથિ-આરાધનની વ્યવસ્થા ઉપર તમારે પાણી જ મૂકવું પડશે. ‘ક્ષયે પૂર્વા’નો નિયમ ક્ષીણ પર્વતિથિને પૂર્વતિથિમાં આરાધવાનું જણાવે છે, પરંતુ તેને બદલે પૂર્વતિથિનો ક્ષય કરી નાખવાનું જણાવતો નથી. જો પૂર્વની અપર્વતિથિ હોય, તો તે અપર્વતિથિને બદલે તે દિવસમાં સંપૂર્ણ થતી એકલી

પર્વતિથિનું જ આરાધન કરવું. જે તે પર્વતિથિ હોય તો ઉદયમાં રહેલી પર્વતિથિને ખસેડવાની જરૂર નથી, પણ તે દિવસે બન્ને તિથિઓ સમાપ્ત થતી હોવાથી તે બન્ને તિથિઓનું આરાધન એક જ દિવસે કરવું. આ વાત આજ ગાથાની ટીકામાં પુનમપકિખવાદીના ‘પુનમના ક્ષયે તમે શું કરશો ?’ તેમજ ‘બન્ને કલ્યાણકતિથિઓ સાથે આવે ત્યારે આગલી તિથિના ક્ષયે શું એમજ કરશો ?’ આ પ્રશ્નોના ઉત્તરમાં ‘પૂર્વ પર્વતિથિને દિવસે તે પણ હોવાથી તે બન્નેનું એક જ દિવસે આરાધન થશે’-એવો જવાબ આપીને સિદ્ધ કર્યું છે, તે જરા ફરીથી યાદ કરો. ‘જુદે જુદે દિવસે જ તે સૌની આરાધના થવી જોઈએ’ એવું તો ક્યાંય ઠરાવ્યું નથી. પ્રત્યુત તેનો તપ જૂદો કરી અપાય, તથાપિ આરાધના તો પૂર્વતિથિની ભેગી જ ગણાય એમ ઠરાવેલું છે. તો તે વાદીની માફક તમે પણ વ્યામોહમાં શા માટે પડો છો ?

પૂર્વતર તિથિઓના ક્ષયવાદીઓનું પરવાદિ સાથે સમાનપણું.

તમે પોતે કહ્યું છે કે-“ ‘ક્ષયે પૂર્વા’ નો નિયમ પુનમે પકિખ માનનાર વાદીની વિરૂદ્ધ જાય છે. પુનમ પોતે ઉદય-તિથિ છે, તેમાં ચૌદશનો તો લેશ માત્ર સંભવ નથી. તે ન હોય છતાં માનવી એ દિવસને રાત્રી માનવા બરાબર છે.” તો પુનમના ક્ષયે તેરસનો ક્ષય કરવામાં પણ શું ‘ક્ષયે પૂર્વા’ નો નિયમ તમારી વિરૂદ્ધ જતો નથી ? તેરસ એ પુનમની પૂર્વતિથિ નથી, પણ પુનમ પહેલાં જે ચૌદશ આવી છે

તેનાથી પણ પૂર્વે રહેલી એટલે પૂર્વતર તિથિ છે. કાયદેસર તેનો ક્ષય તમારાથી થઈ શકે નહિ. વળી તમે તેરસનો ક્ષય કરીને તે દિવસે ચૌદશની પકિળ કરશો કે પુનમ આરાધશો? પુનમ તો તમે આરાધતા નથી, કારણ કે-પુનમ તો તમે ચૌદશને દિવસે કરો છો. ત્યારે પુનમના ક્ષયને બદલે તેરસનો ક્ષય માનવો એ કેટલો બધો કઠંગો છે, એ તમે વિચારી જૂઓ. તેરસનો ક્ષય કરીને તે દિવસે તમે કરો છો ચૌદશ. ભલા ! ચૌદશનો ક્ષય હોયા વિના તેરસને દિવસે ચૌદશ કરવાનો તમને શો અધિકાર છે ? ચૌદશ પોતે તો બીજે દિવસે ઉદયમાં આવે છે. તેરસને દિવસે એની સમાપ્તિ થતી જ નથી. અને તેથી શાસ્ત્રની નીતિ પ્રમાણે તે દિવસે ચૌદશ નથી, છતાં તમે તેને ચૌદશ કહીને આરાધો, તો શું તે પણ રાત્રીને દિવસ કહેવા બરાબર નથી ? તેરસે ચૌદશ નહિ હોવા છતાં તમે તે દિવસે બે ચૌદશ કરવી યોગ્ય માનો છો, તો પરવાહી ચૌદશના ક્ષયે પુનમે પકિળ કરે તેને તમે ‘સૂત્રવિરૂદ્ધ છે’ એવું શા માટે કહો છો ? ‘ક્ષયે પૂર્વા’ નો નિયમ જેવો તેની વિરૂદ્ધ છે તેવો તમારી વિરૂદ્ધ પણ છે, તથા તિથિનો અસદ્ભાવ જેવો તેને માટે છે તેવો તમારે માટે પણ છે; માટે જેવું તેવું કહેવું સૂત્રવિરૂદ્ધ છે તેવું જ તમારું કહેવું પણ સૂત્રવિરૂદ્ધ છે.

આવા બે બેડાબેડ પર્વતિથિઓના પ્રસંગે એક જ દિવસે બે તિથિઓ વિદ્યમાન હોવાથી કશું તુટતું કે ખુટતું નથી. જ્યારે શાસ્ત્રકાર એકમાં જ બે તિથિઓનો સમાવેશ કરીને જૂદો દિવસ લેવાની ના પાડે છે, ત્યારે પુનમે તેરસ

અને પાંચમે ત્રીજનો નવો કદાઝડ તમે લલા થઈ શા માટે સેવો છો ? પહેલા વાદિની તેર બેસણાંની વાતને તો બીજા વાદિએ ‘ અશાસ્ત્રીય હોવા સાથે અસંખ્ય અને અનિયત ’ જણાવી વજન નહિ રાખવા લાયક કહેલી છે. પણ પાંચમના ક્ષયે ત્રીજનો ક્ષય કરવાની રસિકતા બતાવતાં તેમણે કહ્યું છે કે-‘ પુનમનો ક્ષય હોય ત્યારે પૂર્વતિથિનો ક્ષય કરવો જોઈએ, કિન્તુ પૂર્વની ચતુર્દશી પર્વતિથિ હોવાથી તેનો ક્ષય કરાય નહિ એટલે તેરસનો ક્ષય કરાય છે, ’ તે પણ અસત્ય છે. જો તમે આ માનશો તો પરવાદિને શાસ્ત્રકારે જેવી આપત્તિ આપી હતી તેવી તમને પણ આવશે. એટલે કે- જ્યાં કલ્યાણક્રતિથિ નોમનો ક્ષય આવ્યો હોય, ત્યાં કલ્યાણક્રતિથિ પર્વતિથિ હોવાથી તેનો ક્ષય તમારાથી માની શકાશે નહિ. તેનાથી પૂર્વતિથિ આઠમ છે, તે પર્વતિથિ હોવાથી તેનો ક્ષય કરી શકાશે નહિ. એટલે તમારે સાતમનો ક્ષય કરી સાતમે આઠમ અને આઠમે નોમ કરવી પડશે. તેવું તમે કરતા નથી, એ બતાવી આપે છે કે-ક્ષય કરી નાખવાની બાબતમાં તમે ખાસી ભીંત ભૂલ્યા છો. આ ઉપરથી તમો ઉભયને સમજાશે કે-‘ પુનમના ક્ષયે તેરસનો ક્ષય કરવો તથા તે જ પ્રમાણે ભાદરવા શુદ્ધ પાંચમના ક્ષયે ત્રીજનો ક્ષય કરવો. ’ એ શાસ્ત્રનીતિથી તદ્દન વિરુદ્ધ છે. એમ કરવાથી પકિષ્ઠ અને સંવત્સરી જેવી ઉદયમાં રહેલી મહાન્ પર્વ-તિથિઓનો વિનાશ કરાય છે, કે જે કરવામાં ચોકખા આજ્ઞાભંગ તથા મિથ્યાત્વ આદિ દોષો રહેલા છે. આજ પ્રમાણે ‘ પુનમ અથવા પાંચમની વૃદ્ધિએ તેરસ અથવા

ત્રીજની વૃદ્ધિ નજ કરી શકાય. તે બાબત અમે આગળ ‘વૃદ્ધિ હોય ત્યારે કયી તિથિ આરાધવી ?’ (ગા. ૧૭ મી) એ કહેવાના પ્રસંગે કહીશું.

પૂર્વતર તિથિ ક્ષયવાદીની દલીલોનું નિરસન.

વાદી આ વિષે વિશેષ દલીલો કરવા ઇચ્છે છે. તે અને તેના જવાબો પ્રશ્નોત્તરી રૂપે સમજવા સુગમ પડશે, એમ ધારીને અમે નીચે પ્રશ્નોત્તરી રૂપે તે રજૂ કરીએ છીએ. તે ધ્યાન પૂર્વક વાંચો. આ પ્રશ્નોત્તરીમાં પ્રશ્નસ્થાને પૂર્વપક્ષકાર બોલે છે એમ સમજવું અને ઉત્તરસ્થાને ઉત્તરપક્ષકાર એટલે સિદ્ધાંતી બોલે છે એમ સમજવું.

બાધક પ્રશ્નોત્તરી.

(પ્રશ્ન)-પર્વતિથિઓ આરાધવા લાયક છે માટે તેની ક્ષયવૃદ્ધિ માનવી જોઈએ નહિ.

(ઉત્તર)-ભાઈ ! તમે જ કહ્યું છે કે-“શ્રી સૂર્યપ્રગ્ભિ જ્યોતિષકરંડક આદિ શાસ્ત્રો જેમણે બેયાં છે તેમનાથી એમ નહિ કહી શકાય કે-‘આપણે ત્યાં પર્વતિથિઓનો ક્ષય અથવા વૃદ્ધિ થઈ શકે નહિ !’ પર્વતિથિઓનો ક્ષય અને તેની વૃદ્ધિ જ્યારે થઈ શકે છે ત્યારે ‘તે માનવી જોઈએ નહિ’-એમ બોલવું એ તો ‘બાપ મારો કુંવારો’ કહેવા બરાબર છે.

(પ્રશ્ન)-પણ તે બોલાય નહિ.

(ઉત્તર)-એ એક બ્રમ છે. માની શકાય તો પછી બોલાય કેમ નહિ ? આજે બીજાદિનો ક્ષય છે, કિંવા

ખીજાદિની વૃદ્ધિ છે એમ જો બોલાતું ન હોય, તો ‘ક્ષયે પૂર્વા’ નો નિયમ કોને માટે છે? જેવું હશે તેવું જો તમે પણ નહિ બોલો, તો શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રાદિમાં આવતા^{૩૩} અદ્વનમદ્વના દ્રષ્ટાંતમાં જેમ હરિફ મદ્વ ગર્વને લીધે

અદ્વનમલ્લનો સંબંધ-

૩૩-ઉજ્જયિની નગરીમાં જિતશત્રુ રાજાનો એક અદ્વન નામે મદ્વ હતો. સઘળા રાજ્યોમાં તે કોઠાથી જીતાતો ન હતો. એક સોપારક નગર કે જે સમુદ્રકિનારે હતું, ત્યાં તે દર વર્ષે જઈને મદ્વયુદ્ધમાં ત્યાંના મદ્વને જીતીને ધનામ લાવતો હતો. આથી ત્યાંના રાજાએ એક ખીજો માત્સ્યક નામનો મદ્વ યુદ્ધને માટે રાખ્યો. તેણે અદ્વનમદ્વને હરાવ્યો. અદ્વનમદ્વે એનો બદલો વાળવા ભર્ય જીલ્લાના ધરણી નામના ગામમાંથી એક ખેડુતને રાખી મદ્વયુદ્ધમાં નિપુણ બનાવ્યો. તે ફલહી મદ્વની સંજ્ઞાથી ઓળખાયો. સોપારક નગરમાં યુદ્ધના દિવસે અદ્વનમદ્વ આ ફલહીને લઈ ગયો. માત્સ્યકની સામે ફલહીને યુદ્ધમાં ઉતાર્યો. પહેલે દિવસે બેમાંથી કોઈ હાર્યા નહિ. પોતપોતાની છાવણીમાં ગયા. અદ્વને ફલહીને પૂછ્યું-‘હે પુત્ર! તને જે દુઃખતું હોય તે કહે.’ તેણે જ્યાં દુઃખતું હતું તે કહ્યું, અને અદ્વને તેની માવજત કરી ખીજે દિવસે તે જેવો હતો તેવો તૈયાર થઈને આવ્યો. આ તરફ સોપારકના રાજાએ માત્સ્યક પાસે પણ તેલ યોળનારા મોકલ્યા. તેણે અભિમાનથી પોતાને વાગેલું કહ્યું નહિ અને ઉલટું કહ્યું કે-‘હું તેના આપથી પણ ખ્હીતો નથી.’ ખીજે દિવસે યુદ્ધ શરૂ થયું. થાકેલો માત્સ્યક પગ પહોળા કરીને ઉભો રહ્યો, અદ્વનના ઇસારાથી ફલહીએ તેને પગની એડીમાંથી પકડીને નીચે પટક્યો. ફલહીએ યથાસ્થિત હકીકત કહી તો તે જીત્યો. માત્સ્યકે અભિમાન કરીને જીકો બડાશ મારી તો તેણે માર ખાધો. અહીં કહેવાનો સાર એ છે કે-સિદ્ધાંતના વિષયમાં જેઓ સત્ય બોલતા નથી

સાચું નહિ બોલવાથી ઘાત પામ્યો તેમ તમે પણ ભાવપ્રા-
ણની હાનિ પામશો. રોગી પણ વૈદને જેવું હોય તેવું કહે
તો ચિકિત્સાથી ફાયદો પામે. માટે ક્ષયવૃદ્ધિ હોય તે પ્રમાણે
બોલવામાં કાંઈ પાપ લાગતું નથી.

(પ્રશ્ન)-ત્યારે ભીંતીયાં પંચાંગોમાં તો તેની ક્ષયવૃદ્ધિ
ન લખતાં પૂર્વતિથિની ક્ષયવૃદ્ધિ લખવામાં આવે છે ?

(ઉત્તર)-મહાનુભાવ ! તમે પંડિત થઈને અજ્ઞાન મનુ-
ષ્યોની માફક ભીંતીયાં પંચાંગોનો આધાર લેવા કયાં ગયા ?
ભીંતીયાં પંચાંગોથી કેાઈ વખત ભ્રમમાં ન પડો, એ વસ્તુ
અમે ગા. ૪ ની ટીકામાં સારી રીતે સ્પષ્ટ કરી ગયા છીએ.
એ કાંઈ શાસ્ત્રની માફક હરવખત આધાર રૂપ નથી. લોકની
સમજ માટે તેમાં પૂર્વતિથિનીજ સીધી ક્ષયવૃદ્ધિ આપી
દીધી હોય, તે ઉપરથી એવો સિદ્ધાંત ઠરતો નથી કે ‘ક્ષીણ
અથવા વૃદ્ધિતિથિને બદલે પૂર્વતિથિની ક્ષયવૃદ્ધિ કરી દેવી!’
જો એમ જ માનવામાં આવે તો ‘ક્ષયે પૂર્વો’ના નિયમનો
અને ‘ઉદયંમિ જા તિહિ’ એટલે ઔદયિક તિથિના નિયમનો
પણ વિરોધ આવીને ઉભો રહેવો અનિવાર્ય છે.

ભીંતીયાં પંચાંગોની ભ્રમોત્પાદકતા.

(પ્રશ્ન)-એ વિરોધ શી રીતે આવે છે ?

(ઉત્તર)-ધારો કે-માગશર વદ ૧૧ નો ક્ષય છે. તેની
પૂર્વે માગશર વદ ૧૦ પ્રભુ શ્રીપાર્શ્વનાથનું જન્મકલ્યાણક છે.

અને અભિમાન રાખી અસત્ય બોલે છે તેઓ માત્સ્યક મલ્લની
માફક ભાવપ્રાણની ભયંકર હાનિ પામી સંસારમાં રહે છે.

(શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર, અધ્યયન ૪, પાઈ ટીકા મુ. પૃ. ૧૬૨ ઉપરથી)

તમે અગીયારસને બદલે દશમનો ક્ષય કરી નાખવાના. દશ-
મનું કલ્યાણુક આરાધનાર તમને પૂછવા આવે કે-‘સાહેબ
મારે દશમ ક્યારે કરવી ?’ તમે તુરત જ દશમનો ક્ષય
માનીને ‘ક્ષયે પૂર્વ’ નો અમલ કરી દેવાના. પછી કહી દેવાના
કે-‘જા, નોમ દશમ ભેગાં છે, તે દિવસે કલ્યાણુક આરાધજે.’
આ બીનશુન્દેગારને સજા કરવા જેવું થયું. ક્ષય તો અગી-
યારસનો હતો, દશમનો તો છે નહિ. છતાં કાયદાની કલમ
તમે તેને લગાડી દીધી. શું આ પૂર્વધર મહાપુરૂષના વચનની
આશાતના નહિ ? તેઓ જેનો ક્ષય હોય તેને જ કલમ
લાગુ પાડવાનું ફરમાવે છે. તમે બીજે ક્યાં ગયા ? આનું જ
નામ વિરોધ.

(પ્રશ્ન)-તમે તો આ બહુ સરસ સમજાવ્યું. વૃદ્ધિમાં
પણ સમજાવો. શો વિરોધ આવે છે ?

(ઉત્તર)-એજ પ્રમાણે એમ માનો કે-માગશર વદ ૧૧
ની વૃદ્ધિ થયેલી છે. ભીંતીયાં પંચાંગમાં બે અગીયારસને
બદલે બે દશમ લખવામાં આવશે. દેખીતું છે કે-‘વૃદ્ધૌ કાર્યા
તથોત્તરા’-‘વૃદ્ધિમાં ઉત્તરતિથિ કરવી,’ એ નિયમાનુસાર બીજી
દશમે જન્મકલ્યાણુક કરાશે. હવે વિચારો કે-આ કેવો ભયંકર
ગોટાળો થયો. વૃદ્ધૌ-ઉત્તરા ફક્ત અગીયારસનાજ કેસને લાગુ
પાડવાની હતી, તે દશમ કે જેની વૃદ્ધિ નથી તેને પણ
લાગુ પડી ગઈ. પહેલી અગીયારસ કે જે આરાધના અને
શુભ કાર્યો માટે વળ્યું છે, તે બીજી દશમના નામે આરાધ્ય
થઈ ગઈ, દશમ કે જે વાસ્તવિક ઉદ્યતિથિ હતી, તે જન્મ-
કલ્યાણુક તરીકેની આરાધના માટે હચ્છદાર છતાં પહેલી

દશમના નામે નકામી થઈ ગઈ. ‘ઉદયમિ જાતિહિ’-ઔઠા-યિક તિથિ હોય તેને નહિ છોડવાના નિયમનો આ પ્રમાણે ખુદલો વિરોધ થયો.

(પ્રશ્ન)-ભીંતીયાં પંચાંગોમાં આવો ગોટાળો થાય છે? આ તો જગલાને બદલે ભગલો પરણી આવે તેના જેવું થયું એને પ્રામાણિક માનવાં ભેદએ નહિ એમજ થયું ને ત્યારે?

(ઉત્તર)-મહાનુભાવ! ‘અસ હવે ભીંતીયાં પંચાંગો બધાં માનવાં જ નહિ.’ એવું કહેવાને પણ ઉતાવળા મા થાઓ. જે તિથિની ક્ષયવૃદ્ધિ હોય, તેને બદલે પૂર્વની તિથિની ક્ષયવૃદ્ધિ લખવામાં કાંઈક સારો આશય રહેલો હશે, એટલો એ ભીંતીયાં પંચાંગોની પ્રથાને તમારે જરા ન્યાય પણ આપવો ભેદએ.

પૂર્વતિથિની ક્ષયવૃદ્ધિ લખવાનો આશય.

(પ્રશ્ન)-એમ? પૂર્વતિથિની ક્ષયવૃદ્ધિ લખવામાં શું સારો આશય હશે?

(ઉત્તર)-જો પર્વતિથિનો ક્ષય જણાવે તો અજ્ઞાન લોક એમ સમજે કે-આજે તો તિથિ છે નહિ, ત્યારે ધોવા કરવામાં શો વાંધો? આવું સમજીને તિથિને દિવસે જે આરંભો ન સેવાતા હોય તે પણ સેવવા માંડે. વળી પર્વતિથિ જો જણાવે તો નિર્વિવેકી લોક પહેલી તિથિએ આરંભ સેવતા સેવતા એવા નિદ્રાંસ પણ બની જાય કે-‘પહેલી તિથિએ કરાય છે ને, તો બીજી તિથિએ કેમ ન કરાય!’ યાવત

તેઓ તિથિને દિવસે પણ ધોવા કરવાદિકના આરંભો બેધડક કરવા મંહી પડે.

(પ્રશ્ન)-આ તો તમે આમ વાઘ અને આમ નદી ખતાવી કરવું શું ?

પ્રમાણ-અપ્રમાણ શું માનવું ?

(ઉત્તર)-કરવું એજ કે-ભીંતીયાં પંચાંગોમાં જ્યાં શાસ્ત્રીય વસ્તુને બાધ આવતો હોય ત્યાં તેના ઉપરજ આધાર રાખીને આંધળા થવું નહિ. એ એક આશયપૂર્વકની પ્રથા છે, એટલું સમજીને મૂળ શાસ્ત્રીય વસ્તુને અન્યાય કરવો નહિ. સાથે આવેલી એક કરતાં વધુ કલ્યાણકાદિ પર્વતિથિઓના ક્ષયવૃદ્ધિ પ્રસંગે, તે ક્ષયવૃદ્ધિઓને જેમની તેમ રાખવા જેટલો સુધારો તો એ ભીંતીયાં પંચાંગોની પ્રથા માગે જ છે. હાલના ભીંતીયાં પંચાંગોએ તો વ્યાજનો લાભ કરવા જતાં મુડીનો સદંતર નાશ કરવા માંડ્યો છે. વ્યાજના લોભમાં મૂળ મુડી ન ચાલી જાય તે દરેક શાસ્ત્રાનુસારીએ જોવાની ફરજ છે. તેથી જ તેવા કોઈ પણ અસલી સુધારાપૂર્વક નીકળેલાં ભીંતીયાં પંચાંગો, જે તેમાં આરાધવાની તિથિઓ ઉલટસુલટ થયેલી નહિ હશે, તો તેને પ્રામાણિક માનવામાં હરકત નથી. મુખ્ય વસ્તુ આપણે ત્યાં ભગવદ્ભાષિત શાસ્ત્રસિદ્ધાંત છે. તેનો વિરોધ કરતા મોટા મોટા સંસ્કૃત-પ્રાકૃત ગ્રંથો હોય તો તે આપણે માટે અપ્રામાણિક છે, અને તેને અનુસારી હોય તો ગુજરાતી ભાષાની એક કડી પણ આપણે માટે પ્રામાણિક છે. કોઈની મરજી એમ થાય કે-‘ભારા મતને એક ગુજરાતી ચોપડીમાંથી ટેકો મળે છે તો

તેને હું આધાર તરીકે વળગી પડું, અને મૂળ અંથોમાંથી ટેકો નથી મળતો તો તેને હું ન માનું-ભંડારી રાખું,-એ આ શાસનમાં ચાલી શકે તેવું નથી.

પુનમના ક્ષયે તેરસ ન થાય તેની ચર્ચા.

(પ્રશ્ન)-એટલે હવે શું તમે એમ કહેવા માગો છો કે-
'પુનમના ક્ષયે તેરસનો ક્ષય ન કરાય?'

(ઉત્તર)-અલખત્ત, એમ જ !

(પ્રશ્ન)-પુનમના ક્ષયે ચૌદશનો ક્ષય કરશો ?

(ઉત્તર)-પાછા ભૂલ્યા. ઉપર આપણે આટલી બધી ચર્ચા કરી તે જાણુવા અને સમજવા છતાં, 'ક્ષયને બદલે ક્ષય' કરવાનું પૂછો છો તે આશ્ચર્યજનક છે ! અમે ચૌદશનો પણ ક્ષય નહિ કરીએ.

(પ્રશ્ન)-ત્યારે પુનમના ક્ષયે આપ શું કરશો ?

(ઉત્તર)-પરગચ્છીને કહ્યું હતું તે જ.

(પ્રશ્ન)-તે શું કહ્યું હતું ?

(ઉત્તર)-'ચૌદશને દિવસે ક્ષીણ પુર્ણિમા પણ વિદ્યમાન હોવાથી એકજ દિવસે બે તિથિનું આરાધન થઇ જાય છે.'

(પ્રશ્ન)-'ક્ષયે પૂર્વા' ના નિયમ પ્રમાણે ક્ષીણ તિથિએ અહણ કરેલી પૂર્વતિથિને દિવસે એકલી ક્ષીણતિથિનું જ આરાધન થવું જોઇએને ?

(ઉત્તર)-એટલે તમે એમ કહેવા માગો છો કે-'ચૌદશે પુનમ કરવી ?'

(પ્રશ્ન)-હા.

(ઉત્તર)-અને ચૌદશ ?

(પ્રશ્ન)-ચૌદશ તેરસે કરવી.

(ઉત્તર)-ચૌદશના ક્ષય વિના ?

(પ્રશ્ન)-ઓમ્ !

(ઉત્તર)-તો ઔદાયિક આઠમને તમે સાતમે કેમ કરતા નથી ?

(પ્રશ્ન)-અહીં પુનમનો ક્ષય છે માટે તેરસ લેવાનું હું જણાવું છું.

(ઉત્તર)-તે પુનમની વતી કે ચૌદશની વતી ?

(પ્રશ્ન)-પુનમની વતી.

(ઉત્તર)-તેરસને દિવસે પુનમનો ભોગ છે ?

તિથિભોગ સંપૂર્ણ થતો જોઇએ.

(પ્રશ્ન)-ના. પણ તેરસે ચૌદશનો અને ચૌદશે પુનમનો ભોગ છે ને ?

(ઉત્તર)-ઓહો ! ત્યારે તો લોકવ્યવહારને અને ઔદયિક તિથિના નિયમને તમે તિલાંજલી આપી દો.

(પ્રશ્ન)-કેમ ?

(ઉત્તર)-એકમમાં બીજનો ભોગ આવશે, ચોથમાં પાંચમનો ભોગ આવશે, સાતમમાં આઠમનો ભોગ આવશે, એટલે બધે તમારાથી 'આજે એકમ આદિ છે' એમ કહેવાશે નહિ અને બીજાદિ ઉદયતિથિને બીજાદિ દિવસે સ્વીકારી શકાશે નહિ.

(પ્રશ્ન)—ત્યારે ભોગ કેવો ભેધએ ?

(ઉત્તર)—ભોગ એવો ભેધએ કે જેની સમાપ્તિ એ જ દિવસે થતી હોય.

પુનમના ક્ષયે તેરસ કરવામાં વાંધા.

(પ્રશ્ન)—ખેર, તો પણ પુનમના ક્ષયે તેરસ કરવામાં શું વાંધો છે ?

(ઉત્તર)—ક્ષયે પૂર્વા કરાય કે પૂર્વતરા-પૂર્વની પણ પૂર્વ-તિથિ કરાય ?

(પ્રશ્ન)—‘ ક્ષયે પૂર્વાજ કરવી ’ એવું એ નિયમમાં અવધારણ ક્યાં છે ?

(ઉત્તર)—‘ सर्व वाक्यं सावधारणम् ’—‘સઘળાં વાક્ય અવધારણ સહિત હોય છે, એ શાસ્ત્રનીતિની તમને ખબર નથી ?

(પ્રશ્ન)—ખબર તો છે, પણ અહીં અવધારણ શી રીતે ઘટાવશે ?

‘ક્ષયે પૂર્વા જ અને વૃદ્ધિ ઉત્તરા જ’ નું સ્પષ્ટીકરણ.

(ઉત્તર)—જૂઓ આ રીતે. ક્ષય એનું નામ છે કે—સૂર્યો-દયમાં આવેલી પૂર્વતિથિના દિવસે પોતે સંપૂર્ણ ભોગવાઈ જવું અને જુદા સૂર્યોદયમાં નહિ આવવું. વૃદ્ધિ તેનું નામ છે કે એકને બદલે જુદા જુદા બે સૂર્યોદયમાં આવવું. (જૂઓ ગાથા ‘૪’ ની ટીકામાં.) ‘ ક્ષીણતિથિ પૂર્વતિથિને દિવસે સંપૂર્ણ થાય છે માટે પૂર્વતિથિજ લેવી, અને વૃદ્ધિતિથિ બીજા દિવસના સૂર્યોદયમાં આવી ખતમ થાય છે માટે ઉત્તરતિથિજ લેવી’—

એતું શાસ્ત્રકાર મહારાજનું અવધારણુ નિર્વિવાદ ધટી જાય છે; કેમકે-જ્યાં તિથિ હોય ત્યાં જ તેનું આરાધન થઈ શકે. તિથિ વિના તિથિનું આરાધન ન જ થઈ શકે એ દેખીતું છે. આથી જ આ શાસ્ત્રમાં તિથિની હાનિવૃદ્ધિ તથા ઉદય અંગે સમાપ્તિવાળું સાધારણુ લક્ષણુ (જૂઓ ગાથા ૧૭) કહેવાનું છે. પરવાદિને સંમોહ નહિ કરવાનું આ શાસ્ત્રમાં કહેવામાં આવ્યું છે. અત્રે તમને પણ તે નહિ કરવાનું કહેવું અયોગ્ય નથી.

(પ્રશ્ન)-તમારી વાત તો સાચી છે, પૂર્વતરા તો ન જ થાય.

(ઉત્તર)-તમને બરાબર જાણ્યું ?

(પ્રશ્ન)-હા, એમ ન માનીયે તો ઘણી અવ્યવસ્થા આવી જાય છે.

(ઉત્તર)-શી શી ?

પૂર્વાને બદલે પૂર્વતરાથી આવતી અવ્યવસ્થા.

(પ્રશ્ન)-જૂઓ, પુનમક્ષયે ચૌદશતિથિ માનીને તેમાં પુનમ ન કરતાં તેરસે જઈએ, તો એવી અનવસ્થા આવી જાય છે કે ન પૂછો વાત. (૧) પહેલી તો એ અનવસ્થા આવે છે કે-પુનમને ચૌદશમાં માની, ચૌદશને તેરસમાં માની, અને એ રીતે જો પુનમના ક્ષયે તેરસ કરાય તો પાછળ ચાલ્યા જ જાઓ. તેરસ બારસમાં છે, બારસ અગીયારસમાં છે, અગીયારસ દશમમાં છે. પુનમના ક્ષયને ક્યાં ઉભો રાખશો ? ક્યાંય પત્તો નહિ લાગે. તિથિના સંપૂર્ણ ભોગ

વિના જો પૂર્વતર તિથિ લઈ શકાય તો તેની પણ પૂર્વતર તિથિ શા માટે ન લેવો ? તે લેા તો તેનીયે પૂર્વતર તિથિ શા માટે ન લેવી ? એમ અનવસ્થાનો કોરડો જળરજસ્ત ફરી વળશે, કારણ કે—ન્યાય સરખો છે. (૨) બીજું પૂર્વની તિથિને પર્વતિથિ માનીને જો અમે આગળ દોઢીએ, તો વૈશાખ શુ. ૧૫ ના ક્ષયે અમારે છેક વૈશાખ શુદ્ધ ૬ સુધી દોડવું પડશે. કારણ ? કારણ એ જ કે—વૈશાખ શુ. ૭ કલ્યાણકતિથિ છે. ૮ કલ્યાણક તથા પર્વતિથિ છે. ૯-૧૦ કલ્યાણકતિથિઓ છે. ૧૧ પર્વતિથિ છે. ૧૨-૧૩ કલ્યાણકતિથિ છે. ૧૪ પર્વતિથિ છે. કલ્યાણકતિથિઓ પણ બધી પર્વતિથિઓ છે. હવે પુનમના ક્ષયે ૧૪ પર્વતિથિ હોવાથી, તેને છોડીને જો તેરસનો ક્ષય કરીએ તો ૧૩ નો પણ નહિ કરાય. તે પણ પર્વતિથિ છે. બારસનો કરવા ધારીએ તો તે પણ નહિ કરાય. યાવત્ સાતમ સુધી એકે તિથિનો ક્ષય કરાશે નહિ, છેક છઠ્ઠે આવીને દમ ખેંચવો પડશે. આ કાંઈ ઓછી અવ્યવસ્થા થતી નથી, ઘણી થાય છે, સપ્તમ્યાદિ બધી ઉદ્યતિ-થિઓનો ભુક્કો થઈ જાય છે. પ્રભુ શ્રી વીરના શાસનમાં આવું થાય તે ધર્મ તથા લોક ઉભય વિરુદ્ધ છે. સાક્ષી બુદ્ધિથી વિચારતાં મને આ પ્રમાણે જણાયા વિના રહેતું નથી.

આમ્રહીનું શરણ કુચુક્તિઓ.

(ઉત્તર)—ધન્ય છે તમને, જે અમારે કહેવાનું તે જ તમે બરાબર કહી દીધું. પણ તમે તો એમ કહો છો ને કે—“ ક્ષય પ્રસંગે જે પર્વે જે દિવસ હકાય તો પછી ત્રણ

પર્વે ત્રણ દિવસ ^{સ્થાન:} ~~કે-આપણે માય તે અસ લવિત નથી, ને તે~~ ઉત્થાપક, આગ્રહી, અનુષ્ઠાન ^{કે-આપણે માય તે અસ લવિત નથી, ને તે} કરવાનું છે. ”

(પ્રશ્ન)-હા, તેવું મેં કહ્યું હતું ખરું. પરંતુ તે બધું હવે શાસ્ત્રમાં જે કહ્યું છે કે-“ ^{૩૪}આગ્રહી માણસ પોતાની બુદ્ધિ જ્યાં બેઠી હોય ત્યાં યુક્તિને દોરી જાય છે.” તેના જેવું મને લાગે છે, એટલે માટે તે કથન ઉલટું મને જ લાગુ પડે છે માટે હવે એ પૂછવું છે કે-“આ બધું ખરું, પણ તમે પરગચ્છીને પુનમને દિવસે ચૌદશ કરવા સામે પ્રશ્ન પૂછ્યો છે કે-‘ પુનમને દિવસે કરાતા પાક્ષિક અનુષ્ઠાનને તમે પુનમનું અનુષ્ઠાન કહેશો કે ચતુર્દશીનું અનુષ્ઠાન કહેશો? ’ આ પ્રશ્ન જ શું નથી સૂચવતો કે-આપને એક દિવસે એકજ અનુષ્ઠાન કરવું ઈષ્ટ છે? ’

એક દિવસે એકજ તિથિના અનુષ્ઠાનની ગેરસમજ.

(ઉત્તર)-હો મિત્ર ! પુણિમામાં ચૌદશની ગાંધ સરખીયે નથી, વાસ્તે પરગચ્છી સામે આપત્તિ આપવા માટે અમે એ પ્રશ્ન પૂછ્યો છે. તે અડધી વાત ઉપાડીને તમે જે આશય તારવો છો તેથી અજ્ઞાન લોકોને મુંઝવણ થાય એ

૩૪-“આગ્રહી વત નિનીષતિ યુક્તિ તત્ર યત્ર મતિરસ્ય નિવિષ્ટા। પક્ષપાતરહિતસ્ય તુ યુક્તિર્યત્ર તત્ર મતિરેતિ નિવેશમ”॥
ભાવાર્થ-પક્ષપાત રહિત માણસની બુદ્ધિ જ્યાં યુક્તિ હોય ત્યાં જાય છે, જ્યારે આગ્રહી માણસ પોતાની બુદ્ધિ જ્યાં બેઠી હોય ત્યાં યુક્તિને દોરી જાય છે. (શ્રી સૂયગડાંગ અધ્યયન ૧ ઉદ્દેશ ૩ ગાથા ૧૫, શિલાંકસૂરીટીકા, મુ. પૃ. ૪૭)

સ્વાભાવિક છે, પણ તમારા જેવા વિદ્વાને તેમ કરવું જોઈએ નહિ. સદર પ્રશ્ન-વાક્યના ઉત્તરમાં પરગઢીને એવી આપત્તિ આપવામાં આવી છે કે—‘જે તમે પુનમનું અનુષ્ઠાન કહેશો તો પાશ્વિક અનુષ્ઠાનનો લોપ થશે, અને જે ચૌદશનું અનુષ્ઠાન કહેશો તો ચોકખો મૃષાવાદ થશે.’ (જૂઓ પાછળ પ્રસ્તુત ગાથાની ટીકા.) આમાં ‘એક દિવસે એક જ અનુષ્ઠાન કરાય.’ તેવો ઇસારો સરખો પણ ક્યાં કર્યો છે ? ‘પુનમમાં જે ચૌદશ પૂરી થતી હોત અને પુનમની જ પકિષ હોઈ ચૌદશનું અનુષ્ઠાન એમાં સમાતું હોત તો, પરગઢીને પુનમે ચૌદશ કરવામાં કશી આપત્તિ ન આવત,’—એટલો એ પ્રશ્ન અને ઉત્તરવાક્યનો ધ્વનિ છે. એ પ્રશ્નવાક્યથી ‘એક દિવસે એક જ અનુષ્ઠાન કરાય’—એવું તમે જે સમજ્યા છો તે તમારું સમજવું શાસ્ત્રના સદર્થનો અનર્થ કરનારું છે. એ પ્રશ્નવાક્ય અને તેનાથી આપવામાં આવેલી આપત્તિ એ બન્નેનું ખરું તત્ત્વ એ છે કે—

‘તિથિભોગ જેમાં સંપૂર્ણ થતો ન હોય તે દિવસે તે તિથિનું અનુષ્ઠાન કરાય જ નહિ. એક દિવસે જે એક તિથિભોગ પૂરો થતો હોય તો તે એકનું અનુષ્ઠાન કરાય, જે બે તિથિના ભોગ પૂરા થતા હોય તો તે બન્ને તિથિનું અનુષ્ઠાન કરી શકાય છે. તેમાં જે તિથિનું અનુષ્ઠાન પ્રગલ્લ હોય તેને મુખ્ય પદ આપી બીજાનો તેમાં સમાવેશ કરાય છે.’ આ જ વાતને શાસ્ત્રકારે ‘અનુષ્ઠાન ભેગું સમાવો છો ત્યારે તેનો તપ કેમ જુદો કરી અપાય છે ?’—એ મતલબની પરવાહીની શંકાનું નિરાકરણ કરતાં તપ જુદો કરી આપવાનું

કારણ સમજાવીને ખૂબ મજબૂત બનાવી છે. (જૂઓ પાછળ
' જુદો તપ કરાય છતાં તિથિ જુદી ન કરાય '—એ વિષે
પ્રસ્તુત ગાથાની ટીકામાં.)

આપત્તિનો તોડ.

(પ્રશ્ન)—આ રીતે જ્યારે તમે ચૌદશને દિવસે પુનમનું
અનુષ્ઠાન લેશું સમાવશે, ત્યારે પરવાદિને જેવો પ્રસંગ આવ્યો
તેવો તમોને નહિ આવી પડે ? એટલે કે—‘જે ચૌદશનું કહો
તો પુનમના અનુષ્ઠાનનો લોપ થયો અને જે પુનમનું કહેશે
તો મૃષાવાદ લાગ્યો ?’

(ઉત્તર)—એવો પ્રસંગ અમોને બીલકુલ નહિ આવે,
કેમકે—ચૌદશનું અનુષ્ઠાન પાક્ષિક હોવાથી પુનમનું દૈવસિક
અનુષ્ઠાન તે લેશું આવી જ જાય છે. અને ચૌદશને દિવસે
પૂર્ણિમાનો ભોગ સંપૂર્ણ વિદ્યમાન હોવાથી ‘ચૌદશ લેગી
પૂર્ણિમા પણ થઈ’ એવું કહેવામાં અમને મૃષાવાદ પણ
લાગતો નથી.

(પ્રશ્ન)—એ દિવસને તમે કયા નામે ઓળખાવશો ?

(ઉત્તર)—ચૌદશના નામે.

(પ્રશ્ન)—ચૌદશના ક્ષયે તેરસમાં તમે તેરસ નામનો
અસંભવ દેખાડ્યો હતો. અહીં પુનમના ક્ષયે તમે પુનમનું
નામ ઉડાવી ‘ચૌદશ’ કેમ જણાવો છો ?

(ઉત્તર)—ત્યાં અમે કહ્યું છે કે—‘ક્ષીણ તિથિયુક્ત પૂર્વ-
તિથિ ક્ષીણતિથિના નામવાળી પણ થાય છે, અર્થાત્ તે દિવસને

બન્ને તિથિના નામ લાગુ પડે છે, પણ વ્યવહાર ગૌણ-મુખ્ય ન્યાયને અનુસરી કરાય છે.' (જૂઓ ગા. ૪ ની ટીકા.) પ્રાય-શ્ચિત્તાદિ વિધિમાં ચૌદશની મુખ્યતા હોવાથી તેના ક્ષયે કરાતી તેરશને ચૌદશનું નામ અષાય છે. જ્યારે પૂર્ણિમા એટલી મુખ્ય નહિ હોવાથી, તેનો ક્ષય ચૌદશમાં અંગીકાર કર્યા છતાં, તે દિવસને પૂર્ણિમાથી નહિ કહેતાં ચૌદશથી જ કહેવામાં આવે છે.

શ્રીહીરપ્રશ્નનો પાઠ પણ પુનમના ક્ષયે તેરશનો અને પાંચમના ક્ષયે ત્રીજનો ક્ષય કરવાનું કહેતો નથી.

(પ્રશ્ન)-વારૂ, જ્યારે પુનમ ચૌદશમાં જ કરવી કબુલ છે, ત્યારે શ્રી હીરપ્રશ્નમાં 'એકજ સાથેના પાંચમ અને પુનમના ક્ષયના પ્રશ્નમાં પાંચમક્ષયે તેનું તપ પહેલી તિથિમાં કરવાનું જણાવી, પુનમના ક્ષયે તેનું તપ પૂર્વતિથિમાં કરવાનું ન જણાવતાં, 'ત્રયોદશીચતુર્દશ્યોઃ એમ કહી તેરસ કેમ લે છે અને તેરસ ભૂલે તો, નહિ કે ચૌદશે ભૂલે તો, પડવે ક્ષીણ પુનમનું તપ કરવાનું' કેમ કહે છે? શું એ પ્રશ્નોત્તર એમ નથી કહેતો કે-'પુનમના ક્ષયે તેનું કાર્ય તેરસે કરવું?'

(ઉત્તર)-શ્રી હીરપ્રશ્નમાં એવો પ્રશ્ન છે કે-“પાંચમ-

૩૫-“ પ્રશ્નઃ—પञ्चमितिथिस्त्रुटिता भवति तदा तत्तपः कस्यां तिथौ ? पूर्णिमायां च त्रुटितायां कुत्रेति ॥ ૫ ॥ ”

उत्तरम्—अत्र पञ्चमी तिथिस्त्रुटिता भवति तदा तत्तपः पूर्वस्यां तिथौ क्रियते । पूर्णिमायां च त्रुटितायां त्रयोदशी-चतुर्दश्योः क्रियते, त्रयोदश्यां तु विस्मृतौ प्रतिपद्यपीति ॥ ૫ ॥ ”
(શ્રી હીરપ્રશ્ન મુ. પૃ. ૭૮-૭૯)

તિથિ તુટી હોય તો તેનો તપ કઈ તિથિમાં કરવો ? અને પૂર્ણિમા તુટી હોય તો શામાં ?” આનો આચાર્ય મહારાજે ઉત્તર આપ્યો છે કે—“પાંચમતિથિનો ક્ષય હોય ત્યારે તેનો તપ પૂર્વતિથિમાં કરાય છે, પૂર્ણિમા તુટી હોય ત્યારે તેરસ-ચૌદશમાં કરવો, તેરસે ભૂલી જવાય તો પડવે પણ—અર્થાત્ ચૌદશ—પડવે કરવો.” આ પ્રશ્નોત્તર પુનમના ક્ષયે તેનું કાર્ય તેરસે કરવાનું જરાયે કહેતો નથી. પુનમે તેરસ કરવાની દૃષ્ટિવાળા આ પાઠને તેની સાળીતીમાં ખેંચી જાય, એ તેમનું શાસ્ત્ર-અજ્ઞાન નહિ તો ખોટો દૃષ્ટિરાગ છે, એમ જરૂર કહેવું પડે. તકરાર ખાતર જો કદાચ આપણે માની લઈએ કે—‘પુનમનો તપ તેરસે કરવાનો કહ્યો છે માટે પુનમના ક્ષયે તેરસનો ક્ષય કરવો જોઈએ,’ તો શું એ જ પાઠમાં ‘તેરસ ભૂલાય તો તેનો તપ પડવે પણ કરવાનું’ નથી કહ્યું ? તપને જ જો કાર્યરૂપે ગણી લઈ પુનમના ક્ષયે તેરસ કરવી તમને ઘટિત જણાતી હોય, તો એજ ન્યાયે પાઠના અક્ષરો પ્રમાણે પુનમના ક્ષયે પડવો કરવો, એ પણ તમારે માટે ઘટિત જ જણાશે ? પછી ખિચારી તેરસે શો ગુન્હો કર્યો કે—પુનમના ક્ષયે તેને ઉડાવો છો અને પડવાનો ક્ષય કરવાનું નામે લેતા નથી ?

પ્રશ્ન-પુનમના ક્ષયે છઠને અંગેનો.

આ તો ચૌદશ-પુનમના છઠને અંગે પ્રશ્ન છે. પુનમનું અનુષ્ઠાન ચૌદશમાં સમાધિ જવા છતાં એક દિવસના ઉપવા-

સમાં કાંઈ બે ઉપવાસ કદાપિ આવી શકતા નથી. ચતુર્દશી ઉદયતિથિ હોવાથી, તેનો તપ તો તે દિવસે કરવો એ નિયત છે, ક્ષયે પૂર્વા જ કરવી એ પણ નિયત છે, પુનમ તુટી છે એ પણ નિશ્ચિત છે, વળી બે ઉપવાસ સાથે કરવા તેનું નામ છઠ્ઠ ગણાય છે, એ પણ એટલું નિયત છે. ત્યારે શાસ્ત્રે એવી વ્યવસ્થા કરી કે-‘તેરસ-ચૌદશે છઠ્ઠ કરવો, બે તેરસ ભૂલો તો પડવો હ્યો, એટલે કે-ચૌદશ પડવે કરો.’ બે આ પ્રસંગ છઠ્ઠ માટેનો ન હોત, તો શાસ્ત્રકાર મહારાજ ‘એકલી પુનમનો તપ ક્યારે કરવો’ એવો પ્રશ્ન છે તેનો ઉત્તર ‘તેરસ ચૌદશે કરવો’ એમ આપીને દ્વિવચનથી બેનો નિર્દેશ સાથે કરત નહિ, અને તેરસ ભૂલે પડવો જણાવત નહિ. પડવો ગ્રહણ કરીને શાસ્ત્રે એ પણ બતાવ્યું કે-પુનમનો ક્ષય છે અને તે ચૌદશમાં જ આવી ગયેલ છે. માટે ચૌદશ પછી પડવો જ આવે છે. બે તેરસે ચૌદશ અને ચૌદશે પુનમ કરીને પુનમને આખી જ રાખવાનું શાસ્ત્રકારને ઈષ્ટ હોત, તો ચૌદશ-પુનમ બે સાથે આવતી હોવાથી તેનો જ છઠ્ઠ થઈ શકત. તેરસ કે પડવો ચૌદશની સાથે લેવાનું શું કામ હતું ? અથવા તેરસે ચૌદશ કરવાનું કહી ચૌદશ-પુનમનો છઠ્ઠ કરવાનું કહેત, પણ તેરસ ભૂલે તો પડવો ગ્રહણ કરત જ નહિ. પાંચમના પ્રશ્ન અંગે તો આવી-છઠ્ઠનો તપ કરવા બેવી-આવશ્યક પરિસ્થિતિ છે નહિ. તેનું અનુષ્ઠાન ક્ષયે પૂર્વાના નિયમ પ્રમાણે ચોથે કરવાનું છે, તે ભેગો તપ પણ તે દિવસે થઈ શકે છે, એટલે પાંચમ તુટી હોય ત્યારે તેનો તપ પૂર્વતિથિએ કરવાનું કહ્યું છે.

ગુચ્યવણુ છે જ ક્યાં ?

આમાં ગુચ્યવણુ જેવું કંઈ છે જ નહિ. તપ તે તે તિથિએ સેવવા લાયક અનુષ્ઠાનનો એક ભાગ છે. તેની વ્યવસ્થા કારણસર જુદી કરવામાં આવે તેટલા ઉપરથી તિથિના સમગ્ર અનુષ્ઠાન માટે જુદો દિવસ લેવાનું ઠરતું નથી. એટલા જ માટે આ ગ્રન્થમાં સાથે આવેલી કલ્યાણકાદિ પર્વતિથિઓના ક્ષય પ્રસંગે ‘અનુષ્ઠાન ભેગું થવા છતાં તપ જુદો કેમ કરી અપાય છે ?’ આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પરગચ્છીને કારણ આપવામાં આવ્યું છે કે—‘તે તપ કરનારા કેટલાક નિરંતર કરી આપવાના નિયમવાળા હોય, કેટલાક આંતરે કરી આપવાના નિયમવાળા હોય, ઇત્યાદિ’ (જૂઓ પાછળ પ્રસ્તુત ગાથાની ટીકા.) આવાં કેટલાંક અનિવાર્ય કારણોથી ક્ષીણતિથિનો તપ જુદો લેવો પડે તથાપિ તેનું અનુષ્ઠાન તો પૂર્વતિથિમાં ભેગું આવી જ જાય છે. તેને બદલે ‘પૂર્વ તિથિનો ક્ષય કરવો પડે અને તે ન થઈ શકે એટલે તેનાથી પૂર્વની, વળી તે ન થઈ શકે તો તેનાથી પણ પૂર્વની—એમ પૂર્વ પૂર્વતર તિથિનો ક્ષય કરવો, એ શાસ્ત્ર-સિદ્ધાંતથી સર્વથા બરખિલાફ્ બાબત છે. ભો ભદ્ર ! પરગચ્છીની માફક તમે પણ ‘તપ’ના નામથી સંમોહ ન પામો. બુદ્ધિ નિર્મળ કરીને આ બધા તત્વનો તમે વિચાર કરો.

કબળા માણસને તરણું પકડવા જેવું

એક બીજી વાત. ઉપરોક્ત શ્રી હીરપ્રશ્નમાં પાંચમના ક્ષયે તેનો તપ તો પૂર્વતિથિમાં જ કરવાનો કહ્યો છે. હવે

એ પાઠથી જો તમે 'પુનમના ક્ષયે તેનો તપ તેરસે અથવા પડવાએ કરવાનો કહ્યો છે, માટે પુનમના ક્ષયે તેરસનો ક્ષય કરવો જોઈએ' એવો દાવો કરો, તો તમારા જ ન્યાયે ભાદરવા શુદ્ધ પાંચમના ક્ષયે ત્રીજનો ક્ષય તમારાથી નહિ કરાય. કેમકે-તેમાં ક્ષીણપાંચમનો તપ પૂર્વતિથિમાં કરવાનો કહ્યો છે, પણ ત્રીજ કે છઠને દિવસે કરવાનો કહ્યો નથી. જો આ પાઠ તમારા કહેવા મુજબ પુનમની તેરસ કરવાનું કહેતો હોય, તો પણ તે પાંચમની ત્રીજ કરવાનું તો કહેતો નથી જ. છતાં તમે તો તે કરવાના એક નવા આગ્રહને પણ જન્મ આપ્યો છે. આ રીતે તમારું શસ્ત્ર તમારા જ ગળે આવે છે. પુનમના ક્ષયે તેરસ કરવાની પુષ્ટિમાં આ પાઠ ઉપર આધાર રાખવો, એ ડુંગતા માણસે તરણું પકડવા બરાબર છે. શાસ્ત્રાધારો જો બરાબર મળી આવતા હોય તો તે ધરવા ડહાપણ ભરેલું છે, નહિ તો મૌન રહેવું વધારે સાચું છે. લોકમાં 'શાસ્ત્રનો પાઠ આપ્યો છે' એટલું માત્ર કહેવડાવવા ખાતર મનગઢંત અર્થો કદપીને ગમે તેવા શાસ્ત્રના પાઠો આપી દેવા, એ એક જાતનો રોગચાળો છે. કોઈ પણ ડાહ્યો મનુષ્ય એવા ચાળામાં ફસીને જ્ઞાનીસમાજમાં દયાપાત્ર બનવાનું, ન્યાયી સમાજમાં હાંસીપાત્ર થવાનું અને ધર્મીસમાજમાં અવિશ્વાસપાત્ર ઠરવાનું કદાપિ પસંદ ન જ કરે.

પુનમના ક્ષયે તેરસ માનવામાં કોઈ શાસ્ત્રાધાર નથી.

(પ્રશ્ન)-તમે શ્રી હીરપ્રશ્નના પાઠનું રહસ્ય ખરું સમજાવ્યું. એ જાણ્યા પછી તે પાઠના નામે પથરાતો અધાર-

પછેડો સર્વથા ચીરાઈ જાય છે. શાસ્ત્રનાં પાનાં ઉકેલી જવાં એ જુદી વાત છે, અને શાસ્ત્રનું રહસ્ય પામવું એ જુદી વાત છે. શાસ્ત્રનું રહસ્ય પામ્યા વિનાનો વિદ્વાન્ ‘ભણ્યો કણખી કુટુંબ યોગે’ની કહેવતને ખરી પાડનારો નિવડે છે તેમાં જરાયે સંશય નથી. પુનમના ક્ષયે તેરસ કરવાની બાબતમાં એક તો આજ શાસ્ત્રમાં પરગચ્છીને તમેએ આપેલ આપત્તિનું પ્રશ્ન-વાક્ય મેં આધાર તરીકે ઉપાડ્યું હતું. તેનાથી તો ઉલટું એ સાબીત થયું કે-‘તિથિભોગ જેમાં સંપૂર્ણ થતો ન હોય તે દિવસે તે તિથિનું અનુષ્ઠાન કરાય જ નહિ,’ એટલે પુનમના ક્ષયે તેરસનો ક્ષય કરવો ગેરબ્યા-જબી છે. બીજું શ્રી હીરપ્રશ્નના પાઠ ઉપર મેં મહાર રાખી હતી. ઉપરના ખુલાસાથી તે પણ અણસમજભરેલી હોવાની મને પ્રતીતિ થાય છે, એ સિવાય ત્રીજો શાસ્ત્રાધાર તો કોઈ કહેવા પુરતો ચે બાકી રહેલો મને જણતો નથી. ખરી રીતે પુનમના ક્ષયે તેરસ કરવામાં એકે શાસ્ત્રનો આધાર નથી.

(ઉત્તર)-કેમ ? આ શાસ્ત્રમાં^{૩૬} ‘પુનમના ક્ષયે તમે શું કરશો ?’ એવો પરવાદીએ પૂછેલા પ્રશ્નનો પાઠ ‘પુનમના ક્ષયે તેરસ’ કરવાના મતની સાબીતી માટે કહેવાતો હતો ને ?

(પ્રશ્ન)-છતાં ‘કહિં કી ઈંટ કહીં કા રોડા’ ગોઠવવા માફક સ્વમતલબ સાધવા સારૂ શાસ્ત્રપાઠના નામે વિપરીત પ્રસંગ આપનારાં અધુરાં વાક્યો ઉપાડી લેવાની પોલ લાંબો વખત નભતી નથી. એ પ્રશ્નના ઉત્તર-વાક્યને છોડી દઈને

૩૬-“ નન્વેવં પૌર્ણમાસીક્ષયે ભવતામપિ કા ગતિરિતિ ”
(૫. ૫)

એટલા વાક્યથી 'શ્રી તત્ત્વતરંગિણી પુનમના ક્ષયે તેરસ કરવાનું' કહે છે, એવો ભાસ પેદા કરી લોકને ભરમાવવાનો એ પ્રયત્ન હતો. પણ પાછળના પ્રશ્નોત્તરોમાં એ પ્રયત્નના કુરચા ઉઠી ગયા છે. પાંચમના ક્ષયે ત્રીજ કરવાના વિષયમાં પણ આ શાસ્ત્રના એક એવા જ પાઠનો દુરુપયોગ થયો હતો.

પાંચમના ક્ષયે ત્રીજના ક્ષયની અસત્યતા.

(ઉત્તર)—તે વળી શો ?

(પ્રશ્ન)—જૂઓ, ભાદરવા શુક પાંચમના ક્ષયે ત્રીજનો ક્ષય માનવાની આધુનિક ગરબડ ઉભી કરી છે તેમાં મુખ્ય દલીલ એ છે કે—'પુનમના ક્ષયે તેરસનો ક્ષય માનો તો પાંચમના ક્ષયે ત્રીજનો ક્ષય કેમ ન માનો ?

(ઉત્તર)—સાચું કહેો અંદરખાને શું લાગે છે ?

(પ્રશ્ન)—લાગે છે તો એમજ કે—'પુનમના ક્ષયે તેરસનો ક્ષય કરવો ખોટો છે'

(ઉત્તર)—ત્યારે ?

(પ્રશ્ન)—ત્યારે શું ? તેરસનો ક્ષય કરાય છે તે બધા મુધારે નહિ, તો પાંચમના ક્ષયે ત્રીજનો ક્ષય પણ માનવો જોઈએ.

(ઉત્તર)—તે મુધારવાની સર્વ લેગી તમારી પણ ફરજ નહિ?

(પ્રશ્ન)—ખરી.

(ઉત્તર)—તો પછી 'એક ફાલ્લી છે, તે ન મટતી હોય તો સાથે બીજી પેદા કરવી એમ ?' એવું શા માટે કરવું જોઈએ ?

(પ્રશ્ન)-(મનથી) થાય છે તો એમ જ. (પ્રગટ) તથાપિ આ શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે ને “^{૩૭}પર્યુષણાની ચોથના ક્ષયે પાંચ-મનો સ્વીકાર કરીને તમારે વ્યાકુલ થવું પડશે.”

‘પાંચમી સ્વીકાર પ્રસંગ’ ના પાઠનો ઘટસ્ફોટ.

(ઉત્તર)-અરે વિવેકી ! શાસ્ત્રપાઠોનો આટલો બધો હુર-પયોગ થાય એ તો બહુ ભયંકર વાત છે. પરગઢ્ઘી ચૌદશના ક્ષયે પુનમે પકિષ્ઠ કરવાનું માને છે, તેને આ પાઠમાં તો શાસ્ત્રે આપત્તિ આપી છે કે-“પર્યુષણાની ચોથના ક્ષયે પાંચ-મનો સ્વીકાર કરીને તમારે વ્યાકુલ થવું પડશે. અર્થાત્ ત્યાં તમે જેમ પાંચમ સ્વીકારતા નથી તેમ અહીં પણ પુનમ ન સ્વીકારો, અને ચોથના ક્ષયે જેમ ત્રીજને દિવસે તેનું કૃત્ય કરો છો તેમ ચૌદશના ક્ષયે તેરસને દિવસે જ તેનું કૃત્ય કરો,” (જૂઓ પાછળ આજ ગાથાની ટીકામાં) આમાં ચોથના ક્ષયે ત્રીજને દિવસે ચોથ આરાધવાનો મુદ્દો સમાયેલો છે, નહિ કે ‘પાંચમના ક્ષયે ત્રીજનો ક્ષય કરી ત્રીજે ચોથ અને ચોથે પાંચમ કરવાનો !’

(પ્રશ્ન)-માટે તો હું ઉપર કહી ગયો કે-“પુનમના ક્ષયે તેરસનો ક્ષય કરવાની માન્યતા સોએ સો ટકા શાસ્ત્રના મૂલાધાર વિનાની છે.” અને એના જ પાયા ઉપર રચાયેલી પાંચ-મના ક્ષયે ત્રીજનો ક્ષય કરવાની માન્યતા સુતરાં નિરાધાર છે, એટલું હવે ચોક્કસ થઈ જાય છે. મહાર્ગ હવે એ પૂછવું

૩૭-“ પર્યુષણાચતુર્થ્યાઃ ક્ષયે પञ्चमीस्वीकारप्रसङ्गेन त्वं व्याकुलो भविष्यसि ” (પૃ. ૫)

છે કે-‘પુનમનો ક્ષય હોય ત્યારે તો પૂર્વે ચૌદશ પર્વતિથિ હોવાથી, તેને મુખ્ય રાખીને ચૌદશ-પુનમની આરાધના એક જ દિવસે ભેગી થતી હોવાનો સિદ્ધાંત તમોએ જણાવ્યો. પણ ‘પાંચમ ત્રુટી હોય ત્યારે તેનો તપ પૂર્વની તિથિમાં કરવો’-એવા પાછળ જણાવેલા શ્રી હીરપ્રશ્નના પાઠ પ્રમાણે ભાદરવા શુદ્ધ પાંચમનો તપ જો ચોથે કરવાનો ઠરે, તો પછી ચોથને શું ત્રીજે કરવી ઠરતી નથી ?’

પાંચમનો ક્ષય ચોથમાં કેમ સમાવાય છે ?

(ઉત્તર)-હજી તમે ભૂલો છો. એ પાઠમાં ‘ક્ષીણપંચ-મીનો તપ પૂર્વતિથિમાં કરવો’ એટલું કહ્યું છે. સ્વાભાવિક છે કે-સર્વ પ્રસંગે ચોથ પર્વતિથિ રૂપ નથી. અને ચોથમાં પંચમી તો આખી વિદ્યમાન છે જ. આથી ચોથને દિવસે પંચમીની પ્રધાનતા માનીને તપ કરી શકવામાં હરકત નથી, પણ ભાદરવા શુદ્ધ ૪ તો મહાન્ પર્વતિથિ છે.

(પ્રશ્ન)-ભાદરવા શુદ્ધ પાંચમ પર્વતિથિ નથી ?

(ઉત્તર)-આવા તર્કોથી ચર્ચા આડી જતી રહે છે. શાસ્ત્રનો પાછળ જણાવેલો ‘પંચમી પ્રસંગ’વાળો પાઠ પ્રથમ તમે ‘પાંચમના ક્ષયે ત્રીજનો ક્ષય કરી શકાય’ એ મતની પુષ્ટિ માટે સૂચવ્યો હતો. પછી એ પાઠને તમે પડખું ફેરવીને ‘પાંચમ પણ પર્વતિથિ છે’ એ મતની પુષ્ટિ માટે ધર્યો. એકની એક વાતમાં પરસ્પર વિરોધ આવે તેવી જૂદી જૂદી સેંકડો વાતો કરવી, એ વાદી કિંવા શાસ્ત્રજ્ઞાતાનું લક્ષણ ગણાય નહિ. ‘પાંચમ પર્વતિથિ છે. ભાદરવા શુદ્ધ પાંચમની

સંવત્સરી પલટાવા છતાં તેનું પર્વતિથિપણું પલટાયું નથી ! ' આ વાતમાં કેાણ ના પાડે છે ? મુદ્દાની વાત એ છે કે- સંવત્સરી ભાદરવા શુદ્ધ ૪ ની તિથિએ નિયત થવાથી પંચમી કરતાં પણ ચોથ મહોટી પર્વતિથિ છે. તેની આગળ પાંચમ તો મરેલી માતા તુલ્ય છે, એવું આ શાસ્ત્રકારે શ્રી ^{૩૮}કલ્પ- કિરણાવલીમાં પણ કહ્યું છે.

(પ્રશ્ન)-તેથી શું ?

(ઉત્તર)-તેથી એજ કે-જેમ પુત્રમનો ક્ષય ચૌદશને દિવસે માનો લેવામાં આવે છે, તેમ પંચમીનો ક્ષય ચોથમાં સમાવી દેવાય છે. સામાન્ય કલ્યાણુકતિથિઓના પ્રસંગમાં પણ જ્યારે આગલી ક્ષીણતિથિની આરાધના પૂર્વ-કલ્યાણુક- તિથિની આરાધના લેગી આવી જતી હોવાનો સિદ્ધાંત શાસ્ત્રમાં સાબીત કર્યો છે, (જૂઓ પાછળ) ત્યારે સંવત્સરીની ચોથ આગળ આવેલી પાંચમના ક્ષયને ચોથમાં જ અંગીકાર કરી લેવો પડે એમાં સંદેહને સ્થાન જ નથી. સાથે આવેલી એક કરતાં વધુ પર્વતિથિઓમાં જ્યારે આગલી તિથિનો ક્ષય આવ્યો હોય, ત્યારે આમજ કરવું પડે તેનો ખૂલાસો અમે પાછળ ખૂબ ખૂબ કરી ગયા છીએ. (જૂઓ પાછળ 'સાથે આવેલી પર્વતિથિઓ અંગે ખૂલાસો.') મતલબ એ છે કે-પાંચમનો ક્ષય હોવા છતાં ચોથને દિવસે તે સંપૂર્ણ વિદ્યમાન છે. એ કારણથી એક જ દિવસે

૩૮-“परित्यज तीर्थनादतत्त्वेन मृतमातृकल्पां पञ्चमीम्”
-તીર્થે નહિ આદરવાથી મરેલી માતા તુલ્ય પાંચમને તું છોડી દે.
(શ્રી કલ્પકિરણાવલી પૃ. ૧૬)

ચોથ-પાંચમ બન્નેની આરાધના થાય છે. ચોથ સંવત્સરીની હોવાથી પાંચમને લીધે તેને ગૌણ પણ કરાય નહિ, તેમજ તે ઉદયમાં પણ હોવાથી તેને ત્રીજને દિવસે ખસેડાય પણ નહિ. પાછળ શ્રી ,રૂપદલીય સામાચારી' અને 'પૌષધવિધિ પ્રકરણ' ના પાઠોથી શાસ્ત્રકારે બતાવ્યું છે કે-‘પજ્જિખના દિવસે જ પજ્જિખ કરાય અને સંવચ્છરીના દિવસે જ સંવચ્છરી કરાય.’ (જૂઓ પાછળ) ત્રીજને દિવસે ચોથ તો છે જ નહિ, ચોથ બીજે દિવસે છે, કેમકે-બીજે જ દિવસે તે ઉદયમાં આવી સંપૂર્ણ થાય છે. લોકમાં પણ ઉદયતિથિના હિસાબે ‘આજે અમુક તિથિ છે’ એવો વ્યવહાર થાય છે. તો પછી ત્રીજને દિવસે ચોથ વિનાજ ચોથનું સંવત્સરી પ્રતિક્રમણ વિગેરે કૃત્ય શી રીતે બજાવી શકાય ?

એક બીજા વિદ્વાનની દલીલ.

અહીં વચમાં વળી એક બીજા વિદ્વાન દલીલ કરે છે કે—

(પ્રશ્ન)-પણ આપણે તિથિઓનો આગ્રહ શા માટે રાખવો જોઈએ ? આપણે સિદ્ધાંત જોવો જોઈએ કે -‘પંદર દિવસે પજ્જિખ થાય અને આષાઠ ચોમાસીથી પચાસ દિવસે સંવચ્છરી થાય.’ તે જળવાય છે કે નહિ ?

(ઉત્તર)-તમે એક તરફ કહો છો કે-‘તિથિવાદનો આગ્રહ શા માટે રાખવો જોઈએ’ અને બીજી તરફ કહો છો કે-‘સિદ્ધાંત પંદર અને પચાસ દિવસનો જોવો જોઈએ’ ? તિથિ પકડાયા વિના તમે આ દિવસો શી રીતે પૂરા કરી શકશો ?

પર્વોની તિથિ સાથે નિયમિતતા.

સંવત્સરી, ચોમાસી, પઞ્ચમિ આદિ પર્વો તિથિને અંગે છે, નહિ કે વારને અંગે. જે પર્વ જે તિથિનું હોય તે પર્વ તે તિથિનું જ મનાય, તેવું શું તમે પણ નથી માનતા ? એ માન્યા વિના તમારે પણ ચાલે તેવું નથી. પછી તમે ‘આગ્રહ’ કહી દો તેનો કાંઈ અર્થ રહેતો જ નથી. હવે પંદર દિવસે પઞ્ચમિ અને પચાસ દિવસે સંવત્સરી ક્યાં મળી રહે છે તે જુઓ.

પંદર, પચાસ અને સીત્તેર દિવસનો મેળ કેને મળે છે ?

તમે પુનમને બદલે તેરસનો ક્ષય કરી તેરસે ચૌદશ માનશો અને પાંચમને બદલે ત્રીજનો ક્ષય કરી ત્રીજે ચોથની સંવત્સરી માનશો, તો તમારે ચૌદ અને ચોગણપચાસ દિવસો થયા, પણ પંદર અને પચાસ દિવસો થઈ શક્યા નહિ. કારણ કે-તેરસે ચૌદશ અને ત્રીજે ચોથ પૂરી થઈ નથી. ચૌદશ અને ચોથ તો બીજે દિવસે ઉદયમાં આવીને પૂરી થવાની છે, તે પહેલાં તમે તેરસે ચૌદશ અને ત્રીજે ચોથનું કામ પતાવી દીધું છે. તેરસ કિંવા ત્રીજને દિવસે તમે કહો કે- ‘આજે ચૌદશ કિંવા ચોથ છે,’ તે તો ઉપરના જ ઉત્તરમાં બતાવ્યા પ્રમાણે શાસ્ત્ર અને લોક ઉભય વિરુદ્ધ છે. કોઈ આદમી કથીરને કંચન કહી નાખે તેથી કથીર કંચન થતું નથી. જેમ કંચનનો અપલાપ કરવો મિથ્યા છે, તેમ ઔદયિક ચૌદશ અને ચોથનો યે અપલાપ કરવો મિથ્યા છે. આથી તમારા મતે તો તેરસ અને ત્રીજ સુધીની જ તિથિઓ ગણાશે. એક

નાના બચ્ચાને પૂછે, તો તે પણ કહી આપશે કે- ‘ પાછલી ચૌદશનું પડિચ્છમણું કર્યા પછી પુનમથી તેરસ સુધીના દિવસો ગણતાં ચૌદ જ દિવસો થાય છે. અને અષાઠ સુદ પુનમથી ભાદરવા શુદ્ધ ત્રીજ સુધીની તિથિઓ ગણતાં ઓગણપચાસ દિવસો જ થાય છે. આ રીતે તેરસ અથવા ત્રીજનો ક્ષય માનવામાં તમારે તિથિ ઉપરાંત પંદર-પચાસ દિવસના સિદ્ધાંતનો પણ બાધ આવે છે. વળી સંવચ્છરી પડિચ્છમણું કર્યા પછી સીત્તેર દિવસો જ કાર્તિકી ચોમાસી પડિચ્છમણું કરવું જોઈએ. ત્રીજનો ક્ષય કરવાના મતથી આ સિદ્ધાંતનો પણ ધરાર ભંગ થાય છે, કેમકે-તમે ત્રીજે ઓગણપચાસ દિવસ પૂરાતાં સંવચ્છરી પડિચ્છમણું કર્યું. તે પછી કાર્તિકી ચોમાસી પડિચ્છમણું કર્યાના દિવસો ચોથથીજ ગણાશે, કેમકે-ઉદયમાં તે બરાબર બેઠી છે, તેને ઉલ્લંઘી શકાશે નહિ. ચોથથી કાર્તિક શુદ્ધ ચૌદશ સુધીના તિથિદિવસો ગણો, ઇકા-તેર જ થશે, પરંતુ સીત્તેર તો નહિ જ થાય. બાપનું વચન નહિ માનનારો હકીલો છોકરો જેમ ઘરનો અને બહારનો બે તરફનો માર બાય છે, તેમ શાસ્ત્રકારનું સદ્વચન નહિ માનવાથી તમારે તો બેય તરફથી હુંટાવાનું થયું. અમે તો ઉદયતિથિ જે ચોથ છે તેને અંગીકાર કરતા હોવાથી, તિથિઓ ગણતાં પચાસ અને સીત્તેર દિવસો અમારે બરાબર મળી જ રહે છે. વાસ્તે ‘ પાંચમના ક્ષયે ત્રીજનો ક્ષય કરી ત્રીજે ચોથ અને ચોથે પાંચમ’ પણ અંગીકાર કરી શકાય નહિ જ.

પુનઃ એજ મહાશય કહે છે કે- ‘ આ દિવસો શું વારના હિસાબે ન ગણાય ? હું તો એમ માનું છું કે-તે વારના

હિસાબે ગણવા બેઠ્યો અને તેથી જ પાંચમની ક્ષયવૃદ્ધિએ ચોથને આઘીપાછી કરી, જે પચાસ દિવસ પૂરા થતા હોય તો સિદ્ધાંતના પાલન માટે તે આઘી-પાછી કરવામાં મને બાધ જણાતો નથી. બાકી એમ ને એમ પચાસ દિવસો પૂરા ન થતા હોય તો ૪૯ દિવસોએ પણ સંવચ્છરી પડિ-ક્રમભણું કરવું પડે તેમાં કાંઈ હરકત નથી.’

આ એમની હાસ્યાસ્પદ વાત સાંભળીને મૂળવાદીથી રહેવાયું નહિ. તેઓ પોતાનું અસંલગ્ન પ્રશ્નસ્થાન સંભાળી લઇને ઉપલી વાતનું સાચેસાચું નિરસન કરી નાખે છે. તે આપણે એમના પ્રશ્નમાંજ વાંચીએ:—

પંદર-પચાસ-સીતેર દિવસો તિથિઓથી જ ગણવા બાબત.

(પ્રશ્ન)—અરે મિત્ર ! નવો નિશાળીઓ જેમ ‘બે હ ચાર’ કરવાને બદલે ‘ચાર હ બે’ કરે તેવી આ વાત થાય છે. આ જાતનું સિદ્ધાંત પાલન તો “^{૩૦}ગુરુને પગનો સ્પર્શ

૩૯—“કોઇ એક ભીલ હતો. તેણે ક્યાંકથી સાંભળ્યું— ‘તપસ્વીઓને પગથી અડવું મહા અનર્થકારી થાય છે.’ તેને કોઇક વખતે મોરનાં પીછાનું કામ પડ્યું. બીજે શોધવા જતાં જેવામાં એને ન મળ્યાં, તેવામાં તેના જાણવામાં આવ્યું કે—‘બૌદ્ધસાધુ પાસે તે હોય છે.’ તેણે તેમની પાસે માગ્યાં પરંતુ એકે પીછું મળ્યું નહિ ત્યારે તેણે દ્વરથી તીર છોડીને તેમને મારી નાખ્યા અને પીછાં લઈ લીધાં. તે સાધુઓને પગથી અડવાનું તેણે આ રીતે વળ્યું.” આ કથાસંબંધ શ્રી ઉપદેશપદ ગાથા ૬૭૭ ની ટીકા પૃ. ૩૧૪ માંથી ઉતાર્યો છે.

ન કરાય.” એવું જાણનાર એક લીલ્લે, ગુરૂએ મોરપીછાં ન આપ્યાં ત્યારે તીરકામઠાથી મારીને લીધાં પણ પગનો સ્પર્શ ન કર્યો તેના જેવું છે. એના દૃષ્ટિએ જેમ ગુરૂને મારવામાં વાંધો ન હતો પણ પગ લગાડવામાં વાંધો હતો, તેમ તમારી દૃષ્ટિએ પચાસ દિવસ પૂરા કરવા માટે મૂળ-તિથિ આઘી-પાછી થઈ મરી જાય તેનો વાંધો નથી જણાતો, કિન્તુ તિથિના હિસાબે મૂળતિથિને દિવસે જ પચાસ દિવસ પૂરા થતા હોવા છતાં તે અંગીકાર કરવામાં વાંધો જણાય છે ! વળી તમે જે એમ જણાવો છો કે-“ પચાસ દિવસ પૂરા ન થતા હોય ત્યાં યોગણપચાસ દિવસે પણ સંવત્સરી પડિઝમણું કરવું પડે તેમાં કાંઈ હરકત નથી.” તે ઉપરથી તમે તિથિ અને સિદ્ધાંત બન્ને વાદમાંથી બાતલ જાઓ છો. માટે ઉપર સિદ્ધાંતીએ જે કહ્યું છે તે સત્ય જ છે. પંદર, પચાસ કે ચીત્તર દિવસો પાછલી તિથિથી તે છેલ્લી તિથિના દિવસ સુધી તિથિઓ ગણીને જ સંપૂર્ણ કરવાના છે, પણ

અન્યત્ર તે આ પ્રમાણે પણ આવે છે. “એક યૌદ્ધ રાજા હતો. તેણે સાંભળ્યું હતું કે-‘ગુરૂના શરીરે પગ ન લગાડાય.’ એક દિવસ એની નગરીમાં એના આચાર્ય પધાર્યા. રાણી સહિત દર્શન કરવા ગયો. રાણીએ આચાર્યના માથે મોરપીછાંની સુંદર છત્રી જોઈ. મકાને આવીને તે પીછાં લાવવા માટે રાજાને કહ્યું. રાજાએ સમજાવી પણ હઠ ન છોડી. રાજાએ સિપાહીઓને મોકલ્યા. સૂચના આપી કે-‘પ્રથમ વિનંતિ કરજો, ન આપે તો દ્વરથી મારીને લાવજો; પણ પગ લગાડશો નહિ, શાસ્ત્રમાં મનાઈ છે.’ સિપાહીઓએ તે પ્રમાણે કર્યું. આચાર્યે ન આપ્યાં ત્યારે છોટેથી તીર વડે તેને મારી નાખ્યો.” લાવ બન્નેનો એક જ છે.

વાર ગણવાના નથી જ. તમને શંકા થશે કે—‘જે તિથિઓ ગણીશું તો જેટલી ક્ષયતિથિઓ આવી હશે તેટલી આપણે બાદ કરવી પડશે અને વૃદ્ધિતિથિઓ આવી હશે તેટલી જે વખત ગણવી પડશે. એમ કરવાથી દિવસોમાં વધઘટ થયા વિના રહેશે જ નહિ.’ આ શંકાના સમાધાનમાં સમજવું જોઈએ કે—તિથિને ક્ષય એટલે ટુંકી થવું તે છે, વૃદ્ધિ એટલે લાંબી થવું તે છે. કાંઈ ક્ષય થવાથી તિથિ ઊડી ગઈ નથી અને વૃદ્ધિ થવાથી નવી વધી ગઈ નથી. આ કારણથી ક્ષીણ-તિથિને ગણવામાંથી નાબુદ કરવાની નથી અને વૃદ્ધિતિથિને જે વખત ગણવાની નથી, કિન્તુ એક એક તિથિ તરીકે તેની પણ સંજ્યા ગણવાની છે. એટલે દિવસો પૂરેપૂરા મળી રહેવામાં લેશ માત્ર ગુંચવાડો નહિ રહે. શ્રી હીરપ્રશ્નને નીચલો પ્રશ્નોત્તર જોવાથી પણ આપણને આ બાબતનો ખૂલાસો થઈ જ નાય છે.

૪૦ તેમાં એવો પ્રશ્ન પૂછ્યો છે કે—“અષાઢશુદ્ધ ચૌદશ ગ્રીષ્મચોમાસીનો છેલ્લો દિવસ ગણાય છે એવો સિદ્ધાંત છે,

૪૦—“પ્રશ્નઃ—આષાઢસિતચતુર્દશી ગ્રીષ્મચતુર્માસકાવસર ઇતિ હિ સિદ્ધાન્તઃ, તથૈવાગ્રે પર્યુષણાયા દિનાનાં પચ્ચાશતલ્ક્યવ-સ્થિતેઃ । તથાપિ કલ્પક્રિણાવલ્યાં આષાઢસિતચતુર્દશ્યા આરભ્ય માદ્રપદચતુર્થી યાવદિત્યુક્તમસ્તિ તત્ કથં ઘટતે ? દિનાનામેકપચ્ચાશતત્વપ્રાપ્તેઃ ॥૩॥

ઉત્તરમ્—કલ્પક્રિણાવલ્યામાષાઢસિતચતુર્દશ્યા આરભ્ય માદ્રપદસિતચતુર્થી યાવદિત્યત્ર આષાઢસિતચતુર્દશ્યા અવધિ-ત્વેનોપાદાનાત્ સા મધ્યે ન ગણ્યતેઽતઃ પૂર્ણિમાતો દિનગણના, તેષાં પચ્ચાશદેવેતિ બોધ્યમ્ ॥૩॥ (શ્રી હીરપ્રશ્ન પૃ. ૨૧)

તેથીજ પર્યુષણના પર્યાસ દિવસોની વ્યવસ્થા તેની આગળથી ગણાય છે. તો પણ કલ્પકિરણાવલીમાં ‘આષાઠ શુદ્ધ ચૌદસથી આરંભીને ભાદરવા શુદ્ધ ચૌથ સુધી કહી છે. તે ૫૧ દિવસો થઈ જતા હોવાથી શી રીતે ઘટે ?’ એનો ઉત્તર આપ્યો છે કે—

“કલ્પકિરણાવલીમાં આષાઠ ૧૪ થી આરંભીને ચાવદ્ધ ભાદરવા શુદ્ધ ૪ જે જણાવી છે, તે ચૌદશનું અવધિરૂપે અહણ કરેલું હોવાથી તે અંદર ગણાતી નથી. એટલે પુનઃમથી દિવસ ગણવાના છે. તે પર્યાસ જ થાય છે.”

આ પ્રશ્ન તથા ઉત્તર બન્નેમાં તિથિગ્રહણ કરીને જ ૫૧ તથા ૫૦ દિવસની ગણના જણાવી છે, પણ વાર અહણ કરીને જણાવી નથી. જે વારથી જ દિવસ ગણવાના હોત, તો ચૌદશ-પૂર્ણિમા તિથિ જણાવવાને બદલે તેનો વાર જ જણાવત. આવા વિષયમાં વિદ્વત્સમાજ આપણને ફરીથી ભણવા બેસવાનું કહે તેવું કથન કરવું જોઈએ નહિ.

અસમર્થ દલીલોની અનિચ્છનીયતા.

પાંચમના ક્ષયે ત્રીજે ચોથ કરવાની પુષ્ટિમાં એક એવી દલીલ પણ કરાતી હતી કે—‘ગણેશ ચોથ પણ તે દિવસે છે માટે સંવત્સરીની ચોથ તે દિવસે જ થાય.’ પણ પાંચમની વૃદ્ધિમાં પહેલી પાંચમે ચોથ કરતી વખતે માલુમ પડ્યું કે—‘ગણેશ ચોથ તો તે દિવસે હતી નહિ પણ મૂળ ચોથને દિવસે જ હતી.’ સિદ્ધાંતી સાથે ચર્ચા કરવામાં હવે શું એવી દલીલ થાય ? ન જ થાય. પણ એકે એની નકલ

કરીને કહી નાખ્યું કે-‘ સંવત્સરીને દિવસે જે વાર હોય તેજ વારે નવું વર્ષ બેસે, ’ એવો એક લૌકિક કોયડો છે ! હવે આ દલીલનો વિચાર કરીએ તો તે પણ માથે જ પડે તેવો છે, કારણ કે-એવી પણ સંવત્સરીઓ આવે છે કે-જ્યારે પાંચમની ક્ષય કે વૃદ્ધિ જેવું કંઈ હોય નહિ અને ચોથના વારે આગળનું નવું વર્ષ બેસતું પણ ન હોય. ત્યાં આ કોયડાનું આપણે શું કરવું ? સિદ્ધાંતની બાબતમાં આવી અસમર્થ દલીલો થાય તે અનિચ્છનીય છે.

એક મહાનુભાવે વળી જ્યારે બીજી કોઈ દલીલ ન મળી ત્યારે ‘ ઝઘડા કરાવો છો ’ એવો આક્ષેપ કર્યો હતો. આ કંઈ દલીલ છે ? આપણે સાચા હોઈએ તો સાચા કરી શકીએ. પણ જો સાચા ન હોઈએ તો કોઈને માત્ર ઝઘડા કરાવનારનો ઇલ્કાબ આપી દઈને આપણે સાચા કરી શકતા નથી. સત્યના વાદન અને પાલનને લીધે જ આપણે જો કોઈને ઝઘડા કરાવનાર તરીકે માની શકતા હોઈએ, તો ખુદ ભગવાન મહાવીરથી માંડીને કયા મહાપુરુષને આપણે તેવા નહિ માનવા પડે ? ‘ આપણા વિચારો સાથે મળતા નથી ’- એ કારણથી જો કોઈને આપણે તેવા ન હોવા છતાં તેવા કહેવા સારૂ લલચાતા હોઈએ, તો આપણે ઉચ્છેદક દષ્ટિને જ અભિનંદવી રહી, કે જે આજે ‘ ધર્મ અને ધર્મશુરૂઓ ઝઘડા જ કરાવનાર છે ’-એવું જણાવી તેનો સર્વતો નાશ ઇચ્છે છે. ‘ આપણી સાથે બીજા ગતાનુગતિકતા નથી કરતા ’ માટે આપણે જો કોઈના ઉપર તેવો આક્ષેપ કરતા હોઈએ, તો આપણે પણ ઇતર લોકો સાથે ગતાનુગતિક નહિ થતા

હોવાથી ઝઘડા કરાવનાર જ ગણાઈશું. આથી મારા મુસ મિત્રોને મારી એટલી જ વિનંતિ છે કે-જો કોઈ પણ દલીલ કરે તો તે ચોચ અને સમજલરેલી કરે, નહિ તો ચુપ-ચાપ સિદ્ધાંતના રહસ્યને સાંભળી સત્ય અંગીકાર કરે, નાહક આકળા કે ઉતાવળા ન થાઓ. હવે સિદ્ધાંતી આપણને ‘પાંચ-મના તપ માટે શું સમજાવે છે’ તે સાંભળો.

પંચમીના તપ પણ ચતુર્થીમાં.

(ઉત્તર)-શ્રી હીરપ્રશ્નના પાઠમાં પંચમીના ક્ષયે પાંચ-મનો તપ પૂર્વતિથિમાં કરવાનો કહ્યો છે. અહીં પૂર્વતિથિ ભાદરવા શુદ્ધ ચોથ સંવત્સરીની તિથિ છે. તે તિથિમાં પંચમી તિથિ વિદ્યમાન છતાં પંચમીને પ્રધાન પદ આપી શકાશે નહિ. આથી એનો તપ પંચમીના નામે નહિ થતાં ચોથના નામે થશે.

(પ્રશ્ન)-આની મતલબ તો એ થઈ કે-‘ પંચમીનો તપ સંવત્સરીમાં આવી ગયો. જૂદો કરવાનો રહ્યો નહિ.’

(ઉત્તર)-એમાં શું વાંધો છે ?

(પ્રશ્ન)-‘ક્ષીણ-પર્વતિથિનું અનુષ્ઠાન પૂર્વ-પર્વતિથિના અનુષ્ઠાન ભેગું સમાઈ જાય, છતાં તેનો તપ જૂદો કરાય’ એમ તમે કહ્યું છે ને ?

(ઉત્તર)-એ કહેલું તમે ફરીથી વિચારો. એ કથનમાં ‘સર્વ ઠેકાણે તપ જૂદોજ કરી આપવો જોઈએ’ એવું પ્રતિ-પાદન કયું નથી.

(પ્રશ્ન)-ત્યારે ?

(ઉત્તર)-જ્યાં તપ પૂરો કરી આપવાની અનિવાર્ય આવશ્યકતા હોય, ત્યાં તે તિથિનું અનુષ્ઠાન પૂર્વતિથિમાં ગણી લઈને તપ જૂદો કરી આપવો જોઈએ એવું પ્રતિપાદન છે. પરંતુ જ્યાં તેવી આવશ્યકતા ન હોય, ત્યાં તે તિથિનો તપ અને અનુષ્ઠાન સર્વ કાંઈ પૂર્વ-પર્વતિથિ ભેગું આવી જ જાય છે. ક્ષય હોય ત્યારે પૂર્વતિથિ જ કરવી, એ એક અટલ અને અબાધિત સિદ્ધાંત છે.

અનુષ્ઠાન માફક તપ પણ ભેગો આવી જવા બાબત.

(પ્રશ્ન)-પંચમીનો તપ શું જતો રહે ?

(ઉત્તર)-એમ ગભરાઓ છો શું કરવા ? જતો રહેતો કાંઈ નથી, પૂર્વના તપમાં એનો તપ આવી જાય છે. એવા તો કેટલાયે તપ શું તમે પણ ભેગા નથી કરો લેતા ? ધારે કે-ચૌદશ તિથિ છે. તે દિવસે રોહણ પણ છે અથવા રોહણતિથિનો ક્ષય પૂર્વ-પર્વતિથિમાં આવેલો છે, ત્યાં શું તમે બન્નેનો તપ જૂદો કરો છો ? ના, નથી જ કરતા. તમે આટલી બધી મુઝવણ શું કામ કરો છો ? શ્રી સેનપ્રશ્નમાં ચોખ્ખો ખુલાસો છે કે—

શ્રી સેનપ્રશ્ન હીરપ્રશ્નના પાઠો.

“રોહિણીનો ઉપવાસ અને પંચમ્યાદિનો ઉપવાસ, કારણ હોય તો જે તિથિમાં તે મળી જતી હોય તેમાં

૪૧-“રોહિણ્યુપવાસઃ પચ્ચમ્યાદ્યુપવાસશ્ચ કારણે સતિ મિલન્યાં તિથૌ ક્રિયતે ન વા ઇતિ પ્રશ્નઃ;-અત્રોત્તરમ્-કારણે સતિ મિલન્યાં તિથૌ ક્રિયતે કાર્યતે ચેતિ પ્રવૃત્તિર્દશ્યતે, કારણં

કરાય કે નહિ ? આ પ્રશ્ન છે. તેનો ઉત્તર એ છે કે—કારણ હોય તો મળતી હોય તો મળતી તિથિમાં તે કરાય અને કરાવાય એવી પ્રવૃત્તિ દેખાય છે. કારણ વિના તો ઉદય-તિથિએ જ કરાય.”

આ પાઠથી એ સ્પષ્ટ સમજ જવાય તેવું છે કે—પંચ-મ્યાદિ તિથિનો ક્ષય પણ આવે, તેવા કારણે તેનો તપ પણ પૂર્વતિથિમાં ગણી લેવાય. તે પૂર્વતિથિ જો તેના કરતાં મોટી હોય તો પંચમીને ઉભી રાખવા સાડ તેને ખસેડાય પણ નહિ. હવે તમે પૂછેલા ‘પંચમીનો તપ શું જતો રહે ?’—એ પ્રશ્નને સ્થાન જ ક્યાં રહે છે ? તેમજ પંચમીના ક્ષયે ભાદરવા શુદ્ધ ચોથ કિંવા ત્રીજનો ક્ષય કરવાની જરૂર તપ ક્યાં રહે છે ? વળી ઉપધાનતપમાં ઉચ્ચરેલી જ્ઞાનપંચમ્યાદિ તિથિ આવી હોય તો તેનો તપ પણ ઉપધાનના તપમાં સરે છે એટલું જ નહિ પણ કલ્યાણક-તપ સુદ્ધાંયે ઉપધાનના તપ લેગો આવી જાય છે, જૂદો કરવો પડતો નથી. એ માટે શ્રી હીરપ્રશ્નમાં પણ ખુલાસો કર્યો છે કે—

“ઉપધાન વહેનારને તપના દિવસે કલ્યાણકતિથિ

વિના તૂદયપ્રાપ્તાયામેવેતિ बोध्यम् ॥ ૪૭૭ ॥ (સેનપ્રશ્ન, ત્રીજો ઉલ્લાસ, પૃ. ૯૮)

૪૨—“પ્રશ્નઃ—ઉપધાનવાહ્યમાને તપોદિને यदि कल्याणक-तिथिरायाति तदा तेनैवोपवासेन सरति उताऽन्योऽधिकः कृतो विलोक्यते ? ॥ ૧૨ ॥ उत्तरम्—अत्र उपधानतपोदिनान्तः कल्याणकतिथ्यागमने नियन्त्रिततपस्तया तेनैवोपवासेन सरतीति ॥ ૧૨ ॥” (શ્રી હીરપ્રશ્ન, પૃ. ૭૨)

આવી હોય, તો તેજ ઉપવાસથી સરે કે અધિક કરવો જોઈએ ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ફરમાવે છે કે-‘ઉપવાસ-તપના દિવસે કલ્યાણક્રિયા આવે તો નિયંત્રિત તપ હોવાથી તેજ ઉપવાસે સરે છે.’

આ રીતે એવા પણ કેટલાક તપ હોય છે, કે જે ચોક્કસ સંયોગોમાં ચાલુ લેવા આવીજ જાય છે.

વધુ વિચારણા.

હજી તમને વિશેષ સમજાય તે માટે આગળ વિચારીએ. જ્યારે પાંચમની સંવત્સરી હતી, ત્યારે શું જ્ઞાનતપ જૂદો કરી અપાતો હતો ? નહિજ. સંવત્સરીના તપમાં એ તપ આવીજ જતો હતો, એજ પ્રમાણે પાંચમના ક્ષય પ્રસંગે તેનો તપ પૂર્વના સંવત્સરીતપમાં સમાઈ જાય, એમાં નવાઈ પામવા જેવું શું છે ? અરે, પાંચમના ક્ષયની વાત આપણે છોડી દઈએ. જ્યાં ચોથ પછી પાંચમ ઉદયમાં છે ત્યાંની વાત વિચારીએ. શાસ્ત્ર શું કહે છે ?

આખી પાંચમનો તપ પણ ચતુર્થીમાં ગણાય છે કે નહિ ?

(પ્રશ્ન)-ત્યાં તો મને ખબર છે. શ્રી હીરપ્રશ્નમાં એવો પ્રશ્ન છે કે-“પર્યુષણનો ઉપવાસ પાંચમમાં ગણાય કે નહિ ?” એનો ઉત્તર આપ્યો છે કે-“જો છડ કરવાની

૪૩-“પ્રશ્ન:-પર્યુષણોપવાસઃ પञ्चमीमध्ये गण्यते न वा?॥ ૭૥
ઉત્તરમ્-પર્યુષણોપવાસઃ षष्ठकरणसामर्थ्याभावे पञ्चमीमध्ये गण्यते नान्यथेति ॥ ૭૭” (શ્રી હીરપ્રશ્ન, પૃ. ૧૦)

શક્તિ ન હોય તો પાંચમમાં ગણાય, નહિ તો ન ગણાય.” ત્યાં બીજો એક પ્રશ્નોત્તર એવો પણ છે કે-“જેણે શુદ્ધ-પાંચમી ઉચ્ચરેલી હોય તે જો પર્યુષણનો અકુમ બીજથી કરે, તો શું તેણે પાંચમનું એકાસણું અવશ્ય કરવું જોઈએ કે જેવી ઇચ્છા !” આ પ્રશ્નના જવાબમાં ફરમાવ્યું છે કે-“મુખ્યવૃત્તિથી તેણે ત્રીજથી અકુમ કરવો જોઈએ. જો કદાચ તેણે બીજથી અકુમ કર્યો હોય તો પાંચમનું એકાસણું કરવા માટે ખાસ આગ્રહ નથી, અર્થાત્ જેવાં તેની ઇચ્છા, કરે તો સારું. ” આ બંને પ્રશ્નોત્તરોનો વિચાર કરી જોતાં સ્પષ્ટ માત્રુમ પડે છે કે-“ પાંચમ જૂદી હોય તો પણ તેના તપ પર્યુષણના તપની અંદર આવી શકે છે. શાસ્ત્રકાર ‘પાંચમનો તપ જૂદોજ કરી આપવો જોઈએ’ એવું જણાવતા નથી. અકુમ જો ત્રીજથી લીધો હોય તો પાંચમે તપશ્ચર્યા પૂરી થતાં પર્યુષણનો અકુમ પણ થયે! અને ભેગો પાંચમનો ઉપવાસ પણ થઈ ગયો. જો કદાચ બીજથી અકુમ ઉપાડ્યો હોય તો પાંચમે એકાસણું પણ કરવું હોય તો કરે, નહિ તો ફરજ નથી. પણ જેણે બીજ કે ત્રીજથી અકુમ કર્યો ન હોય અને એકલો ચોથે ઉપવાસ કર્યો હોય, તેણે જો છઠ્ઠ

૪૪-“ પ્રશ્ન-યેન શુક્લપશ્વમી ઉચ્ચરિતા ભવતિ સ યદિ પર્યુષણાયાં દ્વિતીયાતોઽષ્ટમં કરોતિ તદૈકાન્તેન પશ્ચમ્યામેકાશનકં કરોતિ ઉત યથારુચ્યેતિ? ॥૧૪॥

ઉત્તરમ્-યેન શુક્લપશ્વમી ઉચ્ચરિતા ભવતિ તેન મુખ્યવૃત્ત્યા તૃતીયાતોઽષ્ટમઃ કાર્યઃ । અથ કદાચિદ્ દ્વિતીયાતઃ કરોતિ તદા પશ્ચમ્યામેકાશનકરણપ્રતિબન્ધો નાસ્તિ, કરોતિ તદા ભવ્યમિતિ ॥૧૪॥ ” (શ્રી હીરપ્રશ્ન, પૃ. ૭૩)

કરવાની શક્તિ હોય તો બીજે દિવસે એટલે પાંચમે ઉપવાસ કરવો બોધ્યો; કરવાની શક્તિ ન હોય તો જૂદો કરવાની ફરજ નથી. શાસ્ત્રકાર મહારાજે આથી નિઃસંદેહ બતાવી આપ્યું કે—‘ઉદયાત્ પંચમીનો તપ પર્યુષણના તપ ભેગો કારણ પ્રસંગે વળી શકે છે. તેનો તપ જૂદો કરી આપવોજ બોધ્યો એવું કાંઈ નથી. ’

(ઉત્તર)—બસ, ત્યારે હવે ઉપર શ્રી સેનપ્રશ્નનો પાઠ આપ્યો તે અને આ પાઠોથી સમજી બાંધો. સ્વતંત્ર પંચમીનો તપ પણ બે ઉપરોક્ત રીતે સંવત્સરીના તપ ભેગો આવી શકે છે, તો ક્ષીણપંચમીનો તપ તેની પૂર્વતિથિના તપમાં અર્થાત્—સંવત્સરીના ઉપવાસમાં શાસ્ત્રકાર મહારાજને સમાવી જ દેવો પડે, એ તદ્દન નિર્વિવાદ વાત છે.

શ્રદ્ધા પણ વિધિને અનુકુળ બોધ્યો.

(પ્રશ્ન)—પણ કેઈકની શ્રદ્ધા એવીજ હોય કે—‘મારે પાંચમ જૂદી જ કરવી છે’ તો ?

(ઉત્તર)—એવી શ્રદ્ધા અતિશ્રદ્ધા કહેવાય. વાસ્તવિક તે શ્રદ્ધા જ ન ગણાય. વિધિને માન આપવું એનું નામ શ્રદ્ધા છે. શાસ્ત્રકારે જ્યારે ક્ષીણપંચમીનો તપ પૂર્વતિથિમાં સમાવ્યો છે, ત્યારે તે જૂદો લેવાની હઠ શ્રદ્ધાળુ હોય તે તો ન જ રાખે, પાંચમના ક્ષયે ત્રીજનો ક્ષય કરીને પણ શું તમે પાંચમનો તપ જૂદો જ કરવાનું કહો છો ?

(પ્રશ્ન)—ના, એમ નથી કહેતા.

(ઉત્તર)-તો પછી પાંચમનો ક્ષય ચોથમાં રહી જાય અને ઔદયિક ચોથનું સંવત્સરી પર્વ આજ્ઞા મુજબ આરાધાય તેમાં તમને શું હરકત નડે છે ?

(પ્રશ્ન)-ત્યારે શું પાંચમના ક્ષયે ત્રીજનો ક્ષય ન જ કરી શકાય ?

રૂપીઆમાં આનો સમાઈ જાય છે.

(ઉત્તર)-એશક, ઉપરોક્ત પાઠોના આધારે ન જ કરી શકાય. ત્રીજનો તો ક્ષય ન થાય, પરંતુ ક્ષય કરવાના કલ્પિત રવૈયા પ્રમાણે સંવત્સરીની ચોથનોયે ક્ષય ન થાય, કિન્તુ ક્ષયે પૂર્વાના શાસ્ત્રોક્ત નિયમ પ્રમાણે ચોથની આરાધનામાં જ પાંચમની આરાધના સમાઈ જાય અને એકજ દિવસે ચોથપાંચમ બે તિથિની આરાધના ગણાય. એ નિયમ છે કે-મોટામાં નાનું સમાઈ જાય. રૂપીઆમાં આનો જેમ આવી જાય છે, તેમ ક્ષીણપૂર્ણિમા અથવા ક્ષીણ ભાદરવા શુદ્ધી પંચમી તત્પૂર્વની ચતુર્દશીમાં તેમજ ભાદરવા શુદ્ધી ચોથમાં આવી જ જાય છે.

(પ્રશ્ન)-રૂપીઓ રહે અને આનો પણ રહે તેવું શું ન બને ?

(ઉત્તર)-એવું બનતું હોય તો અમે જરૂર રાજ થાત. અમને કોઈ આગ્રહ નથી. અમારે તો તારક શ્રી તીર્થંકર પરમાત્માની આજ્ઞા કયાં રહે છે એટલું જ જોવાનું છે. જ્યાં એ આજ્ઞા રહેતી હોય ત્યાં બધું રહ્યું. જ્યાં એ ન રહેતી હોય ત્યાં બધું ગયું. આપણે જો એ આજ્ઞા જ માનવાની ન

હોય તો આ સંયમ વિગેરે ધર્માનુષ્ઠાન સઘળાં નિરર્થક છે. એટલુંજ નહિ પણ આત્મવિડંબના રૂપ છે. અમને દિલગીરી એટલી જ થાય છે કે—તમે પાંચમના ક્ષયે ત્રીજનો ક્ષય માનો એથી તમારા હાથમાં નથી રૂપીયો રહેતો કે નથી આનો રહેતો. વિચારશો તો તમને આમાં એક કાકિણી ખાતર આખી મુડી ગુમાવનાર ભીખારી જેવી દશા થતી માલુમ પડશે.

(પ્રશ્ન)—એ ભીખારી કોણ, અને તે મુડી તેમજ કાકિણી ઉભયથી બ્રષ્ટ શી રીતે થયો ?

કોડી ખાતર કોડ ગુમાવનાર કમનસીબ.

(ઉત્તર)—“એક ગરીબ ભીખારી હતો. કોઈક ગામમાં તેણે મજૂરી કરતાં એક હજાર રૂપીયા એકઠા કર્યા, પોતાને ઘેર આવવા માટે એક સાર્થ સાથે તે નીકળ્યો. એક રૂપીયાની એંશી કાકિણીઓ ખરીદીને તેમાંથી તે હંમેશાં પોતાનો ગુજારો કરતો હતો. એક વખતે રસ્તામાં કોઈ ઠેકાણે તે એક કાકિણી ભૂલી ગયો. સાર્થ સાથે આગળ ચાલતાં તે ગરીબડાને કાકિણી યાદ આવી. લેવા જવા માટે તે પાછો વળવા લાગ્યો. તેણે કોઈક એકાન્ત જગ્યાએ બધા રૂપીયા ગુપ્ત મૂકી દીધા. સાર્થ છોડીને કાકિણી લેવા ગયો. ભાઈની હાલત શું થઈ તે હવે જૂઓ. જ્યાં આગળ તેની કાકિણી પડી ગઈ હતી તે તો વગડાના કોઈ ચોરે ઉઠાવી લીધી હતી. ગરીબડાએ ત્યાં જઈ ફાંફાં માર્યાં. કાકિણી ક્યાંથી મળે ? નિરાશ થઈને પાછો ફર્યો. રૂપીયા મૂક્યા હતા ત્યાં લેવા ગયો. એના કમનસીબે તે મૂકતી વખતે જ કોઈએ જોઈ લીધા હતા. જ્યારે તે

કાકિણી લેવા ગયો ત્યારે તે ચાઉ થઈ ગયા હતા. ભીખારીની મુડી પણ ગઈ. સાર્થ તો જતો રહ્યો હતો. એક કાકિણી ખાતર ભીખારીની આ લયંકર હાલત થઈ. ન રહી કાકિણી, ન રહી મુડી અને જંગલમાં જીવનના સદેહ વચ્ચે રમળી પડ્યો.^{૪૫, ૪૬}

કથા ઉપનય.

ભાગ્યવાન! આ કથાસંબંધ નાનકડો છે પણ બોધક ઘણો છે. તમે પાંચમ રાખવા માટે ત્રીજને દિવસે ચોથ કલ્પિત કરીને સંવત્સરી કરતા હોવાથી, અસલ ચોથરૂપી મુડીમાંથી બ્રહ્મ થાયો છો; અને ચોથને દિવસે મુખ્ય ચોથ કરવી જોઈએ તેને બદલે તમે પાંચમ કરો છો, એથી વાસ્તવિક રીતે પાંચમથી પણ બ્રહ્મ થાયો છો, ‘ઔદયિક ચૌદશની માફક ઔદયિક ચોથ માન્ય રાખીને, તેમાં ક્ષીણપંચમીનો અંતર્ભાવ કરી લેવો’-એવી શાસ્ત્રની આજ્ઞા છે. પુનમના ક્ષયે તેરસના ક્ષયની માફક પાંચમના ક્ષયે ત્રીજનો કિંવા ચોથનો ક્ષય માનનારા આ આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તતા નથી, તેથી તેઓ આજ્ઞારૂપી સાર્થથી પણ બ્રહ્મ થાય છે. ચોરશ્વાપદાદિના લયવાળા જંગલ સમાન આ લયંકર સંસાર છે. ભીખારી તુલ્ય આજ્ઞા છોડનારો જીવ છે. આ ઉપનય અમે હિતબુદ્ધિથી જણાવ્યો છે. આજ્ઞા આઘી મૂકવાથી વિચાર કરો કે-એ ગરીબ ભીખારીના જેવી લયંકર દશા થાય છે કે નથી થતી? ભવભીરૂ આત્માઓનું કર્તવ્ય છે કે-‘પરમાત્માની આજ્ઞાના ચીલે

૪૫-આ કથાસંબંધ શ્રી અખ્યાતમકલ્પદ્રુમ, મુ. પૃ. ૬૧, ગાથા ૧૩૭ની ટીકામાંથી લીધો છે.

ચાલીને પોતાના આત્માને ભૂલોની પરંપરામાં પડતો બચાવી લેવો ભેધએ.’

સચિત્ત-ત્યાગ અને શીલપાલન.

(પ્રશ્ન)-શાસ્ત્રાધારે જે આપણે પુનમના ક્ષયે તેરસ ન કરીએ અને પાંચમના ક્ષયે ત્રીજ ન કરીએ, તો જે મુંઝવણ છે તે એ છે કે-તે દિવસના સચિત્ત-ત્યાગ તથા શીલપાલન આદિ નિયમો જેણે લીધા હોય તેનું શું થાય ? બ્રહ્મચર્યનું પાલન તથા સચિત્ત-ત્યાગ એક દિવસ ઓછો થાય તે શું ઈષ્ટ છે ? વળી દિનપ્રતિબદ્ધ પૌષધાદિ ક્રિયાનું પણ શું થશે ? એક દિવસમાં બે પૌષધ તો નહિ ઉચ્ચરાયને ?

(ઉત્તર)-ઓ મહાનુભાવ ! તમારા જેવા ચક્રોર માણસ આવી મુંઝવણ ખડી કરે છે, તેથી બહુ ખેદ થાય છે. સચિત્ત-ત્યાગ તેમજ શીલપાલન પણ લગવાનની આજ્ઞાથી કે આજ્ઞા વિના ?

(પ્રશ્ન)-આજ્ઞાથી.

(ઉત્તર)-જે આજ્ઞાથી એ બધું કરવાનું છે, તો પછી આજ્ઞા મોટી કે એ મોટાં ?

(પ્રશ્ન)-આજ્ઞા મોટી.

(ઉત્તર)-જ્યારે આજ્ઞા જ મોટી છે ત્યારે હવે પ્રશ્ન રહેતોજ નથી; ક્ષીણ-પર્વતિથિને પૂર્વની પર્વતિથિમાં સમાવી દેવાની શાસ્ત્રની આજ્ઞા છે. એ આજ્ઞાજ જ્યારે ક્ષીણ-પર્વ-તિથિના સચિત્ત-ત્યાગ તથા શીલપાલન આદિને પૂર્વ-પર્વ-તિથિના સચિત્ત-ત્યાગ તથા શીલપાલન આદિ નિયમમાં

અંતર્ભૂત કરી લે છે, ત્યારે આપણે એ બાબતની શંકા ઉઠાવવી એ શેઠ કરતાં ગુમાસ્તા ડાહ્યાની કહેવત મુજબ વધારે ડહાપણ બતાવવા જેવું છે. તમને બે દિવસ જ એછો થઈ જવાની શ્રીકર થતી હોય તો તમારે તે શ્રીકર કરવાનું કાંઈ કારણ નથી, કેમકે જ્યાં ક્ષીણ-પર્વતિથિનો તપ જૂદો કરી આપવાનો હશે, ત્યાં આરાધક આત્મા તે દિવસે સચિત્ત-ત્યાગ અને શીલપાલનનો ઉપયોગ અવશ્ય રાખશે.

હવે તમે પૌષધને માટે જે તર્ક કરો છો તે પણ સારો નથી, કેમકે-પૌષધને માટે જેવું ચતુષ્પર્વીનું નિયત પણું છે તેવું પુનમ આદિનું નથી, તે આ અંતમાં જ ચાલુ ગાથા પાંચની ટીકાના પ્રારંભમાંજ શાસ્ત્રકારે કહી દીધેલું છે. અને આગળ પણ આ અંતમાં ‘ચતુષ્પર્વીએ પૌષધનું નિયતપણું છે અને શેષ તિથિએ અનિયતપણું છે’- એ ગાથા ૩૪માં કહેવાશે. એથી સમજાશે કે-પુનમ આદિના તપની માફક પૌષધને પણ દિનપ્રતિબદ્ધપણું નથી. એટલે છઠ્ઠું આદિના પ્રસંગમાં જેમ ચૌદશની સાથે તેરસ યા પડવો અહણ કરીને છઠ્ઠું કરી અપાય છે, તેજ પ્રમાણે પૌષધમાં પણ એક જ દિવસે બે પૌષધો ઉચ્ચરવાની જરૂર નહિ પડે, પણ તેરસ-ચૌદશે અથવા ચૌદશ-પડવે બે પૌષધો પણ કરી શકાશે. એક દિવસે બે પૌષધો તો ઉચ્ચરતા નથી, એ તો જૈનધર્મ જાણનારા એક નાના બાળકને પણ ખબર છે.

ત્રણ પાખીઓ આખી ઓછી થઈ ગઇ તેવું શું ?

આજ્ઞાથી જ જે અનુષ્ઠાન ઓછું થતું હોય તે વધારે કરવાનો વ્યામોહ રાખવો ખોટો છે. દાખલા તરીકે લગવાનું શ્રી

કાલિકસૂરિજીએ જ્યારે પંચમીની સંવત્સરીનું ચતુર્થીએ પરિવર્તન કર્યું, ત્યારે આષાઢી, કાર્તિકી અને ફાલ્ગુની-એમ ત્રણ ચોમાસી પર્વે જે પુનમનાં હતાં તે ચૌદશે પરાવર્તન કર્યાં. આથી ત્રણ ચૌદશની પંખીઓ ચોમાસીમાં પેસી ગઈ. તે પેસી જવાથી ત્રણ પંખીઓનાં પડિઝમણાં ઓછાં થયાં કે નહિ? એ ઓછાં થયેલાં પડિઝમણાંને કોઈ જૂદાં કરવા ઇચ્છે, તો શું તે શાસ્ત્રાનુકૂલ ગણાશે? જેમ અહીં ‘પડિઝમણાં ઓછાં થઈ ગયાં તેનું શું થાય?’-એવા પ્રશ્નને સ્થાન રહેતું નથી, તેમ સચિત્ત-ત્યાગ અને શીલપાલન તથા પૌષ્ઠનો પ્રશ્ન પણ રહી શકતો નથી.

નિયમ શો છે?

શાસ્ત્રમાં દેવસિ-સાઈ-પંખી-ચોમાસી-સંવત્સરી પડિઝમણાંનો નિયમ છે, પણ બાર મહિનાની પંખી, ચોમાસી અને સંવત્સરી મેળવી કુળ ૨૫ કે અઠાવીસ પડિઝમણાં કરવાનો નિયમ નથી. જૂઓ શ્રી હીરપ્રશ્નમાં-

“જ્યારે પૂર્ણિમાની ચોમાસી હતી ત્યારે પડિઝમણાં ૨૫ કે ૨૮ હતાં!” આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ફરમાવ્યું છે કે-

૪૬-“પ્રશ્ન:-યદા ચતુર્માસિકં પૂર્ણિમાયામભૂત્તદા પ્રતિક્રમણાનિ પચ્ચવિંશતિરષ્ટાવિંશતિર્વાં વમ્ભુઃ? ॥૧૫॥

ઉત્તરમ્-અત્ર વર્ષમધ્યે પ્રતિક્રમણાનિ પચ્ચવિંશતિરષ્ટાવિંશતિર્વેતિ ક્વાપિ જ્ઞાતં નાસ્તિ, શાસ્ત્રમધ્યે તુ દૈવસિકરાત્રિક-પાશ્ચિકચાતુર્માસિકસાંવત્સરિકલક્ષણાનિ પચ્ચ પ્રતિક્રમણાનિ સન્તીતિ” ॥૧૫॥ (શ્રી હીરપ્રશ્ન, પૃ. ૭૩)

“એક વર્ષમાં ૨૫ અથવા ૨૮ જ પડિક્કમણું હોય તેવું કયાંય જાણ્યું નથી. શાસ્ત્રમાં તો દિવસિ-રાઈ-પઞ્ચિમ-ચોમાસી અને સંવત્સરી રૂપ પાંચ પડિક્કમણું કહેલાં છે.” અર્થાત્ જો બાર મહિનાની ચોવીશ પઞ્ચિમ, ત્રણ ચોમાસી અને એક સંવત્સરી મળી જૂદાં જૂદાં ૨૮ પડિક્કમણું કરવાનો નિયમ હોત, તો ચોમાસી ચૌદશના થતાં ‘ત્રણ પઞ્ચિમ પડિક્કમણું કેમ ઓછાં થયાં’ તે સવાલ ઉભો થાત અથવા ૨૫ જ પડિક્કમણું નો નિયમ હોત તો ચોમાસી જ્યારે પુનમની હતી ત્યારે ‘૨૮ પડિક્કમણું કેમ થતાં હતાં’ એ સવાલને સ્થાન મળત. પણ તેવો તો નિયમ છે જ નહિ. નિયમ એ છે કે-દેવસીને રોજ દેવસિ, રાઈના ટાઈમે રાઈ, પઞ્ચિમને દિવસે પઞ્ચિમ, ચોમાસીને દિવસે ચોમાસી અને સંવત્સરીના દિવસે સંવત્સરી પડિક્કમણું કરવું. ત્રણ પઞ્ચિમ ઓછી થવા છતાં આ નિયમને બાધ આવતો જ નથી. એજ પ્રમાણે સચિત્ત-ત્યાગ, શીલપાલન આદિ તે તે તિથિના નિયમો, તે તે તિથિઓ જે દિવસે હોય તે દિવસે પાળવા એટલો નિયમ છે: પરંતુ જે દિવસે તે તિથિ ન હોય અથવા નકામી થયેલી હોય, તે દિવસોએ પણ પાળવાજ એવો નિયમ નથી. આ ઉપરથી વિવેકી મનુષ્યો સમજી શકશે કે-તમોએ ઉઠાવેલા તર્કો તર્કો નથી પણ કુતર્કો છે, અને એથી કેઈ પણ આડે માર્ગે ન દોરાય એ ઇચ્છવા-યોગ્ય છે.

સચિત્ત-ત્યાગાદિ નિયમથી સુંઝાવાની અનાવશ્યકતા.

(પ્રશ્ન)-આ વાત બરાબર છે. જો આવું ન માનીએ તો મોટો વાંધો આવે. ધારો કે-એક માણસે ૨૪ લગવાનના

કલ્યાણકલ્પસોએ શીલ પાળવાનો નિયમ લીધો છે, તે ઉપરાંત મહિનાની બાર તિથિઓ પાળવાનો પણ નિયમ લીધો છે, અને એજ પ્રમાણે ધારે કે-પૌષધનો પણ નિયમ લીધેલો હોય હવે ચોવીસે ભગવાનનાં એકસો ને વીસ કલ્યાણકે થાય અને બાર માસની તિથિઓ ૧૪૪ થાય. તેના દિવસોની દ્રષ્ટિએ વિચારીએ, તો એક વર્ષમાં ૧૨૦ અને ૧૪૪ મળી ૨૬૪ દિવસનું શીલપાલન વિગેરે તેણે કરવું જોઈએ. પરંતુ એ સુવિદિત છે કે-૧૪૪ દિવસોએ તિથિઓ અને ૧૨૦ સ્વતંત્ર દિવસોએ કલ્યાણકે જૂદાં જૂદાં આવતાંજ નથી. ક્યાંક બે-ત્રણ કલ્યાણકે ભેગાં આવી જાય છે, તો ક્યાંક બીજાદિ પર્વતિથિઓ ભેગાં આવી જાય છે. આ સ્થિતિમાં તે સુશ્રાવક ૧૨૦ અને ૧૪૪ દિવસ સ્વતંત્ર પૂરા શી રીતે કરી શકશે ? જ્યારે નહિ કરી શકે ત્યારે શું તેના નિયમોનો ભંગ થશે ? નહિ જ. જ્યારે આમ બાળત છે, ત્યારે એ સિદ્ધાંત સ્વીકારવો જ રહ્યો કે-‘એક દિવસમાં એક કરતાં વધુ પર્વતિથિ આવે અથવા કલ્યાણકે આવે અથવા બન્ને આવે, તો તે તમામનું નિયમપાલન તે દિવસમાં ભેગું થઈ જાય છે.’

(ઉત્તર)-બીજું પણ આપણે વિચારીએ, માનો કે-‘એક મહાનુભાવે એક પખવાડિઉં અથવા એક મહિને અથવા એક વર્ષ સુધી શીલ પાળવા વિગેરેનો નિયમ લીધો છે. પખવાડિઆ વિગેરેમાં તિથિના ક્ષયને લીધે પૂરા પંદર આદિ દિવસો નથી થતા, એ આપણને સુપ્રસિદ્ધ જ છે. ૧૫, ૩૦ કે ૩૬૦ દિવસો કરતાં ઓછા દિવસોનું શીલપાલન વિગેરે

એ મહાનુભાવને થયું. ત્યાં હવે આપણે શું કરવું? એટલા દિવસો ઓછા થાય, તે ન થાય એ માટે આપણે શું આખા પક્ષ, મહિના કે વર્ષ ફેરવી નાખવા? પણ આકાશમાં થતું સૂર્યાદિ ગ્રહોનું પરિભ્રમણ આપણા કબજામાં નહિ હોવાથી, આપણે ફેરવવા ધારીએ તો પણ ફેરવી શકાય તેમ નથી. એટલે હવે ‘ક્ષીણતિથિના સચિત્ત-ત્યાગ, શીલપાલન આદિ નિયમોનું શું થશે?’ એ ફલીલમાં વબુદ કશું રહેતુંજ નથી. ઉપર સિદ્ધ કર્યા પ્રમાણે પૂર્વ પર્વતિથિના નિયમ ભેગો એ નિયમ કાંતો આવી જશે અથવા ક્ષીણતિથિનો તપ જે દિવસે જૂદો કરવાનો હશે તે દિવસે એ નિયમો સેવી લેવાશે, પણ એથી તિથિ જૂદી પાડવાની એક તલ માત્ર જરૂર પડશે નહિ અને સચિત્ત-ત્યાગ તથા શીલપાલન આદિ નિયમમાં પણ કશી ખોટ જશે નહિ.

પરંપરાનો સવાલ.

(પ્રશ્ન)—ખરેખર, એક પણ એવો શાસ્ત્રાધાર નથી, કે જેથી પુનમના ક્ષયે તેરસનો ક્ષય કરવો સાબીત કરી શકાય. એક પણ એવી યુક્તિ નથી, કે જેથી તે વ્યાજખી ઠરાવી શકાય. પણ તે કરવાની હાલમાં પરંપરા ચાલે છે, તે આપણે માન્ય રાખવી જોઈએ ને? ન રાખીએ તો પરંપરાનો લોપ કર્યાનું પાપ ન લાગે? જેમ પુનમના ક્ષયે તેરસનો ક્ષય કરવાની પ્રવૃત્તિ ચાલે છે, તેમ ભાદરવા શુદ્ધ પાંચમના ક્ષયે ભાદરવા શુદ્ધ ત્રીજનો ક્ષય પણ થવા દો. પુનમક્ષયે તેરસ કરીને ઔદયિક ઔદશની વિરાધના ચલાવાય છે ને, ? તે જ

પ્રમાણે ઔદયિક ચોથની વિરાધના ચલાવી લેવાશે. એથી શું કામ ડરો છો ?

પરંપરા કેવી માનવી ?

(ઉત્તર)-જે વસ્તુ શાસ્ત્રાધારથી દૂષિત છે, તે વસ્તુની પરંપરા એ વાસ્તવિક પરંપરા જ નથી. અશઠ ગીતાર્થ પુરૂષોથી આચરાયેલી, સ્વઅજ્ઞાનાદિ દોષોથી જેમાં સિદ્ધાંતનો લેશ પણ વિરોધ આવતો ન હોય, તેવી શાસ્ત્રાધારવાળી પરંપરા તીર્થંકર મહારાજની આજ્ઞાવત્ માન્ય કરવા યોગ્ય છે. જેમ પાંચમીની ચોથ વિગેરે.

કેટલીક પરંપરા એવી પણ હોય છે કે-જે કાળે કરીને કારણિક ઠરાવી હોય, છતાં તેમાં શાસ્ત્રનો બાધ ન હોય. તેવી પરંપરા કારણુ દૂર થતાં દૂર થઈ જાય છે. એમાં પરંપરાનો કશો ભંગ થતો નથી. જેમ હાલમાં કપડાં પીળાંને બદલે ઘેાળાં રખાય છે તેમ.

કેટલીક એવી હોય છે કે-જે શાસ્ત્રાધારથી દૂષિત હોવા ઉપરાંત કાળે કરીને નવા દોષોને જન્મ આપવામાં કારણભૂત થનારી હોય છે. તેવી મૂળ વસ્તુને જ હાનિ પહોંચાડનારી પરંપરાઓ તો રોગની માફક જ્યારે જાગે ત્યારે તુરંતજ કાઢવા યોગ્ય હોય છે. જેમકે-હાલમાં ચાલતી પુનમના ક્ષયે તેરસનો ક્ષય કરવાની પ્રથા.

આ પ્રથા સ્વયં દૂષિત છે અને પાંચમના ક્ષયે ત્રીજનો ક્ષય કરવા રૂપ નવા દોષોને જન્મ આપવામાં કારણભૂત બને છે. એવી પરંપરાઓનો લોપ કરવામાં પાપ નથી. પણ

એના ઉપર ઇરાદાપૂર્વક જીવવામાં પાપ છે, અને એના આધારે નવી ખોટી પ્રવૃત્તિ પાડવામાં તો વળી એથી યે વિશેષ મહા પાપ છે. જિનવચનથી વિરૂદ્ધ જાણવા છતાં પ્રવૃત્તિના નામે નહિ છોડનારા મહાભાગોને આજ શાસ્ત્રની ગાથા ૩૬ આદિમાં (इत्थं जिणवचणेहिं...इत्यादि) શાસ્ત્રના કર્તા પોતે જ શિખામણ આપવાના છે. અહીં અમે તેનું વધુ વિવેચન કરતા નથી. ‘ગમે તેવી પરંપરાઓ માનવી જ’-એવો જો આપણે મુદ્રાલેખ હોત, તો આપણા આચાર્યો ચેત્યવાસ અને શ્રીપૂજની પરંપરાને કદી તજી શક્યા ન હોત. અને તે જ પ્રમાણે તેઓ ઇતર ગચ્છની પરંપરાઓને પણ માન્ય કર્યા વિના રહી શક્યા યે ન હોત.

પોકળ પરંપરા.

વળી આ કહેવાતી પરંપરા શું પરાપૂર્વની છે ? બીલ્કુલ નહિ. જગદ્ગુરૂ શ્રી વિજયહીરસૂરિ મહારાજના સમય સુધી તો તે નહોતી જ, એટલું આ તેમજ શ્રી હીરપ્રશ્નાદિ શાસ્ત્રોના ઉલ્લેખો ઉપરથી સાફ કંચન જેવું તરી આવે છે. પરગચ્છીની માફક જો કોઈ એકદેશીય પણ શેષપર્વતિથિના ક્ષયમાં પૂર્વા અને પુનમના ક્ષયમાં પૂર્વતરા તિથિ ગ્રહણ કરીને વિચિત્ર પ્રકારનો “અર્ધજરતી” ન્યાય અંગીકાર કરતા હોત, તો આ શાસ્ત્રકાર કે જેઓ કોઈ પણ પુનમના ક્ષયે તેરસનો ક્ષય કરવાની ઘસીને ના પાડે છે અને ચૌદશમાં જ પુનમ કરતા હોવાનો ઉલ્લેખ કરે છે, તેઓ તેમની ખજર લીધા વિના રહેત જ નહિ. ત્યારે આ પ્રવૃત્તિ જન્મી ક્યાંથી ?

‘સંવત્ ૧૮૬૯ થી જન્મી’-એમ જો તમારું કહેલું હોય, તો સંવત્ ૧૮૬૯ માં સુરત મુકામે જેઠ વદ ૧૩ શનિવારને રોજ તેર બેસણાએ કરેલા લેખમાં તો એવા અક્ષરો છે કે-

“ ૩૬ પલની ઉદયાત્ તિથિ માંનવી. જે ત્રણ ચોમાસીની પૂનમ ક્ષય હોય તો વારસ તેરસ પકઠાં કરવાં. બીજા માસની પૂનમનો ક્ષય હોવે તો પડવાનો ક્ષય કરવો. ૫ લિખિતથી ફરે તે પંચનો ધર્મનો ગુનેગાર. જે ન ફરે તે એમ કરે. ૩૫ પલું લખ્યું સહી. સાચ પંચગોતાર્થની છે. સહી શ્રી સુરતબંદર મધ્યે સંવત ૧૮૬૯ વર્ષે જ્યેષ્ઠ વદ ૧૩ વાર શનૌ તપગચ્છના તેર બેસણા સમસ્ત લિખિતં । પં-ઉત્તમવિજયસુમતાસત્ક । પં-રંગવિજય અમૃતસત્ક” (હસ્તલિખિતપત્રમાંથી.)

આમાં ત્રણ વાત નક્કી કરી છે.

(૧) ઓછામાં ઓછી ૩૬ પળ પછી જે તિથિ ઉદયમાં હોય તેને પ્રમાણ માંનવી.

(૨) ત્રણ ચોમાસી એટલે અષાઠ, કાર્તિક અને ફાગણ માસની પૂર્ણિમાનો ક્ષય આવે ત્યારે બારસ-તેરસ લેગાં કરવાં.

(૩) પછી આ સિવાય બીજા માસની પૂર્ણિમાનો ક્ષય આવે ત્યારે પડવાનો ક્ષય કરવો. આ શિવાય અમાવાસ્યા અને શેષતિથિઓના ક્ષયને અંગે તેમજ તમામ તિથિઓની વૃદ્ધિને અંગે આ તેર બેસણાએ કશો ફેરફાર કર્યો નથી.

હાલની પ્રવૃત્તિ અને પરંપરાને કાંઈ મેળ નથી.

હવે આપણે વિચારીએ કે-શું વર્તમાનકાળમાં ચાલતી પ્રવૃત્તિ આ લેખને બંધબેસતી છે ? કહેવું પડશે કે-નથી જ, કારણ કે હાલમાં—

- (૧) એકલી ચોમાસી પુનમના જ નહિ પરંતુ સર્વ પુનમના ક્ષયે તેરસનો ક્ષય કરાય છે, જે ઉપલા લેખથી વિરુદ્ધ છે.
- (૨) બીજા માસની પુનમના ક્ષયે જે પડવાનો ક્ષય કરવો જોઈએ, તે હાલમાં કરાતો જ નથી. એ પણ ઉપરોક્ત લેખથી વિરુદ્ધ છે.
- (૩) અમાવાસ્યાના ક્ષયે પણ તેરસનો ક્ષય કરાય છે, તે પણ એ લેખથી વિરુદ્ધ છે,
- (૪) પુનમ અથવા અમાસની વૃદ્ધિ હોય ત્યારે બે તેરસો કરીને ૩૬ પણ કરતાં પણ વધુ ટાઈમ સુધી ઉદયમાં રહેલી ચૌદશને વિરાધાય છે, એ પણ વિરુદ્ધ છે.
- (૫) ભાદરવા શુદ્ધ પાંચમની ક્ષય કે વૃદ્ધિએ ભાદરવા શુદ્ધ ૩ કે ચોથનો ક્ષય તેમજ ભાદરવા શુદ્ધ ૩ ની અથવા ભાદરવા શુદ્ધ ૪ ની વૃદ્ધિ કરવાનું આ લેખમાં કહ્યું નથી, છતાં તેમ પણ કેટલાકે કરવા માંડ્યું છે. તેઓ એ પ્રમાણે કરીને ઉદયાત્ સંવત્સરી ચોથની સરીયામ કતલ કરી નાખે છે, તે પણ આ લેખથી વિરુદ્ધ છે.

આટલી બધી રીતે હાલની પ્રવૃત્તિ એ તેર બેસણાના લેખ સાથે પણ મળતી નથી. ત્યારે હાલની પ્રવૃત્તિને

એ તેર બેસણાના લેખનો સિદ્ધો મારવો, એ કેટલી ઘડી ટકી શકે તેવો છે? જો એ લેખ ત્રણ પુનમના ક્ષયે તેરસનો ક્ષય અને બાકાંનો પુનમના ક્ષયે પડવાનો ક્ષય કરવાનું કહેતો હોવાથી શાસ્ત્રવિરોધી છે, તો હાલમાં સઘળી પુનમ અને અમાસના ક્ષયે કરાતો તેરસનો ક્ષય તથા તેની વૃદ્ધિએ કરાતી તેરસની વૃદ્ધિ તેમજ ભાદરવા શુદ્ધ પાંચમની ક્ષયવૃદ્ધિએ કરાતો ભાદરવા શુદ્ધ ૩ નો ક્ષય અને ભાદરવા શુદ્ધ ૩ અથવા ચોથની કરાતી વૃદ્ધિ પણ એટલી જ શાસ્ત્રવિરોધી છે, એમાં કોનાથી ના પાડી શકાય તેમ છે?

નિરાધાર અને અપ્રમાણિક પ્રવૃત્તિ પોષવામાં પ્રાયશ્ચિત્ત

સંવત્ ૧૮૬૯ નો નિયમ ‘શાસ્ત્રવિરૂદ્ધ હોવા સાથે અસંબદ્ધ અને અનિયત છે’—એમ તો તમારે પણ કહેવું પડ્યું છે. તેના ઉપર તેર બેસણાની સહીઓ પણ નથી. તેમાં જે પ્રમાણે મૂકવામાં આવ્યાં છે તે શાસ્ત્રથી વિરૂદ્ધ છે. તેણે જે ઠરાવ કર્યો છે તે શાસ્ત્રસિદ્ધ ચાલતી પરંપરાનો ઉચ્છેદક છે. આવાં કરણોથી ‘એ લેખ અપ્રમાણિક છે’—તે કબુલ રાખ્યા વિના કોઈનો છૂટકો જ નથી. જેમ એ અપ્રમાણિક હોવાથી માનવા યોગ્ય નથી તેમ પુનમક્ષયે તેરસક્ષય કરવાની હાલની પ્રવૃત્તિ પણ શાસ્ત્ર અને શાસ્ત્ર-સિદ્ધ-પરંપરા સાથે મળતી નહિ હોવાથી અપ્રમાણિક જ છે, તેથી તે પણ માનવાયોગ્ય નથી.

‘છેલ્લાં કેટલાંક વર્ષોથી આપણે એમ કરતા આવ્યા

છીએ માટે એ પરંપરા કહેવાય, પછી ભલે એમાં કોઈ શાસ્ત્રનો આધાર મળતો ન હોય, કે પરંપરાના પ્રામાણિક ઉત્પાદકનો એ આધાર મળતો ન હોય' એમ કહેવું, એ તો કેવળ અજ્ઞાની તેમજ દુરાગ્રહીને જ શોભે. સંવત્ ૧૮૬૯ નો લેખ એટલું તો બતાવી આપે છે કે-ત્યાં સુધી પુનઃમ વા અમાસની ક્ષયવૃદ્ધિએ તેરસની ક્ષયવૃદ્ધિ કરાતી નહોતી જ. એ લેખથી સ્થાપિત થતી પ્રવૃત્તિ અને હાલમાં ચાલતી પ્રવૃત્તિ વચ્ચે જમીન આસમાનનું અંતર છે, તે આપણે ઉપર બતાવી ગયા છીએ. આ સંયોગોમાં હાલની પ્રવૃત્તિ કયાંથી કુટી નીકળી છે તે શોધી કાઢવું તમારે માટે પણ ગુચ્ચવણભરેલું છે. હાલની પ્રવૃત્તિમાં નથી શાસ્ત્રનો આધાર કે નથી શુદ્ધ પરંપરાનો આધાર. એવી મ્હોં-માથા વિનાની શાસ્ત્રવિરોધી પ્રવૃત્તિને પરંપરાના નામે પોષવા તૈયાર થવું એ કોઈ પણ શાસ્ત્રાનુસારી ભદ્રાત્માને છાજે તેવું નથી. શાસ્ત્રાનુસારી વિદ્વાન્ થઈને તે સુધારવાને બદલે, જ્યારે તમે એમ પૂછો છો કે-‘હાલની પરંપરા ચાલે છે તે આપણે માન્ય રાખવી જોઈએ ને ? ન રાખીએ તો પરંપરાનો લોપ કર્યાનું’ પાપ ન લાગે ?’ ત્યારે અમોને ‘શ્રી બૃહત્કલ્પ બૃહદ્ભાષ્યમાં

૪૭-ગિગંથ (લિંગથ) માતિયાણં, સેસાણં છળહ ગિજ્જતૂ મૂલં ।

ગુરુ માહ તુજ્ઞ ગુરુગા, વતત્ત્વ દોસા ઇમેસુ વહ્ ॥

(વૃં કં વૃં માં, ૧ ઉદ્દેશો)

ભાવાર્થ-શિષ્ય આચાર્યને પ્રશ્ન કરે છે કે-‘ગજાનને માટે લિંગધારી આદિ છ માંના કોઈ પણ વૈદ્યને ઉપાશ્રયે બોલાવવાથી અધિકરણ તથા કાયવધાદિ અનેક દોષો થશે, માટે ખીમાર સાધુનેજ વૈદ્યની પાસે લઈ જાઓ.’ આવા દોષભીરને આચાર્ય કહે છે કે-

અભાવિત પ્રશ્ન પૂછવા માટે શિષ્યને આચાર્યે દંડ ફરમાવ્યો છે તે યાદ આવ્યા વિના રહેતું નથી. શાસ્ત્રની નીતિ મુજબ જે પ્રવૃત્તિ સેવવામાં પાપ છે, તે પ્રવૃત્તિને ‘પરંપરાના નામે સેવવી અને છોડીએ તો પાપ ન લાગે ?’-એમ ઉલટું પૂછવું, એ પ્રશ્નથી જ પાપ લાગે છે અને આચાર્યો તો દંડ ફરમાવે છે; કારણ કે-આવા પ્રશ્નો ઉઘાડપના હોવાથી જનતાની સદ્બુદ્ધિને સાચા માર્ગથી દૂર રાખી મિથ્યા માર્ગમાં મસ્ત બનાવનાર છે.

નિઃશુક પરિણામ.

આગળ વધીને તમોએ-‘જેમ પુનમના ક્ષયે તેરસનો ક્ષય કરવાની પ્રવૃત્તિ ચાલે છે તેમ ભાદરવા શુદ્ધ પાંચમના ક્ષયે ત્રીજનો ક્ષય પણ થવા દો, પુનમના ક્ષયે તેરસ કરીને ઔદયિક ચૌદશની વિરાધના ચલાવાય છે ને? તેજ પ્રમાણે ઔદયિક ચોથની વિરાધના ચલાવી લેવાશે! એથી શું કામ ડરો છો?’ એમ પૂછ્યું છે. આ પ્રશ્નો તો હૃદયની પૂરેપૂરી નિઃશુકતા બતાવનારા છે. ભવના ભયવાળો અને શાસ્ત્રની

‘આવું બોલવાથી તેને ચતુર્ગુરુ પ્રાયશ્ચિત મળે છે, કારણ કે-ગ્લાનને ત્યાં લઈ જવાથી જે શાસ્ત્રોક્ત-દોષો થાય તેનો તું વિચાર કરતો નથી અને તારા કલ્પિત દોષો તું આગળ ધરે છે. વૈદ્યને ત્યાં બીમાર સાધુને લઈ જવાથી ધણા દોષો છે, તે તું આ પ્રમાણે સાંભળ.’

શ્રી નિશીથભાષ્ય-ચૂર્ણિમાં પણ આવા ઉદ્દેષો મળી આવે છે. આથી એ પૂરવાર થાય છે કે-‘પોતાના કલ્પિત દોષો ખડા કરીને મૂળ વસ્તુ સામે કહો કે વાસ્તવિક દોષો સામે આખમીઆપણાં કરવાં તે અભાવિતપણું છે, અને તેવું અભાવિતપણું ખાસ દંડપાત્ર છે.’

શ્રદ્ધાના લેશવાળો તો એક વિરાધના બાણ્યા પછી તેના આલં-
બને બીજી વિરાધના કરવાને કદી પણ તૈયાર ન થઈ શકે.
એક નાનું બચ્ચું હોય, તેણે નોકારસાનું પચ્ચખખાણ કર્યું
હોય, ભૂલથી મોંઠામાં કાંઈ નાખી દીધું હોય, તમે બાણ્યા
છો કે-એવું નાનું બાળક પણ ‘મોંઠામાં નાખ્યું તો છે ને
ત્યારે ફરી નાખી દ્યો, એમાં શું હરકત છે?’ એવી દલીલ
કરીને પચ્ચખખાણને પગ નીચે કચડવા જેટલું નિષ્કુર બની
શકતું નથી. વળી ભૂલથી એકાદ પચ્ચખખાણનો ભંગ થયો
હોય અથવા એકાદ વ્રતમાં અતિયાર સેવાતો હોય, એ ઉપ-
રથી ધર્મની બુદ્ધિવાળો કોઈ પણ જૈન ‘એકનો તો ભંગ
થયો છે ત્યારે બીજાનો થશે તેમાં યે શું હરકત છે?’ અથવા
‘આ એકમાં અતિયાર ક્યાં નથી સેવાતો? બીજા વ્રતોમાં
પણ સેવીશું તો શું બગડી જવાનું છે?’ આવી અધાર્મિક
દલીલો કરીને પચ્ચખખાણ કે વ્રતોને ભાગવાના અથવા મલિન
કરવાના કનિષ્ઠ મનોરથો સેવી શકતો નથી. જેઓ એ દશા
ઉપર જાય છે તેમને શાસ્ત્રકારે ભારેમાં ભારે તપના છેદના
અને છેવટ મૂલ વિગેરે પ્રાચીનશ્રિતના અધિકારી ઠરાવ્યા છે.
‘પુનમના ક્ષયે તેરસ કરવામાં ઔદયિક ચૌદશ ક્યાં પળાય
છે? માટે ભાદરવા શુદ્ધ ચોથ કે જે ઉદયમાં હોય તેને પણ
ન પાળવી’-આ એક સાધારણ જૈન પણ ન સેવી શકે એવી
બદતર ભાવના છે. ભવ્યાત્માઓ એવી ભાવના આવે તેનાથી
પણ જ્યાં ડરે, ત્યાં ‘શું કામ ડરો છો?’-એમ પૂછીને
તમે તેનો અમલ કરવાની હિમાયત કરો છો, એ ભારે નવાઈ
ઉપજાવે તેવું છે. ચૌદશની વિરાધના થાય છે, તે તો તમે
પણ કબૂલ કરો છો. તમારે એમ કહેવું જોઈએ કે-‘શ્રી સંઘે

હવે પુનમના ક્ષયે તેરસનો ક્ષય કરવાની પ્રથા બંધ કરી દેવી જોઈએ, જેથી ચૌદશની પચ્છમી ચૌદશને દિવસે જ આરાધાય.' આવું કહેવાને બદલે તમે ઉદયમાં રહેલી ભાદરવા શુદ્ધ ૪ તું થે બંડન કરવા તૈયાર થાઓ છો, તે શ્રીસંઘ જરાયે માની શકે તેમ નથી.

ગાથા પાંચમીનો ઉપસંહાર.

ચોથી ગાથામાં શાસ્ત્રકાર મહારાજે 'તિથિ પડી હોય ત્યારે તેની પૂર્વની જ તિથિ ગ્રહણ કરવી અને વધી હોય ત્યારે તેના બીજે દિવસે આવતી બીજ જ તિથિ અંગીકાર કરવી'—એવો ક્ષયવૃદ્ધિ અંગે નિરપવાદ નિયમ દર્શાવ્યો છે. અને એ નિયમથી ચૌદશના ક્ષયે તેરસને બદલે પુનમે પચ્છમી કરનાર વાદીના મતનો નિષેધ કર્યો છે.

આ ગાથામાં એજ વાતને પ્રમાણે આપીને ખૂબ પુષ્ટ કરી છે, જેમાં આપણે જોઈ ગયા છીએ કે—

(૧) ચૌદશનો ક્ષય થયેલો હોય ત્યારે આગળ પૂર્ણિમા પર્વતિથિ છે, માટે તે દિવસે પચ્છમી કરવાનું જે કોઈ કહે છે તે ખોટું છે.

(૨) પુનમનો ક્ષય હોય ત્યારે તેનો તપ કદાચિત્ જુદે દિવસે કરવાનો હોય, ત્યારે પણ ક્ષયે પૂર્વાના નિયમ અનુસાર તેની આરાધના તો ચૌદશને દિવસે ચૌદશ ભેગી જ આવી જાય છે. પરંતુ 'ચૌદશનો ક્ષય કરવો અથવા ચૌદશ પર્વતિથિ હોવાથી તેનાથી થે પૂર્વે રહેલી તેરસનો ક્ષય કરવો, અને તેમ કરીને ઉદયમાં રહેલી

ચૌદશને વિરાધવી' તે શાસ્ત્રવિરૂદ્ધ છે. એમ કરવાથી આજ્ઞાભંગ, અનવસ્થા, મિથ્યાત્વ અને વિરાધના દોષો લાગે છે.

- (૩) એજ પ્રમાણે ભાદરવા શુદ્ધ ૫ ના ક્ષયે ભાદરવા શુદ્ધ ત્રીજનો ક્ષય કરવાનું જે કોઈ કહે છે તે પણ શાસ્ત્ર વિરૂદ્ધ છે.
- (૪) આરાધનીય પર્વતિથિ ઉદયમાં હોય તેને કદી તર-છોડાય નહિ.
- (૫) સાથે આવેલી પર્વતિથિઓમાં જે આગલી તિથિનો ક્ષય હોય, તો એકજ દિવસે જે તિથિઓનું આરાધન કરાય છે. તેમાં જે મૂખ્ય પર્વ હોય તેની પ્રધાનતામાં બીજી અન્તર્ભાવ થાય છે.
- (૬) અન્તર્ભૂત થયેલી ક્ષીણતિથિનો તપ જૂદો કરવાની આવશ્યકતા હોય તો જૂદો કરી શકાય છે, પરંતુ તેને બદલે પૂર્વ કે પૂર્વતર કોઈ પણ તિથિનો ક્ષય કરી શકાતો નથી.
- (૭) ચૌદશનો ક્ષય હોય ત્યારે તેરસે ચૌદશતિથિનું પાલન કરાય છે. તે સિવાય તેરસે ચૌદશ કરવી શાસ્ત્રવિરૂદ્ધ છે.
- (૮) એજ પ્રમાણે સંવત્સરીની ભાદરવા શુદ્ધ ૪ નો જ્યારે ક્ષય હોય, ત્યારે જ ભાદરવા શુદ્ધ ત્રીજને દિવસે ચોથનું આરાધન કરી શકાય છે. તે સિવાય ત્રીજે ચોથ કરવી, એ શ્રી જિનેશ્વર મહારાજના માર્ગની ધોર આશાતના કરનારું કૃત્ય છે.

(૯) જે દિવસે જે તિથિનું કાર્ય તમે કરવા ચાહો, તે દિવસે તે તિથિનો ભોગવટો જો સંપૂર્ણ થતો હોય તો જ તમારાથી તે દિવસે તે તિથિ માનીને આરાધો શકાય. જે દિવસે ચોથ કે ચૌદશ હોય નહિ, તે દિવસે સંવત્સરી કે પઞ્ચમી કરી શકાય જ નહિ.

(૧૦) હાલમાં પુનમના ક્ષયે ચાલતી તેરસના ક્ષયની પ્રવૃત્તિ અને ભાદરવા શુદ્ધ પાંચમના ક્ષયે ત્રીજનો ક્ષય કરવાનું જે કોઈ કહે છે, તે તદ્દન અસત્ય છે. તેમાં નથી એકકે શાસ્ત્રનું પ્રમાણ કે નથી કોઈ મૂલ પ્રામાણિક પુરૂષ પરંપરાનું પ્રમાણ.

(૧૧) ક્ષીણ અથવા વૃદ્ધતિથિને બદલે ભીંતીયાં પંચાંગોમાં પૂર્વતિથિની ક્ષય અને વૃદ્ધિ લખી દેવાની રીત પણ એટલીજ ભૂલભરેલી છે.

આ પ્રમાણે પાંચમી ગાથાનો અર્થ થયો. ॥૫॥

ગાથા ૬ ઠી : તિથિયુક્ત તિથિ લેવા માટે યુક્તિઓ.

ઉપલી ગાથામાં ગ્રંથકાર મહારાજે તિથિ રહિત તિથિ લેવાના દોષને દૂર કરવા માટે વાદીને ખૂબ દવા આપી છે. તે દવા નીકળી ન જાય અને સર્વને ગુણ કરે તે સારૂ, હવે નીચલી ગાથામાં ‘તિથિયુક્ત તિથિ’ લેવાના ઉપદેશ રૂપ રસાયણની સિદ્ધિ યુક્તિ દ્વારા કરે છે—

**જહ અન્નસંગિ રયણં, રયણત્થી ગિણહૃદય ન કણગાર્હી
ન ચ પુણ તંબાર્હણં, હેઝવિસેસં વિણા મુહ્લં ॥૬॥**

(પ્ર૦)-રત્નનો અર્થ પુરૂષ જે છુટું રત્ન ન મળે તો અન્ય વસ્તુ સાથે રહેલા રત્નને ગ્રહણ કરે છે, પણ રત્નશૂન્ય સુવર્ણાદિ વસ્તુઓને ગ્રહણ કરતો નથી.

એકલું રત્ન નષ્ટ ન થઈ જાય, તે હેતુથી કાષ્ટએ તે રત્નને તાંબામાં મઢી લીધેલું હોય અથવા કપડામાં બાંધી લીધેલું હોય, તેવું રત્ન 'અન્યસંગિ' રત્ન કહેવાય છે. રત્ન મેળવવાનો જેને અભિલાષ હોય, તે આદમી જે છુટું રત્ન ન મળે તો આવી વસ્તુ ગ્રહણ કરીને પોતાની ઈચ્છા પાર પાડી શકે છે. કારણ કે-તાંબાદિમાં તે લપેટાયેલું હોવા છતાં, તે રત્ન પોતાના સ્વરૂપનો પરિત્યાગ કર્યો નથી, તેથી તે પોતાનું કાર્ય કરવા માટે સમર્થ જ છે. પણ જેમાં રત્ન ન હોય તેવી સુવર્ણાદિ પ્રિય ધાતુને પણ તે ગ્રહણ કરતો નથી, કેમકે-તેનાથી રત્નનું કાર્ય થઈ શકતું નથી.

એવી જ રીતે જે ચોકખી પર્વતિથિ ન મળે, તો તે જેમાં રહેલી છે તે પૂર્વની પર્વતિથિ ગ્રહણ કરી શકાય; કિન્તુ તે જેમાં ન હોય તેવી પર્વ કે અપર્વતિથિ ગ્રહણ કરી શકાતી નથી જ.

કારણવિશેષ વિના 'તેરસ વિગેરે છે' એવી શંકા પણ નહિ કરવી. એ બતાવવા સારૂ ગાથાના ઉત્તરાર્ધમાં ફરમાવે છે કે-

‘હેતુવિશેષ વિના તાંબાદિનું મૂલ્ય કાષ્ટ આપતું લેતું નથી. અલ્પ મૂલ્યનું હોવાથી રત્નના મૂલ્યમાં તેનો અન્તર્ભાવ થઈ જાય છે. તોલ આદિ વિશેષ હેતુ પ્રસંગે તે પણ જુદું ગણાય છે. એ રીતે ક્ષીણતિથિ યુક્તતિથિ કારણવિશેષે ઉપયોગી થવા છતાં, અલવાન કાર્યને છોડીને તે પોતાના કાર્ય માટે જ ઉપયોગી થતી હોય તેમ બનતું નથી.’

આ વચનથી શાસ્ત્રકાર મહારાજે એ સાફ બતાવી આપ્યું કે ક્ષીણુતિથિયુક્ત તિથિ જતી રહેતી નથી, પરંતુ જો ક્ષીણુતિથિ બલવાન હોય તો પોતે તેમાં સમાઈ જાય છે, અને જો પોતે જ બલવાન હોય તો ક્ષીણુતિથિને પોતામાં સમાવી દે છે. ક્ષયને બદલે જો એ તિથિનો ક્ષય જ થઈ જતો હોત તો બલવન્તાએ કરીને તે પોતાના કાર્ય માટે જરા એ સમર્થ થઈ શકત નહિ. ક્ષયને બદલે ક્ષય માનનારાઓનો મત કપોલ કલ્પિત છે, અને તેથી તેઓ આલોચના આદિના જે વિકલ્પો ઉઠાવે છે તે તદ્દન અસિદ્ધ છે.

અપરીક્ષક અથવા ચોરાદિ મનુષ્યોના હાથમાં રહેલી રત્નસંયુક્ત તામ્રાદિ વસ્તુઓ કેવળ તામ્રાદિની કિંમતે મળી જાય છે, પણ બીજાના હાથમાં રહેલી મળતી નથી. શ્રી લલિતવિસ્તરાટિપ્પનકમાં કહ્યું છે કે—“જે દેશમાં પરીક્ષકો હોતા નથી, તે દેશમાં સમુદ્રમાં ઉત્પન્ન થયેલાં રત્નોની કાંઈ કિંમત અંકાતી નથી. ભરવાડોની પક્ષીમાં ગોવાળીયાઓ ચંદ્રકાન્ત જેવા મણીનું મૂલ્ય ફક્ત ત્રણ કેડી જ કહે છે.”

મતલબ એ છે કે—જો અપર્વતિથિ પર્વતિથિ યુક્ત હોય તો તેને કેવળ અપર્વતિથિની નજરે જોવી એ અયોગ્ય છે. ॥૬॥

ગાથા ૭ મી : વિશેષ સમર્થન.

પૂર્વે કહેલી યુક્તિના સામાન્ય ન્યાયને અનુસરતી બીજી ગાથા કહે છે—

૪૮—“ નાર્ઘન્તિ રત્નાનિ સમુદ્રજાનિ, પરીક્ષકા યત્ર ન સન્તિ દેશે ।
આમીરઘોષે કિલ ચન્દ્રકાન્તં, ત્રિભિર્વરાટૈઃ પ્રવદન્તિ ગોપાઃ ॥”

(પૃ. ૭)

જો જસ્સડટ્ટી સો તં, અવિનાસયસંજુઅં પિ ગિળ્હેડ્ડ ।
ન ય પુળ તઓડવિ અન્નં, તક્કજ્જપસાહણાભાવા ॥૭॥

(૩૦)—જે પુરુષ જેનો અર્થિ હોય તે પુરુષ જેવી રીતે તે વસ્તુને ગ્રહણ કરે છે, તેવી રીતે વિનાશ નહિ કરનારી ખીજી વસ્તુ સાથે તે સંયુત હોય તો તેને પણ ગ્રહણ કરે છે, પણ એ શિવાયની અન્ય વસ્તુને ગ્રહણ કરતો નથી; કેમકે—તે સ્વ-ધર્મિયત્વ રક્ષા-દિનું કાર્ય કરવા માટે સમર્થ નથી. અહીં ‘વિનાશ નહિ કરનારી ખીજી વસ્તુ’ જે કહી છે, તેનું અવિનાશકપણ એટલે ધર્મિયત્વ વસ્તુના સ્વરૂપને નહિ રોકનારૂં અથવા ધર્મિયત્વ વસ્તુથી સાધવા લાયક કાર્યને જે ન અટકાવે તે જાણવું. તેથી મરણાદિ અવસરે કોઈ મનુષ્ય ઝેરવાળો દુધનો કટોરો પી લે અને ખીજો ન પીવે તેની સાથે વિરોધ આવતો નથી. ॥૭॥

ગાથા ૮ મી : શંકાનું સમાધાન.

‘ ધીનો અર્થિ દુધ વિગેરે ગ્રહણ કરે છે, માટે તત્સંયુક્ત વસ્તુ જ ગ્રહણ કરે છે એવો નિયમ નથી ’ એ શંકા દૂર કરવા માટે જણાવે છે—

જં દુદ્ધાદ્ગ્રહણે, ઘયાભિલાસેણ તત્થ ન હુદોસો ।
તદ્ધારેણ તયટ્ટી, અહવા કજ્જોવયારેણ ॥૮॥

૪૯—અહીં મુક્તિ પ્રતમાં “ તત્કાર્યપ્રસાધનાભાવાત્-તત્કાર્ય-કરણાસામર્થ્યાદિતિ ” એવો પાઠ છે, જ્યારે ખીજી લિખિત પ્રતમાં “ તત્કાર્યપ્રસાધનાભાવાત્-રત્નકાર્યકરણાસામર્થ્યાદિતિ ” એવો પાઠ છે. (પૃ. ૭)

(૩૦)—ઘીની ઇચ્છાથી જે દુધ પૈસા આદિનું પણ ગ્રહણ કરાય છે, તેથી ઉપરોક્ત નિયમના ભંગનો દોષ આવતો નથી. કારણ કે-ઘીની ઇચ્છા દ્વારા તે દુધ વિગેરે ગ્રહણ કરે છે, તેથી દુધ વિગેરે લેવામાં પણ તે ઘીનો જ અર્થિ કહેવાશે. કાષ્ઠ એને પૂછે કે-‘આ દુધ અથવા પૈસા શા માટે લીધા ?’ એ તુરત કહેશે કે-‘ઘી માટે.’ ઘીની ઇચ્છા હોવાથી એ પુરુષ તેવીજ વસ્તુ ગ્રહણ કરે છે કે જેનાથી પોતાની ઇચ્છા સિદ્ધ થાય. અથવા વ્યવહારથી કારણમાં કાર્યનો ઉપચાર કરાય છે. દુધ, પૈસા વિગેરે ઘીનું કારણ છે. તેનું ગ્રહણ તે કરે છે, છતાં ઉપચારથી ઘીનું જ ગ્રહણ કરે છે એમ કહેવામાં જરાયે બાધ નથી. ॥૮॥

ગાથા ૯ મી : સ્પષ્ટીકરણ.

ઉપરોક્ત ગાથામાં જે દ્વાર અને ઉપચાર આવ્યા તેનું દષ્ટાન્ત આપીને સ્પષ્ટીકરણ કરે છે-

**जह सिद्धट्टी दिक्खं, गिण्हंतो तह य पत्थओ दासं ।
न य तं कारणभावं, मोत्तूणं संभवइ उभयं ॥९॥**

(૩૦)—જેવી રીતે મોક્ષની ઇચ્છા દ્વારા દીક્ષાને ગ્રહણ કરતો મોક્ષાર્થી દીક્ષાર્થી પણ કહેવાય છે, કેમકે કાર્યની ઇચ્છાવાળા કારણ સેવવાની ઇચ્છાવાળા પણ હોય જ. તેવીજ રીતે ઘીની ઇચ્છા દ્વારા ગ્રહણ કરાતા દુધ વિગેરેમાં પણ તેનું અર્થિપણ જણાવું. આ ‘દ્વારથી’ અર્થિપણ સમજાવ્યું. ઉપચારથી અર્થિપણ આ પ્રમાણે છે-

જેવી રીતે પાલીનો અર્થિ લાકડું ગ્રહણ કરે છે, તે લાકડું પાલી બનાવવાનું સાધન છે, ઉપચારથી લોકો એ લાકડાવાળા માણસને પાલીવાળો પણ કહે છે; એ રીતે દુધ વિગેરે ઘીનાં સાધનો છે, તેને ગ્રહણ કરતો પુરુષ ઘીને ગ્રહણ કરે છે એમ કહી શકાય છે.

આ બન્ને વસ્તુનો અભાવ ક્યાં હોય છે તે ગાથાના ઉત્તરાર્ધમાં જણાવે છે—

‘દાર’ તેમજ ‘ઉપચાર’ બંન્નાં કાર્યકારણ-ભાવ હોય ત્યાં જ ઘટી શકે છે. જે પદાર્થોમાં પરસ્પર કાર્યકારણ-ભાવ ન હોય, એટલે એક કાર્ય અને બીજું તેનું કારણ બની શકતું ન હોય, તેમાં કોઇનું ‘દાર’ કે ‘ઉપચાર’ લાગી શકતો નથી ॥૯॥

ગાથા ૧૦ મી : કાલની કારણતા.

હવે ‘કાલ એ કાર્ય માત્ર પ્રત્યે કારણ હોવાથી પૂનમના દિવસે પણ ચૌદશના કાર્યનો ઉપચાર કેમ ન થાય’ એવી શંકા દૂર કરે છે—

जइ वि हु जिणसमयम्मि अ,
कालो सव्वस्स कारणं भणिओ ।
तह वि अ चउद्दसीए,
नो जुज्जइ पुन्निमा हेउ ॥१०॥

(અનુ)-જો કે શ્રી જિનેશ્વર મહારાજના શાસનમાં એ નિશ્ચિત છે કે-‘સ્વભાવ’ અદિ ચાર કારણો સાથે કાલ પણ સઘળાં કાર્યોનું કારણ છે, તો પણ ચૌદશના ક્ષયે પુર્ણિમા તેના કાર્યમાં કારણ બની શકતી નથી, કેમકે કારણ-સ્વરૂપનો તેનામાં અભાવ છે.

એવી જ રીતે પુનમ અથવા પાંચમના ક્ષયે તેરસ અથવા ત્રીજ પણ કારણભૂત થઈ શકતાં નથી. ॥૧૦॥

ગાથા ૧૧ મી : કારણ-સ્વરૂપનો વિચાર.

કારણતાનું સ્વરૂપ કેમ નથી તેજ દેખાડે છે—

કજ્જસ્સ પુવ્વભાવી, નિયમેણં કારણં જઓ મણિયં ।
તલ્લક્ખણરહિયા વિ ય, મણાહિ કહ પુણિમા હેઊ ॥

(૫૦)-કાર્યથી આંતરા રહિત અવશ્ય પૂર્વ હોવું, એ કારણ-સ્વરૂપ કહેલું છે. જે કારણથી કાર્યનું કારણ અવશ્ય પહેલાં હોય છે, તે કારણથી પૂર્ણિમા, કે જે ચૌદશથી પહેલાં નથી પણ પછી થાય છે, તે ચૌદશનું કારણ શી રીતે થઈ શકે ? તે તમે જ અમોને કહો.

તેજ પ્રમાણે કારણ-સ્વરૂપના અભાવવાળી તેરસ અને ત્રીજ અનુક્રમે પૂનમ અને પાંચમનું કારણ પણ શી રીતે બની શકે ? કારણ કે-તેઓ પૂર્વવર્તિ છે છતાં આંતરા રહિત નથી, વચમાં ચૌદશ અને ચોથનું આંતર પડે છે.

જે ‘કાર્ય’ નાશ પામી જાય અને કારણ પછી થાય’ એવો તમારો અભિપ્રાય હોય, તો તમારી એક પૂનમની કારણતા ખાતર આખી જગત્-વ્યવસ્થાનો ભંગ થઈ જશે. પુત્રોના પેદા થયા પછી પિતાઓને પેદા થવું પડશે.

વળી ‘કાર્ય’ હાલ પેદા થાય અને તેની પૂર્વે ગમે ત્યારે પેદા થયેલું કારણ ગણાય’ એવો જે તમારો અભિપ્રાય હોય, તો તમારી તેરસ અને ત્રીજની ખાતર પણ જગત્-વ્યવસ્થાને રૂખસદ આપવી પડશે. ગર્ભાધાન કર્યા વિના પણ મરી ગયેલા પિતાઓથી પુત્રોને પેદા થવું પડશે. ‘પુત્રને જે પેદા કરે તે એનો પિતા’ એમ તમારાથી નહિ કહેવાય. તમારા મતે તેની પૂર્વેના બધા એના પિતા કહેવાશે. છોકરા એક અને જનકપણાએ બાપ ઘણા થશે. તેના કબજાની જે

તકરાર પડે તો કેને સોંપવો, એનો નિર્ણય કાયદાથી થઈ શકશે નહિ. એજ પ્રમાણે સ્ત્રી એક અને તેના પતિ ઘણા ગણવા પડશે. ઘડામાં જેમ કુંભાર કારણ છે, તેમ કુંભારના બાપને પણ તમારે કારણ કહેવું પડશે, જેમ માટી કારણ છે તેમ માટી લાવનાર ગઘેડાને પણ કારણ કહેવું પડશે, જે બધુંયે ન્યાયશાસ્ત્રથી વિરુદ્ધ છે. માટે કારણ પોતાના કાર્યથી આંતરા રહિત પૂર્વે આવેલું હોવું જોઈએ. તેવું પૂનમ અને તેરશ તેમજ ત્રીજમાં નથી, એટલે કારણ-યુક્તિમાં પણ તેઓ દાખલ થઈ શકતાં નથી. ॥૧૧॥

ગાથા ૧૨ મી: ન્યાય યોજના.

આ પ્રમાણે સામાન્ય ન્યાયનું સમર્થન કરીને હવે તે પ્રસ્તુતમાં યોજે છે—

**एवं हीणचउद्दसि, तेरसजुत्ता न दोसमावहइ ।
सरणं गओ वि राया, लोआणं होइ जह पुज्जो ॥१२॥**

(અનુ)-ઉપલી યુક્તિથી ચતુર્દશી પ્રત્યે તેરસ કારણ થઈ શકે છે, તેથી ચૌદશના ક્ષયે તેરસમાં મળેલી ચૌદશ ગ્રહણ કરવી એમાં ખીલકુલ દોષ નથી.

દ્રષ્ટાન્તથી આ વાતનું સમર્થન કર્યું છે, તથાપિ “એ વાર બાંધેલું સારું બાંધેલું થાય છે” એ ન્યાયે ફરીથી દ્રષ્ટાન્તો બતાવવા સારું ઉત્તરાર્ધમાં કહે છે—

“ જે રીતે શરણે ગયેલો રાજા પણ લોકોને પૂજ્ય થાય છે.”

૫૦-“ द्विर्बद्धं सुबद्धं भवति ”-इति न्यायः (पृ. ९)

મોટા માણસોને પણ આપત્તિઓ તો આવે છે. કેવળ સભા-સ્થાનમાં જ શોભતો રાજા પૂજ્ય છે એમ નહિ, પરંતુ કોઈક વખતે એ રાજા ન્યારે આપત્તિમાં ફસી ગયેલો હોય ત્યારે તેનું શરણુ ધર અથવા કિલ્લો વિગેરે હોય છે. એવા સ્થાને પણ રહેલો રાજા લોકોને સેવવા યોગ્ય છે. તે સ્થાન પણ પ્રયત્ન પૂર્વક રક્ષણ કરવા યોગ્ય બને છે, પરંતુ રાજાવાળા તે સ્થાનનો મૂળમાંથી નાશ કરીને, જ્યાં રાજા નથી રહ્યો તેવા પ્રધાનના ઘરમાં કે અરણ્યમાં અથવા બીજે ગમે ત્યાં, પોતાની મતિકલ્પનાથી રાજાનું આરોપણ કરીને આરાધના કરવી કદાપી યોગ્ય નથી. આ લોકસિદ્ધ દૃષ્ટાન્તોનો “ઉપનય એવો છે કે—

‘રાજાના સ્થાને ચતુર્દશી છે. ક્ષય આપત્તિને સ્થાને છે. તેરસ શરણુભૂત થયેલ કિલ્લા અથવા ઘરના સ્થાને શોભે છે. ચતુર્દશી ૩૫ રાજા જે દિવસને આશ્રી રહ્યો હોય, તે જ દિવસ તે તિથિ તરીકે પ્રમાણુ રાખવો જોઈએ.’

એ જ ન્યાયે ભાદરવા શુદ્ધ ચોથનો ક્ષય હોય તો ત્રીજામાં રહેલી ચોથ પૂજવા યોગ્ય છે. પણ પૂનમ અથવા પાંચમના ક્ષયે તેરસ અથવા ત્રીજાનો ક્ષય કરી, તે દિવસે ચૌદશ અને ચોથના ક્ષય વિના તેની આરાધના કરવી તેમજ ચૌદશના ક્ષયે પૂનમે પકષી કરવી, એ સભાસ્થાનમાંથી રાજાને ઉઠાડી

૫૧-મુદ્રિત પ્રતમાં “લોકપ્રસિદ્ધો દૃષ્ટાન્તઃ સૂત્રૈકદેશેનૈવ બુદ્ધ્યા ગમ્ય इति” એવો પાઠ છે. (પૃ. ૯) લિખિત પ્રતમાં તે પાઠ આવો પણ છે—

“લોકસિદ્ધો દૃષ્ટાન્તઃ । દાર્શન્ટિકયોજના ત્વેચં-ચતુર્દશી રાજા યસ્મિન્ દિને વર્ત્તતે સ પવ દિવસસ્તત્તિથિત્વેન પ્રમાણ-મિત્યાદિ બુદ્ધ્યા કાર્યેતિ ।”

મૂકવા અને રાજા વિનાના અરણ્યાદિ સ્થાનને વળગવા
બરાબર છે. ॥૧૨॥

ગાથા ૧૩ મી: અથવા.

ફરીથી પણ એ જ દષ્ટાન્ત ખીજા પ્રકારે ઘટાવે છે:—

અહવા જતથ વિ રાયા, ચિટ્ટુઈઽમચ્ચાઈસંજુઓ સસુહં।
તત્થેવ રાયપરિસા, ઠિય ત્તિ વુચ્ચઈ ન અન્નતથ ॥૧૩॥

(પ્ર૦)—અથવા પ્રધાનાદિ પરિવાર યુક્ત રાજા સુખપૂર્વક
જ્યાં રહ્યો હોય, ત્યાં જ રાજપર્ષદા રહેલી છે એમ લોકોથી કહે-
વાય છે. ‘‘૨જ્યાં રામ ત્યાં અયોધ્યા’’ એવી લોકોક્તિ પણ છે. પરંતુ
ખીજા સ્થાનો કે જ્યાં રાજા ન હોય તેવા પ્રધાદિના ઘરે પણ ‘અહીં
રાજસભા છે’—એમ કદી કહેવાતું નથી. ॥૧૩॥

ગાથા ૧૪મી: ચૌદશનો પકખી સનાતન છે.

કોઈકને એવી ભ્રાન્તિ થાય કે—‘પહેલાં પૂર્ણિમાને દિવસે પાક્ષિક
કૃત્ય કરાવું’ હવે, કાલિકાચાર્યના આદેશથી ચૌદશે થવા માંડ્યું છે.
માટે તેના ક્ષયે પૂનમે જ તેનું કાર્ય કરવું યુક્તિ યુક્ત છે.’ તે દૂર
કરવા માટે આ ગાથા કહે છે:—

નેવં કયાઈ મૂયં, ભવઈ ભવિસ્સં ચ પુણિમાદિવસે।
પક્ષિઅકિચ્ચં આણાજુત્તાણં મોહમુત્તાણં ॥૧૪॥

પર—મુદ્રિત પ્રતમાં “રાજલોકૈરિતિ ગમ્યમ્, ન પુનર—”
પાઠ છે. લિખિત પ્રતમાં “લોકૈરિતિ ગમ્યમ્, યત્ર રામસ્તન્નૈવા-
યોધ્યેતિ લોકોક્તિરપિ, ન પુનર—” એ પ્રમાણે પાઠાંતર છે (પૃ. ૧૦)

(પ્ર૦)-અભિનિવેશિક મિથ્યાત્વ મોહરૂપી ગ્રહથી રહિત જેઓ તીર્થ કર મહારાજની આજ્ઞાયુક્ત છે, તેઓને માટે પાક્ષિક કૃત્ય પૂનમને દિવસે કદી હવું નહિ, છે નહિ અને થશે પણ નહિ.

અહીં ^{૫૩}આજ્ઞા તીર્થ કર ભગવાનની જ ગ્રહણ કરવી, નહિ તો પ્રથમ સૂત્રવિરૂદ્ધ પ્રવૃત્તિ કરનારના શિષ્યો પણ તેની આજ્ઞામાં રહેલા હોય છે.

આ ગાથામાં મૂલકારે ત્રણે કાલનો નિષેધ બતાવ્યો છે, તેથી એમ શંકા નહિ કરવી કે-‘આ ત્રણે કાલનું નિષેધવચન તો પોતાના ધરમાં જ કહેલું સુંદર છે, વિદ્વાનોને હૃદયંગમ નહિ થઈ શકે.’ કારણ કે-ઉપવાસ, ચૈત્યપરિપાટી સાધુવન્દન આદિ પાક્ષિક કૃત્યો ચૌદશે જ કરવાનાં કહ્યાં છે, તે આ ચન્દની બીજી ગાથાની ટીકામાં બીજા ગ્રંથોની સંમતિ વિગેરેથી પણ અમો બતાવી ગયા છીએ. અને આ પછીની ગાથામાં પણ અમો તે સમજાવવાના છીએ.

માટે અમોએ કહેલું ત્રિકાળનિષેધ વચન સર્વતઃ સુંદર છે, એથી જ તે વિદ્વાનોને અવશ્ય રહે તેવું છે.

ચોથ-ચૌદશ ફરે નહિ.

એ જ પ્રમાણે સંવત્સરી પણ પૂર્વે જ્યારે ભાદરવા શુદ્ધ પાંચમની હતી ત્યારે જેમ છઠ્ઠી કદી થતી નહોતી, તેમ યુગપ્રધાન શ્રી કાલિકસૂરિજીના આદેશથી અત્યારે જે

૫૩-મુદ્રિત પ્રતમાં “આજ્ઞાયુક્તાનાં, આજ્ઞાયુક્તા ચાત્ર તીર્થકૃતામિતિ” એવો પાઠ છે. (પૃ. ૧૦) લિખિત પ્રતમાં “આજ્ઞાયુક્તાનાં, આજ્ઞા ચાત્ર તીર્થકૃતામેવ ગ્રાહ્યા, અન્યથા પ્રથમોત્સૂત્રપ્રવર્તકાતિરિક્તાસ્તદ્વિનેયાસ્તદાજ્ઞાવર્તિન एव भवन्ति” એ પ્રમાણે પાઠાંતર છે.

ભાદરવા શુદ્ધ ૪ ની છે તે હવે પાંચમની પણ કદી અને નહિ.

આ ઉપરથી શાસ્ત્રકાર મહારાજ એ પણ બતાવી દે છે કે-ચૌદશનો જ્યારે ક્ષય હોય ત્યારે તેરસને દિવસે ચૌદશ સંપૂર્ણ હોવાથી પકિષ્ઠ થાય, પરંતુ તે શિવાય તેરસને દિવસે પણ ચૌદશની પકિષ્ઠ કોઈ કાળે થઈ શકે નહિ. અને ભાદરવા શુદ્ધ ચોથનો જ્યારે ક્ષય હોય ત્યારે ત્રીજને દિવસે ચોથ સંપૂર્ણ હોવાથી સંવત્સરી કરાય, પરંતુ તે શિવાય ત્રીજને દિવસે પણ ચોથની સંવત્સરી કદાપિ કરી શકાય નહિ જ ॥૧૪॥

ગાથા ૧૫-૧૬ મી: આગમની સાક્ષી.

ઉપર કહેલા ત્રણે કાળના નિષેધની સાખીતીમાં વિધિ તથા નિષેધ બતાવનારા હેતુગર્ભિત બીજા ગ્રન્થોની સાક્ષીવાળી બે ગાથાઓ દરમાવે છે:—

જેણં ચઢહસીણ, તવચેઙ્ગઅસાદુવંદનાઽકરણે ।
પચ્છિત્તં જિણકહિયં, મહાનિસીહાઙ્ગથેસુ ॥૧૫॥
ન હુ તહ પન્નરસીણ, પક્કિયકજ્જં જિણેણ ઉવઙ્ગટ્ઠં ।
કિં તુ પુણો બીઅંગે, ચઢમાસિતિપુણિમા ગહિયા ॥

(પ્ર૦)-જે કારણથી શ્રી મહાનિશીથાદિ આગમોમાં ચૌદશને દિવસે જ તપ, મંદિરોમાં જિનવન્દન, અન્ય વસતિઓમાં રહેલા સાધુઓનું વંદન ન કરે તો શ્રી જિનેશ્વર મહારાજે પ્રાયશ્ચિત્ત કહ્યું છે, તેવી રીતે પૂનમને દિવસે પાક્ષિક કાર્ય કરવાનો ભગવાને ઉપદેશ

કર્થો નથી, નહિ તો એ દિવસે જો તપ વિગેરે ન કરે, તો તેનું પણ પ્રાયશ્ચિત્ત કરમાવત. વળી તે બંને દિવસે જો તપ વિગેરેનો નિયમ હોત તો ચૌમાસીની માફક છઠ્ઠ તપનું જ વિધાન કરેલું હોત, પણ તેવું કાંઈ કરેલું નથી. આગમ-યુક્તિથી વિધિ-નિષેધદ્વારા ચૌદશેજ સિદ્ધ થતા પાક્ષિક કૃત્યને પૂનમને દિવસે સિદ્ધ કરવા મથવું તે તો સોગનથી મનાવવા જેવું છે.

આ વિષે સૂત્રની વધુ સંમતિ દેખાડવા માટે બીજી ગાથાનું ઉત્તરાર્ધ કહે છે—

‘પુનમને દિવસે પાક્ષિક કૃત્ય કરવાનું કહ્યું નથી, કિન્તુ ‘સુય-ગડાંગ’ નામના બીજા અંગમાં ચૌમાસી તરીકે ત્રણજ પૂર્ણિમા આરાધ્ય રૂપે ગ્રહણ કરેલી છે. તે સૂત્ર તેની વૃત્તિ સાથે નીચે કુટનોટમાં મૂક્યું છે. તેમાં કહ્યું છે કે—

“લેપ નામનો ગાથાપતિ શ્રાવક ચૌદશ-આઠમ-અમાવાસ્યા-ચૌમાસાની ત્રણ પૂર્ણિમાઓ આદિ ધર્મદિવસોમાં અતિશયે કરીને આહાર-શરીર-બ્રહ્મચર્ય તથા વ્યાપાર-વર્જન રૂપ સંપૂર્ણ પૌષધ વ્રતને સેવતો સંપૂર્ણ શ્રાવકધર્મનું અનુપાલન કરતો હોતો.”

૫૪—“સે ણ લેવે ગાહાવર્ઘ સમણોવાસપ...ચાઉહસદ્દમુ-દ્ધિટ્ઠપુણ્ણમાસીસુ પહિપુણ્ણં પોસહં સમ્મં અણપાલેમાણે...વિહરદ્ધિત્તિ” —પતત્સૂત્રદેશસ્ય વૃત્તિર્યથા-‘ચતુર્દશ્યષ્ટમ્યાદિષુ તિથિષુ, ઉદ્દિષ્ટાસુ મહાકલ્યાણકસંબંધિતયા પુણ્યતિથિત્વેન પ્રખ્યાતાસુ, તથા પૌર્ણમાસીષુ ચ તિસૃષ્વપિ ચતુર્માસિકતિથિષ્વિત્યર્થઃ, પવમ્ભૂતેષુ ધર્મદિવસેષુ સુષ્ટુ અતિશયેન પ્રતિપૂર્ણો યઃ પૌષધો વ્રતાભિગ્રહવિશેષસ્તં પ્રતિપૂર્ણ-આહારશરીરબ્રહ્મચર્યાવ્યાપારરૂપં પૌષધમનુપાલયન્ સમ્પૂર્ણશ્રાવકધર્મમનુચરતિ ।” इति सूत्रकृता-ङ्गद्वितीयश्रुतस्कन्धे લેપશ્રાવકવર્ણકે, (પૃ. ૧૧)

આમાં ચૌદશ જુદી ગ્રહણ કરી છે અને ત્રણ પૂર્ણિમાઓ ચોમાસીની ગ્રહણ કરી છે. વિચાર કરો કે—જો પૂનમે પક્ષિ થતી હોત, તો શાસ્ત્રકારે ત્રણ ચોમાસી પુનમેનું જ ગ્રહણ શા માટે કર્યું ? શ્રી શત્રુઙ્ગ્ય માહાત્મ્યના ત્રીજા સર્ગમાં પણ કહ્યું છે કે—

“રાજ આદિત્યશા આઠમ-ચૌદશને પૌષધ-પચ્ચમ્પાણા-
દિથી વિશેષ પ્રકારે જીવંતી સુધી આરાધતા હતા. આઠમ-ચૌદશે તપ કરવાના નિયમમાંથી મોટા દેવતાઓ પણ તેમને ચલાયમાન કરી શકતા ન હતા.” ઇત્યાદિ.

અમૃતાંજન.

આમાં પણ પૌષધાદિ સેવન ચૌદશપર્વનું જણાવ્યું છે. જો ભગવાન આદિદેવે પૂનમની પક્ષિ ફરમાવી હોત, તો તે સમયે ભગવાન આદિદેવના પૌત્ર અને ભરત મહારાજના પુત્ર શ્રી આદિત્ય-યશા પુનમે પૌષધ કરત, અને શ્રી શત્રુઙ્ગ્ય માહાત્મ્યમાં પણ તેનો જ ઉલ્લેખ કરત.

“તેથી ચૌદશે જ પક્ષિનું કરવું આગમથી અવિરૂદ્ધ છે. શાસ્ત્રોમાં જ્યાં ‘પાક્ષિક’ શબ્દ આવે છે ત્યાં ‘ચૌદશ’ શબ્દ નથી

૫૫—“તथा चोक्तं श्रीशत्रुञ्जयमाहात्म्ये तृतीयसर्गाष्टमनवमशतयोः

“यावज्जीवं विशेषेण, सोऽष्टमी च चतुर्दशीम् ।

प्रत्याख्यानपौषधादितपसाऽऽराधयत्यलम् ॥૮૬૫॥

स चाष्टमीचतुर्दश्योः, पर्वणस्तपसः क्वचित् ।

चाल्यते निश्चयान्नैष, कृतयत्नैः सुरैरपि ॥૮૬૬॥

इत्यादि (पृ. ૧૧)

૫૬—મુક્તિ પ્રતર્થા “તતશ્ચતુર્દશ્યાં પાક્ષિકકૃત્યમાગમાવિ-
રોધાત્ દૃશ્યતે, ન તુ પશ્ચદશ્યામિત્યેતદ્વચનં તવાન્તરલોચન-
મેવાસ્તીતિ કિમિતિ માદક્સુદ્ધદ્વચસા નાલક્ષરોપ્યાન્તરલોચન-

આવતો અને જ્યાં ‘ચૌદશ’ શબ્દ આવે છે ત્યાં ‘પાક્ષિક’ શબ્દ આવતો નથી, એ ઉપરથી એ બંને શબ્દો પરસ્પર એકજ અર્થ કહેનારા છે.

જેમ પાક્ષિક-કૃત્ય અપાક્ષિક દિવસોએ કરાય નહિ, તેમ સંવત્સરી કૃત્ય પણ તેની આગળ—પાછળ બીન સંવત્સરી દિવસોએ ન જ કરી શકાય, તે સ્વયં સમજી શકાય તેવું છે.

અન્યકાર મહારાજ વાદીને કહે છે—

‘આ સધળાનો વિચાર કરવો એજ તમારે માટે આતરયક્ષુ ઉઘાડનાર અમૃત-અંજન છે, ચર્યાનો વિશેષ વિસ્તાર કરવો નિષ્પ્રયોજન સમજી અમો નથી કરતા.’ ॥૧૫-૧૬॥

ગાથા ૧૭ મી : વૃદ્ધિ હોય ત્યારે શું કરવું ?

હવે વૃદ્ધિમાં કઈ તિથિ આરાધવી તે કહે છે—

**સંપુણ તિ અ કાઠં, વુઢ્ઢીઐ ધિપ્પઈ ન પુવ્વતિહી ।
જં જા જમ્મિ હુ દિવસે, સમપ્પઈ સા પમાણં તિ ॥૧૭॥**

(પ્ર૦)—કોઈક વાદી એમ માને છે કે ‘જ્યારે તિથિની વૃદ્ધિ હોય ત્યારે પહેલે દિવસે આખો દિવસ એ તિથિ ભોગવાતી હોવાથી તેનું કાર્ય તેજ દિવસે કરવું પરંતુ બીજે

મનેનેત્યલમતિપલ્લવેનેતિ ” એ પ્રમાણે પાઠ છે. (પૃ, ૧૨) લિખિત પ્રતમાં—“ इत्येवं यत्र पाक्षिकस्तत्र चतुर्दशीशब्दो नास्ति यत्र च चतुर्दशीशब्दस्तत्र पाक्षिकशब्दो नास्त्यतश्चतुर्दशीशब्दपाक्षिकशब्दयोरन्योन्यपर्यायतेति पर्यालोचनमान्तरलोचनस्यामृताञ्जनमिति ” એ પ્રમાણે પાઠાંતર છે.

દિવસે કે જ્યારે તિથિનો ભોગ બહુ અલ્પ બાકી રહેલો હોય ત્યારે કરવું જોઈએ નહિ.

વાદીની પૂનમે પકિળ કરવાની માન્યતા જેમ ખોટી હતી, તેમ આ માન્યતા પણ ખોટી છે. તે માટે અન્યકાર મહારાજ પૂર્વાર્ધમાં ફરમાવે છે કે—

‘વૃદ્ધિમાં આજે તિથિ સંપૂર્ણ છે એવી બ્રાન્તિ સેવીને પૂર્વ-તિથિ ગ્રહણ કરવી જોઈએ નહિ, પરંતુ ઉત્તરતિથિ એટલે બીજે દિવસે જ્યાં એ સમાપ્ત થાય છે તે જ ગ્રહણ કરવી જોઈએ.’

ઉત્તર તિથિની સિદ્ધિ.

કારણ કે—‘તિથિનું વધવું એટલે શું?’

‘એવડું સ્વરૂપ પામવું’ એમ તમારું કહેવું છે? કે ‘અધિક સૂર્યોદયને પામવું’ એમ તમારું કહેવું છે? કે ‘એ સૂર્યોદયને પામવું’ એમ તમારું કહેવું છે? કે ‘બીજા સૂર્યોદયને પામી તેનું સમાપ્ત થવું’ એમ કહેવું છે?

આ ચારમાંથી જો તમે પહેલો ઉત્તર આપશો તો તેમ હોવું અસંભવિત છે, કેમકે—‘એવડું સ્વરૂપ પામવું’ એટલે એ દિવસની જે ૧૨૦ ઘડી થાય તેટલી ઘડીપ્રમાણ તે તિથિનું થવું તે છે. આટલી મોટી તિથિ કોઈ કાળે બની શકતી જ નથી. તિથિનું ઘડીપ્રમાણ વધી-વધીને લગભગ ૬૫ ઘડી સુધી વધે છે, એથી વધારે જ્યોતિષના હિસાબે પણ વધી શકતું નથી, આથી તમે જો બાકીના ત્રણ ઉત્તરો કહેશો, તો તે ત્રણેનો ભાવ એ છે કે—‘બીજી તિથિઓ કરતાં આ તિથિનું એકાદિ ઘડી અધિક હોવું.’

મતલબ—‘તિથિની વૃદ્ધિ એટલે બીજું કંઈ નહિ પણ બાકીની તિથિઓ કરતાં તેનું ઘડીપ્રમાણ અધિક હોવું’ તે. તે એટલું અધિક હોય કે—બીજે દિવસે પણ સૂર્યોદયમાં ડોકીયું કર્યા વિના તેનાથી રહી

શકાય નહિ.’ અને એથી જ તે તિથિ એ દિવસ કહેવાય છે. જ્યારે આમ છે, ત્યારે ‘પહેલે દિવસે તેને પ્રમાણ માનવી કે બીજે દિવસે ?’ તેનો વિચાર કરો.

શ્રીમંતની દીકરી.

પ્રમાણ નક્કી કરવાનો ગજ જે બીજી તિથિઓને લાગુ પડે છે તે જ એને લગાડવાનો છે. એને માટે કાંઈ નવો ગજ આપણે લેવા જવો પડે તેમ નથી. બીજી તિથિઓમાં તમે જે દિવસે જે તિથિ ઉદયમાં આવેલી હોય તેને તે દિવસે પ્રમાણ ગણો છો. શું તે દિવસે તે તિથિની સમાપ્તિ થયેલી નથી હોતી ? હોય છે જ. ત્યારે તમે એકલો ઉદય અંગીકાર કરીને બેસી જતા નથી પણ સમાપ્તિ સહિત ઉદય અંગીકાર કરો છો. બસ, આજ તમારો તિથિપ્રમાણ માનવાનો ગજ છે. વૃદ્ધિમાં પણ તમે એનાથી માપો. ઝટ પત્તો લાગશે. પહેલે દિવસે ઉદય છે, આખો દિવસ તિથિભોગ છે, પણ સમાપ્તિ નથી. એ દિવસે એ તિથિ શું કામની ? કન્યા રૂડી છે, રૂપાળી છે, શ્રીમંતની દીકરી છે, પણ પગ મૂકે ત્યાં આગ લગાડે તેવી છે, એવી અમંગલિક કન્યાને લઈને તમે શું કરવાના ? માટે એ છોડી દઈને આપણને બીજા દિવસ ઉપર ગયા વિના છૂટકો જ નથી. ત્યાં ઉદય છે અને સમાપ્તિ પણ છે. યદ્યપિ પહેલા દિવસ કરતાં બીજે દિવસે તિથિભોગ ઓછો છે, તથાપિ ઉદય સમાપ્તિવાળો હોવાથી તમારો ગજ અહીં બરાબર લાગુ પડી ગયો. એટલે એજ તિથિ પ્રમાણ ગણાશે. કન્યા રૂડી હોય, રૂપાળી હોય અને પગે પગે નિધાનવાળી મંગલિક પણ હોય,

તો પછી ‘એ શ્રીમંત માળાપની દીકરી નથી’—એ કારણથી કેઈ બુદ્ધિમાન એનો અનાદર કરી શકશે નહિ. તિથિભોગ વધારે હોવો એ શ્રીમંતના ઠકારા જેવો છે, ન્યારે તે અદ્ય છતાં સમાપ્તિવાળો હોવો એ તેની અસલ મંગલિકતા સ્વરૂપ છે.

ન્યાયની ભાષામાં.

આ પ્રમાણે આપણે ન્યાયની ભાષામાં સમજાવવું હોય, તો ઉપર આપણે જે વિચાર કરી ગયા તે અનુસાર તેનું સિદ્ધ-સ્વરૂપ આ પ્રમાણે સમજાવી શકાય—

‘જે સૂર્યોદયને પામીને જે તિથિ સમાપ્ત થતી હોય, તે તિથિને માટે તેજ સૂર્યોદય પ્રમાણભૂત થાય છે પણ બીજો નહિ. બીજી તિથિઓમાં પણ એજ પ્રમાણે હોય છે. તેથી જ એ સૂર્યોદયને પામેલી તિથિનો જે ઉદય સમાપ્તિસૂચક હોય તેજ પ્રમાણભૂત છે, કેમકે—તે ઇચ્છિત વસ્તુની સમાપ્તિ સૂચવે છે. બીજી તિથિઓનો ઉદય સમાપ્તિસૂચક હોવાથી જેમ પ્રમાણ મનાય છે, તેમ વૃદ્ધિમાં પણ જે ઉદય સમાપ્તિસૂચક હોય તે પ્રમાણ મનાય છે. આકાશનું કૂંડ જેમ પ્રમાણભૂત વસ્તુ નથી, તેમ જે ઉદય સમાપ્તિસૂચક ન હોય તે પણ પ્રમાણભૂત નથી.’

સમાપ્તિસૂચક ઉદયની પ્રમાણતા.

શ્રી શાસ્ત્રકાર મહારાજ ખૂલ્લા અક્ષરોમાં તે ઉદયને પ્રમાણભૂત ઠરાવે છે, કે જે સમાપ્તિ સહિત હોય. આપણે બીજા શાસ્ત્રોનાં પ્રમાણ જે તપાસીએ, તો તેમાંથી પણ આપણને એ મળી આવે છે કે—‘જે ઉદય તેજ દિવસે સમાપ્તિસૂચક ન હોય તે પ્રમાણભૂત નથી.’ જેમકે—શ્રી સેનપ્રશ્નના

ત્રીજા ઉલ્લાસમાં એવો પ્રશ્ન છે કે—“અષ્ટમ્યાદિ તિથિની વૃદ્ધિ હોય ત્યારે બીજે દિવસે તિથિનું આરાધન કરાય છે. પણ તે દિવસે પરચખખાણુ વખતે તિથિ થોડી હોય છે, પછી તો નવમ્યાદિ લાગુ પડી જાય છે. પહેલે દિવસે જો કરવામાં આવે તો પરચખખાણુ વખતે અને આખો દિવસ પણ તિથિ એજ રહે છે. માટે પહેલે દિવસે કરાય તો ઠીક.” આચાર્ય મહારાજ એનો ઉત્તર આપે છે કે—“ક્ષયમાં પૂર્વ-તિથિ કરવી જોઈએ, વૃદ્ધિમાં ઉત્તરતિથિ કરવી જોઈએ”—એવા શ્રી ઉમાસ્વાતિ મહારાજના વચન પ્રમાણે વૃદ્ધિ હોય, ત્યારે થોડી પણ આગલી એટલે બીજીજ તિથિ પ્રમાણભૂત છે.”

આ પાઠમાં શાસ્ત્રકાર મહારાજે આપણને સ્પષ્ટ કરી આપ્યું છે કે—(૧) તિથિની વૃદ્ધિ પણ થાય છે. (૨) તે પહેલી અને બીજી તરીકે ઓળખાય છે. (૩) પરચખખાણુ વખતે ઉદયમાં હોય તે તિથિ પ્રમાણુ લેવાય છે. (૪) એમાં

૫૭—અષ્ટમ્યાદિતિથિવૃદ્ધૌ અગ્રેતન્યા આરાધનં ક્રિયતે ।
યતસ્તદિને પ્રત્યાખ્યાનવેલાયાં ઘટિકા દ્વિ ઘટિકા વા ભવતિ,
તાવત્યા એવારાધનં ભવતિ, તદુપરિ નવમ્યાદીનાં ભવનાત્
સમ્પૂર્ણાયાસ્તુ વિરાધનં જાતં, પૂર્વેદિને ભવનાત્ । અથ યદિ
પ્રત્યાખ્યાનવેલાયાં વિલોક્યતે તદા તુ પૂર્વેદિને દ્વિતયમપ્યસ્તિ,
પ્રત્યાખ્યાનવેલાયાં સમગ્રદિનેઽપીતિ સુષ્ટુ આરાધનં ભવતીતિ
પ્રશ્નોઽત્રોત્તરમ્—‘ક્ષયે પૂર્વા તિથિઃ કાર્યા, વૃદ્ધૌ કાર્યા તથો-
ત્તરા’ इति उमास्वातिवाचकवचनप्रामाण्याद् वृद्धौ सत्यां स्व-
ल्पाऽप्यग्रेतना तिथिः प्रमाणमिति ॥૧૮૫॥ (શ્રી સેનપ્રશ્ન, ત્રીજો
ઉલ્લાસ, પૃ. ૬૭)

ઉદય જે સમાપ્તિસૂચક હોય તે પ્રમાણ મનાય છે. (૫) વૃદ્ધિ પ્રસંગે પહેલે દિવસે તિથિ આખો દિવસ ઉદયમાં હોવા છતાં તે ઉદય પ્રમાણભૂત નથી, કારણ કે—તે દિવસે તેની સમાપ્તિ થતી નથી. (૬) બીજે દિવસે તે તિથિનો ઉદય પ્રમાણભૂત છે, કેમકે—તે દિવસે તેની સમાપ્તિ થાય છે.

અહીં બે તિથિનો ખાલી ઉદય જ લેવો શાસ્ત્રકાર મહારાજને ઇષ્ટ હોત, તો પહેલે દિવસે આખો દિવસ તિથિ—ઉદયમાં છે તેને જ આરાધવાનું જણાવત. પણ પ્રશ્નોત્તરમાં તે આરાધવાનો નિષેધ કરીને બીજા દિવસના ઉદયને લેવાનું જે ફરમાવ્યું છે, તે ઉપરોક્ત હકીકતને ખૂબ મજબુત કરે છે. આથી જ વૃદ્ધિતિથિમાં ‘ઔદયિકી’ તિથિ તરીકે બીજા જ તિથિનું અહણ શાસ્ત્રકાર મહારાજે ઠામઠામ કરેલું છે. જુઓ શ્રી સેનપ્રશ્નના ત્રીજા ઉદ્ઘાસમાં—“અગીયારસ બે હોય, ત્યારે શ્રી હીરસૂરિમહારાજનો નિર્વાણ-પૌષધ વિગેરે પહેલી અગીયારસે કરવો કે બીજા અગીયારસે કરવો ? એ પ્રશ્ન છે. એનો ઉત્તર—‘ઔદયિકી’ અર્થાત્ બીજા અગીયારસે કરવો” એમ કહ્યું છે. આથી બીજા એક વાત એ પણ નિઃસંદેહ થઈ જાય છે કે—(૧) તિથિ ડબલ હોય ત્યારે તેમાંની પહેલી ‘ફલ્ગુ’ રહે છે. (૨) બીજા તિથિ આરાધનામાં લેવાય છે.

૫૮—“एकादशीवृद्धौ श्रीहीरविजयसूरीणां निर्वाणमहि-
मपौषधोपवासादिकृत्यं पूर्वस्यामपरस्यां वा किं विधेयमिति-
प्रश्नोऽत्रोत्तरम्—औदयिक्येकादश्यां श्रीहीरविजयसूरिनिर्वाण-
पौषधादिविधेयमिति ” ॥ ३६३ ॥ (શ્રી સેનપ્રશ્ન, ત્રીજા
ઉલ્લાસ, પૃ. ૮૭)

આમ કરવાથી વૃદ્ધિતિથિને બદલે તેની પૂર્વની અવૃદ્ધ તિથિને વૃદ્ધિનો કલ્પિત સંસ્કાર કરવાની જરૂર પડતી નથી, અને આરાધના બેવડાઈ જવાનો ખોટો ભય પણ રહેતો નથી. જો વૃદ્ધ તિથિને બદલે અવૃદ્ધ તિથિની વૃદ્ધિ થતી હોત તો પહેલી કે બીજીનો પ્રશ્ન જ ઉઠી શકત નહિ.

અહીં કોઈકે વાદી શંકા કરે છે—

(પ્રશ્ન)—આપણે ત્યાં પર્વતિથિની વૃદ્ધિ થતી નથી.

(ઉત્તર)—તમારું તે ધારવું ખોટું છે. શ્રી સૂર્યપ્રજ્ઞપ્ત્યાદિ શાસ્ત્રોના આધારે પર્વતિથિઓના ક્ષયની માફક વૃદ્ધિ પણ થાય છે જ. તે વસ્તુ અમે પાછળ વિસ્તારથી (ચોથી ગાથાની દીકામાં) સિદ્ધ કરી ગયા છીએ.

(પ્રશ્ન)—તપગચ્છની સમાચારી એવી છે ને કે—“ વૃદ્ધિ થતી હોય તો પણ મનાય નહિ ?”

(ઉત્તર)—ના, એવું કાંઈ નથી. જો એવી જ સમાચારી હોત, તો ઉપર કહેલા શ્રી સેનપ્રશ્નના પાઠોમાં અષ્ટમ્યાદિ તિથિવૃદ્ધિનો ઉલ્લેખ આવત નહિ. વળી શ્રી હીરપ્રશ્નમાં તિથિવૃદ્ધિ આદિ અંગે છઠ્ઠોનો જે પ્રશ્ન થયો છે તે પણ થાત નહિ. શ્રી નગર્ષિગણીએ જગદ્ગુરૂ શ્રી વિજયહીરસૂરિ મહારાજને પ્રશ્ન કર્યો છે કે—

છઠ્ઠોનો પ્રશ્ન.

“જ્યારે ચૌદશે કલ્પ વંચાય અથવા અમાવાસ્યાદિ

૫૯—“ પ્રશ્ન—યદા ચતુર્દશ્યાં કલ્પો વાચ્યતે, અમાવાસ્યા-
દિવૃદ્ધૌ વા અમાવાસ્યાયાં પ્રતિપદિ વા કલ્પો વાચ્યતે તદા

તિથિની વૃદ્ધિમાં અમાવાસ્યાએ અથવા પ્રતિપદાએ કલ્પ વંચાય, ત્યારે છઠ્ઠો તપ કયે દિવસે કરવો ?”

આચાર્યદેવે ઉત્તર આપ્યો છે કે—

“જ્યારે ચૌદશે કે અમાવાસ્યાદિએ કલ્પ વંચાય ત્યારે છઠ્ઠો તપ અમુક દિવસે જ કરવો, એવું દિવસનું નિયત-પણું નથી. ઠીક પડે તેમ કરવો. એમાં આગ્રહ શો ? અર્થાત્ મુખ્ય તિથિ આધારમાં ન આવે તેમ કરવું.”

અહીં વિચાર કરો કે—શ્રી તપગચ્છની સમાચારી પ્રમાણે જો તિથિની ક્ષય-વૃદ્ધિ મનાતો ન હોત તો પ્રશ્નકારને પર્યુષણા અઠ્ઠાઈની ચૌદશે અને અમાસ આદિની વૃદ્ધિમાં અમાસ આદિએ કલ્પવાંચન થતાં છઠ્ઠો પ્રશ્ન કરવો પડત જ નહિ. કારણ કે—ચૌદશે કલ્પવાંચનનો પ્રસંગ ક્યારે આવે ?

(પ્રશ્ન)—કોઈક કહે છે કે—‘ચૌદશની વૃદ્ધિ હોય ત્યારે ચૌદશે કલ્પવાંચનનો પ્રસંગ આવે.’ તેણે એમ ઘટાવ્યું છે કે—‘ચૌદશ એ હોય અને તેથી પ્રથમ તેરસે અઠ્ઠાઈધર થઈ, પહેલી ચૌદશની જગો પર મનાયેલી બીજી તેરસે પારણું થાય ત્યારે ચતુર્દશી—કલ્પવાંચન થાય.’

ચૌદશનું કલ્પવાંચન.

(ઉત્તર)—એનું આ કહેવું તર્કન અજ્ઞાનતા ભરેલું છે. એ કહે છે તે રીતે ચૌદશની વૃદ્ધિ હોય, ત્યારે તો ચૌદશે કલ્પ-

ષષ્ટતપઃ ક્વ વિધેયમ્ ? ॥૭॥ ઉત્તરમ્—‘યદા ચતુર્દશ્યાં કલ્પો વાચ્યતે’ इत्यत्र षष्ठतपोविधाने दिननैयत्यं नास्तीति यथारुचि तद्विधीयतामिति कोऽत्राग्रहः” ॥૭॥ (શ્રી હીરપ્રશ્ન, પૃ. ૪૫)

વાંચન કદી પણ આવી શકે નહિ. તેના જ કહેવા પ્રમાણે તમે જૂઓ-“ પહેલી તેરસે અઠ્ઠાધર બેસે; બીજી તેરસ કે જે પહેલી ચૌદશની જગો પર મનાયેલી છે તે દિવસે પારણુ થાય. તે પછી ચૌદશ કે જે વાસ્તવિક ચૌદશ છે, તે તો પર્યુષણા અઠ્ઠાધના ત્રીજા દિવસ તરીકે આવે છે. તે દિવસે કલ્પ-વાંચન થાય જ શી રીતે? કલ્પવાંચન તો તે દિવસે થઈ શકે છે, કે જે દિવસથી ગણતાં પાંચમે દિવસે સંવત્સરી આવે, પાંચ દિવસ પહેલાં શ્રી કલ્પવાંચન કરવું કદી કલ્પી શકતું નથી. શ્રી કલ્પસૂત્રસુબોધિકામાં ફરમાવ્યું છે કે-“^{૬૦}પાંચ દિવસો અને નવ વ્યાખ્યાનોએ કરીને કલ્પસૂત્ર વાંચવામાં આવે છે.” શ્રીનિશીથચુષ્ણિ^{૬૧} અને આવશ્યકાદિ શાસ્ત્રોમાં પણ^{૬૨} પાંચ દિવસોએ કરીને જ કલ્પસૂત્ર વાંચવાનો વિધિ ફરમાવ્યો છે. બીજી ચૌદશ કે જે અઠ્ઠાધનો ત્રીજો દિવસ છે, ત્યાંથી સંવત્સરી તો છકું દિવસે રહી. એ દિવસે કલ્પવાંચન ન જ થઈ શકે અને થતું પણ નથી. કલ્પવાંચન અઠ્ઠાધના ચોથે દિવસે જ થઈ શકે અને થાય છે. એટલે તેણે જેમ બતાવ્યું છે તેમ ચૌદશની વૃદ્ધિ હોય ત્યારે તો ચૌદશે કલ્પવાંચન કદી આવી શકે જ નહિ.

(૫૨૩)-ત્યારે ?

૬૦-“ પञ्चभिर्દિવસૈર્નવभिઃ क्षणैઃ श्री कल्पसूत्रं वाचयन्ति ।
(શ્રી કલ્પસૂત્રસુબોધિકા, પૃ. ૧)

૬૧-“आणागयं पंचरत्नं कङ्कदिज्जइ” (શ્રી નિશીથચૂષ્ણિ દશમો ઉદ્દેશ)

અમાસઆદિના ક્ષયે ચૌદશે કલ્પવાંચન.

(ઉત્તર)-જ્યારે ચૌદશ પછી અમાસથી લઈને ચોથ સુધીમાં કોઈ પણ તિથિનો ક્ષય આવેલો હોય ત્યારે ચૌદશે કલ્પવાંચનનો પ્રસંગ આવે, તે આ રીતે-અગીયારસે અઠ્ઠાધર, બારસે પારણું, તેરસ ત્રીજો દિવસ, ચૌદશ ચોથો દિવસ, એટલે તે દિવસે કલ્પધર. એ પછી કાંતો અમાસનો ક્ષય હોય તો એકમ આદિથી ચાર દિવસે સંવત્સરી આવશે. એકમ આદિનો ક્ષય હશે તો અમાસથી ચાર દિવસે સંવત્સરી આવશે. આવું હોવાથી શ્રી હોરપ્રજ્ઞના પાઠમાં પ્રજ્ઞકારે એકલી ચૌદશનું કથન કરેલું છે. અમાસ આદિને અંગે જેમ વૃદ્ધિ લીધી છે તેમ ચૌદશને અંગે લીધી નથી.

(પ્રશ્ન)-અમાવાસ્યા આદિની વૃદ્ધિએ અમાવાસ્યા તથા પ્રતિપદાએ કલ્પવાંચન શી રીતે આવે ?

અમાસ-એકમનું કલ્પધર.

(ઉત્તર)-જો અમાસની વૃદ્ધિ હોય તો તેરસે અઠ્ઠાધર, ચૌદશે બીજો દિવસ, પહેલી અમાસે ત્રીજો દિવસ, બીજી અમાસે ચોથો દિવસ એટલે કલ્પધર, અને પ્રતિપદાદિ ચાર દિવસોએ જન્માદિ થાય. જો પ્રતિપદાદિથી ચોથ સુધીમાં વૃદ્ધિ હોય તો તેરસે અઠ્ઠાધર બેસે, ચૌદશ બીજો દિવસ, અમાસ ત્રીજો દિવસ, અને એકમની વૃદ્ધિએ પહેલી એકમે તથા બીજા, ત્રીજા કે ચોથની વૃદ્ધિ હોય, તો શુદ્ધ એકમે કલ્પધર આવે. શેષ દિવસોએ જન્માદિ થાય.

(પ્રશ્ન) પણ અમાસની ક્ષય-વૃદ્ધિએ તેરસની ક્ષય-વૃદ્ધિ માની લઇએ, તો પણ તે દિવસે કલ્પધર આવી શકશે ને ?

(ઉત્તર)-જો તમે તેરસની ક્ષય-વૃદ્ધિ માની લો, તો કલ્પધરના છઠને અંગે પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થઈ શકતો નથી.

(પ્રશ્ન)-કેમ ?

તેરસનો ક્ષય કરવાથી બાધ.

(ઉત્તર)-કારણ કે-અમાસના ક્ષયે તમે તેરસનો ક્ષય કરી લેશો, એટલે ચૌદશે કલ્પધર આવી શકશે નહિ. અગી-યારસે અક્રાંદનો પહેલો દિવસ, બારસ બીજો દિવસ, તેરસનો તમે ક્ષય કર્યો છે એટલે ચૌદશે ત્રીજો દિવસ થયો અને અમાસનો ક્ષય છતાં તમે આખી રાખી છે, તેથી અમાસે જ કલ્પધર આવ્યું.

(પ્રશ્ન)-આ પ્રમાણે ભલે ચૌદશે કલ્પધર ન આવે તેથી શું વાંધો ?

(ઉત્તર)-વાંધો એ જ કે-‘છઠ્ઠનો પ્રશ્ન જે થયો છે તે, ચૌદશ-અમાસ બાધાવાર આવી જાય અથવા અમાસ ઉઠી જાય ત્યારે છઠ્ઠ શી રીતે લેવો, છઠ્ઠમાં અમાસ લેવી આવશ્યક છે કે નહિ’ એ શંકાને લીધે થયો છે. તમે તો તિથિને ઉભી રાખી, બદલે બીજી તિથિનું કાસળ કાઢ્યું, ચૌદશ-અમાસ બેને સાથે લાવ્યા. હવે છઠ્ઠના પ્રશ્નને અવ-કાશ જ ક્યાં છે ? સાધારણ પ્રસંગે ચૌદશ-અમાસનો છઠ્ઠ જેમ થાય છે તેમ અહીં પણ થઈ શકશે.

(પ્રશ્ન)-આ ઉપરથી તો એમ જણાય છે કે-‘અમા-
સના ક્ષયે તેરસનો ક્ષય કરવો એ આપણી સમાચારી નથી.
અમાસનો ક્ષય ચૌદશમાં અન્તર્ભૂત થયો છે. ચૌદશે કલ્પધર
છે. તો હવે જેની સમજ એવી જ છે કે-‘કલ્પધરનો છકું
ચૌદશ-અમાસે થાય અને અમાસ તો ક્ષય હોવાથી ચૌદ-
શમાં આવી ગઈ છે, ત્યારે છકું શી રીતે કરવો?’ તેને
માટે ખૂલાસો પૂછવો પડ્યો છે. અને આચાર્ય મહારાજશ્રીએ
ખૂલાસો કર્યો છે કે-‘કલ્પધરના છકું માટે દિવસનું નિયત-
પણું નથી, ઠીક પડે તેમ કરી લેવો.’

એકમ આદિના ક્ષયે.

(ઉત્તર)-આ તમે બરાબર સમજ્યા છો. એમ જ છે.
હવે માનો કે-અમાસ શિવાય ચોથ સુધીમાં બીજી કોઈ
તિથિનો ક્ષય હોય, ત્યારે પણ ઉપર પ્રમાણે અગીયારસથી
પર્યુષણ શરૂ થઈ ચૌદશે જ કલ્પધર આવે અને અમાસે
જન્મદિવસ આવે. અહીં ચૌદશ સાથે અમાસ આવી ખરી,
પણ ખાધાવારમાં આવી. આથી પણ ખૂલાસો પૂછવાની
જરૂર પડી કે-‘છકુંનું શું કરવું?’ આચાર્યશ્રીએ ફરમાવ્યું
કે-“દિવસનું કાંઈ નિયતપણું નથી.” જે કોઈ એમ કહે
છે કે-“પડવાદિના ક્ષયે પણ પડવો જવાથી અમાવાસ્યાનું
કલ્પધર થાય, પણ તેમાં પાક્ષિક અને અમાવાસ્યાદિનો છકું
થવાથી ક્ષયની અપેક્ષાએ ચતુર્દશીના કલ્પમાં છઠ્ઠો પ્રશ્ન
નથી” એ તર્કન અચુક્ત અને સમજ વિનાનું છે. આપણે
ઉપર જોઈ ગયા છીએ તેમ પડવાદિના ક્ષયે પર્યુષણ અગી-
યારસથી બેસે છે અને તેથી ચૌદશે જ કલ્પવાંચન આવે

છે અને અમાસ ખાધાવારમાં જવાથી છઠ્ઠને અંગે પ્રશ્ન થઈ જ શકે છે.

અમાસની વૃદ્ધિ હોય ત્યારે.

(પ્રશ્ન)-આ વસ્તુ તો બરાબર સમજાઈ. અમાવાસ્થ્યાદિની વૃદ્ધિમાં શી રીતે છે ?

(ઉત્તર)-પર્યુષણાઅઠ્ઠાઈમાં જો અમાસની વૃદ્ધિ આવે તો પાછળ બતાવી ગયા પ્રમાણે તેરસે પર્યુષણા બેસે, ચૌદશે ખાધાવાર આવે, પહેલી અમાસ વચમાં ખાલી રહે અને બીજી અમાસે કલ્પધર આવે. અહીં છઠ્ઠની શંકા થવાનું કારણ એ છે કે-જો કલ્પધરનો છઠ્ઠ બે અમાસને દિવસે કરવામાં આવે, તો તેરસ પછી ચૌદશ જે પકિષ્ઠ આવે છે તેનું શું થાય ? પહેલે દિવસે ઉપવાસ કરીને ચૌદશ જેવા પાક્ષિક પર્વને દિવસે ખાય એ તો ઠીક ન ગણાય. તે દિવસે પણ ઉપવાસ કરીને પાછો જો કલ્પધરનો છઠ્ઠ બે અમાસે કરવાનો હોય, તો સીધા ચારજ ઉપવાસ કરવાના આવી પડ્યા. આ માટે ખૂલાસો પૂછવો પડ્યો. આચાર્યદેવે ફર-માવ્યું કે-‘દિવસનું કોઈ નિયતપણું નથી.’ અર્થાત્ તેરસ-ચૌદશનો પહેલો છઠ્ઠ કરી લો અને પછી બીજી અમાસે એકલો કલ્પધરનો ઉપવાસ કરો, તો તે પણ વ્યાજબી છે. ‘કલ્પધર સાથે જ છઠ્ઠ કરવો’ એવો આગ્રહ નથી.

તેરસની વૃદ્ધિ કરવી અનિષ્ટ છે.

(પ્રશ્ન)-પણ અમાસને બદલે તેરસની વૃદ્ધિ કરીએ તો ?

(ઉત્તર)-હવે જો અમાસને બદલે તેરસની વૃદ્ધિ કરી નાખો તો એ અમાસોને બદલે એ તેરસો થઈ ગઈ, અમાસ એક બની ગઈ. છકુંને માટે પ્રશ્ન કે ઉત્તરની કશી જરૂર રહેતી જ નથી, કેમકે-પહેલી તેરસે પશુસણ બેસાડી દેવાય, બીજી તેરસે પારણાં કરાય અને ચૌદશ-અમાસ એ સાથેજ આવી જતા હોવાથી સીધો છકું કરી દેવાય. એમાં ગુંચવણ જેવું હતું જ કયાં ? પણ બડી દિલગીરીની વાત છે કે-છકુંના ઉપલા પ્રશ્નોત્તરથી એ વાત ખૂલ્લી પડી જાય છે કે-‘અમાસની ક્ષય-વૃદ્ધિએ તેરસની ક્ષય-વૃદ્ધિ કરવી એ શ્રી તપગચ્છ-સમાચારીથી વિરુદ્ધ છે. શ્રી હીરસૂરિજી વિગેરે સુવિહિત આચાર્યોની અવિચ્છિન્ન પરંપરા તેમ કરતી ન હતી. તે તિથિની ક્ષય-વૃદ્ધિને માન્ય રાખતી જ હતી.’

(પ્રશ્ન)-એકમ આદિની વૃદ્ધિથી છકુંનો પ્રશ્ન શાથી ઉભો થયો ?

(ઉત્તર)-તે પણ એટલા જ માટે ઉભો થયો છે કે-જ્યારે એકમ આદિની વૃદ્ધિ હોય ત્યારે પણ પચુપણ તેરસે બેસે, ચૌદશ ખાધાવાર આવે છે, અમાસ પછી એકમે કલ્પધર આવે છે. હવે જો કલ્પધરનો છકું અમાસ-એકમનો જ લેવાનો હોય, તો દેખીતું છે કે-વચમાં ચૌદશ પાક્ષિકે પારણ કરવું પડતું હોવાથી વિરાધાય છે, અમાસ કરતાં પણ પાક્ષિક પર્વ મોટું છે. આ કારણથી પ્રશ્ન ઉઠ્યો. આચાર્ય મહારાજ-શ્રીએ જણાવેલો ‘દિવસનું નિયતપણું નથી’ એ ખૂલાસો અહીં પણ બંધબેસતો થઈ ગયો. અને તદનુસાર તેરસ-ચૌદસે છકું કરીને એકમને દિવસે કલ્પધરનો એકલો ઉપવાસ કરવામાં કાંઈ પણ બાધક નથી, એ નિશ્ચિત થઈ ગયું.

લેને ગઈ પુત.

(પ્રશ્ન)-મને એમ લાગે છે કે-‘અમાવાસ્યાદિ વૃદ્ધિએ અમાવાસ્યાને દિવસે જે કલ્પવાંચનનું કહ્યું છે, તેમાં અમાવાસ્યાને ‘ઔદયિક’ અથવા ‘બીજી’ એવું વિશેષણ આપ્યું નથી, એ કારણથી તિથિની વૃદ્ધિ મનાતી નહિ હોય ?’

(ઉત્તર)-તમારા કહેવા પ્રમાણે વિશેષણ નથી આપ્યું, એટલા જ કારણથી જો ‘તિથિની વૃદ્ધિ મનાતી નથી’ એમ ઠરાવી દેવાય, તો પછી ‘એકમ વિગેરેની વૃદ્ધિ પણ મનાય નહિ’ એમ તમારે ઠરાવવું પડશે. કારણ કે-‘આદિ’ શબ્દથી એકમાદિની વૃદ્ધિમાં એકમને દિવસે કલ્પવાંચન આવે એમ કહ્યું છે. તેમાં પણ એકમને ‘અનૌદયિકો’ કે ‘પહેલી’ એવું વિશેષણ આપ્યું નથી. જ્યારે વૃદ્ધિ નહિ મનાય ત્યારે ક્ષય પણ નહિ મનાય. એટલે તમારી કલ્પના પ્રમાણે તો એમ થયું કે-પર્વતિથિ કે સાદી તિથિ કેઈની પણ ક્ષય-વૃદ્ધિ માની શકાશે નહિ ! આ તો એના જેવું થયું કે-‘પુત્ર લેવા ગઈ, પણ હુશિયાર એવી કે આખો પતિ જ ગુમાવી આવી !’

(પ્રશ્ન)-વાત પણ સાચી છે. આ બધું જો યથાસ્થિત વિચારવામાં આવે તો કુકલ્પનાઓનું સામ્રાજ્ય કદી પણ ચાલી શકે તેવું નથી. શાસ્ત્રોના આધારે શ્રી તપગચ્છની સમાચારી તો ઉપર પ્રમાણે પર્વતિથિની પણ ક્ષય કે વૃદ્ધિ કબૂલ રાખે છે, એટલું જ નહિ પણ તેને બદલે પૂર્વતિથિનો ક્ષય કે વૃદ્ધિ કરી નાખવાનો જે હાલ સંસ્કાર કહેવાય છે તેને મનસ્વી ઠરાવે છે.

બ્રમ શાથી ?

(ઉત્તર)-તો પછી શું બાકી રહે છે ?

(પ્રશ્ન)-હાલમાં એમ કેમ મનાઈ ગયું છે કે-‘તિથિની ક્ષય-વૃદ્ધિ મનાય નહિ ?’

(ઉત્તર)-એનું કારણ ભીંતીયાં પંચાંગોથી છેલ્લાં થોડાં વર્ષોમાં જે બ્રમ પેસી ગયો છે તે છે. અમો આ વાતને પાછળ સારી પેઠે સમજાવી ગયા છીએ. (જૂઓ ગાથા પ ની ટીકા.) અજ્ઞાન મનુષ્યો તો એના લોગ થઈ પડે એમાં આશ્ચર્ય નથી, પણ જેઓ એક શાસ્ત્રરૂપી ચક્ષુવાળા છે, શાસ્ત્રજ્ઞાતા છે અને અજ્ઞાન જનતાના ઉદ્ધારકો છે, તેઓમાંના પણ કેટલાક જ્યારે તે આંગો ભીંચી દઈને જાણે-અજાણે બ્રમના લોગ પોતે થઈ પડે છે અને પોતાના વિશ્વાસે રહેલી જનતાને પણ પાડે છે ત્યારે તેના જેવું શોચનીય બીજું એકે નથી.

(પ્રશ્ન)-જે તિથિની ક્ષય-વૃદ્ધિ હોય, તેને બદલે ભીંતીયાં પંચાંગોમાં પૂર્વતિથિની ક્ષય-વૃદ્ધિ લખાય છે, તેનો આશય તો તમોએ સારો બતાવ્યો છે ને ?

(ઉત્તર)-પણ તેનાથી ‘વ્યાજનો લાલ લેવા જતાં મૂઠી ગુમાવી નખાય છે, એ પણ અમે કહ્યું છે ને ?

વ્યાજ અને મૂઠી.

(પ્રશ્ન)-વ્યાજ શું અને મૂઠી શું ?

(ઉત્તર)-કદપના પ્રમાણે એકાદ દિવસ ધોવા કરવાના આરંભો વધારે બચે તે વ્યાજ સમાન છે, અને શ્રી તીર્થંકર

મહારાજની આજ્ઞા મુજબ ‘તિથિ જે દિવસે સંપૂર્ણ થતી હોય તેજ દિવસે તેનું આરાધન કરવું’ તે મૂડી સમાન છે. ભીંતીયાં પંચાંગોની પ્રથા મુજબ વ્યાજનો લાભ કરવા જતાં, મૂડીનો કેવી રીતે નાશ થાય છે તે અમે પાછળ બતાવી ગયા છીએ. (જૂઓ પાછળ.)

ફેરફાર કેવો થવો જોઈએ ?

(પ્રશ્ન)-ભીંતીયાં પંચાંગની. આ પ્રથા તો હાનિકર્તા છે.

(ઉત્તર)-માટે જ તેમાં હવે ફેરફાર થવો જોઈએ. ક્ષય કે વૃદ્ધિ જે તિથિની હોય તે તેજ પ્રમાણે જણાવાંને તેનું જે દિવસે આરાધન કરવાનું હોય તે દિવસ પ્રત્યે લોકોનું ધ્યાન ખેંચાય તેમ કરવું જોઈએ.

(પ્રશ્ન)-પણ આપણા ગચ્છમાં તિથિની ક્ષય-વૃદ્ધિ જો મનાવા માંડે, તો આપણે ઇતર ગચ્છની સમાચારી અંગીકાર કરી એમ નહિ કહેવાય ?

કેઈની આંખો ઉઘાડી હોય તો આપણે ફાડી નાખવી જોઈએ નહિ.

(ઉત્તર)-ના, એમ શાથી કહેવાય ?

(પ્રશ્ન)-તેઓ ક્ષય-વૃદ્ધિ માને છે અને આપણે પણ માનીએ એથી ?

(ઉત્તર)-છતાં તેઓ જે તિથિનો ક્ષય-વૃદ્ધિ હોય તે જ તિથિની માને છે કે બીજી કેઈની ?

(પ્રશ્ન)-માને છે તો તે જ તિથિની.

(ઉત્તર)-ત્યારે એમ થયું કે-‘સામે આંખો ઉઘાડીને ચાલે છે અને આપણે પણ આંખો ઉઘાડીને ચાલીએ તો તેનામાં અને આપણામાં ફરક રહે નહિ, એટલે આપણે આપણી આંખો ફેાડી નાખવી ? ’

(પ્રશ્ન)-ના, ના, એમ નહિ, પણ ફરક તો રહેવો જોઈએ ને ?

(ઉત્તર)-ફરક રહેવો જોઈએ એનો અર્થ એવો નથી કે-સત્યનો જેટલો અંશ તેમણે સ્વીકારેલો હોય તેની આપણે આપણામાંથી બાદબાકી કરી નાખવી અને અસત્યનું એક થીગડું મારવું ? એ તો નાક કાપીને અપશુકન કરવા બરાબર છે.

(પ્રશ્ન)-મિથ્યાત્વ ન લાગે ?

મિથ્યાત્વનો ભય ખોટો છે.

ઉત્તર)-વાહ ! આવું તમને કેને લણાવ્યું ? મિથ્યાત્વ તો ઉલટું ‘તેઓએ સત્ય માન્યું’ છે માટે આપણે જૂઠું માનવું, પછી ભલે તે સાચું ન હોય’ એવી વૃત્તિથી લાગે છે. આવી વૃત્તિને શાસ્ત્રકાર મહર્ષિઓ દ્રષ્ટિસંભોહ અને તેથી પણ આગળ વધીને ‘અપ્રશસ્ત દ્વેષ વૃત્તિ’ ના નામે ઓળખાવે છે. પરતીર્થિઓ પ્રત્યે પણ આવી વૃત્તિઓ રાખવાનો શાસ્ત્રકારો સાફ નિષેધ કરે છે. તેમનામાં જેટલું સાફ કે સત્ય હોય છે તે તેમના ધરનું નથી પણ શ્રી જિનેશ્વર મહારાજના ધરનું છે. ‘તે પરતીર્થિ’ આદિએ કહેલું છે’ માટે જ એના ઉપર સુગ રાખવી, એ શ્રી જિનેશ્વર મહા-

રાજના શાસન ઉપર મુગ રાખવા સમાન છે. જૂઓ શ્રી ઉપદેશપદમાં આચાર્ય શ્રી હરિભદ્રસૂરિ મહારાજે ફરમાવ્યું છે કે—

“જે અર્થથી અભિન્ન છે અને અન્વર્થપણાએ શબ્દથી પણ અભિન્ન છે, તે માત્ર પરતીર્થિ આદિએ કહ્યું છે એટલે કારણથી તેના ઉપર દ્વેષ રાખવો તે બૌદ્ધાદિ ઈતર ધર્મીઓ માટે તો ઈર્ષ્યારૂપ છે, પણ શ્રી જિનમતમાં રહેલા સાધુ-શ્રાવકો માટે ય વિશેષે કરીને મૂઢતા રૂપ છે.

“ સર્વ દર્શનોના તત્ત્વ-પ્રતિપાદનનું મૂળ શ્રી જિનેશ્વર ભગવાનની દ્વાદશાંગી છે. તે ખરેખર રત્નાકર સમાન છે. ઈતર મતોમાં પણ જેટલું સુંદર હોય તેટલું તેને કાળે જવા લાયક છે. તેની અવજ્ઞા કરવી તે ખુદ ભગવાન ત્રિલોકનાથની અવજ્ઞા કરવા બરાબર છે, કે જે સકળ દુઃખનું મૂળ કારણ છે અને જેનાથી કાંઈ પણ કલ્યાણસિદ્ધિ થતી નથી. ”

શ્રી બોડશકમાં પણ તે જ સૂરિપુરંદરે કહ્યું છે કે—

—૬૨—“જં અત્થઓ અભિણ્ણં, અણ્ણત્થા સહઓ વિ તહ ચેવ ।
તમ્મિ પઓસો મોહો, વિસેસઓ જિણમયઠિયાણં ॥૬૧૩॥
સવ્વપ્પવાયમૂલં, દુવાલસંગં જઓ સમક્ખાયં ।
રયણાયરતુલ્લં ચ્વલુ, તો સવ્વં સુંદરં તમ્મિ ॥૬૧૪॥

વૃત્તિલેશ:—“ પરસમયપ્રજ્ઞાપનેયમિતીર્ણારૂપો મોહો-મૂઢ-ભાવલક્ષણો વર્તેતે બૌદ્ધાદિસામાન્યધાર્મિકજનસ્યાપિ વિશેષતો જિનમતસ્થિતાનાં સાધુ-શ્રાવકાણામ્ । તસ્માત્ સર્વમપરિશેષં સુન્દરં યત્ કિચ્ચિત્ પ્રવાદાન્તરેષુ સમુપલભ્યતે તત્ તત્ર સમ-

“^{૬૩}દ્રષ્ટિસંમોહ નામનો અધમ દોષ તે છે કે જેને લીધે આદમી આગમના વિષયમાં તત્ત્વ સરખું હોય ત્યાં પણ ફક્ત નામ જૂઠું જૂઠું છે તેટલા કારણથી વિપરીત દ્રષ્ટિ-વાળો બને છે.”

ભગવદ્ભાષિત સત્યને આપણે અનુસરવું તેમાં ‘બીજા અનુસરે છે માટે આપણને મિથ્યાત્વ લાગે, એવો ભય રાખવો નકામો છે.’

‘ઔદયિકી’ શું કહે છે ?

(પ્રશ્ન)—એ વાત ખરી છે. આપણે ઋષભાદિ ચોવીસ તીર્થંકર માનીએ છીએ અને તેઓ પણ માને છે, તેથી તેમની સાથે આપણી સમાચારી કંઈ એક થઈ જતી નથી કિંવા આપણને મિથ્યાત્વ પણ લાગતું નથી. અને ‘તેઓ માને છે માટે આપણે ન માનવા બેઠાએ’ અથવા ‘તેઓ માને છે માટે ભગવાન જ ખોટા છે,’ એવું પણ આપણાથી બોલી શકાય નહિ. અસ્તુ.

હવે તમોએ પાછળ શ્રી સેનપ્રશ્નના જે પાઠો આપ્યા છે તેમાં વૃદ્ધિ પ્રસંગે ઔદયિક તિથિનું ગ્રહણ કરવા

વતારણીયમ...તેષામવજ્ઞાકરણે સકલદુઃખમૂલભૂતાયા ભગવદ-વજ્ઞાયાઃ પ્રસજ્ઞાદ્ ન કાચિત્ કલ્યાણસિદ્ધિરિતિ” ॥૬૯૩-૬૯૪॥” (ઉપદેશપદ, પૃ, ૩૧૮)

૬૩-“ગુણતસ્તુલ્યે તન્ત્રે, સંજ્ઞામેદાગમાન્યથાદૃષ્ટિઃ ।

ભવતિ યતોઽસાવધમો, દોષઃ સ્વલુ દ્રષ્ટિસમ્મોહઃ” ॥૧૧॥

(ઈતિ શ્રીપોદ્દશક ચોથું, પૃ. ૨૨)

લખેલું છે. તેથી જ શું એ નથી સાબીત થતું કે-‘આરાધવાની તિથિને સીધી ઔદયિક લાવવા માટે પૂર્વતિથિને ડબલ બનાવી દેવી ?’

(ઉત્તર)-તિથિનો સમાપ્તિસૂચક ઉદય જ પ્રમાણભૂત હોવાથી ‘ઔદયિક’ તિથિનું ગ્રહણ કરીને શાસ્ત્રકારે વૃદ્ધિમાં બીજી તિથિને પ્રમાણભૂત કરાવી છે અને પહેલી તિથિને ‘ફલ્ગુ’ કહો કે અપ્રમાણભૂત કરાવી છે. એટલું જ એ પાઠોથી સાબીત થાય છે. અમે આ બાબત પાછળ જણાવી પણ ગયા છીએ. ‘ઔદયિકી તિથિ લાવવા માટે વૃદ્ધિમાં પૂર્વ-તિથિને ડબલ બનાવી દેવી’ એવું એનાથી લેશ પણ સાબીત થતું નથી, કારણ કે-શાસ્ત્રમાં તેમ કરવાનો જરાયે ઉલ્લેખ જણાતો નથી.

કાર્યા શબ્દની ચર્ચા.

(પ્રશ્ન)-શ્રી ઉમાસ્વાતિ મહારાજના વચનમાં ‘કાર્યા’ શબ્દ પડ્યો છે, તે એમ બતાવી આપે છે કે-‘ક્ષય હોય તો પૂર્વનો ક્ષય કરવો જોઈએ અને વૃદ્ધિ હોય ત્યારે પૂર્વની વૃદ્ધિ કરવી જોઈએ!’

(ઉત્તર)-આ તમારું માનવું તદ્દન ભૂલભરેલું છે. ‘કાર્યા’ શબ્દ તો તિથિનું વિશેષણ છે અને તે ‘ક્ષયમાં પૂર્વતિથિએ અને વૃદ્ધિમાં ઉત્તરતિથિએ તિથિની આરાધના કરવાનું જણાવે છે, પણ પૂર્વતિથિનો ક્ષય કે વૃદ્ધિ કરવાનું જણાવતો નથી.’ શ્રીઉમાસ્વાતિ મહારાજના એ વચનનું તમે ઉત્તરાધ તપાસો. તે વિચારવાથી પણ તમારી શંકા જતી

રહેશે. તેમાં લખ્યું છે કે—“શ્રી વીરનાથનોર્વાણં કાર્યં લોકા-
નુગૈરિવ” —“વીર ભગવાનનું નિર્વાણકલ્યાણક લોકોને અનુ-
સારે કરવું.” આ વાક્યમાં પણ ‘કાર્ય’ શબ્દ પડ્યો છે. તે
‘નિર્વાણ’નું વિશેષણ છે. તે જેમ નિર્વાણકલ્યાણકની ફક્ત
આરાધના સૂચવવા માટે વપરાયો છે તેમ ‘ક્ષયે પૂર્વાતિથિઃ
કાર્યા વૃદ્ધૌ કાર્યા તથોત્તરા” એ બે વાક્યમાં પડેલો ‘કાર્યા’
શબ્દ પણ તે તે દિવસે ફક્ત તે તે તિથિની આરાધના
સૂચવવા માટે જ વપરાયો છે. ઘણી વખતે લોકો ચૌદશે
પણ દિવાળી કરે છે. ઉપલા વચનના આધારે આપણે ચૌદશને
ખસેડીને તે દિવસે કાંઈ અમાસ કરતા નથી. એજ પ્રમાણે
ક્ષય વૃદ્ધિના પ્રસંગે ઉપલા વચનથી પૂર્વતિથિનો ક્ષય કે
વૃદ્ધિ કરી નાખવી તે આપને માટે મુનાસીબ નથી. આ
ખૂલાસો ગાથા પ ની ટીકામાં પણ અમો કરી ગયા છીએ.

‘પૂર્વ-પૂર્વતરની ક્ષય વૃદ્ધિ’ ઘરની ખોસો ઘાલેલી છે.

જે પર્વતિથિની ક્ષયવૃદ્ધિને બદલે પૂર્વતિથિની ક્ષય કે
વૃદ્ધિ જ કરવાની હોત, તો શ્રી ઉમાસ્વાતિ મહારાજ ‘ક્ષયે
પૂર્વા’ ઇત્યાદિ ન લખત; પણ એમ લખત કે ‘ક્ષયે પૂર્વક્ષયઃ-
કાર્યઃ વૃદ્ધૌ કાર્યા ચ પૂર્વસ્યાઃ’—‘ક્ષયહોય ત્યારે પૂર્વનો ક્ષય
કરવો અને વૃદ્ધિ હોય ત્યારે પૂર્વની વૃદ્ધિ કરવી’? પણ
એવો લેખ કેઈ પણ શાસ્ત્રમાં કર્યો નથી, એટલું જરા શાન્ત
બુદ્ધિથી વિચારો. વળી એ પણ વિચારો કે—એમાં જો પૂર્વની
ક્ષય વૃદ્ધિ કરવાનું કથન હોય તો ‘પૂર્વા’ શબ્દ તો એકલો
ક્ષયમાં પડ્યો છે, વૃદ્ધિમાં તો ‘ઉત્તરા’ શબ્દ પડ્યો છે.
‘ક્ષયમાં પૂર્વતિથિનો ક્ષય કરવો’ એવો જો તમે અર્થ કરો

તો તમારા મત પ્રમાણે ‘વૃદ્ધિમાં ઉત્તરતિથિની વૃદ્ધિ કરવી’ એવો અર્થ કરવો જોઈએ. એટલે પુનમ વધી હોય ત્યારે તમારે એકમ બે બનાવવી જોઈએ. આ તમને કબૂલ થાય તેવું છે ? નહિ જ. ત્યારે એ સ્પષ્ટ છે કે-તમે અર્થ કરો છો તે ખોટો છે. એક બાબત તમે ‘ક્ષયે પૂર્વા’ના પાઠનો અર્થ પૂર્વતિથિની ક્ષયવૃદ્ધિ કરી નાખવાનો કહો છો, બીજી બાબત પંચમી તથા પૂનમ આદિના પ્રસંગે પૂર્વતરતિથિની ક્ષયવૃદ્ધિ પણ કરી નાખવા તૈયાર થાઓ છો એ તો તમારા માનેલા અર્થ પ્રમાણે પણ અસત્ય જ છે. ત્યારે એમ જ કહો કે-તમારે ખુશીમાં આવે તે કરવું છે, શાસ્ત્રના ખરા નિયમની કશી દરકાર રાખવી નથી. પૂર્વ અને પૂર્વતરની ક્ષયવૃદ્ધિ કરવાનો લેખ મૂળમાં નહિ હોવા છતાં તેમ કરવું તે પોતાના ઘરનું ખોસી ઘાલેલું છે. શાસ્ત્રના ઘરનું નથી.

આરાધના નથી ઉડાવાતી કે નથી બેવડાતી

(પ્રશ્ન) - ‘પૂર્વતિથિની આરાધના ઉડાવાય નહિ કે બેવડાય નહિ’ તે શું ખોટું છે ?

(ઉત્તર) - ક્ષયમાં પૂર્વતિથિએ આરાધના લેવાય છે. વૃદ્ધિમાં ઉત્તરતિથિએ આરાધના લેવાય છે. શાસ્ત્રકારની આ નીતિ એટલી બધી ચોકખી છે કે-એમાં પૂર્વતિથિનું આરાધન નથી તો ઉડી જતું કે નથી બેવડાતું. જો એક જ તિથિનું બે દિવસ આરાધન કરવા જણાવ્યું હોત તો તમારો તર્ક બ્યાજખી હતો; પણ તે એટલો વિચાર કર્યા વિના થયેલો હોવાથી ગેરબ્યાજખી છે.

(પ્રશ્ન)-છતાં યે પૂર્વતિથિને જ ક્ષય અને વૃદ્ધિનો સંસ્કાર કરીશું, તોયે આરાધનાની તિથિ તો તમારે-અમારે સરખી રહેશે ને ?

(ઉત્તર)-ના. જ્યાં બેડાબેડ તિથિઓનો પ્રસંગ નહિ હોય ત્યાં તો તમારે અને અમારે સરખું આવશે, પણ એક કરતાં વધારે પર્વતિથિઓ જ્યાં સાથે આવી હશે ત્યાં તમે પૂર્વતિથિની ક્ષયવૃદ્ધિ કરવાથી ફસી જવાના અને અમે નહિ કરવાથી બચી જવાના.

(પ્રશ્ન)-તે શી રીતે વાઝ ?

(ઉત્તર)-અમે ગાથા ૫ ની ટીકાના પ્રશ્નોત્તરમાં આ વસ્તુ દાખલાપૂર્વક બરાબર બતાવી ગયા છીએ. (જૂઓ પાછળ.) પૂર્વતિથિની ક્ષય અને વૃદ્ધિ કરી નાખવાથી ક્ષય કે વૃદ્ધિ વિનાની ઉદયમાં રહેલી પર્વતિથિનો વિનાશ થઇ જાય છે અને અપર્વાદિવસે પર્વતું આરાધન કરાય છે, કે જે કરવું કેઇ પણ આજ્ઞાપ્રેમી સજ્જનને માટે ઇચ્છવા યોગ્ય નથી.

ઉત્સર્ગ કરતાં અપવાદ ક્યારે બળવાન ?

(પ્રશ્ન)-ઉદયતિથિ પ્રમાણુ માનવાનો નિયમ ઔત્સર્ગિક છે. ક્ષય અને વૃદ્ધિ માટેનો નિયમ આપવાદિક છે. ઉત્સર્ગ કરતાં અપવાદ બળવાન છે. તો આ નિયમથી શું એમ ન સમજાય કે-ક્ષયવૃદ્ધિના પ્રસંગે પૂર્વતિથિની ક્ષય-વૃદ્ધિ લેતાં ઉદયતિથિ ચાલી જાય તેની હરકત નથી ?

(ઉત્તર)-તમે જે આ રીતે સમજાવવા માગો છો, તે કુતર્કથી ખોટા રૂપીયાને ખરો સમજાવવા જેવું છે. તમારા

ધારવા પ્રમાણે જો ઉત્સર્ગ કરતાં અપવાદને બળવાન માની ઉત્સર્ગનો ‘ઉત્સર્ગ’ એટલે ત્યાગ કરી દેવામાં ડહાપણ મનાય, તો જૈનદર્શનની આખી થીયરી જ ઉડી જશે. જૈનધર્મમાં એવું ફરમાન છે કે-‘સાધુ બીમાર હોય ત્યારે સંયોગવશાત્ આધાકર્મિ આહાર પણ કલ્પે. આ અપવાદ-નિયમ છે. ઉત્સર્ગ-નિયમ એ છે કે-‘ મુનિને એવો આહાર ન ખપે.’ અહીં ઉત્સર્ગ કરતાં અપવાદ બળવાન ક્યારે થાય ? ‘જ્યારે ઉત્સર્ગપાલનનું સ્થાન રહ્યું ન હોય ત્યારે જ’ એટલું ખાસ યાદ રાખી મૂકો. જ્યાં સુધી ઉત્સર્ગનિયમને અવકાશ હોય ત્યાં સુધી તો તેનો અનાદર થઈ શકે જ નહિ. બીમારને માટેનો અપવાદ તંદુરસ્તના ગળામાં નખાય તો અનર્થ જ થાય કે બીજું કંઈ ? તેજ પ્રમાણે ક્ષયવૃદ્ધિ માટેનો અપવાદ જે તિથિની ક્ષયવૃદ્ધિ હોય તેને માટે બળવાન થાય, પણ જે તિથિ ઉદયમાં હોય, જેની સમાપ્તિ પણ તે જ દિવસે થતી હોય, તે તિથિને માટે તો તેને નિર્બલ બનીને આધા જ ઉભા રહેવું પડે છે; કેમકે-ત્યાં ઉત્સર્ગનિયમ ખુદ હાજર થઈને પોતાનો અમલ બજાવે છે. રાજની ગેરહાજરીમાં રાજની વતી રાજના અમલદારોનો અમલ ચાલે, પણ જ્યારે તે પોતાના સ્થાને હાજર થઈ જાય ત્યારે અમલદારોનો અમલ તેના ખુદના અમલને હટાવી શકતો નથી. ‘ઉત્સર્ગ કરતાં અપવાદ બળવાન છે’ એવો વ્યાકરણના સાધારણ સૂત્રોને માટે ન્યાય આવે છે, તેને તમે જૈન સિદ્ધાંતના ઉત્સર્ગ-અપવાદ સાથે ગુંથવી નાખો છો તેથી તમારી ખુદિ માર્ગ ચૂકી જાય છે. સમજી મનુષ્યોએ લૌકિક અર્થોને લોકો-ત્તર સાથે ગુંથવી નાખવા બેઠાં જોઈ નહિ.

ઉત્સર્ગને સ્થાને ઉત્સર્ગ અને અપવાદના સ્થાને જ અપવાદ.

તમે કબૂલ કરી ગયા છો કે-ઉદ્ધતિથિ માનવી એ ઉત્સર્ગનિયમ છે અને ક્ષયમાં પૂર્વતિથિ કરવી તથા વૃદ્ધિમાં ઉત્તરતિથિ કરવી એ અપવાદનિયમ છે. તમે અપવાદને ખૂદાને ઉત્સર્ગનો ભાગ થવા દેવાની હિમાયત કરો છો. પરંતુ અમે ઉપર જણાવી ગયા છીએ તેમ શાસ્ત્રનો પણ એવો નિયમ છે કે-“ઉત્સર્ગના ઠેકાણે ઉત્સર્ગજ અને અપવાદના ઠેકાણે જ અપવાદ સેવાય.” શ્રી નિશીથલાખ્ય વીશમા ઉદ્દેશાની ગાથા ૩૯૧ ની ચૂર્ણિમાં કહ્યું છે “^{૬૪}અહીં પહેલો ઉત્સર્ગ અને પછી અપવાદ કહ્યો છે, તે પરસ્પર વ્યાહત છે, એટલે એમની સેવા પોતપોતાના સ્થાને કરવી.” મારે ઉત્સર્ગને સ્થાને અપવાદ અને અપવાદને સ્થાને ઉત્સર્ગ સેવનારા પરમાત્માની આજ્ઞાના વિરાધક થાય છે. તે બતાવવા માટે એજ લાખ્યની ૩૯૨ મી ગાથામાં ફરમાવ્યું છે કે-“^{૬૫}ઉત્સર્ગને ઠેકાણે અપવાદ અને અપવાદને ઠેકાણે ઉત્સર્ગ

૬૪-“પૃથ્વો ઉસ્સગ્ગો, અવરો અવવાદો, પત્તે પરોપ્પર વાહતા-પત્તેસિં સદ્ધાણે સેવણા કર્તવ્યેત્યર્થઃ ।

(નિ. ભા. ૨૦ ઉદ્દેશ, ૩૯૧ ગાથા ચૂર્ણિઃ)

૬૫-“ઉસગ્ગો અવવાયં આયરમાણો વિરાહઓ હોઈ । અવવાપ્પ પુણ પત્તે ઉસગ્ગનિવે(સે)સ(વ)ઓ મહાઓ” ॥૩૯૨॥

(નિ. ભા. ૨૦ ઉદ્દેશ)

અસ્યાપ્ચૂર્ણિલેશઃ-“કંઠ્યા । મયણા કહં ? ઉચ્યતે-જો ધિતિસંઘયણસંપણ્ણો સો અવવાદઠાણે પત્તે વિ ઉસગ્ગં કરેઈ સો વિરાહણં પાવતિ, પ્પસ મયણાગતો આયકરણકપ્પો ।

(નિ. ચૂ.)

આચરનારો વિરાધક થાય છે.” માટે જે તિથિની ક્ષયવૃદ્ધિ હોય તે જ તિથિની આરાધના પૂર્વ તથા ઉત્તરતિથિને દિવસે કરી શકાય, પણ જે ઉદયમાં હોય તેની આરાધના તો તે જ દિવસે કરવી જોઈએ.

થોડું માનવું અને થોડું નહિ માનવું તે.

(પ્રશ્ન)-આપે દશાવેલા શાસ્ત્રનિયમથી એ નક્કી થયું કે-ક્ષયવૃદ્ધિ માટે ઘડાએલા અપવાદનિયમથી ઉદયમાં રહેલી પૂર્વ-પર્વતિથિને ઘોકો લગાડી શંકાય નહિ. પાછળ ગાથા પ ની ટીકામાં કહ્યા પ્રમાણે ક્ષીણ-પર્વતિથિની પૂર્વે જો મૂળ્ય તિથિ હોય, તો તેમાં ક્ષીણ તિથિ ગૌણપણે સમાવી દઇને આરાધના કરાય, તેમ ન હોય તો તેને જ મૂળ્ય માનીને આરાધના કરાય. વૃદ્ધિ હોય ત્યારે તો માત્ર પહેલી તિથિને અપર્વ તરીકે રાખીને બીજી તિથિને પર્વ તરીકે આરાધવાની છે. બીજું કાંઈ કરવાનું નથી. પૂર્વતિથિની ક્ષય કે વૃદ્ધિ કરી નાખવી, એ શાસ્ત્ર તેમજ સામાચારીથી પ્રતિકૂળ છે. તો હવે બીજી તિથિઓને માટે અમે એમ માનીશું, પણ પૂનમ અમાસ અને ભાદરવા શુદ્ધ પનો વૃદ્ધિ માટે જૂઠું માનીએ તો કેમ ?

(ઉત્તર)-શાસ્ત્રની આજ્ઞા મરજી પડે તેટલી માનવી

ભાવાર્થ-જે શરીરશક્તિ અને ધૃતિમળા યુક્ત એવો પુરુષ પણ જો અપવાદસ્થાન પામીને ઉત્સર્ગ આચરે, તો તે વિરાધના કરનારો થાય છે. અર્થાત્ ઉત્સર્ગને ઠેકાણે ઉત્સર્ગ અને અપવાદને ઠેકાણે અપવાદ જ સેવવો, એવી શ્રી તીર્થંકર મહારાજની આજ્ઞા છે.

અને બાકીની ન માનવી, એ શ્રદ્ધાળુનું લક્ષણ નથી, એવો
'અર્ધ' જરતી ' ન્યાય આચરવાની તમારે શી જરૂર છે?

(પ્રશ્ન)-જરૂર બીજી કાંઈ નથી, પણ હાલમાં
પૂનમ-અમાસની વૃદ્ધિ હોય ત્યારે તેરસની વૃદ્ધિ કરાય છે
તેથી.

(ઉત્તર)-તમે તો પૂર્વતિથિની વૃદ્ધિ કરવાનું કહો
છો અને આ તો તેના કરતાં પણ પૂર્વે આવેલી તિથિની
વૃદ્ધિ થાય છે. પૂર્વની કરતાં કરતાં પૂર્વતરની કરવા ક્યાં
પહેંચી ગયા ?

અવ્યવસ્થા સામે પગલાં.

(પ્રશ્ન)-પૂનમ પહેલાં ચૌદશ પર્વતિથિ છે તેની
વૃદ્ધિ ન થાય એમ માનીને.

(ઉત્તર)-ધારો કે-ચૌદશ પહેલાં તેરસ કલ્યાણકતિથિ
છે. તમારી માન્યતા પ્રમાણે તેની પણ વૃદ્ધિ થઈ શકશે
નહિ. શું કરશો ?

(પ્રશ્ન)-બારસની વૃદ્ધિ કરીશું.

(ઉત્તર)-બારશ પણ કલ્યાણકપર્વ હશે તો !

(પ્રશ્ન)-અગીયારસ પર્વતિથિ હોવાથી તેની નહિ કરતાં
દશમની વૃદ્ધિ કરીશું !

(ઉત્તર)-એમ ક્યાં જઈને અટકશો ?

(પ્રશ્ન)-પર્વતિથિ નહિ આવે ત્યાં !

(ઉત્તર)-આવી સાહસિકતા શું કરવા કરો છો ? પૂનમના
ક્ષયે તેરસનો ક્ષય કરવાથી જેવી અનવસ્થા તમે પાછળ

કબૂલ કરી ગયા છે (જૂઓ પાછળ.), તેવો અનવસ્થા અહીં પણ આવે છે. વળી પૂનમ પહેલાં આવેલી ચૌદશની વૃદ્ધિ નહિ હોવા છતાં તમે તેરસની વૃદ્ધિ માનો તો પછી બારસનીયે માનવી પડશે, બારસની માનો તો પછી અગીયારસની પણ માનવી પડશે યાવત્ બધી તિથિઓ ઉપર તમારે ચક્કર જ માર્યા કરવું પડશે. ‘અમુક એક તિથિની વૃદ્ધિ માનીશું’ એમ તમારાથી કહિ શકાશે નહિ. આ દોષ આવે છે, તે પણ તમે પાછળ ગાથા ૫ ની ટીકામાં કબૂલ કરી ગયા છે. ‘પર્વતિથિની વૃદ્ધિ પણ શાસ્ત્રે માન્ય રાખી છે’ તે શાસ્ત્રના પાઠો સહિત પાછળ સાબીત કરેલું તમે કબૂલ રાખ્યું છે. આટલું બધું છતાં તમે સમજી થઈને અવળાં પગલાં શા માટે ભરો છો ?

મેળ વિનાની રૂઠી.

(પ્રશ્ન)-હાલ એવી રૂઠી ચાલે છે તેથી.

(ઉત્તર)-એ રૂઠી ક્યારથી અને કયા પ્રામાણિક પુરૂષથી ચાલી છે, તે તમે સત્તાવાર જણાવી શકો છો ?

(પ્રશ્ન)-ના. એ તો કાંઈ જણાવી શકાય તેવું નથી. જો તેર બેસણથી એ રૂઠી સ્થાપિત થઈ, એમ કહીએ તો તે તદ્દન અસત્ય છે. પાછળ ગાથા ૫ ની ટીકામાં એ લેખનો ઉતારો જોતાં એ સાબીત થઈ ગયું છે કે-‘તેર બેસણએ તો ફક્ત પૂનમના ક્ષયને માટે એક ધોરણ રચ્યું હતું, તે ધોરણને પણ તેમાં આપેલા શાસ્ત્રના આધાર સાથે કાંઈ મેળ મળતો નથી, જેથી તે લેખ આખો અપ્રામાણિક ઠરે છે. અને વૃદ્ધિને માટે તો એમાં ઈસારો સરખોયે નથી.’ એ તેર બેસણ

સંવત્ ૧૮૬૬ માં થયાં, ત્યાં સુધી હાલની પ્રથા નહિ જ ચાલતી હોય એમ નક્કી થાય છે. તે પછી ગમે ત્યારે ચાલુ પ્રથા ઘુસી ગઈ હોય એ બનવાજોગ છે. પણ કોનાથી ઘુસી તે કહેવાનું અમારી પાસે કાંઈ પણ સાધન નથી.

(ઉત્તર)-વારૂ. હાલની રૂઢી કેવા પ્રકારની છે તેનું જરા પૃથક્કરણ કરશો ?

(પ્રશ્ન)-હા. હાલની રૂઢી તો પુનમ-અમાસની ક્ષયવૃદ્ધિ હોય ત્યારે પૂર્વતર તિથિ એટલે તેરસની ક્ષયવૃદ્ધિ કરે છે અને તે શિવાયની બીજ, પાંચમ વિગેરે તિથિની ક્ષયવૃદ્ધિ હોય ત્યારે પૂર્વતિથિની ક્ષયવૃદ્ધિ કરે છે. કલ્યાણકતિથિની ક્ષયવૃદ્ધિ હોય તેને તો કોઈ પૂછતું પણ નથી, તે તો જેમ હોય તેમ ચાલે છે.

(ઉત્તર)-હવે તમે આ રૂઢીની જરા સંગતિ વિચારો. ચારે તરફ આપત્તિ જ છે કે બીજું કાંઈ? આ રૂઢીના બળે.

ખામીઓથી ભરેલી.

જો તમે એમ કહો કે-‘પર્વતિથિની ક્ષયવૃદ્ધિ મનાય નહિ’ તો હાલની રૂઢીમાં કલ્યાણકતિથિઓની ક્ષયવૃદ્ધિ કેમ મનાય છે? તેને ફેરવો.

જો તમે એમ કહો કે-‘પર્વતિથિની ક્ષયવૃદ્ધિ હોય ત્યારે તેને બદલે પર્વતિથિની ક્ષયવૃદ્ધિ કરી નાખવી,’ તો હાલની રૂઢી પુનમ-અમાસની ક્ષયવૃદ્ધિએ ચૌદશની નહિ કરતાં તેરસની ક્ષયવૃદ્ધિ કેમ કરે છે? તેને સુધારો.

જો તમે એમ કહો કે-‘પર્વતિથિની પહેલાં પણ જો પર્વતિથિ હોય તો તેની પહેલાંની તિથિની ક્ષય અથવા વૃદ્ધિ કરવી,’ તો હાલની રૂઠી અગીયારસની ક્ષયવૃદ્ધિએ કલ્યાણક્રતિથિ દશમનો ક્ષય અથવા વૃદ્ધિ કેમ કરે છે ? અને તેની પહેલાંની ક્ષયવૃદ્ધિ કેમ કરતી નથી. એ પણ તમારે સુધારવું પડશે. આ બધું કરશો તો હાલ છે તેના કરતાં પણ અવ્યવસ્થા વધી પડશે જ્યાં બોલો ત્યાં વિરોધ આપનારી આ રૂઠીમાં કાંઈ એક-એ ખામી છે ? ઢગલાબંધ છે. શાસ્ત્રના કાંઈ પણ આધાર વિનાની જેટલી પ્રવૃત્તિઓ હોય તે તમામનો ફેજ આવો જ કરૂણ આવે છે. એક સાંધવા જાઓ ત્યાં તેર તુટે. રૂઠીને જો તમારે વ્યવસ્થિત કરવી હોય તો તેમાં તમે ઉપર સૂચવેલા સુધારા કરો. તે જો અશક્ય હોય તો એવી અવ્યવસ્થિત રૂઠીને તજ દઈ શાસ્ત્રના વ્યવસ્થિત ધોરણસર ચાલવામાં એકમત થાઓ. નાહક એને પરંપરાનું નામ આપીને શુદ્ધ પરંપરાની કિમ્મત ન ઘટાડો.

આ રૂઠીની નજરે વિચારીએ તો પણ તમારાથી ભાદરવા શુદ્ધ પાંચમની ક્ષયવૃદ્ધિએ ત્રીજની ક્ષયવૃદ્ધિ કરી શકાશે નહિ, કેમકે-પુનમ-અમાસ શિવાય પાંચમને માટે રૂઠી છે જ નહિ.

(પ્રશ્ન)-હાલની રૂઠી એટલી બધી કઠંગી છે, કે તેને માટે તમે જે કહ્યું તે સર્વ સાચું જ છે.

વિરૂદ્ધ પક્ષોનું ખંડન.

અમોને સંવત્સરી વિષેના વિરૂદ્ધ મતભેદમાં જો કોઈએ પાડ્યા હોય તો મૂખ્યતયા આ રૂઠીએ પાડ્યા છે. શાસ્ત્રના

આધારો કરતાં એ રૂઢી ઉપર અમારું બળ વધારે છે, એટલું તો અમારે નિખાલસ હૃદયે કબૂલ કરવું પડશે. એ રૂઢીના જોરે જ્યારે ભાદરવા શુદ્ધ પ ની ક્ષયવૃદ્ધિ આવે, ત્યારે અમારામાંથી એક જણ એમ કહે છે કે-‘ભાદરવા શુદ્ધ ત્રીજની ક્ષયવૃદ્ધિ કરવી જોઈએ.’ બીજા એમ કહે છે કે-‘ભાદરવા શુદ્ધ ચોથની ક્ષયવૃદ્ધિ કરવી જોઈએ.’ અમારી પકડેલી મૂળ વસ્તુ જ ખોટી હોવાથી આ બન્ને વિરુદ્ધ પક્ષો પરસ્પરજ ખંડિત થઈ જાય છે. ત્રીજની ક્ષયવૃદ્ધિ કરવાવાળો ચોથની ક્ષયવૃદ્ધિ કરનારને કહે છે કે-‘પર્વતિથિની ક્ષયવૃદ્ધિ થાય નહિ માટે ચોથની તમે કરો છો તે ખોટી છે. જો ચોથની કરો તો ચૌદશની કેમ નથી કરતા ?’ આ દોષ આવવાથી એનો પક્ષ ઉડી જાય છે. બદલામાં ચોથની ક્ષયવૃદ્ધિ કરવાવાળો ત્રીજની ક્ષયવૃદ્ધિ કરનારને કહે છે કે-‘ક્ષયવૃદ્ધિ હોય ત્યારે પૂર્વતિથિની ક્ષયવૃદ્ધિ કરવી જોઈએ પણ પૂર્વતર તિથિની નહિ. પુનમ-અમાસ તેરસની થાય છે તેવું બીજી તિથિઓમાં કરવાની રૂઢી નથી, એટલા માટે પાંચમે ત્રીજ તમે કરો છો તે ખોટી છે. જો ચોથને પર્વતિથિ માનીને તમે ત્રીજની કરતા હો, તો ચૈત્ર શુદ્ધ પુનમની ક્ષયવૃદ્ધિએ તેરસ, કે જે ભગવાન વીરનું કલ્યાણક છે તેની ક્ષયવૃદ્ધિ કેમ કરો છો ? તે પણ પર્વતિથિ હોવાથી તેને બદલે બારસની ક્ષયવૃદ્ધિ કેમ કરતા નથી ?’ આથી ત્રીજનો પક્ષ પણ ખંડિત થઈ જાય છે. સિદ્ધાંતી આ બન્નેને એકસરખી આપત્તિ જણાવતાં કહે છે કે-‘જ્યારે કલ્યાણક-તિથિ નોમની ક્ષયવૃદ્ધિ હશે, ત્યારે તમારા મત પ્રમાણે એકને સાતમની ક્ષયવૃદ્ધિ માનવી પડશે અને બીજને

આઠમની માનવી પડશે. ત્રીજ અને ચોથની ક્ષયવૃદ્ધિ કહેનારા અમે સાતમ અને આઠમની ક્ષયવૃદ્ધિ નથી કરતા, એથી પૂરવાર થાય છે કે-અમારા બન્ને વિરૂદ્ધ પક્ષો ખોટા જ છે.

પુનમ-અમાસ વૃદ્ધિનું બીજું શાસ્ત્રપ્રમાણ.

(દિત્તર)-તેરસ, ત્રીજ અને ચોથની ક્ષયવૃદ્ધિ કરવાની સાબીતીમાં તમોએ મૂખ્યતયા રૂઢીનું જ શરણું પકડેલું હોવા છતાં, કેટલાક શાસ્ત્રના પાઠો આપવાની પણ ચેષ્ટા કરી છે તે પાઠો બીજા કોઈ નથી પણ શ્રી હીરપ્રશ્નના અને સેનપ્રશ્નના છે, એ પાઠો તો હાલની પ્રચલિત રૂઢી અને તેના બળે સરળચેલી તમારી માન્યતા એ બન્નેનો કેટલો ઘોર વિરોધ કરે છે. તે અમે પાછળ બતાવી ગયા છીએ. તમારા સંતોષની ખાતર ખુદ પુનમ-અમાસ માટેનો પણ એક વધુ શાસ્ત્રાધાર અમે તમને બતાવીએ છીએ. તેનાથી તમને સ્પષ્ટ સમજાઈ જશે કે-પૂનમ-અમાસની વૃદ્ધિ હોય ત્યારે પણ તેરસ કે ચૌદશ કશાની ચે વૃદ્ધિ કરવી બીનજરૂરી છે. શ્રીહીરપ્રશ્નમાં એમ પૂછવામાં આવ્યું છે કે-

“^{૬૬}પુનમ-અમાસની વૃદ્ધિ હોય ત્યારે પહેલાં તો બીજી તિથિ આરાધ્ય ગણાતી હતી. પણ કોઈક એમ કહે છે

૬૬-“ પ્રશ્ન:-પૂર્ણિમામાવાસ્યયોર્વૃદ્ધૌ પૂર્વમૌદયિકી તિથિ-
રાધ્યત્વેન વ્યવહિયમાણાઽઽસોત્ । કેનચિદુક્તં શ્રી તાત-
પાદાઃ પૂર્વતનીમારાધ્યત્વેન પ્રસાદયન્તિ તત્ કિમિતિ ?”॥૫॥

“ ઉત્તરમ્-પૂર્ણિમામાવાસ્યયોર્વૃદ્ધૌ ઔદયિક્યેવ તિથિરા-
રાધ્યત્વેન વિજ્ઞેયા ॥૫॥ ”

(શ્રી હોરપ્રશ્ન, પૃ. ૩૫)

કે-‘આપ પહેલી તિથિને આરાધ્ય જાણવો છે તો તે કેમ ?’
આ પ્રશ્નનો શ્રી હીરસૂરિ મહારાજ ઉત્તર આપે છે કે-
“પુનમ-અમાસની વૃદ્ધિમાં બીજી તિથિજ આરાધ્ય તરીકે
જાણવી. ”

ક્ષય હોય ત્યારે તેની આરાધના ચૌદશ ભેગી ગણી
લેવા બાબતનો ખુલાસો આજ શાસ્ત્રના કથન ઉપરાંત ઉપ-
રોક્ત શાસ્ત્રનો પાઠ આપીને પણ અમે પાછળ કહી ગયા
છીએ. હવે વૃદ્ધિ હોય ત્યારે પૂર્વ કે પૂર્વતર તિથિની વૃદ્ધિ
નહિ કરતાં, તેજ તિથિનો પહેલો દિવસ કૃત્ય માનીને બીજો
દિવસ આરાધવા બાબત જેમ આ શાસ્ત્ર આગ્રહ કરે છે,
તેમ પાછળ આપેલા બીજા પાઠો સાથે ઉપરોક્ત શ્રી હીર-
પ્રશ્નનો પાઠ પણ એજ આગ્રહ કરે છે.

અધ્ય:પતન.

આ પાઠમાં ખાસ કરીને પૂનમ-અમાસ અંગે ખુલાસો
કર્યો છે. પુનમ-અમાસ જેવી તિથિઓની જો વૃદ્ધિ થતી ન
હોત, એટલે કે-તે જો પહેલી-બીજી તિથિ તરીકે રખાતી
ન હોત, તો ‘પહેલાં બીજી આરાધાતી હતી, પણ કોઈક કહે
છે કે-આપ પહેલી આરાધવાનું કહો છો’-આવો પ્રશ્નકારને
નિર્દેશ કરવો પડ્યો ન હોત. અને તેની વૃદ્ધિને બદલે તેરસ
કે ચૌદશની વૃદ્ધિ કરવી આવશ્યક હોત, તો આચાર્ય મહા-
રાજ ઉત્તરમાં ‘બીજીજ તિથિ આરાધ્ય તરીકે છે’ એમ
જણાવત નહિ. અહીં મૂળમાં પડેલા ‘ઔદયિક’ શબ્દના
અર્થની તકરાર તમારાથી થઈ શકે તેવી નથી, કારણ કે-
‘ઔદયિક’ શબ્દ સમાપ્તિસૂચક ઉદયને જણાવનારો પારિભાષિક

શબ્દ છે. અને વૃદ્ધિ-પ્રસંગમાં તેનો અર્થ ‘બીજી તિથિ’ થાય તે તમે પણ માનેલું છે. શાસ્ત્રના આવા સીધા અને સ્પષ્ટ પાઠોને પણ જે ન માને અને તેનાથી ઉલટી વિપરીત અર્થસિદ્ધિ કરે, તેને તો સાક્ષાત્ કેવળી ભગવાન પણ શી રીતે સમજાવી શકે તે અમે કહી શકતા નથી. આ પાઠ ઉપરથી હાલની રૂઠી કે જે પુનમ-અમાસની વૃદ્ધિએ તેરસની વૃદ્ધિ પણ કરે છે, તે એક કરતાં વધારે વખત શાસ્ત્રવિરુદ્ધ પુરવાર ઠરે છે. એવી રૂઠીને કિંવા પ્રવૃત્તિને વળગવું એ સારી જમીન ઉપરથી નીચે પઠી જવા સમાન છે. જ્યારે પુનમ-અમાસની વૃદ્ધિએ તેરસની વૃદ્ધિ કરવી શાસ્ત્રવિરુદ્ધ છે ત્યારે ભાદરવા શુદ્ધ પાંચમની વૃદ્ધિએ ત્રીજની વૃદ્ધિ કરવી તે સુતરાં વિરુદ્ધ છે, એ કહેવાની આવશ્યકતા વધારે રહેતી જ નથી.

પહેલી-બીજીની વ્યવસ્થા.

(પ્રશ્ન)-એ પુનમ અથવા અમાસ હોવા વિષે આ પાઠ તો જખરજસ્ત પ્રકાશ પાડે છે. ત્યારે શું એવો જ સિદ્ધાંત છે કે-પુનમ-અમાસ બે હોય તો બે માનવી ?

(ઉત્તર)-હા, એવો જ છે. કેઈ પણ પર્વતિથિની વૃદ્ધિ થયેલી હોય ત્યારે તે પણ એમજ મનાય.

(પ્રશ્ન)-પણ એક-બે ભંડારમાં પૂનમના ક્ષયે તેરસે ચૌદશ કરવા બાબત પાનાં હોવાનો અમારી પાસે આધાર આવે છે. શું તેના ઉપર આધાર ન રખાય ?

તિથિવિચારનો આધાર.

(ઉત્તર)-એ પાનાં તેર બેસણાના પાનાનો અનુવાદ છે

અને તે અપ્રામાણિક છે તે તમે પોતે જાણોજ છો. અમે પાછળ કહી ગયા છીએ કે-એના ઉપર જે આધાર રાખીને તમારે કામ કરવું હોય તો ચોમાસી પૂનમના ક્ષયે જ તમારાથી તેરસે ચૌદશ કરી શકાશે. તે સિવાયની પૂનમના ક્ષયે તમારે પડવાના દિવસે ચૌદશ માનવી પડશે અને પૂનમની વૃદ્ધિએ તેમજ અમાસની તો ક્ષય અને વૃદ્ધિ બન્નેમાં તમારાથી કંઈ પણ ફેરફાર થઈ શકશે નહિ. વૃદ્ધિને માટે તો એ પાનામાં પણ એમ નથી લખ્યું કે-“પુનમ-અમાસની વૃદ્ધિ હોય ત્યારે તેરસની વૃદ્ધિ કરીને પહેલી પુનમે અથવા પહેલી અમાસે ચૌદશ કરવી?” વળી ભાદરવા શુદ્ધ પાંચમની ક્ષયવૃદ્ધિ હોય ત્યારે ત્રીજ અથવા ચોથની ક્ષયવૃદ્ધિ કરવાનું પણ એ પાનામાં લખ્યું નથી. છતાં તમે પશ્ચિમ અને સંવત્સરી પણ આજે શા આધારે ફેરવી રહ્યા છો એ જરા શાંતિથી સમજાવશો?

જો તમારે એવાં પાનાં જ માનવાં હોય તો અમે તમને ખંભાત આદિ શહેરના ભંડારોમાં મળી આવતાં ‘તિથિવિચાર’ નાં પાનાંનો હવાલો આપીએ છીએ. તેમાં શાસ્ત્રસિદ્ધાંતને મળતો આવતો શુદ્ધ સમાચારીદર્શક ઉલ્લેખ છે. તેને જ તમે માની લો, જેથી અયોગ્ય ભૂલ થતી બચી જાય. તેમાં ચોક્કસ લખ્યું છે કે-“^{૬૭}પૂર્ણિમાના ક્ષયે પૂર્ણિ-

૬૭-“...પ્રતિપદ્યપિ પૂર્ણિમાયાસ્તપઃ પૂર્યતે પરં વૈયાકર-
ણપાદૈઃ ઉદયગતાયાં ત્રયોદશ્યાં ચતુર્દશીયતે તદસત્ , કુતઃ?
ઔદયિક્યેવ ચતુર્દશી આરાધ્યતે,...યતો વિપુલે ઘૃતપૂરે સતિ
વકુશાઃ કેન ભુજ્યન્તે? પૂર્ણિમાક્ષયે ત્રયોદશ્યાં ચતુર્દશી ન
કર્તવ્યા ઇતિ તાત્પર્યમ્ । ” (તિથિવિચાર-પત્ર ૩)

માનો તપ એકમે પણ પૂર્ણ કરાય છે. પણ કેટલાક અધમ વૈયાકરણો ઉદયમાં રહેલી તેરસને ચૌદશ કરે છે તે અસત્ય છે, કારણ કે—ચૌદશ ઉદયમાં રહેલી છે, તેનુંજ આરાધન કરવું જોઈએ. મોટાં ઘેબર મળતાં હોય ત્યાં કુશકા કોણ ખાય ? પૂર્ણિમાના ક્ષયે તેરસે ચૌદશ નહિ કરવી એ તાત્પર્ય છે.”

આવા સાફ અક્ષરો વાંચ્યા પછી ‘પુનમ-અમાસના ક્ષયે તેરસનો ક્ષય માનવો’ એ તદ્દન ખોટું જ છે, એમાં કોઈથી પણ ના પાડી શકાય તેમ નથી. આ સાથે ‘લાદરવા શુદ્ધ પાંચમના ક્ષયે ત્રીજને દ્વિવસે ચોથની સંવત્સરી કરવાનો મત પણ એટલો જ ખોટો છે. ’ તે પણ સૌને નિશ્ચિત થઈ જશે, એ જ પાનામાં આ માટે ઉલ્લેખ કર્યો છે કે—

“દ્વિવસારે લાદરવા શુદ્ધ ચોથનો ક્ષય થયો હોય ત્યારે તેનો તપ ત્રીજે પૂરાય છે અને પાંચમનો ક્ષય થયો હોય

નોંધ—આ પાઠ ઉપરથી એટલું સ્પષ્ટ થાય છે કે—તેરસે ચૌદશ કરવાનો મત શ્રી તપગચ્છનો નથી, પણ કેટલાક વાયડા થઈ ગયેલા ન્યાયશૂન્ય વૈયાકરણો કે જેઓ શાસ્ત્રપાઠનો અર્થ આજના તેવાઓની માફક ઉઘો કરતા હશે તેમનો મત હશે. આ ખંડન કરેલો મત શ્રી તપગચ્છમાં કેમ ધુસી ગયો હશે તે એક સમસ્યા છે. છતાં સાચી વસ્તુ સમજી લઈને શ્રી તપગચ્છ હવે તેનાથી ખોતાના હાથ ઉઠાવી લે એ જ તેને માટે શોભારપદ છે.

૬૮—“યદા ચ ભાદ્રપદસિતચતુર્થી ક્ષીયતે તદા તત્તપઃ પૂર્વસ્યાં તૃતીયાલક્ષણાયાં પૂર્યતે, યદા પञ્ચમી ક્ષીયતે તદા તત્તપઃ પૂર્વસ્યાં તિથૌ પૂર્યતે ।” (શ્રીતિથિવિચાર-પત્ર ૨)

ત્યારે તેનો તપ ચોથમાં પૂરાય છે.” એટલે કે-ઉદયમાં રહેલી ચોથનો ફેરફાર કર્યા વિના ચોથને દિવસે ચોથ અને પાંચમ બન્નેનો તપ કરાય છે.

આ તો ક્ષય હોય ત્યારે કેમ કરવું તેની વાત થઇ. વૃદ્ધિમાં તો કશી ગુંચવણ જેવું છે જ નહિ, કેમકે-વૃદ્ધિ હોય ત્યારે તો તિથિ બેઘડી થાય છે. તેમાં પહેલી તિથિ તજ દઇને બીજી તિથિ માન્ય રાખવાની છે. એ એટલી બધી સીધી વાત છે કે-તેર બેસણાંવાળા પાનાંએ એને સ્પર્શ કરીને અભડાવવી ચોગ્ય ધારો નથી. શ્રી તિથિવિચારના પાનાંમાં એને માટે પણ ખૂલાસો કર્યો છે કે-“^{૬૧}તિથિની વૃદ્ધિ હોય ત્યારે બીજી જ તિથિ કરવી. જેમકે-બીજી તિથિની વૃદ્ધિ હોય ત્યારે બીજી બીજી કરવી, આઠમની વૃદ્ધિ હોય ત્યારે બીજી આઠમ પ્રમાણ કરવી. જેમ મહિનાની વૃદ્ધિ હોય ત્યારે બીજો મહિનો પ્રમાણભૂત થાય છે, તેમ તિથિ-વૃદ્ધિમાં પણ બીજી તિથિ પ્રમાણપ્રાપ્ત થાય છે.”

આ બતાવી આપે છે કે-તિથિ વૃદ્ધિ પામી હોય ત્યારે તેને બદલે પૂર્વ કે પૂર્વતર તિથિની વૃદ્ધિ માનવાની નથી, પરંતુ માસવૃદ્ધિની માફક વૃદ્ધતિથિને પણ પહેલી તથા બીજી ગણીને બીજી તિથિએ તેનું આરાધન કરવાનું છે.

૬૧-“ તિથીનાં પ્રવૃદ્ધૌ ઉત્તરા एव कार्या, यथा द्विती-
यायां वृद्धौ सत्यामपरा द्वितीया कार्या, अष्टमी वृद्धौ द्वितीया
अष्टमी प्रमाणा, यथा च मासवृद्धौ द्वितीयो मासः प्रमाणः
तद्वद् द्वितीया तिथिः प्रमाणप्राप्ता भवति । ”

(શ્રીતિથિવિચાર-પત્ર ૨)

વૃદ્ધિ પ્રસંગે છઠું આદિ.

(પ્રશ્ન)-તમારું કહેવું સત્ય છે. પણ પુનમ-અમાસ આદિ બે રહેશે તો ચૌદશ-પુનમનો છઠું શી રીતે થશે ?

(ઉત્તર)-એમ કેમ પૂછવું પડયું ?

(પ્રશ્ન) છઠ્ઠાં ચૌદશ અને પુનમ રહેવી આવશ્યક છે ને ?

(ઉત્તર)-પુનમનો ક્ષય હોય છે ત્યારે શાસ્ત્રકારે શું કહ્યું છે ?

(પ્રશ્ન)-ત્યારે તો તેરસ-ચૌદશ, અથવા તેરસ ભૂલે તો ચૌદશ-પડવે કરવા જણાવ્યું છે.

(ઉત્તર)-આમાં પુનમ સાથે રહી છે ?

(પ્રશ્ન)-ના.

(ઉત્તર)-ત્યારે સમજો કે-પુનમની જ્યારે ક્ષયવૃદ્ધિ હોય ત્યારે છઠ્ઠાં ચૌદશ સાથે તે રહેવી જ જોઈએ એવું આવશ્યક નથી. ક્ષયવૃદ્ધિ ન હોય ત્યારે ચૌદશ-પુનમનો છઠ્ઠું થાય, ક્ષય હોય ત્યારે તેરસ-ચૌદશ અથવા ચૌદશ-પડવે થાય અને વૃદ્ધિ હોય ત્યારે ચોમાસી ચૌદશની હોવાથી તેરસ-ચૌદશનો છઠ્ઠું કરી પહેલી પુનમે પારણું થાય. બીજી પૂનમે પુનમનો ઉપવાસ આદિ કરવું હોય તે થાય. જ્યારે પૂનમની ચોમાસી હતી ત્યારે ચૌદશે પક્ષિનનો ઉપવાસ થાય, પહેલી પૂનમે પારણું થાય અને બીજી પૂનમ તથા એકમનો છઠ્ઠું થાય. એમાં શંકા જેવું કંઈ પણ નથી.

(પ્રશ્ન)-પુનમની ચોમાસી હતી, ત્યારે પુનમના ક્ષયે ચોમાસી પડિકકમણું તથા છકું શી રીતે થતા ? શાસ્ત્ર તેરસનો ક્ષય કરવાની તો ના પાડે છે ?

(ઉત્તર)-તમારૂં કહેવું ખરાબર છે. ગાથા પાંચની પ્રશ્નો-તરીમાં ખતાવેલા શાસ્ત્રપાઠો પ્રમાણે વિચારવાથી સમજી શકાશે કે-વર્ષમાં ૨૮ પડિકકમણાનો કાંઈ નિયમ નથી અને ચૌદશની પશ્ચિમ કરતાં પુનમની ચોમાસી મોટી છે, તેથી ક્ષીણપુર્ણિમાને ચૌદશને દિવસે મૂખ્ય માની શકાશે અને પુનમની ક્રિયામાં ચૌદશની ક્રિયા સમાવી દેવાશે. છકું તો પ્રશ્નોત્તરમાં જણાવ્યા પ્રમાણે તેરસ અથવા એકમ સાથે થઈ શકે છે. એથી તે વખતે પણ તેરસનો ક્ષય કરાતો ન હતો પણ ચૌદશ-પુનમ ભેગાં કરાતાં હતાં એ સિદ્ધ થાય છે.

(પ્રશ્ન)-આ વ્યવસ્થા પ્રમાણે તો પુનમ આદિની વૃદ્ધિમાં પણ શાસ્ત્રની વિધિ સરસ જળવાય છે. એ પ્રમાણે નહિ વર્તવાથી અવિધિ શી થાય છે તે ખતાવશો ?

અવિધિ-દિગ્દર્શન.

(ઉત્તર)-ધારો કે-સોમવારે તેરસ છે, મંગળવારે ચૌદશ છે, બુધવારે પહેલી પુનમ અથવા અમાસ છે, ગુરૂવારે બીજી પુનમ અથવા અમાસ છે. આ પુનમ-અમાસની વૃદ્ધિને બદલે તમે તેરસની વૃદ્ધિ કરો એટલે સોમવારે પહેલી તેરસ થઈ, મંગળવારે બીજી તેરસ થઈ, બુધવારે ચૌદશ થઈ અને ગુરૂવારે પુનમ અથવા અમાસ થઈ. આરાધવાની પુનમ અથવા અમાસ તો ગુરૂવારેજ રહી પણ ચૌદશ મંગળવારે હતી તે

ખસીને ખુધવારે થઈ, કે જે દિવસે વાસ્તવિક રીતે પહેલી પુનમ અથવા અમાસ જ છે. અને તેરસ જે કલ્યાણક તિથિ હોય તો તે સોમવારને બદલે મંગળવારે થઈ, કે જે દિવસે તેરસ નથી પણ ચૌદશ છે. આ રીતે પુનમ-અમાસની વૃદ્ધિએ તેરસની વૃદ્ધિ કરવાથી, ચૌદશને દિવસે ચૌદશની આરાધના જે કરવી જોઈએ, તે ચૌદશને દિવસે નહિ થતાં પહેલી પુનમ અથવા અમાસને દિવસે થાય છે, તેરસ કલ્યાણક જે તેરસને દિવસે થવું જોઈએ તેની વૃદ્ધિ મનાયાથી તે તેરસને બદલે વાસ્તવિક ચૌદશને દિવસે થશે. એમ કરવાથી પહેલી અવિધિ એ થાય છે કે-ઉદયતિથિ પ્રમાણ માનવાની જે આજ્ઞા છે તેનો ભંગ થાય છે. બીજી અવિધિ એ થાય છે કે-‘પુનમ અમાસે કોઈ પણ કાળે પશ્ચિમ થઈ નથી, થતી નથી અને થશે નહિ,’ એ ત્રિકાલાબાધિત શાસ્ત્રવચનને ઠોકરે ચઢાવાય છે. ત્રીજી અવિધિ એ થાય છે કે-‘ચૌદશની પશ્ચિમ પુનમને દિવસે પણ માનનારા ઇતર ગચ્છીની જે માન્યતાનું મૂલશાસ્ત્ર-કારે આ શાસ્ત્રમાં ખંડન કર્યું છે, તે માન્યતામાં તમારો પ્રવેશ થઈ જાય છે.’ વળી વધારામાં એક અવિધિ ‘તેરસનું કલ્યાણક તેરસને બદલે તમારે ચૌદશે કરવું પડશે’ તે છે.

(પ્રશ્ન)-ત્યારે તો ભાદરવા શુદ્ધ પાંચમની વૃદ્ધિએ ત્રીજ અથવા ચોથની વૃદ્ધિ કરવાથી પણ એવી જ અવિધિ-રૂપી ડાકણો ગળે વળગતી હશે ખરી ?

સંવત્સરી પલટાવાથી વિશેષ દોષો.

(ઉત્તર)-બેશક, વળગે જ છે. એમાં તમારું-અમારું કંઈ આલે તેમ નથી. તમે ત્રીજની વૃદ્ધિ કરો તો પણ

તમારે સંવત્સરીની ચોથ પહેલી પાંચમને દિવસે આવશે, બે ચોથ કરો તો પણ સંવત્સરીની ચોથ પહેલી પાંચમે જ આવશે. સંવત્સરીનું કાર્ય સંવત્સરીને દિવસેજ કરવું જોઈએ, છતાં તમે પહેલી પાંચમે કરીને એક તો ઉદયતિથિની વિરાધના કરો છો, બીજું અપર્વમાં પર્વ આરાધો છો, ત્રીજું શ્રી નિશીથચૂર્ણિ આદિમાં જે કશું છે કે “સંવત્સરીની તિથિ લંઘવી કલ્પે નહિ” તેનું ઉલ્લંઘન કરો છો, અને ચોથું પહેલી પાંચમે પાંચમની સંવત્સરી માનનારા ઇતર ગચ્છીની શાસ્ત્રે નહિ સ્વીકારેલી માન્યતાનો સ્વીકાર કરવા જેવા અનિષ્ઠ પ્રસંગમાં તમે આવી પડો છો. આમ ત્રણને બદલે ચાર દોષાપત્તિઓ આવે છે.

લાલાલાલ.

વિશેષ લાલાલાલ વિચારીએ, તો ઉદયતિથિ ચોથે સંવત્સરી માનનાર અમારા મતે બારસે પર્યુષણ અઠ્ઠાઈ બેસશે, અમાસે કલ્પધર આવી ચૌદશ-અમાસનો છઠ્ઠ થશે, બીજ, ત્રીજ, ચોથનો અઠ્ઠમ થશે, પહેલી પાંચમે પારણું થઈ બીજી પાંચમે જ્ઞાનનો તપ પણ થશે. તમારે તે બધું ચુંથાઈ જશે, કેમકે—તમારા મતે તેરસે પર્યુષણ બેસવાથી ચૌદશ અથવા અમાસ આધાવારમાં આવશે, એકમે કલ્પધર થવાથી બીજ આધાવારમાં જશે, ત્રીજ, ચોથ અને પહેલી પાંચમનો અઠ્ઠમ થવાથી બીજી પાંચમનો જ્ઞાનતપ પણ આધાવારમાં ચવાઈ જશે.

૭૦—“ જ વદતિ અતિક્રમિતું ” (નિશીથચૂર્ણિ દશમો ઉદ્દેશો. એ પ્રમાણે કલ્પસુબોધિકા-કિરણાવલી-દીપિકામાં પણ)

(પ્રશ્ન)-પાછળ જણાવેલા શ્રી હીરપ્રશ્નના પાઠ પ્રમાણે કલ્પધરના છઠ્ઠી અને સંવત્સરી પછીની પંચમીના તપની નિયમિતતા નથી એટલે નહિ ચાલે ?

(ઉત્તર)-વાહ ! તે પાઠોમાં જણાવેલા કારણપ્રસંગે ચાલી શકે, પણ પંચમીની વૃદ્ધિ હોય ત્યારે તો તેવો એકકે કારણપ્રસંગ નથી છતાં શી રીતે ચાલી શકે ? ક્ષયની તકરારમાં તમે નિયમિતતા નહોતી તેને આગળ લાવતા હતા, વૃદ્ધિમાં જ્યારે તે છે ત્યારે તેને અભરાધ્યે ચઢાવો છો ! ક્ષયે ત્યારે એક અને ન ક્ષયે ત્યારે બીજું જ ! પ્રામાણિક પર્યાવાના સભ્ય જેને રહેવું હોય તેને આ ન શોભે.

સંસ્કાર !

(પ્રશ્ન)-પણ પહેલી પાંચમને દિવસે ચોથનો સંસ્કાર કરીશું, પછી તો તે પાંચમ નહિ કહેવાય ને ?

(ઉત્તર)-સંસ્કાર વિધિ મુજબનો કે મનકાવતો ?

(પ્રશ્ન)-વિધિ મુજબનો જ. મનકાવતા સંસ્કારથી કેાઈ વસ્તુ માન્ય થઈ શકતી નથી.

(ઉત્તર)-જો વિધિ મુજબનો જ સંસ્કાર માનવો હોય તો પહેલી પાંચમને ચોથનો સંસ્કાર તમારાથી કદાપિ નહિ કરી શકાય. અને એ જ રીતે પહેલી પુનમને ચૌદશનો સંસ્કાર પણ નહિ કરી શકાય. ક્ષયે પૂર્વાષાઠા નિયમની વિધિથી જો તમે સંસ્કાર કરવાનું કહેતા હો, તો તે નિયમથી અને તેને અનુસરતા શાસ્ત્રના બીજા પાઠોથી એ સિદ્ધ થઈ ચુક્યું છે કે-‘ક્ષયવૃદ્ધિના પ્રસંગે ક્ષીણતિથિ પૂર્વમાં સમાપ્ત થાય છે

માટે પૂર્વતિથિએ તેની આરાધના કરવી, અને વૃદ્ધિતિથિ બીજે દિવસે સમાપ્ત થાય છે માટે એની આરાધના બીજે દિવસે કરવી. જે દિવસે જે તિથિની સમાપ્તિ થતી ન હોય તે દિવસે તે તિથિ કરાય જ નહિ.' તો હવે તમે બીજી કંઈ વિધિથી એવો સંસ્કાર કરી શકો છો ?

(પ્રશ્ન)-બીજી તો કોઈ વિધિ નથી.

(ઉત્તર)-તો તમારો સંસ્કાર મનસ્વી જ ઠરે છે. જે દિવસે જે તિથિ ન હોય તે દિવસે તેનો સંસ્કાર કરવો, એ તો એક સામાન્ય બુદ્ધિમાં પણ ન ઉતરે તેવી બીના છે. એવા સંસ્કારથી જે વસ્તુ ફરી જતી હોય અને આપણું ધાયુ થતું હોય, તો ઔદશના ક્ષયે પુનમને દિવસે પકિષ્પ કરવાનું કહેનારા પણ એમ જ કહેશે કે-‘અમે પુનમને દિવસે ઔદશનો સંસ્કાર કરીશું’? પાંચમ અથવા પુનમ-અમાસે ચોથ અથવા ઔદશ માનવામાં તમારા કલ્પિત સંસ્કારના બળે જે તમને મૃષાવાદ ન લાગે, તો પછી તેને મૃષાવાદીપણાનો દોષ શી રીતે આપી શકશો ? માટે તમારી આ વાતમાં પણ કંઈ જ માલ નથી.

અનધિકૃત સંસ્કાર.

અહીં તમે પાંચમ અને પૂનમ-અમાસની વૃદ્ધિએ પહેલી પાંચમ અને પહેલી પૂનમ-અમાસને ચોથ અને ઔદશનો જે સંસ્કાર કરવાનું કહેો છો, તે અધિકાર વિનાનો હોઈ હોળીના રાજા જેવો છે. એ જ વસ્તુ તમારે ક્ષયના પ્રસંગમાં પણ સમજી રાખવી જોઈએ. એટલે કે-‘પાંચમ

અને પૂનમ-અમાસના ક્ષયે ત્રીજ અને તેરસને તમે ચોથ અને ચૌદશનો સંસ્કાર કરો તે પણ અનધિકૃત જ છે.’

અધિકૃત સંસ્કાર.

(પ્રશ્ન)-ત્યારે વિધિપૂર્વકનો અધિકૃત સંસ્કાર કયો ?

(ઉત્તર)-વિધિપૂર્વકનો અધિકૃત સંસ્કાર એ જ છે કે-જ્યારે ચોથનો ક્ષય હોય ત્યારે ત્રીજને ચોથનો અને ચૌદશનો ક્ષય હોય ત્યારે તેરસને ચૌદશનો સંસ્કાર આપવો. જ્યારે બે ચોથ હોય ત્યારે બીજી ચોથને સંવત્સરીનો સંસ્કાર આપવો, જ્યારે ચૌદશ બે હોય ત્યારે બીજી ચૌદશને પાક્ષિક અને ચાતુર્માસીક હોય તો ચાતુર્માસીક સંસ્કાર આપવો, એ જ અધિકૃત સંસ્કાર છે.

(પ્રશ્ન)-પણ સંવત્સરીની ચોથ પાંચમથી એક જ દિવસ પહેલાં આવવી જોઈએ એ તો ખરું ને ?

(ઉત્તર)-એટલે શું કહેવા માગો છો ?

‘ અનાગય ચતુર્થી ’

(પ્રશ્ન)-વાત એમ છે કે-શ્રી કાલિકસૂરિ મહારાજે પ્રતિષ્ઠાનપુરના શાલિવાહન રાજાની વિનંતિથી પાંચમને બદલે ચોથે સંવત્સરી પ્રવર્તાવી. શ્રી નિશીથચુષ્ટિ દશમા ઉદ્દેશમાં લખ્યું છે કે-

“^{૭૧}ઉત્તરનીથી વિહાર કરીને શ્રી કાલિકસૂરી મહારાજ

૭૧-“વિહરંતા પતિદ્વાણં નગરંતેણ પટ્ટિતા, પતિદ્વાણસમ-
ણસંઘસસ ય અજ્જકાલગોદ્ધિં સંદિદ્ધં-‘જાવડહં આગચ્છામિ તાવ

પ્રતિષ્ઠાનપુર નગરમાં જવા નીકળ્યા. તેમણે શ્રી સંઘને કહેવડાવ્યું કે—મારા આવતા મુધી પર્યુષણા કરશે નહિ. ગુરૂ ત્યાં આવ્યા. ત્યાં શાલિવાહન નામના શ્રાવક રાજા હતા. તેમણે અને સંઘે ગુરૂનો સત્કાર કર્યો. ગુરૂએ આવીને પાંચમે પર્યુષણા કરવાનું જણાવ્યું. તે શ્રમણ સંઘે સ્વીકાર્યું રાજાએ વિનંતિ કરી કે—‘તે દિવસે મારે લોક યાત્રાનું કારણ છે, સાધુઓની અને ચૈત્યની મારાથી ઉપાસના થઈ શકશે નહિ. માટે છઠ કરો તો સારું.’ ગુરૂએ જણાવ્યું કે—‘લંઘવી તો કલ્પે નહિ.’ ત્યારે રાજાએ કહ્યું કે—‘તો અનાગત થોથે રાખો.’ આચાર્ય મહારાજે કહ્યું કે ભલે એમ થાઓ, એમ કહી થોથે પર્યુષણા કરી. આ પ્રમાણે યુગપ્રધાને કારણે થોથ પ્રવર્તાવી છે અને તે સકળ સંઘે માન્ય રાખી છે.” શ્રી બૃહદ્ વિચારાદિ શાસ્ત્રોમાં પણ આને મળતા

તુષ્મેહિં ણી પજ્જોસવિયવ્વં । તત્થ ય સાલવાહણો રાયા । સો ય સાવગો । સો ય કાલગજ્જં હંતં સોઠ્ઠણ ણિગ્ગઓ અભિમુહો સમગસંઘો ય । મહાવિભૂઈ પવિટ્ટો કાલગજ્જો । પવિટ્ટેહિ ય મણિયં—‘મહવયસુદ્ધપંચમીપ પજ્જોસવિજ્જહ ’ । સમણસંઘેણ પહિવણ્ણં । તાહે રણ્ણા મણિયં—‘તદિવસં મમ લોગાણુવત્તીપ હંદો અણુજાણેયવ્વો હોહિ ત્તિ સાહૂ ચેદ્દપ ન પજ્જુવાસિસ્સં તો છટ્ટીપ પજ્જોસવણા કિજ્જહ ।’ આચરિપહિં મણિયં—‘જ વટ્ટતિ અતિકામેહં ।’ તાહે રણ્ણા મણિયં—‘તા અણાગયચ્ચઉત્તીપ પજ્જોસવિજ્જતિ ।’ આચરિપહિં મણિયં—‘પવં ભવહં ।’ તાહે ચઉત્તીપ પજ્જોસવિયં । પવં જુગપ્પહાણેહિં કારણે ચઉત્તી પવત્તિઆ । સા ચેવ અણુમતા સવ્વસાહૂણં ।’ इति श्री निशीथचूर्णि दशमोद्देशके ।” (મુદ્રિત કલ્પદીપિકા નવમ વ્યાખ્યાન)

ઉદ્દેષો છે. એ બધામાં ‘અનાગત’ શબ્દ પડેલો છે, તે બતાવી આપે છે કે-પાંચમથી ‘અનન્તર’ પૂર્વે જ ચોથ જોઈએ. જો પાંચમનો વૃદ્ધિમાં સંવત્સરીની ચોથ ન પલટાવીએ તો તે એકને બદલે બે દિવસ પહેલાં ચાલી જાય છે. તેમ થવાથી તે પાંચમની પૂર્વે ‘અનન્તર’ રહેતી નથી પણ વચમાં પહેલી પાંચમનું અંતર પડી જાય છે.

(ઉત્તર)-તમોએ આપેલા પાઠમાં ‘અનાગય’ શબ્દ પડ્યો છે, પણ ‘અનંતર’ શબ્દ પડ્યો નથી.

(પ્રશ્ન)-‘અનાગય’ શબ્દનો અર્થ જ અમે અનંતર કરીએ છીએ. તેમ કહેવું શાસ્ત્રકારને જો ઇષ્ટ ન હોત તો રાજ્યે જે છંદને દિવસે પર્યુષણ કરવાની વિનંતી કરી તેને પણ અનાગત વિશેષણ આપત.

અનાગયની સાર્થકતા.

(ઉત્તર)-તમારી વાત ખરી છે. તમે આવો અર્થ ઘટાવો છો તેથી જ તમને મુંઝવણ થઈ છે, પણ બરાબર વિચારે એટલે તે નીકળી જશે. ‘અનાગત’ શબ્દનો અર્થ તમે જે દ્રષ્ટિએ અનંતર પૂર્વે કહેવા માગો છો તેવો નથી, પણ ‘પાંચમ પહેલાં નહિ આવેલો ‘ચતુર્થીય’ એટલે ચોથે એવો અર્થ છે. છંદને તે વિશેષણ નથી આપ્યું તેનું કારણ એ છે કે-તે તિથિ કાંઈ પાંચમ પહેલાં આવનારી તિથિ નથી પણ પાંચમ પછી જ આવનારી છે. જો તે પાંચમ પહેલાં આવનારી હોત તો પાંચમ પહેલાં હજી નહિ આવેલી ’ જણાવવા માટે તેને પણ અનાગય વિશેષણ જરૂર આપત.

આ દ્રષ્ટિએ તમે અર્થ વિચારો. તમારો ભ્રમ પણ ભાગી જશે અને ‘અનન્તર પૂર્વે’ કહેવાની તમને જરૂર નહિ પડે.

“ અણાગય ” શબ્દનો કોષમાં અર્થ.

જૂઓ અભિધાન રાજેન્દ્ર ભા. ૧, પૃ. ૩૦૭ માં અણાગત (ય) નો અર્થ—“ ત્રિ. ન આગતોડનાગતઃ । વર્તમાનત્વં અપ્રાપ્તે ભવિષ્યતિ, સ્થા. ૩. ઠા ૪ ડ.” છે. શબ્દચિંતામણિમાં “અનાગત (ન આગત, ત્રિ. તઃ તા. તં. ૧-નહિ આવેલ, ૨-ભાવિ.” પાંચસદ્મહાભૂષણવ કોષમાં “અણાગય-પું (અનાગત) ૧-ભવિષ્યકાળ ” એ પ્રમાણે આપ્યો છે.

આ ઉપરથી સમજી શકાશે કે-અણાગયનો અનન્તર અર્થ થઈ શકે નહિ.

તમારી વાતનો વધુ વિચાર.

આ દીવા જેવી વાત ઉપર જો કે હવે વધુ ચર્ચા કરવાની આવશ્યકતા નથી, છતાં તમારી કદપના પ્રમાણે તમે જે તર્કો દોડાવો છો તે કેટલા ગેરસમજભરેલા છે તે જણાવવા માટેજ તમારી વાત ઉપર વધુ વિચાર કરીએ છીએ. ચોથ અને પાંચમી વચ્ચે જો બીજી કોઈ ત્રીજા કે છઠ વિગેરે ઘુસી ગઈ હોત તો તમારી શંકા હજી ચે વ્યાજબી ગણાત. પણ તમને ખબર છે કે-ચોથ અને પછી બે પાંચમો આવી છે, તેમાં ચોથ-પાંચમ વચ્ચે બીજી કોઈ તિથિ ઘુસી ગઈ નથી. તમો જો એ ખડીકે ઉદયતિથિ ચોથ વિરાધતા હો તો અમારી તમને ભલામણ છે કે-તમારી એ

ખડીક ખોટી છે, ફેકટ વિરાધો નહિ. આપણે સંવત્સરીની ચોથ જે પાંચમ પહેલાં જોઈએ છે તે પાંચમ પહેલાંજ છે. તમે કહેશો કે-‘વચમાં એક પાંચમ આવી ગઈ ને?’ પણ અમે તમને પૂછીએ છીએ કે-‘ પહેલી પાંચમ અને બીજી પાંચમ એટલે શું ? કહેવું જ પડશે કે-‘પાંચમ’ સાઠ ઘડી કરતાં ‘પણ વધી ગઈ તેથી બે દિવસ સૂર્યોદયમાં આવી પણ તિથિ તો એક જ છે. આપણે સમાપ્તિવાળો ઉદય પ્રમાણ માનીએ છીએ તેથી પાંચમનું અનુષ્ઠાન કરવા માટે બીજી પાંચમને અંગીકાર કરીએ છીએ. એથી પહેલી પાંચમ પાંચમને બદલે બીજીજ કોઈ તિથિ છે એવું તો આપણે નથી જ કહેતા. તો હવે ચોથ અને બીજી પાંચમ વચ્ચે પહેલી પાંચમ આવી ગઈ તેની આટલી બધી ખોટી મુઝવણ શું કામ ઉભી કરે છે ?

અનન્તર પૂર્વેના ખૂલાસો.

તમને એક દાખલો આપું. ભગવાનના નિર્વાણની રાત્રિના સવારેજ શ્રી ગૌતમસ્વામિને કેવલજ્ઞાન થયું, નિર્વાણ અમાસે અને કેવળજ્ઞાન એકમે. નિર્વાણથી અમાસે દિવાળી થઈ અને એકમે બેસતું વર્ષ થયું. આ બેની વચ્ચે અંતર ન જોઈએ એ તો નક્કી છે ને ? પણ વાચકવર્ય શ્રી ઉમાસ્વાતિ મહા-રાજના વચનથી લોક કરે તે દિવાળીએ જ્યારે નિર્વાણકલ્યાણક કરવાનું આપણે માટે નિશ્ચિત થયું, ત્યારે દિવાળી અને બેસતા વર્ષ વચ્ચે શું આંતર નથી પડતું ? પડે જ છે. ઘણી વખત લોકો ચીદશે દિવાળી કરે છે ત્યારે આપણે પણ

કરીએ છીએ. આ ચૌદશ અને એસતા વર્ષની એકમ વચ્ચે ખાસુ' એક અમાસનું આંતરું પડી ગયું. ત્યાં તમે 'વચમાં આંતરું ન જોઈએ' એ દલીલ કરીને અમાસે દિવાળી કેમ કરતા નથી? અથવા ચૌદશે દિવાળી કરીને તો અમાસે એસતું વર્ષ કેમ એસાડતા નથી? દિવાળી અને એસતા વર્ષ વચ્ચે અમાસ જેવું એક વિજ્ઞતીય અંતર તમે ચલાવી દો છો, તેમાં તમને કશી હરકત લાગતી નથી; અને ચોથ-પાંચમ વચ્ચે જ્યાં વિજ્ઞતીય આંતરું તલ માત્ર નથી ત્યાં તમે પહેલી પાંચમના આંતરને સહન કરી શકતા નથી-તમને તે હરકત કરે છે, એથી અમને અજ્ઞાન થાય છે. જેમ ત્યાં શ્રી ઉમાસ્વાતિ મહારાજના વચન પ્રમાણે દિવાળી કરતાં વચમાં અમાસ ખાલી રહે તે બાધક નથી, તેમ અહીં પણ 'વૃદ્ધૌ...ઉત્તરા' એ શ્રી ઉમાસ્વાતિ મહારાજના વચન પ્રમાણે પાંચમની વૃદ્ધિએ બીજી પાંચમને દિવસે પાંચમનું કાર્ય કરતાં, સંવત્સરીની ચોથ અને બીજી પાંચમ વચ્ચે એક પહેલી પાંચમ ખાલી રહે તેની કશીજ હરકત નથી. શાસ્ત્રમાં પાંચમ પહેલાં ચોથ જોઈએ એમ કહ્યું છે, પરંતુ 'તમે જે દિવસે પાંચમ પર્વતિથિ કરો તે દિવસથી અનન્તર પૂર્વે જોઈએ' એમ કહ્યું નથી. જો એમ ન હોત તો આ શાસ્ત્રમાં અને અન્યત્ર પણ ભાદરવા શુદ્ધ પાંચમના ક્ષયને ચોથમાં સમાવી દેવાનું શાસ્ત્રકાર ન જણાવત. ત્યાં તો પાંચમ પર્વતિથિ જૂદી રહેતીજ નથી. ત્યાં તમે ચોથને અનન્તર પૂર્વે શી રીતે લાવી શકશો? માટે તમે જે અનન્તર પૂર્વે' કહ્યો છો તે ખોટું છે. તત્ત્વ એટલુંજ છે કે-

ચોથ પાંચમ પહેલાં આવવી જોઈએ, અર્થાત્ ચોથની સમાપ્તિ થાય કે તુરત પાંચમનાં ઘડી-પળ શરૂ થઈ જવાં જોઈએ. એની વચમાં અંતરૂં જોઈએ નહિ. આ જાતનું તમે જો ‘અનન્તર પૂર્વે’ કહેવા માગતા હોય તો તે શાસ્ત્રાનુકૂળ છે. ચોથને આવું અનન્તરપૂર્વપણું જેવું આખી પાંચમના વખતે હોય છે, તેવું પાંચમના ક્ષય અને વૃદ્ધિ પ્રસંગે પણ હોય છે જ. પાંચમનો ક્ષય થયો એટલે તે ટુકડી થવાથી ખીજે દિવસે ઉદયમાં નથી આવી એટલુંજ થયું છે, કિન્તુ ચોથની સમાપ્તિ પછી તરત તેનો ભોગ તો શરૂ થઈજ ગયેલો છે. એ જ પ્રમાણે પાંચમની વૃદ્ધિ થઈ એટલે તે વધી જવાથી બે દિવસ સૂર્યોદયમાં આવી એટલું થયું, પણ તેનો એ ભોગ તો ચોથની સમાપ્તિ પછી ચાલુ થઈજ ગયો છે.

વિવક્ષાની કસોટી.

હવે તમોએ જે ‘અનન્તર પૂર્વે’ અર્થ કર્યો છે તે અર્થ એક રીતે ખરાબર છે, છતાં તમોએ કદપેલી વિવક્ષા ખરાબર નથી. એ જ વસ્તુને હજી ન્યાયની કસોટી ઉપર ચઢાવીને તમને દેખાડી આપીએ છીએ. ‘અનન્તર પૂર્વે’ એટલે તમે એજ કહેવા માગો છો કે-એક વસ્તુ ખીજી વસ્તુની પહેલાં એવી રીતે હોવી જોઈએ કે વચમાં અંતર ન હોય. આમાં તમે ‘અનન્તર’ એટલે શું કહેવા માગો છો ? એક ‘અ’ નામની વસ્તુના પહેલા અવયવ અને ખીજી ‘ખ’ નામની વસ્તુના પહેલા અવયવ વચ્ચે કાંઈ પણ અંતર ન હોવું તે ? કે ‘અ’ ના છેલ્લા અવયવ અને

‘અ’ ના છેલ્લા અવયવ વચ્ચે અંતર ન હોવું તે ? કે ‘અ’ ના પહેલા અવયવ અને ‘ખ’ ના છેલ્લા અવયવ વચ્ચે અંતર ન હોવું તે ? કે ‘અ’ ના છેલ્લા અને ‘ખ’ ના પહેલા અવયવ વચ્ચે અંતર ન હોવું તે ? ‘અનંતર’નું સ્વરૂપ કહેવા માટે આ ચાર વિકલ્પો ઉઠી શકે છે. તેમાંથી તમે કયો વિકલ્પ સ્વીકારશો ? પહેલા ત્રણ વિકલ્પો પ્રમાણે જો તમે અનંતર કહેવા માગશો તો તમારી વિવક્ષા ન્યાયની કસોટીમાં ખોટી ઠરે છે, કેમકે-તેવું અનંતર તમે કોઈમાં પણ ઘટાવી શકશો નહિ, કારણ કે-પોતાના જ બાકીના અવયવોનું વચ્ચેમાં અંતર પડશે. એ દ્રષ્ટિએ તમે પાંચમને દ્વિત્વે ચોથ પલટાવશો અથવા ત્રીજને દ્વિત્વે ચોથ પલટાવશો, તો પણ પાંચમથી ચોથ અનંતર પૂર્વે થઈ શકશે નહિ. ચોથના પહેલા અવયવ અને પાંચમના પહેલા અવયવ વચ્ચે ચોથના બીજાથી છેલ્લા સુધીના ઘણા અવયવો પડ્યા છે. ચોથના છેલ્લા અવયવ અને પાંચમના છેલ્લા અવયવ વચ્ચે પાંચમના પહેલાથી ઉપાંત્ય સુધીના ઘણા અવયવો પડ્યા છે, અને ચોથના પહેલા અવયવથી પાંચમના છેલ્લા અવયવ સુધીમાં પણ ચોથ તથા પાંચમ બન્નેના બાકી રહેલા ઘણા અવયવોનું અંતર પડેલું છે. ત્યારે છેવટ તમારે ચોથો વિકલ્પ જ સ્વીકારવો પડશે. એટલે કે-ચોથના છેલ્લા અવયવ અને પાંચમના પહેલા અવયવ વચ્ચે કાંઈ પણ અંતર હોવું જોઈએ નહિ. તો હવે તમારાથી પહેલી પાંચમનું વચ્ચેમાં આંતરું રહી જાય તો પણ તે કારણથી ચોથ પાંચમની અનંતર પૂર્વે નથી એમ નહિ કહી શકાય, કારણ

કે-ચોથના છેલ્લા અવયવ અને પાંચમના પહેલા અવયવ વચ્ચે કશું જ અંતર નથી. વસ્તુ આટલી બધી સ્પષ્ટ હોવા છતાં પાંચમની ક્ષયવૃદ્ધિએ ચોથ પલટાવવાનો જો આગ્રહ સેવાય તો તે ઘણો જ અનિષ્ટ અને અહિતકર છે, એવું કોઈ પણ સહુદયને લાગ્યા વિના નહિ રહે.

અકૃમ કેમ કરવો ?

(પ્રશ્ન) -તમેએ લંગાણુથી વસ્તુ ખૂબ સમજાવી. એ ઉપરથી સિદ્ધ થઈ જાય છે કે-અનંતરપૂર્વપાણું ચોથ અને પાંચમની આરાધના વચ્ચે લેવાનું નથી, પણ ચોથ-પાંચમ તિથિ વચ્ચે લેવાનું છે. પાંચમની આરાધના તો જો તે આખી હોય તો ચોથ પછી બીજે દિવસે થાય, ક્ષય હોય તો ચોથમાં મળી જાય, વૃદ્ધિ હોય તો વચમાં પહેલી પાંચમ ખાલી રહીને બીજી પાંચમે થાય. આવી શાસ્ત્ર અને યુક્તિ-સિદ્ધ વાતમાં શંકા કરવી તે સૂર્યની હયાતીમાં શંકા કરવા બરાબર છે. હવે હું એ પૂછવા માશું છું કે-શ્રી હીરપ્રશ્નમાં મૂળ્યવૃત્તિએ જે ત્રીજ-ચોથ-પાંચમનો અકૃમ કરવા લખ્યું છે, તે તમે પહેલી પાંચમને વચમાં ખાલી રાખશો તો શી રીતે થશે ?

(ઉત્તર) -લાગ્યવાન ! આવી નિર્માલ્ય શંકાઓ શું કામ કરો છો ? તે જે કહ્યું છે તે તો આખી પાંચમ હોય તેને માટે કહ્યું છે. તમે જો એ પાઠને સર્વ પ્રસંગ માટે પકડશો તો તમને બકરૂં કાઢતાં ઉંટ પેસાડવા જેવું થશે. એ જ શ્રી હીરપ્રશ્નમાં ક્ષીણપચમીનો તપ પૂર્વતિથિમાં

અહણ કરવા જણાવ્યું છે. ત્યાં તમે ત્રીજ-ચોથ-પાંચમના અક્રમને શી રીતે ઘટાવશો ? ત્યારે સમજો કે-એ પાઠની મતલબ તો એ છે કે-(૧) જ્યારે પાંચમ આખી હોય ત્યારે મૂળ્યવૃત્તિએ ત્રીજ-ચોથ-પાંચમનો અક્રમ કરીને પાંચમનો જ્ઞાનતપ અક્રમ ભેગો લઈ લેવો અને કદાપી બીજ-ત્રીજ-ચોથનો અક્રમ કરે તો પાંચમનું એકાસણું થાય તો કરવું, નહિ તો ફરજ નથી. (૨) પાંચમનો ક્ષય હોય ત્યારે તો બીજ-ત્રીજ-ચોથનો અક્રમ કરીને પાંચમનો તપ ભેગો જ સમાવી દેવો. (૩) પણ પાંચમની જ્યારે વૃદ્ધિ હોય ત્યારે બીજ-ત્રીજ-ચોથનો અક્રમ કરવો. પહેલી પાંચમનું પારણું થઈ, બીજી પાંચમે જ્ઞાનપંચમીનો તપ જૂદો કરવો.

પચાસ-સીત્તેર દિવસ.

(પ્રશ્ન)-સિદ્ધાંત તો પચાસ-સીત્તેર દિવસો મેળવવાનો છે. ઉદયતિથિ સ્વીકારતાં તેનો શું ભંગ થતો નથી ?

(ઉત્તર)-તમે જો દિવસોની વાત કરીને એકને સિદ્ધાંત-વાદ અને બીજાને તિથિવાદનું નામ આપી જૂદા પાડવા ભાગતા હોય તો તે તદ્દન ગલત છે. આ વાત અમે પાછળ ગાથા પ ની ટીકામાં પણ જણાવી ગયા છીએ. એમ કહો કે-સંવચ્છરીના દિવસે પાછલી ચોમાસીથી પચાસ દિવસ થવા જોઈએ, અને તે દિવસથી આગલી ચોમાસી સુધી સીત્તેર દિવસો થવા જોઈએ. આ દિવસો તિથિભોગને હિસાબે ગણવાના છે પણ વાર પ્રમાણે ગણવાના નથી, તે પણ અમે પાછળ સમજાવી ગયા છીએ. હવે પાંચમના ક્ષયે ત્રીજે

સંવત્સરી માનવામાં જેમ તમારે પચાસને બદલે આગણ-
પચાસ દિવસો થતા હતા અને આગળ સીત્તરને બદલે
છકોતર દિવસો થતા હતા તથા સંવત્સરીની તિથિ ઉડી
જતી હતી, તેમ પાંચમની વૃદ્ધિએ પહેલી પાંચમે સંવત્સરો
કરવામાં પણ તમારે પચાસને બદલે એકાવન દિવસો થશે
અને આગળ સીત્તરને બદલે અગણોતર દિવસો થશે; કેમકે-
ચોથની તિથિ જે પચાસમે દિવસ આવતી હતી, તેને
લંઘીને તમે પાંચમતિથિ લીધી, તે એકાવનમે દિવસ છે.
અહીં એક દિવસ વધવાથી આગળ એક દિવસ ઓછો થશે.
પાંચમ તો ગણાઈ ગઈ છે, એટલે છકથી ગણતાં કાર્તિક ચોમા-
સીનો દિવસ અગણોતરમે આવ્યો, અને ચોથની તિથિ તો
અહીં પણ ચૂક્યા. અમે તો બરાબર ચોથતિથિ અંગીકાર
કરતા હોવાથી, જેમ પાંચમના ક્ષયમાં પણ પચાસ અને
સીત્તર દિવસો મળી રહ્યા હતા તેમ અહીં પણ પચાસ
અને સીત્તર દિવસો બરાબર મળો રહે છે. અને અમારે
પાંચમની વૃદ્ધિની અસર ત્રીજ કે ચોથ ઉપર નહિ પડતી
હોવાથી તિથિ પણ બરાબર સચવાઈ રહે છે. આથી ઉદય
તિથિ સ્વીકારતાં અમારે ભંગ થતો નથી, પણ નહિ સ્વીકારતાં
તમારે થાય છે.

મૃષાવાદ તબ્બો.

(પ્રશ્ન)-પાંચમની વૃદ્ધિએ ચોથની વૃદ્ધિ સ્વીકારવાથી
દોષો તો ઘણા આવે છે !

(કિત્તર)-દોષો ઘણા આવે છે માટે જ તે નહિ સ્વી-

કરવી જોઈએ. વિશેષ પાંચમ પર્વતિથિ છે એની વૃદ્ધિ તમને ખટકે છે ને ?

(પ્રશ્ન)-હા.

(ઉત્તર)-અને તેથી જ તમે તેને બદલે ચોથની વૃદ્ધિ કહેવા માગો છો ને ?

(પ્રશ્ન)-હા, એમજ છે,

(ઉત્તર)-ત્યારે શું ચોથ એ પણ પર્વતિથિ નથી ?

(પ્રશ્ન)-છે, અને તે પણ પાંચમ કરતાં મોટી પર્વતિથિ છે.

(ઉત્તર)-અને તેની વૃદ્ધિ કરીને તમે સંવત્સરી-કૃત્ય તો ખીજી ચોથે જ કરવાના અને પહેલી ચોથને તો ફક્ત જ માનવાનાને ?

(પ્રશ્ન)-હા, એમ જ માનવાના.

(ઉત્તર)-અરે મહાતુલાવ ! ચોથ જેવી પર્વતિથિની વૃદ્ધિ નહિ હોવા છતાં તમે આટલું બધું કરો છો, ત્યારે તેના કરતાં પાંચમની વૃદ્ધિ જે છે તેને જ પહેલી-ખીજી રાખો ને ? નાહક સત્યવાદ છોડીને મિથ્યાવાદ શું કામ કરવો ? ચોથની વૃદ્ધિ હોય નહિ છતાં કહેવી અને પહેલી-ખીજી કરવી એ કેવળ મૃષાવાદ જ છે.

રૂઢી અને યુક્તિથી વિરુદ્ધ.

(પ્રશ્ન)-તો પછી પાંચમની વૃદ્ધિએ ત્રીજની વૃદ્ધિ માનનાર માટે પણ એ જ હાલત છે. તેને તમે વિશેષ શું કહેવા માગો છો ?

(ઉત્તર)-તેને પણ એ જ કહેવાનું કે-‘પાછળ બતાવ્યા પ્રમાણે તમારી માન્યતામાં ઘણા જ દોષો આવે છે. પાંચમને બદલે ત્રીજની વૃદ્ધિ નહિ હોવા છતાં તે અંગીકાર કરવી તેમાં પણ ભયંકર મૃષાવાદ છે, માટે તે તણ દંધને શાસ્ત્રાનુસારિ સત્ય માન્યતા કરો.’ તમે પાંચમ પર્વતિથિ છે તેથી તેની વૃદ્ધિ હોવા છતાં માનવાનું ના કહો છો અને તેને બદલે તેની પૂર્વે ચોથ પ્રબલ પર્વતિથિ હોવાથી તેની વૃદ્ધિ ન થઈ શકે એવો મત ધરાવી ત્રીજની વૃદ્ધિ કરો છો, તે રૂઢિથી કે યુક્તિથી? જો રૂઢિથી કહેશો તો હાલની રૂઢિ પાંચમની વૃદ્ધિએ ત્રીજની વૃદ્ધિ કરવાની તો નથી જ, વધારે નહિ તો ત્રણ-ચાર પેઢીથી પણ જો આખી સમાજમાં એકમતે ચાલતું હોય, તો તેને આપણે ખરી કે ખોટી પણ રૂઢિનું નામ આપી શકીએ. ભાદરવા શુદ્ધ પાંચમની ક્ષયવૃદ્ધિએ ત્રીજની ક્ષયવૃદ્ધિ કરવાનું તમારા શિવાય પૂર્વેના કોઈ પણ પેઢીથી ચાલતું આવ્યું નથી અને તમારું કરેલું પણ આખા ગચ્છમાં કદી એકમત થયું નથી. પછી તેને રૂઢી કે પરંપરા તરીકે પણ શી રીતે ઓળખાવાય? આખા ગચ્છમાંથી અત્યારે તમે જે કરી લો તેને રૂઢી કે પરંપરાનું નામ આપો, તે દ્રવ્ય અને ભાવથી જે દેખતો મનુષ્ય હશે તે તો કોઈ નહિ જ માને.

ત્યારે જો યુક્તિથી તેમ કરવાનું તમે કહેતા હોય કે-‘પૂનમ-અમાસની ક્ષયવૃદ્ધિએ તેરસની ક્ષયવૃદ્ધિ થાય છે, માટે ભાદરવા શુદ્ધ પાંચમની ક્ષયવૃદ્ધિએ ત્રીજની ક્ષયવૃદ્ધિ થવી જોઈએ.’ તો તમારી એ યુક્તિ પ્રમાણે પાછળ બતાવ્યું

છે તેમ બીજી પણ જોડાજોડ આવતી અનેક પર્વતિથિઓમાં તમારે પૂર્વતર-પૂર્વતરની જ ક્ષયવૃદ્ધિ માનવી પડશે; જે માનવાથી તમને પાછળ આપેલા અવ્યવસ્થાજનક બે ભયંકર અનવસ્થા દોષો આવશે. એક દાખલા તરીકે વિચાર કરવાથી જણાશે કે-પાછળ જણાવ્યા મુજબ જ્યારે વૈશાખ શુદ્ધ પૂનમની ક્ષયવૃદ્ધિ હશે, ત્યારે તમારે વૈશાખ શુદ્ધ ૬ નો ક્ષય અને વૃદ્ધિ બનાવી બધી ઉદયતિથિઓને ફેરવવી પડશે, અને તે તદ્દન શાસ્ત્રવિરૂદ્ધ છે, માટે રૂઢી તથા યુક્તિથી વિરૂદ્ધ ભાદરવા શુદ્ધ પાંચમની ક્ષયવૃદ્ધિએ ત્રીજની ક્ષયવૃદ્ધિ કરી ચોથ પલટાવવી, તે પણ સત્યવાદને છોડી મિથ્યાવાદને ભજવા બરાબર છે.

માસવૃદ્ધિ માફક તિથિવૃદ્ધિ પણ પચાવો.

ભાગ્યવાન્ ! ચોમાસી કે જે ફાગણ, આષાઠ અને કાર્તિક માસમાં થાય છે, સંવત્સરી કે જે ભાદરવા માસમાં થાય છે, એવાં માસપ્રતિબદ્ધ કાર્યોમાં જ્યારે માસવૃદ્ધિ થયેલી હોય, ત્યારે શાસ્ત્રની રીત પ્રમાણે આખા પ્રથમ માસને તમે નપુંસક માનીને બીજા માસમાં તે તે કાર્યો કરો છો. ત્યાં તમે તે માસને બદલે પૂર્વ કે પૂર્વતર મહિનાઓની વૃદ્ધિ માનતા નથી. આખા માસની વૃદ્ધિ જ્યારે તમને પચી શકે છે, ત્યારે એક તિથિની વૃદ્ધિ પચાવવી તમને કેમ આટલી બધી અધરી લાગે છે ? તે અમે સમજી શકતા નથી. શાસ્ત્રકારના નિયમ પ્રમાણે આખો માસ જેમ અભિવર્ધિત રહે છે અને બીજો માસ ઉપયોગમાં આવે છે, તેમ

વધેલી પંતિથિમાં પણ પહેલી અભિવર્ધિત તરીકે ગણાશે અને બીજી ઉપયોગમાં લેવાશે. ઉદયતિથિઓને વિરાધવાનું મહા પાપ વહોરવાની તમો પુણ્યશાલીઓને કાંઈ જરૂર નથી.

અભિવર્ધિત માસ સંબંધી ચર્ચા આ અન્યમાં આગળ ગાથા ૨૨ માં આવશે, તેમાં તેને લગતી શંકાઓનાં સમાધાન કરાશે જ, માટે અહીં વિશેષ કહેતા નથી.

પાંચમ અને પૂનમ-અમાસ પર્વતિથિઓ હોવા છતાં ચોથ-ચૌદશ તેના કરતાં પણ મોટી છે, એમાં તો તમે પણ ના પાડતા નથી. શાસ્ત્રવિધિ કે જેનો આદર કરવાથી પાછળ જણાવ્યા મુજબ બનેલું યોગ્ય માન જળવાય છે, તેનો તમે તમારી મતિકલ્પનાથી અનાદર કરીને જ્યારે એકલી પાંચમી આદિનું માન જાળવવાની ધુનમાં ચોથ-ચૌદશના અપમાનની દરકાર કરતા નથી, ત્યારે શ્રી નિશીથભાષ્ય-ચૂર્ણિમાં પોતાની મતિકલ્પનાથી આજ્ઞાનો અનાદર કરવાથી, ભયંકર શીક્ષા પામેલા ગ્રામ્યલોકોનો એક કડ્ડણ પ્રસંગ જે વર્ણવેલો છે તે અમોને અહીં યાદ આવ્યા વિના રહેતો નથી તે પ્રસંગ એવો છે કે—

આજ્ઞાના અનાદર ઉપર ગ્રામલોકોનું દ્રષ્ટાંત.

“અંદ્રગુપ્ત રાજા થયા પછી ‘એ મોરપોષક છે’ એવું જે ક્ષત્રિયો જાણુતા હતા, તેઓ તેમની આજ્ઞાનો પરાભવ

૭૨—“મત્તમદાણમહંતે આણદ્રવણં પિ છેત્તુ વંસવતી ગવિસણ પત્ત દરિસિતે પુરિસવતિ સવાલહરણં ચ” ॥ (નિ મા. ૩. ૧૬-૪૫)

કરતા હતા. ચાણક્યને ચિંતા થઈ કે—‘આજા વિનાનો રાજા કેવો ? તે આજાતીક્ષ્ણ શી રીતે થાય ?’ કાર્પટિકપણામાં ફરતાં ચાણક્યને એક ગામમાંથી ભોજન મળ્યું ન હતું. તે ગામમાં આંખા અને વાંસ ઘણા હતા. તેના ઉપર દ્વેષથી ચાણક્યે આજાસ્થાપન માટે તે ગામ ઉપર એવો લેખ મોકલ્યો કે—‘ આંખા કાપીને વાંસની વાડ જલ્દી કરો.’ તે ગામડીયાઓએ ‘ ખરાખર લખ્યું નથી ’ એમ માનીને વાંસ કાપી નાખ્યા ને આંખાઓને વાડ કરી, ચાણક્યે તપાસ કરાવી કે—‘ શું કર્યું છે ? ’ ત્યાં આવ્યો. આમલોકેને ઠપકો આવ્યો કે—‘ આ વાંસો તો ઘેરા વિગેરેમાં કામ લાગત. તમે એને ઈમ કાપી નાખ્યા ? ’ લેખ ખતાવ્યો. ‘ તમને કહ્યું

ચૂર્ણિ:—“ચંદ્રગુપ્તો મોરપોસગોત્તિ જે અભિજાણંતિ ચત્તિયા તે તસ્સ આણં પરિભવંતિ । ચાણકસ્સ ચિંતા-આણાહીણો કેરિસો રાયા ? કહં આણાતિક્ખો હોજ્જત્તિ । તસ્સ ય ચાણકસ્સ કમ્પડિયત્તે અહંતસ્સ પગમ્મિ ગામે ભત્તં ન લદ્ધં, તત્થ ય ગામે વહૂ અંવ વંસા ય, તસ્સ ય ગામસ્સ પડિણિવિટ્ટેણં આણાઠવળ-ણિમિત્તં લેહિયં પેસિયં ઇમેરિસં-‘આમ્માન્ છિત્વા વંશાનાં વૃત્તિઃ શીઘ્રં કાર્યેતિ,’ તે હિ ય ગામેયગેહિં દુલ્લિહિયં તિ કાઠં વંસા છેત્તું અંવાણ વતી કતા । ગવેસાવિયા ચાણકકેણ ‘કિં કતં’તિ, આગતો, ઉવાલદ્ધા-‘ પતે વંસા રોધગાવિસુ ઉવડજ્જંતિ કીસ મે છિણ્ણં ? ’ દંસિયં લેહચોરિયં । ‘અણ્ણં સંદિદ્ધં અણ્ણં ચેવ કરેહિ’ ત્તિ હંડપત્તા, તતો તસ્સ ગામસ્સ સવાલવુદ્ધેહિં પુરિ-સેહિં અધોસિરેહિં વત્તિ કાઠં સો ગામો સવ્વોદ્ધો । અણ્ણે ભણંતિ સવાલવુદ્ધા તીણ વતીણ છોદ્ધં દદ્ધા ॥” (નિ. ચૂ. ૩. ૧૬, ગા. ૪૫)

બીજી અને ક્યુ' બીજી માટે દંડપાત્ર છે.' તે પછી તેમણે એ ગામના બાલવૃદ્ધ સઘળાં પુરૂષોને નીચા મસ્તકે લટકાવી વાડ બનાવીને આખું ગામ બાળી નાખ્યું. બીજા એમ કહે છે કે- 'એ વાડમાં જ બાલવૃદ્ધ સર્વને પૂરી બાળી નાખ્યા.'

સ્વમતિકલ્પનાથી લૌકિક આજ્ઞાના અનાદરનું જ્યારે આટલું બધું ભયંકર પરિણામ આવે છે ત્યારે લોકોત્તર આજ્ઞાભંગનું કેવું ભયંકર પરિણામ આવે તે તમે સ્વયં વિચારો. આજ્ઞા સૌથી મહાન્ વસ્તુ છે. તે કોઈ પણ ભોગે જળવાવી જ નોંધએ એવો શ્રી શાસ્ત્રકાર મહારાજનો આગ્રહ છે. પાંચમ કે પૂનમ તથા અમાસ આદિની ખાતર ચોથ કે ચૌદશ આદિ ઉડાવવી તે જે આમલોકોએ પોતાની બુદ્ધિથી આંખા ખાતર વાંસડા કાપી નાખ્યા હતા તેના જેટલું ભૂલ ભરેલું છે. શાસ્ત્રકારની આજ્ઞા જ જ્યારે ઉદયમાં રહેલી ચોથ ચૌદશને અબાધિત રાખવાની છે, ત્યારે 'આંખા નહિ અને વાંસ કાપવા નોંધએ' એવું ડહાપણ વાપરવું તે અયોગ્ય અને અનિષ્ટ જ છે. આથી પણ એ પૂરવાર થાય છે કે- પંચાંગમાં તિથિની ક્ષય કે વૃદ્ધિ થયેલી હોય, તેને બદલે બીજી તિથિની ક્ષય કે વૃદ્ધિ આપણાથી બીલકુલ કરી શકાય નહિ.

માયાવી દલિલોથી બચો.

(પ્રશ્ન)-સંવચ્છરી પર્વની આરાધનાનો આદર્શ તો એ છે ને કે- 'ક્ષમાપના કરી આત્માની શુદ્ધિ કરવી?' બસ

પર્વતિથિઓના આવા ઉત્તમ આદર્શને આપણે અપનાવવો. એક દિવસ પહેલાં થાય કે પછી થાય તેની માથાફાડ શું કામ કરો છો ? એથી મોક્ષ નજીક કે દૂર તો જતું નથી ને ?

(ઉત્તર)-મહાતુલાવ ! આદર્શને નામે હાલના જમાનામાં આવી દલીલો થાય છે, પણ ફક્ત તે ધર્મની આચરણ સામે થાય છે-લોકવ્યવહારમાં થતી નથી. ત્યાં જો એવી દલીલો કરતા હોય તો ખબર પડે કે-તે કેટલી માયાવી છે ? કોર્ટે કેસની તારીખ મુકરર કરી હોય, ત્યાં ઉપર આપી તેવી દલીલ કરનારો કોઈ પણ વકીલ કે સોલીસીટર જન્મ્યો નથી. ‘તારીખનો તો આદર્શ એ છે કે-કેસનું સ્વરૂપ કોર્ટને સમજાવવું’, બસ તેજ અપનાવવો, કોર્ટમાં એક દિવસ પહેલાં કે પછી હાજર થવાની માથાફાડ શું કામ કરવી ? એથી કોર્ટ તરફેણમાં કે વિરુદ્ધમાં ક્યાં જતી રહેવાની છે ? ’ આવી દલીલ કરીને તમે શું કોર્ટની તારીખનો તિરસ્કાર કરી શકો તેમ છો ? નહિ જ. ખેડુત જેવા સાધારણ મનુષ્યો પણ એવી દલીલ કરવાની મૂર્ખાઈ નથી કરતા કે-‘આપણે તો બી વાવવાનું કામ છેને ? એક દિવસ વહેલું કે મોડું થશે તેમાં શું બગડી જવાનું છે ? પાક તો જે થવાનો હશે તે થશે, કાંઈ પહેલું વાવવાથી વધારે અને પછી વાવવાથી ઓછો થઈ જવાનો નથી.’ પોતાને ધર્મિષ્ઠ અને તત્ત્વજ્ઞાની માનનારા ધર્મ સેવકોમાં જ્યારે આવી દલીલો કરે છે, ત્યારે તેઓ લોકોને છેતરવા માટે ફક્ત આડંબર બતાવનારા છે એમ માન્યા વિના છૂટકો થતો નથી.

આધુનિક છેતરપીંડીના નમુના.

આધુનિક જમાનામાં ધર્મની શ્રદ્ધા તથા આચરણને શિથિલ બનાવવા માટે આવા તો તરેહવાર તરિક્કાઓ અજમાવાય છે. એક કહે છે કે-‘આપણે શ્રી મહાવીર ભગવાનના અહિંસા-સિદ્ધાંતને માનીએ છીએ, પણ રાત્રીભોજન તથા કંદમૂળનો જે નિષેધ કરાય છે તે બરાબર નથી. એમ કરવાથી શરીરનું આરોગ્ય જળવાય નહિ અને તે વિના દેશનું કે ધર્મનું આપણાથી રક્ષણ થઈ શકે નહિ.’ બીજો કહે છે કે-‘સત્યનો સિદ્ધાંત સરસ છે, પણ તે ‘હિતાહિતના વિચાર પૂર્વક શાસ્ત્રવચનને આધીન રહીને જ બોલવું જોઈએ’ એમ નહિ, પણ આપણને ઠીક લાગે તે સ્વતંત્રતાથી કહેવું જોઈએ. પંક્તિગુલામીમાંથી આપણે આપણો ઉદ્ધાર કરવો જોઈએ.’ ત્રીજો કહે છે કે-‘સંયમ આપણે જરૂર માનીએ છીએ, ત્યાગ વિના આપણી સિદ્ધિ નથી, પરંતુ આપણી લક્ષ્મી અને વસ્તીનો હાસ થઈ જાય તેમ નહિ કરવું જોઈએ, સાધુઓએ સંસાર-અસારતાના વૈરાગ્યોત્પાદક ઉપદેશો નહિ આપવા જોઈએ. સંસારનો ત્યાગ કરવા કરતાં સંસારમાં રહી સેવા બજાવવી એ મહાન્ ધર્મ છે. વિધવા યુવતિઓ સાથે ઘર માંડીને તેમનાં વૈધવ્ય-દુઃખને હરવાં જોઈએ.’ ચોથો કહે છે કે-‘શાસ્ત્રો આપણને માન્ય છે, પણ જમાનો આપણે જોવો જોઈએ. મતમતાંતરોએ દુનિયાને હેરાન કરી નાખી છે, આપણે તો લોક જેમાં રાજ રહે તે કરવું.’ પાંચમો કહે છે કે-‘તપશ્ચર્યા આત્મસિદ્ધિનું પરમ સાધન છે. પણ ભૂખ્યા રહેવું એનું નામ તપશ્ચર્યા નથી. મનને શાન્તિમાં

રાખવું બેઠાં. ભાવ થઈ જાય તે વખતે ખાઈ લેવામાં હરકત નથી, મનને દુઘ્યાન થાય તો ઉદ્દટું વધારે પાપ ખંધાય.' છટ્ટો કહે છે કે-‘ક્રિયાકાંડનો અમે ઈન્કાર કરતા નથી, પણ ભાવ વિના ક્રિયા કરવી નકામી છે. નિરસ ક્રિયાઓ કરવાથી શું ફાયદો ? હૃદયના ભાવ છે તો બધું છે. મંદિર, મૂર્તિ વિગેરે નાહકની ધમાલો છે.’

દલીલોના નામે હાલના જમાનામાં કરાતી છેતરપીંઠી-ઓના આ થોડા નમુના છે.

જુપી નાસ્તિકતા.

જો તમે વિચાર કરશો તો તમને માલુમ પડશે કે- આ કહેનારાઓએ અહિંસા, સત્ય, સંયમ, શાસ્ત્ર, તપ, ક્રિયા માનવાની જે વાતો કરી છે તે દંભ માત્ર છે. અહિંસા વિગેરેને માનનારો, તે માનવાનું કહીને તેનું પાલન કરવાની રીતોનો કદી વિરોધ કરી શકે નહિ અને તેનું ખંડન કરનારી રીતોની હિમાયત કરી શકે નહિ. ઉપરની દલીલોમાં એજ કારવાઈ કરવામાં આવી છે. અહિંસાદિની જો શ્રદ્ધા હોત તો તેવું થાત નહિ. શાસ્ત્રકારો આવા વિચારોને ગુપ્ત નાસ્તિકતા રૂપે ઓળખાવે છે. આવા માણસોને ધર્મનું વાસ્તવિક જ્ઞાન કશું હોતું નથી. વિષયની પૂરી માહિતી વિના ઓલવું એ સમાજનો ભયંકર દ્રોહ કરવા જેવું છે. જેટલું તમને જ્ઞાન હોય તેટલું તમે વિચારીને ઓલો તો બુદ્ધિમાન મનુષ્યોને તેની કિંમત થશે. આપણે જાણીએ છીએ કે-‘કાયદાની વાતમાં ઓલનારાઓને તેની પંક્તિઓની ગુલામી સ્વીકારવી

જ પડે છે. સ્વતંત્રતા લઇને કોઈની બદનક્ષી થાય તેવું બોલી શકાતું નથી. કાયદાએ મનાઈ કરી હોય તેવાં ખાન, પાન, વેપાર-રોજગાર કે મોજશોખ મહાલી શકાતા નથી. કોઈના પૈસા કે સ્ત્રી ઉપર ત્રાપ મારી શકાતી નથી. પૈસા કે ભોજનના લાવ કરી લીધાથી ત્રીજેરીમાં પૈસા અને પેટમાં ભોજન પછી જતું નથી.’ એટલે ઉપરની દલીલો કેવળ અધાર્મિક છે એ ચોકખું સમજાય તેવું છે. એનું વધુ વિવેચન કરવાનું આ સ્થાન નહિ હોવાથી અમે છોડી દઈએ છીએ. કાર્ય માત્રમાં દ્રવ્યાદિકની માફક કાળ પણ કારણ છે. બી પણ એના સમયે વવાયેલું ફળે. વૃક્ષાદિ પણ પોતાના સમયે ફળે. તેથી પૂર્વપુરૂષોએ નિયત કર્યા મુજબ જે પર્વતિથિનું કાર્ય જે દિવસે કરવાનું હોય તે તે દિવસે જ કરવું જોઈએ. એમાં ‘એક દિવસ આવું થાય તો શું અને પાછું થાય તો યે શું ?’ એ મતલબની તમોએ જણાવેલી દલીલ કરવી નકામી છે-

બહુમતવાદ !

(પ્રશ્ન)-છતાં બહુ લોક કરે તે પ્રમાણે આપણે કરવું જોઈએ ને ?

(ઉત્તર)-બહુ લોક કરે તે કરવું એવો જૈનમત નથી. જૈનમત તો એ છે કે-સુવિહિત શાસ્ત્ર જે કહે તે કરવું. જો લોક કહે તેમ કરવાનું હોય, તો પછી સમ્યગધર્મને છોડીને આપણે મિથ્યામતિઓના માર્ગને જ અંગીકાર કરવો રહ્યો. વાંચો શ્રી જ્ઞાનસારમાં ઉપોધ્યાયજી શ્રી યશોવિજય

ગણિ કરમાવે છે કે-“^{૭૩}જે લોકના આધારે ઘણાઓ કરે તે જ આપણે કરવા યોગ્ય હોય, તો મિથ્યાદષ્ટિઓનો ધર્મ કદી પણ તજવા યોગ્ય નહિ ગણાય.” શ્રી યોગવિંશિકામાં શ્રી હરિભદ્રસૂરિ મહારાજ પણ કરમાવે છે કે-“^{૭૪}લોક જ અમારે પ્રમાણ છે’ એવી શાસ્ત્રનિરપેક્ષ બુદ્ધિ તજી દઈને અને યોગ્ય સિદ્ધાન્તના સદ્ભાવને ધારણ કરીને ડાહ્યા મનુષ્યે ધર્મક્રિયામાં અતિ નિપૂણ બુદ્ધિપૂર્વક સમ્યગ્ પ્રવર્તન કરવું જોઈએ,”

આથી પૂરવાર થાય છે કે-શ્રી જૈનદર્શનમાં બહુમતવાદને એવું સ્થાન આપવામાં નથી જ આવ્યું, કે જેથી આજ્ઞાસિદ્ધ ધર્મવાદને એક તલ માત્રે નકારી શકાય. તત્ત્વજ્ઞ અને ભવભીરૂ આત્માઓએ તો શાસ્ત્રસિદ્ધ આજ્ઞાને વિચાર પૂર્વક અનુસરવા તૈયાર રહેવું જોઈએ. પછી તે બહુમાં હોય કે અદ્યમાં હોય. કોરા બહુમતવાદથી ભૂલા પડવું જોઈએ નહિ.

શાસ્ત્ર ઉંચાં ન મૂકાય.

(પ્રશ્ન)-શાસ્ત્રમાંયે કયાં એક વાત આવે છે ? અક્ષર એના એ હોય, પણ તેનો અર્થ તમે એક કરતા હો તો

૭૩-“ લોકમાલમ્બ્ય કર્તવ્યં કૃતં बहुभिरेव चेत् । तदा मिथ्यादर्शा धर्मो न त्याज्यः स्यात् कदाचन ॥ ” (શ્રી જ્ઞાનસાર ૨૩-૪)

૭૪-“ मुत्तूण लोगसन्तं उड्डूण य साहुसमयसम्भावं । सम्मं पयट्टियव्वं बुहेण मइनिउणबुद्धीण ॥ ” (શ્રી યોગવિંશિકા ગાથા ૧૬, પૃ. ૭૭)

ખીજા એથી વિરુદ્ધ પણ કરતા હોય, ત્યાં શું થાય ?

(ઉત્તર)—જૂઓ ભાઈ ! કાયદાશાસ્ત્રોમાં યા વૈદકશાસ્ત્રોમાં પણ કાંઈ એક વાત આવતી નથી. અનેક વાતો ભિન્ન ભિન્ન પણ આવે છે. છતાં સાંગોપાંગ રહસ્યને જાણનારા વિચક્ષણ પુરૂષને તેથી કશો ગુચવાડો થતો નથી. એજ રીતે શાસ્ત્રોને જો યથાસ્થિત વિચારવામાં આવે તો કશી જ ગુચવણ ઉભી રહેવા પામશે નહિ. લૌકિક શાસ્ત્રોમાં હજી એ વિરોધ નડશે, પણ આ તો શ્રી સર્વજ્ઞ મહારાજનાં શાસ્ત્રો છે, તેમાં તેવા પ્રકારના ક્લિષ્ટ વિરોધો કદી દેખાશે નહિ. જેમ જગતમાં કાયદાની પોથીઓ કે આરોગ્યની પોથીઓ બાંધીને ઉઘી મૂકવી પાલવે નહિ, તેમ ધર્મમાં શાસ્ત્રોને પણ ઉઘ્યાં મૂકવાં કદાપિ પાલવે તેમ નથી.

અર્થનો ઉકેલ

તમે જે અર્થની તકરાર જણાવો છો, તે થવાનું કારણ તો એ છે કે—સૂત્રકારના સૂત્રને પકડનારા સઘળા જો એ સૂત્રકારે કથન કરેલા અર્થને પકડે તો તકરાર ન થાય. સૂત્ર એમનું અને અર્થ પોતાનો કરનારાઓથી નવી નવી તકરારો જન્મે છે. એવાઓને શ્રી સિદ્ધસેનસૂરિ મહારાજ સંમતિ-તર્કમાં ઠીક જ શિખામણ આપે છે.

શ્રી સંમતિતર્કના ત્રીજા કાંડમાં તેઓશ્રી ફરમાવે છે કે—“સૂત્ર અનેક અર્થોને મળવાનું સ્થાન છે. ખીજા સૂત્રની

૭૫—“ સુત્તં અત્યનિમેષં ન સુત્તમેત્તેષં · અત્યપડિવત્તી ।
અત્યર્ગઈ ઉળ ણયવાયગહનલીણા વ દુરભિગમ્મા ॥ ૬૪ ॥ તમ્હા

અપેક્ષા રાખ્યા વિના જે અર્થવ્યવસ્થા કરો, તો તેમાં પ્રમાણદૃષ્ટિએ બાધ આવવાથી તે સૂત્રને ઉન્નત્તના વાક્યની માફક અસૂત્રપણાની આપત્તિ આવે છે. એટલા જ માટે નિર્ચુકત્યાદિની અપેક્ષા વિના એક સૂત્ર માત્રથી પૂર્વાપર અવિરૂદ્ધ અર્થનું જ્ઞાન થઈ શકતું નથી. અર્થની ગતિ નય-વાદ રૂપી ગહન વનમાં લીન થયેલી છે, અને દુઃખે કરીને સમજાય તેવી છે.

“તેથી જ સૂત્ર ભણેલાએ પણ અર્થસંપાદન કરવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. શાસ્ત્રના અર્થને સમ્યગ્ પ્રકારે શીખ્યા વિના પણ તેની પ્રરૂપણાદિક કાર્યોમાં જેનો હાથ ધીક બની ગયો છે, તેવા આચાર્યો ખરેખર મહા અજ્ઞાની-શ્રી તીર્થંકર મહારાજન! શાસનની વિડંબના કરે છે.”

આથી સમજી શકાશે કે-સૂત્રના ખાલી અક્ષરો ધરીને તેના અર્થને પોતાની ઈચ્છા મુજબ મરડયા કરનારા અને પૂર્વાપર સંગત અર્થનો ખ્યાલ નહિ કરનારા શ્રી જિનાજ્ઞાની વિડંબના કરે છે. જે શાસ્ત્રનો પૂર્વાપર સંગત અર્થ વિચારાય, તો શાસ્ત્રના નામે થતી તકરારોનો અંત આજે આવી જાય.

સૂત્ર એ ઝહાજ સમાન છે અને અર્થ સદૃશ સમાન છે. જે તમારે એ ઝહાજનો સહીસલામત ઉપયોગ કરવો હોય તો એના સઢને પણ સાથે સમાલો. અર્થ એ સૂત્રનું

અહિગયસુત્તેણ અત્થસંપાયણમ્મિ જહ્મયવ્વં । આયરિયધીરહ્મત્થા
હંદિ મહાણં વિલંબેન્તિ ॥ ૬૫ ॥ ” (સંમતિતર્ક ૩-કાણ્ઠ, પૃ.
૭૪૫, ગા-૪૬)

નિયામક છે. તેના વિના સૂત્રની ગતિ તો ગમે ત્યાં થઈ જાય. માટે સૂત્રકારના સૂત્રને જેમ ન છોડવું, તેમ શ્રી નિર્યુક્ત્યાદિની અપેક્ષાએ તેમના વિવક્ષિત અર્થને પણ આપણે છોડવો જોઈએ નહિ.

શું કરવું ?

હવે આ પરિસ્થિતિમાં શાસ્ત્રના કોઈ બુદ્ધા બુદ્ધા અર્થો ભાખતા હોય તેથી તમે ભડકો નહિ. બજારમાં એકની એક વસ્તુના અનેક ભાવ બોલાય છે અને બહેપારીઓ પણ પોતાની વસ્તુને ખૂબ ઠસાવવા માગે છે. ત્યાં નથી તમે ગભરાતા કે નથી બજારને વોસરાવી દેતા પણ ચાર ઠેકાણે ફરીને તપાસ કરો છો, અનુભવીની સલાહ લો છો અને પછી સોદ્ધો કરો છો. તેમાં ચે છેતરાયા એમ માલુમ પડે તો બીજી વાર સાવચેત થાઓ છો. તેમ અહીં કરો. તમારો માર્ગ સાફ છે. શા માટે બુદ્ધિનો ઉપયોગ કરતા નથી ? શા માટે કોઈની ખોટી શરમમાં લેવાઓ છો ? શા માટે તત્ત્વગ્રાહી થતા નથી ? ફલાણુ તો ભૂલે જ નહિ એવા બદ્ધાગ્રહી શું કામ થાઓ છો ? ‘સાચું તે માઈ’ એ પ્રસિદ્ધ ન્યાયને જ વળગી રહો ને ? આ બધું કરવાને બદલે જો તમે શાસ્ત્રનું સત્ય સમજવાના અખાડા કરો અને તેની આરાધના કરવામાં ઉદાસીન થઈ જાઓ તો નુકશાન કોને ? ગમે તેવા પ્રસંગોમાં પણ જો એ સત્ય જળહણતું રહેતું હોય તો તેથી આનંદ માનો અને ઉઠાવાય તેટલો તેનો લાભ ઉઠાવો. ભગવાનના માર્ગમાં સત્ય વસ્તુનો દ્રેષ કરવો કોઈને માટે પણ હિતાવહ નથી જ.

નક્ષી થયેલી બાબતો.

ત્યારે આ બધું જોતાં નક્ષી થઈ જાય છે કે—

- (૧) તિથિની વૃદ્ધિ-હાનિમાં અમે જે પૂર્વ અને પૂર્વતર-તિથિની વૃદ્ધિ-હાનિ કરવાનું કહીએ છીએ, તે શાસ્ત્ર અને સમાચારીથી વિરુદ્ધ છે. અને તેથી જ ભાદરવા શુદ્ધ પાંચમની વૃદ્ધિએ ત્રીજની વૃદ્ધિ કરવી તે ખોટું છે, ચોથની વૃદ્ધિ કરવી તે પણ ખોટું છે, તેમજ પૂનમ-અમાસની વૃદ્ધિએ તેરસની વૃદ્ધિ માનવી તે પણ ખોટું જ છે.
- (૨) એવડાયેલી તિથિમાં ‘પહેલે દિવસે એ તિથિ આખો દિવસ ભોગવાય છે’ એવું ધારીને, ઈતર ગચ્છિએ એજ દિવસે તિથિનું આરાધન જે માને છે તેને આપણે અપ્રામાણિક માનીએ છીએ, કેમકે-શાસ્ત્ર દષ્ટિએ ઇષ્ટ નહિ હોવાથી શાસ્ત્રકારે તેનું ખંડન કર્યું છે. તો એજ પ્રમાણે પૂનમ અથવા પંચમ્યાદિની વૃદ્ધિ વિગેરેમાં પૂર્વતિથિની વૃદ્ધિ-હાનિ થાય નહિ’ એમ ધારીને, તેનાથી પૂર્વે આવેલી તિથિની તથા તેનાથી પણ પૂર્વે આવેલી તિથિની વૃદ્ધિહાનિ કરી ઉદયતિથિઓને વિરાધી નાખવી એ પણ અપ્રામાણિકજ છે, કેમકે-પાછળ જોઈ ગયા તેમ શાસ્ત્રદ્રષ્ટિએ તે અનિષ્ટ હોવાથી શાસ્ત્રકારે તેનું ખંડન કર્યું છે.
- (૩) સૂત્રના અર્થો સૂત્રકારે જે કર્યા હોય તે તેજ પ્રમાણે કરવા જોઈએ. આડીઅવળી દલીલો કરીને શાસ્ત્રોક્ત સત્ય તરફ અણુગમો ધરવો જોઈએ નહિ.

(૪) બહુ કરે કે થોડા કરે, પણ નિર્દોષ પ્રમાણથી જે વસ્તુ સાચી હોય તેને જ આપણે સાચી માનીને શાસ્ત્રીય વિધિથી અનુસરવા કટિબદ્ધ રહેવું જોઈએ.”

(પ્રશ્ન)—વૃદ્ધિ—હાનિ પ્રસંગે ‘ક્ષયે પૂર્વાદિ’ વાળો નિયમ ઘણોજ સ્પષ્ટ છે, છતાં હવે બાલજીવો પણ તિથિનિર્ણયમાં ગુંચાય નહિ તેવો કોઈ સાધારણ નિયમ જે શાસ્ત્રકારે ફરમાવ્યો હોય તો તેજ કહો, કે જેથી બધી ભાંજગડ મટે.

(ઉત્તર)—બહુ સારૂ. ઉદય તેમજ ક્ષીણ—વૃદ્ધિ તિથિને માટે પાછળ જે નિયમો પ્રાચીન શાસ્ત્રકારોએ દર્શાવ્યા છે, તેને જ લક્ષ્યમાં રાખીને બાલજીવોના ઉપકાર માટે આજ શાસ્ત્રમાં શાસ્ત્રકાર મહારાજે એક સાધારણ નિયમ બાંધ્યો છે તેજ અમે તમને જણાવીએ છીએ.

ગાથાના પૂર્વાર્ધમાં પરગચ્છિને વૃદ્ધિ પ્રસંગે પ્રથમ તિથિ લેવાનો નિષેધ જણાવીને, તેના ઉત્તરાર્ધમાં અન્યકાર જે લક્ષણ ફરમાવે છે તે આ પ્રમાણે છે—

“ પંચમ્યાદિ જે તિથિ રવિવારાદિ જે દિવસે સમાપ્ત થતી હોય તે જ રવિવારાદિ દિવસ તે પંચમ્યાદિ તિથિરૂપે પ્રમાણભૂત છે.”

‘ક્ષયે પૂર્વા’ અને ‘વૃદ્ધૌ ઉત્તરા’ શું એ કદાચ તમને ન સમજાય, તો આ નિયમમાં શાસ્ત્રકારે સીધું અને સ્પષ્ટ લક્ષણ બાંધી આપ્યું કે—જે તિથિ તમારે જોઈતી હોય તે તિથિની સમાપ્તિ કયે દિવસે થાય છે, એટલું તમે તપાસી લો. જે દિવસે તે સમાપ્તિ થતી હોય તે દિવસે તમારે તે તિથિ કરવી. પછી ભલે તેનો ક્ષય હોય કે વૃદ્ધિ હોય કોઈને

બદલે કોઈનો ક્ષય કે વૃદ્ધિ આદિ કરવાની કાંઈ ગડમથલ કરશે નહિ.

એટલાજ માટે ‘‘ક્ષયે પૂર્વા તિથિર્ગ્રાહ્યા’’ એ શ્લોક જે શ્રી ઉમાસ્વાતિ મહારાજનો કરેલો છે એવો વૃદ્ધ સંપ્રદાય છે તે બરાબર છે, કેમકે-ચૌદશ-પૂનમ આદિ જ્યાં બે પર્વતિથિઓ સાથે આવી હોય અને તેમાં પૂનમ વિગેરેનો ક્ષય હોય, ત્યારે એક જ દિવસમાં ચૌદશ-પૂનમ બન્ને તિથિઓ સંપૂર્ણ થાય છે; તેથી બે ય તિથિઓનું તે દિવસે આરાધન કરાય છે. આને મળતી વાત ‘‘તિદિવાપ પુન્વ-તિદ્ધી’’ ગાથા ૪ ની વ્યાખ્યામાં અમે કહી દીધી છે.

અહીં પણ શાસ્ત્રકાર મહારાજે ચૌદશ-પૂનમ ભેગાં થવાનું જણાવ્યું છે. જેઓ આ અન્યકારની અડધો વાત ઉપાડીને પૂર્વતિથિનો ક્ષય કરી નાખવાનું અને ભેગી તિથિ કરાય તે ખોટી હોવાનું માને છે, તેઓએ આ શાસ્ત્રનો જરા ફરીથી બરાબર અભ્યાસ કરવાની જરૂર છે, કેમકે-આ શાસ્ત્રકારે પૂર્વતિથિને ક્ષય કરવાનું ઠરાવ્યું નથી, પરંતુ તિથિ ભેગી કરીને મૂખ્ય-ગૌણના ન્યાયે આરાધવાનું ઠરાવ્યું છે. તે અહીં ફરીથી પણ સાબીત કરેલું છે.

એજ પ્રમાણે બે પુનમ આદિ હોય, ત્યારે તેની સમાપ્તિ બીજે દિવસે થતી હોવાથી તે દિવસે પુનમાદિ આરાધાય છે. ચૌદશ અને પૂનમ વચ્ચે પહેલી પુનમનો

૭૬-મુદ્રિત પ્રતમાં ‘‘અત एव ‘ક્ષયે પૂર્વા તિથિર્ગ્રાહ્યા’ તસ્મિન્નેવ દિવસે’’ એવો વચ્ચમાં ત્રુટક જણાતો પાઠ છાપેલો છે, જ્યારે લિખિત પ્રતમાં આ ઠેકાણે ‘‘અત एव ‘ક્ષયે પૂર્વા તિથિ: कार्या’ इति श्लोकः श्री उमास्वातिवाचककृत इति वृद्धवादः सम्यग् यतस्तस्मिन् दिवसे’’ એવો પૂરા પાઠ છે.

એક દિવસ ખાલી રહે છે. એ બન્ને દિવસો પહેલી તથા બીજી પુનમ તરીકે ઓળખાય છે. સંવત્સરીની ચોથ કે ચૌદશ આદિ તિથિનો જો ક્ષય ન હોય કે વૃદ્ધિ પણ ન હોય, ત્યારે તે ઉદયતિથિ ગણાય છે. તે દિવસે તેજ તિથિ કહેવાય છે, તેની સમાપ્તિ પણ તેજ દિવસે થાય છે, એટલે તેજ દિવસે તે તિથિ આરાધવાની છે.

આ ઉપરથી તમને સમજશે કે—પાછળ અમો આ ગાથા જોવાની પરગચ્છીને અને તમોને પણ જે ભલામણ કરી ગયા હતા તે વ્યાજબી હતી. તેઓ ચૌદશના ક્ષયે પુનમે ચૌદશ કરવાનું કહેતા હતા તે આ નિયમ મુજબ થઈ શકે નહિ, કારણ કે—પુનમે ચૌદશની ગંધ માત્ર નથી. તમે પુનમ—અમાસના ક્ષયે તેરસે ચૌદશ તેમજ ભાદરવા શુદ્ધ પાંચમના ક્ષયે ત્રીજે ચોથ મનાવતા હતા તે પણ થઈ શકે નહિ. કારણ કે—તેરસે અને ત્રીજે ચૌદશ તથા ચોથનો સામાન્ય ભોગ હોવા છતાં સમાપ્તિસૂચક ભોગ નથી, કેમકે—બીજે દિવસે તે તિથિઓ ઉદયમાં આવે છે. જો સમાપ્ત થઈ ગઈ હોત તો બીજે દિવસે ઉદયમાં આવત નહિ. આજ કારણથી વૃદ્ધિમાં પહેલે દિવસે આખો દિવસ તિથિનો ભોગ માનીને તે આરાધવાનું પરવાદી જે માને છે તે અસત્ય છે, કેમકે—તે દિવસે તે તિથિ સંપૂર્ણ થતી નથી. અને પુનમ, અમાસ તથા પાંચમની વૃદ્ધિએ પહેલી પુનમ, અમાસ તથા પાંચમે ચૌદશ અને ચોથ આરાધવાનું તમે જે માનો છો તે પણ અસત્ય છે, કેમકે—તે દિવસે તે તિથિઓની ગંધ પણ નથી. આને જ મળતી વાત ગાથા ૪ ની ટીકામાં પણ

અમે કહી ગયા છીએ. તમે સ્વયં વિચારો. શાસ્ત્રનો આ સમ્યગ્વાદ છે અને તેને અનુસરવું એજ શ્રી તપગચ્છની સમાચારી છે. ‘પૂર્વ’ અને ‘પૂર્વતર’ તિથિઓની ક્ષય-વૃદ્ધિ માનવી, ઉદય-સમાપ્તિવાળી તિથિઓને વિરાધવી, અને સમાપ્તિ રહિત તિથિને પ્રમાણ માનવી’ એ મિથ્યાવાદ છે. તેને અનુસરવું તે શ્રી તપગચ્છની સમાચારી નથી પણ તેથી ભિન્ન અને અપ્રામાણિક વસ્તુ છે. એ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ પુરો થયો ॥૧૭॥

ગાથા ૧૮ મી : લોકવ્યવહાર.

ઉપલી ગાથામાં જે દિવસે તિથિ સમાપ્ત થતી હોય તે દિવસે તે તિથિ પ્રમાણ કરવાનું કહ્યું. આથી ‘તિથિની સમાપ્તિ પ્રમાણભૂત છે, પણ સમાપ્તિ વિનાનો એકલો ઉદય અથવા સાદો ભોગ કે મિથ્યા આરોપ પ્રમાણભૂત નથી’ એમ બતાવ્યું. એજ વિષય ઉપર જૈનલોકિક દ્રષ્ટાંત જણાવવા માટે નીચેની ગાથા ફરમાવે છે—

**લોએ વિ અ જં કજ્જં, ગંથપ્પમુહં પિ દીસણ સવ્વં ।
તં ચેવ જમ્મિ દિવસે, પુણ્ણં સ્વલ્લુ હોઈ સપમાણં ॥૧૮॥**

(અ)–લોકમાં જે ગ્રન્થ પ્રમુખ કાર્યો દેખાય છે, તે સર્વે જે દિવસે સમાપ્ત કરવામાં આવ્યાં હોય તે જ દિવસ તે ગ્રન્થાદિ કાર્ય કર્યાં તરીકે પ્રમાણ માનવામાં આવે છે. જેમકે—‘અમુક સાલમાં,

૭૭-અહીં મુદ્રિતમાં “લૌકિકદષ્ટાન્તનિવદ્ધાં ગાથામાહ” એવો પાઠ આપેલો છે. લિખિતમાં “લૌકિકદષ્ટાન્તમાહ” એ પ્રમાણે પાઠાન્તર છે.

અમુક માસમાં, અમુક દિવસે આ ગ્રન્થ કર્યો અથવા લખ્યો.' જો કે તે દિવસે એક શ્લોક માત્ર કર્યો હોય અથવા લખ્યો હોય તો પણ તેજ દિવસ પ્રમાણભૂત કરાવાય છે, કિન્તુ પૂર્વે આખો દિવસ શ્લોકો બનાવ્યા હોય છતાં તે દિવસ કહેવામાં આવતો નથી, તેમજ પુસ્તકના છેડે લખવામાં પણ આવતો નથી. આ બતાવી આપે છે કે-શ્લોકવ્યવહાર પણ સમાપ્તિ-લક્ષણ દિવસને માનવાનો છે; માટેજ વૃદ્ધિતિથિમાં સમાપ્તિ બીજે દિવસે રહેલી હોવાથી તે માનવામાં આવે છે. એવીજ રીતે ક્ષીણતિથિમાં પણ સમાપ્તિ પૂર્વતિથિને દિવસે થયેલી હોવાથી તે તિથિ તે દિવસે માનવામાં આવે છે. એક જ દિવસમાં બે તિથિઓની સમાપ્તિ હોવાથી બેય માની શકાય છે. જેમ લોકમાં એક દિવસે બે કાર્ય પૂરાં કર્યાં હોય, તો એમ કહેવાય છે કે-‘આજે મેં બે કામ કર્યાં.’ એટલે એમાંથી એક કામને માટે જો દિવસ જણાવવો હોય તો પણ તેજ જણાવાય અને બન્ને માટે જો દિવસ જણાવવો હોય તો પણ તેજ જણાવાય. આવાં લોકપ્રસિદ્ધ દ્રષ્ટાંતો તમે સ્વયં *વિચારો. જો તમે અસમાપ્તિને દિવસે પણ તિથિ મનાવવા માટે સ્વ-મતિકલ્પનાથી તિથિના અવયવોમાં ન્યૂનાધિકપણાની કલ્પનાઓ કરશો, તો તમારે આજન્મપર્યંત વ્યાકુલ થવું પડશે-પાછલી ગાથાઓમાં આપેલી અનેક દુસ્તર આપત્તિઓના ભોગ થવું પડશે.

આ ગાથામાં આપેલા દ્રષ્ટાંતનો જો વિચાર કરવામાં આવશે, તો બે તિથિ ભેગી જણાવનારાં પંચાંગો જ ખરાં શાસ્ત્રીય છે એ પુરેપુરું નિશ્ચિત થશે. અને ભેગી તિથિની આરાધના વિષે ખોટા સવાલો ઉઠાવવાની દુર્બુદ્ધિ નહિ જ થશે. ॥૧૮॥

* “एवं क्षीणतिथावपि कार्यद्वयमद्य कृतवानहमित्यादयो द्रष्टव्यन्ताः स्वयमूह्यः” (पृ. १३)

ગાથા ૧૯ મી : મૃપાભાષણની સમજાવટી.

તિથિની વૃદ્ધિ હોય ત્યારે કેટલાક ‘પહેલે દિવસે તિથિપૂર્ણ છે પણ બીજે દિવસે નથી’ એમ કહેવાને ઉતાવળા થાય છે, પણ તે તેમનું મૃપાભાષણ છે તે સમજાવવા માટે કહે છે—

તં પુણ અસચ્ચવયણં,

જં મળ્લણ્ઙ અજ્જ પુળ્લણ્ણતિહિદિવસો।

જં ણં પુરો વિ દુગતિગઘડિયા,

વદ્દંતિ તીસે ય ॥૧૯॥

(પ્ર૦)-તિથિવૃદ્ધિમાં પ્રથમ દિવસે જે એમ કહેવું કે-‘આજે પૂર્ણ તિથિ છે’ તે અસત્ય વચન છે, કારણ કે-બીજે દિવસે પણ તે તિથિની બે-ત્રણ ઘડીઓ પહેલે છે. ‘બે ઘડીઓ તેજ તિથિની શી રીતે?’ એમ જો પૂછતા હો તો અમે પાછળ જ ગાથા ૧૭ માં ‘તિથિનું અધિકપણું એટલે શું? એક જ તિથિનું બે સૂર્યોદયને લાગવું તે?’ ઇત્યાદિ કથન કરી ગયા છીએ. તે શું તમારા ચિત્તમાં નથી આવ્યું? આવ્યું છે તો ફરીથી પૂછો છો કેમ? ‘રપટ કરવા

૭૮-મુદ્રિત પ્રતમાં ‘જેણ’ પાઠ છાપેલો છે, પણ ટીકામાં ‘જં’ શબ્દનો અર્થ વાક્યાલંકાર કર્યો છે તેથી એ પાઠ અશુદ્ધ થયો છે. લિખિત પ્રતમાં ‘જં ણં’ પાઠ છે, તે બરાબર છે, કેમકે-ટીકા સાથે તે સંગત થાય છે. તેથીજ અમે ‘જેણ’ ને બદલે ‘જં ણં’ પાઠ રાખ્યો છે, શ્રીમાન સંશોધકે મૂલ અને ટીકા મેળવવાની જો તરદી લીધી હોત, તો સંભવ છે કે-‘જેણ’ પાઠ છપાવતા પહેલાં તેઓ કદાચ વિચાર કરત.

માટે’—એમ જો કહેતા હો તો અમે એજ ગાથાના અર્થપ્રકાશનમાં સ્પષ્ટીકરણ પણ કર્યું છે, તથાપિ જરા ફરીથી કહીએ છીએ તે સાંભળો.

જો વખતે પહેલે દિવસે પહેલી તિથિ સાઠ ઘડી પ્રમાણ હોય છે અને તે પછી બીજે દિવસે તેની તે જ બીજી તિથિ એકાદિ અધિક ઘડી હોય છે, તે વખતે સાઠ ઘડી પ્રમાણ વારલક્ષણ એક દિવસ તો પહેલી તિથિમાં પસાર થયો, પણ બાકી રહેલી એકાદિ ઘડી બીજે દિવસે ભોગવાય છે; એને વૃદ્ધિ કહેવામાં આવે છે. મૂળ તિથિથી કોઇ જુદી વસ્તુ વધતી નથી, કેમકે—તે વધેલો અંશ તે જ તિથિનો બાકી રહેલો ભાગ છે. તે વિના આજે તિથિ પૂરી થઈ એમ શી રીતે કહી શકાય? અસંખ્યાત પ્રદેશવાળા આ જીવાત્મામાંથી થોડા પ્રદેશો આપણે આપણી કલ્પનાથી ખસેડી દઈએ, તો શું તે વિના બાકીના પ્રદેશવાળો આત્મા જીવસંસાર પામી શકશે? નહિ જ. આપણે લઈ લીધેલા પ્રદેશોને જો મેળવી દઈએ તો તે જીવસંસાર ખચિત મેળવી શકે છે. એ પ્રમાણે અહીં પણ વિચારો. કાંઈ શંકા જેવું રહેશે નહિ

પુનઃમ અને પાંચમના ક્ષયે તમે તેરસ અને ત્રીજે ચૌદશ અને ચોથ મનાવો તે પણ અસત્ય વચન છે. કેમકે તે દિવસે એ તિથિઓ પૂર્ણ થઈ નથી. તેની બાકી રહેલી ઘડીઓ બીજે દિવસે ઉદયમાં આવે છે. તે વિના આજે ‘ચૌદશ કે ચોથ થઈ’ એમ તમારાથી કેમ જ કહી શકાય?

અલ્પ ગણાય કે ન ગણાય. ?

તમે કદાચ એમ કહેશો કે—‘અલ્પ હોવાથી અમે તેની વિવક્ષા કરતા નથી.’ તો તમારું આ કથન પણ અયોગ્ય છે. કેમકે—એવી વિવક્ષા રાખવાથી સૂર્યોદય વખતે જ્યાં એકાદિ ઘડી તિથિ છે, ત્યાં ‘આજે અમુક તિથિ છે,’ એમ તમારાથી બોલી શકાશે નહિ. આથી

સર્વ લોકસિદ્ધ વ્યવહારનો વિલોપ થશે અને બહુજ ગોટાળો થઇ જશે, જેનો ભાસ અમે પાછળ ગા. ૫ ની ટીકા વિગેરેમાં પણ કરાવી ગયા છીએ.

“ત્યારે ‘અદ્ય હોય તેની વિવક્ષા નહિ’ એ ન્યાય ક્યાં લગાડવાનો?” એમ જો તમે પૂછતા હો, તો અમે કહીએ છીએ કે-બલાબલ જોઈને એ ન્યાય પ્રવર્તે છે. શેલડીના રસથી ભરેલા આખા ઘડામાં એ-ત્રણ પાણીનાં ટીપાં પડ્યાં હોય તો અદ્ય હોવાથી ગણાતાં નથી, કેમકે-તે નિર્બલ છે. પણ હલાહલ ઝેરના એ-ત્રણ બિંદુ પડ્યાં હોય તો અદ્ય હોવા છતાં તે ગણાય છે, કારણ કે-તે બલવાન પ્રાણુદર છે. આવાં અનેક દર્શનો બુદ્ધિથી વિચારી શકાય તેવાં છે. માટે તિથિની પૂર્ણતા વિના તિથિને માનવી તે મૃષાભાષણ તથા મૃષા આચરણ છે. ॥૧૯॥

ગાથા-૨૦ મી : ચોમાસી-ક્ષય હોય ત્યારે પણ.

ગુરુકુલ સેવ્યા વિનાનો કાંઈક બ્રાન્ત પુરુષ એમ કહે છે કે- ‘ચોમાસી-ચૌદશનો જ્યારે ક્ષય હોય ત્યારે શાસ્ત્રે પુનમ કહેલી હોવાથી તે ‘મોટી છે પણ બીજી નથી, માટે તે દિવસે ચૌદશ કરવી!’ તેની બ્રાન્તિ દૂર કરવા માટે એ ગાંથાઓ કહે છે—

ચતુમાસપક્ષિવં પુન,

કયાઈ જઈ પડઈ તત્થ પુવ્વુવ્વ ।

સુતુત્તં તિ અ કાઉં,

ન પુણિમાસી વિ ઘેત્તવ્વા ॥૨૦॥

૭૯-મુદ્રિત પ્રતમાં “પૌર્ણમાસ્યેવ યુક્તા” પાઠ છે. લિખિતમાં પૌર્ણમાસ્યેવ જ્યાયસી” એવો પાઠાન્તર છે.

જં ણં આણાયરણા મંગો અણવત્થમાઙ્ગો દોસા ।
જેસિં જુગપ્પહાણા, સિરિકાલિગસૂરિણોઽભિમયા ॥

(પ્ર.)-જો કદાપિ ચૌમાસી-ચૌદશનો ક્ષય હોય, ત્યારે પણ પૂર્વે કહ્યું છે તે પ્રમાણે તેરસે જ તેનું કૃત્ય કરવું, પણ સૂત્રમાં 'પુનમ ચૌમાસી-પર્વ' તરીકે કહી છે' તેવી બ્રાન્તિ સેવીને પૂર્ણિમા ગ્રહણ કરવી નહિ. એનું કારણ જણાવતા બીજી ગાથામાં કહે છે-‘કારણ કે-શ્રી કલિકસૂરિ મહારાજ યુગપ્રધાન તરીકે જેઓને અભિમત છે, તે આજ્ઞાતપર આત્માઓને માટે તો પૂર્ણિમાએ ક્ષીણ-ચૌદશનું કૃત્ય સ્વીકારવાથી આજ્ઞા અને આચરણ બન્નેનો ભંગ થાય છે તથા અનવસ્થા અને પ્રામાણિક પર્ષદામાંથી પોતાનો બહિષ્કાર આદિ અનેક દોષો આવે છે,’

આથી શાસ્ત્રકારે પુનઃ એજ સિદ્ધ કર્યું કે-હરકોઈ પર્વતિથિનો ક્ષય આવી શકે છે, એ જ રીતે વૃદ્ધિ પણ આવી શકે છે. ક્ષય આવ્યો હોય ત્યારે પૂર્વતિથિ જ ગ્રહણ કરાય, પણ જેમાં એ તિથિ ન હોય તે તો ગ્રહણ કરાય જ નહિ. એજ પ્રમાણે વૃદ્ધિમાં ઉત્તરતિથિ જ ગ્રહણ કરાય, પરંતુ બદલે બીજી કોઈ તિથિની વૃદ્ધિ કરીને ઔદયિક તિથિનો ભંગ કરી શકાય નહિ. સૂત્રમાં પુનઃ ચૌમાસી અને પાંચમે સંવત્સરી કહેલી હોવા છતાં, સૂત્રાનુસારી આચરણથી ચૌદશે ચૌમાસી અને ચોથે સંવત્સરી નિયત થઈ ત્યારથી પુનઃ અને પાંચમ ચૌદશ અને ચોથ કરતાં મોટી તિથિ નથી પણ નાની જ છે. અને એથી જ એનો પણ જ્યારે ક્ષય હોય ત્યારે તેને ચૌદશ અને ચોથ ભેગો સમાવવામાં આવે છે.

ઉપર શ્રી કાલિકાચાર્ય મહારાજને માનનારા માટે દોષ જણાવ્યો. શું બીજાને નહિ ? બીજાને પણ દોષો તો થાય છે જ. પરંતુ કાળામાં જેમ કાચ ગણાય નહિ, તેમ તેઓ પોતાના આત્મદોષથી જ દુષિત હોવાને લીધે તે ગણાતા નથી.

વાદીની શંકાનો ઉત્તર.

વાદી શંકા કરે છે કે—‘ કાલિકાચાર્ય મહારાજના વચનથી ચોક્કસ અને આગમના વચનથી પુનઃ પણ ચોમસી કરવી યોગ્ય છે. તેરસે તો એકદે રીતે યોગ્ય નથી, છતાં ચોક્કસના ક્ષયે તેરસે તમે ચોમસી કરશો, તો આજ્ઞા અને આચરણ બંનેનો આધ તમને આવશે પણ અમોને નહિ આવે ’

સિદ્ધાંતી સમાધાન આપે છે કે—‘ અહો ! પાછળ આટલું બધું સમજાવ્યું ત્યારે કાન બહેરા કર્યા હતા ? કે જેથી હજી પણ તમે તેરસને તેરસ કહો છો ? અથવા તો “ ભૂખાજનને કહેલું તે જંગલમાં રૂઢ કર્યા બરાબર છે, મૃતશરીરની સેવા કર્યા બરાબર છે, શ્વાનપુચ્છને નમાવવા બરાબર છે, બહેરાને કાનમાં મંત્ર સંભળાવવા બરાબર છે, પથ્થરમાં કમલ ઉગાડવા સમાન છે, ખારી જમીનમાં ઘણું વરસવા સમાન છે, તેમજ આંધળાના મુખને શ્રંગાર કરવા સમાન છે.” કવિઓએ કરેલું એ કાવ્ય બરાબર જણાય છે. નહિ તો પૂર્વે ગાયા ૪ માં “ અહ જહ કહ ચિ...” ગાયાના વ્યાખ્યાનમાં “ એક દિવસે બે તિથિ સમાપ્ત થઈ હોય, ત્યારે મૂખ્ય-ગૌણના નિયમ પ્રમાણે તે દિવસે મૂખ્ય તિથિનો વ્યવહાર કરાય છે ” એ ખૂલાસો કરી ગયા છતાં યાદ ન રાખો તે બનવા યોગ્ય નથી.

૮૦—યદ્વા—“અરણ્યરુદનં કૃતં શવશરીરમુદ્વર્તિતં શ્વપુચ્છમવનામિતં બધિરકર્ણજાપઃ કૃતઃ । સ્થલે કમલરોપણં સુચિરમૂષરે વર્ષણં તદન્ધમુખમણ્ડનં યદ્બુધજને ભાષણમ્ ” ॥ (વૃ.૧૫)

એજ પ્રમાણે જેઓ આજે એમ કહે છે કે—‘આગ-મથી પહેલાં તો પાંચમે સંવત્સરી હતી ને? તો પાંચમની વૃદ્ધિએ ત્રીજ-ચોથની વૃદ્ધિ કરતાં કદાચ પહેલી પાંચમના દિવસે સંવત્સરી થઈ જાય તો શું હરકત છે?’ તેઓને પણ ઉપર કહ્યા પ્રમાણે આજ્ઞા અને આચરણા બન્નેના ભંગનો દોષ લાગે છે. શી રીતે એ બન્નેનું વિરાધકપણું આવે તે અન્યકાર આગળ જ બતાવે છે—

જો તમે કદાચ એમ કહો કે—“ક્ષીણતિથિ હોય ત્યારે પૂર્વની ગ્રહણ કરવી ’ એ નિયમ તમે જે બતાવ્યો છે તેને અમે એજ પ્રમાણે માનીશું, પણ ચોમાસી-ચૌદશનો ક્ષય હોય ત્યારે ફક્ત આગળની પુનમ-તિથિ લઈશું તો શું હરકત છે ?

આજ્ઞા અને આચરણા.

એના જવાબમાં અમે એમ કહીએ છીએ કે—‘તો તમે સર્વ-કાળ પુનમની ચોમાસી કેમ કરતા નથી ? ‘શ્રી કાલિકસૂરિ મહારા-જના વચનથી નહિ કરતા હોવાનું’ જો તમે કહો તો અમે તમને પુછીએ છીએ કે—‘ શ્રી કાલિકસૂરિજીનું વચન અને ભગવાનનું વચન બન્ને તુલ્ય છે કે ન્યૂનાધિક છે.’ જો તુલ્યજ હોય તો આગમમાં છે, માટે હમેશાં પુનમે જ ચોમાસી કરો. શ્રી કાલિકસૂરિજીના વચન પ્રમાણે ક્ષય ન હોય ત્યારે વળી ચૌદશે કરવાની તમારે કાંઈ જરૂર નથી. જો ભગવત્રવચનથી શ્રી કાલિકસૂરિજીના વચનને ન્યૂન કહો તો પણ તમને એજ દોષ આવશે. હવે જો અધિક કહો તો અધિક-પણું તમે ‘પ્રવચન અનુસારે કહો છો કે તમારો મતિકલ્પનાનુસારે કહો છો ?’ જો તમારી મતિકલ્પનાનુસાર જ કહેતા હોય તો તેની કશી કિંમત જ નથી. જો પ્રવચનને અનુસારે કહેતા હોય તો તે ઔત્સર્ગિક વચનની અપેક્ષાએ આપવાદિક વચન હોવાથી અમાઈ

જ કહેવું સિદ્ધ થયું ‘ઉત્સર્ગ’ કરતાં અપવાદ બળવાન છે’-એ ન્યાય અહીં આગળ લાગુ પડી શકે છે, કારણ કે-શ્રી કલિકસ્ત્રિ મહારાજની આચરણાથી સિદ્ધ થયેલી ચોથની સંવત્સરી અને ચૌદશની ચોમાસીને, જે પાછી પાંચમ તથા પુનમે કરવામાં આવે તો મૂળ સૂત્રનો જ વિરોધ આવે છે. માટે જ તેમના વચન પ્રમાણે નહિ વર્તવાથી આજ્ઞા અને આચરણા બન્નેની વિરાધનાનો દોષ તમને આવે છે.

ક્ષીણ થવું એટલે ?

વળા અમે તમને બીજું પુછીએ છીએ કે-‘તિથિનું ક્ષીણ થવું એટલે શું ? પોતાનું સ્વરૂપ જ નહિ પામવું તે, કે સ્વરૂપ પામ્યા છતાં સૂર્યોદયમાં નહિ આવવું તે, કે સૂર્યોદયને પામ્યા વિના સમાપ્ત થવું તે, કે પૂર્વસૂર્યોદયને નહિ પામીને ઉત્તરસૂર્યોદયને પણ નહિ પામવું તે ?’ જે તમે પ્રથમ ચિકિત્સા પ્રમાણે ઉત્તર આપશો કે-‘તિથિનું ક્ષીણ થવું એટલે પોતાનું સ્વરૂપ જ નહિ પામવું તે,’ તો અસંભવ હોવાથી તમારો ઉત્તર અયોગ્ય છે. ગગનકુલની માફક સ્વ-સ્વરૂપને નહિ પામેલી તિથિ કેાઇ દિવસ ગણનામાં આવી શકતી જ નથી. ક્ષીણતિથિ પણ ગણાય છે તો ખરી જ. તેથી તે સ્વ-સ્વરૂપ પામેલી છે પણ ન પામી હોય તેવું નથી. હવે શબ્દથી જુદા જુદા છતાં અર્થથી એકસરખા એવા બાકીના ત્રણ ચિકિત્સો સ્વીકારીને, જે તમે ઉત્તર આપો તો તે પ્રમાણે ક્ષીણતિથિનું સત્ત્વ તો સિદ્ધ થઇ જ ચુક્યું. હવે પ્રશ્ન એ રહે છે કે-તેની સ્થિતિ પૂર્વતિથિમાં છે કે ઉત્તરતિથિમાં ?’ જે પૂર્વતિથિમાં માનો, તો તમને માન્ય એવી તે તિથિને છોડીને ક્ષીણતિથિ પ્રસંગે ઉત્તરતિથિને લેવા શું કામ વ્યવસાય કરો છો ? જગતમાં અધપુરૂષ પણ પોતાની ઈષ્ટ વસ્તુ છોડી દઇને તેની બુદ્ધિથી બીજી વસ્તુને ગ્રહણ કરવા માટે ઘેલો થતો નથી. જે તમે એમ કહો કે-‘ક્ષીણતિથિનું સત્ત્વ ઉત્ત-

રતિધિર્મા છે,' તો તમારૂં આ કહેવું તદ્દન અસંભવિત છે તે તમે પણ જાણો છો. નહિ તો દીપણું જૂઓ, અથવા તેના જાણકારને પુછો. પછી પોતાની શુદ્ધબુદ્ધિથી વિચારીને 'હવે પુનર્મને દિવસે ચોમાસી નહિ માનવી' એવું અમારૂં યુક્તિયુક્ત વચન તમારે સ્વીકારવું. નહિ તો ઉપર બતાવ્યા પ્રમાણે પ્રવચન અને આચરણ બન્નેના ભંગની આપત્તિ તમને આવશે.

તમારા જે મિત્રો આજે પુનર્મ આદિની ક્ષયવૃદ્ધિએ તેરસ આદિની ક્ષયવૃદ્ધિ માનીને ચૌદશ-ચોથ વિરાધે છે, તેમને પણ અન્યકારશ્રીનું ઉપલું કથન બરાબર બંધ બેસે છે. તેઓશ્રીની સલાહ સ્વીકારીને તેઓ પણ વિરાધનાના દોષમાંથી બચી જાય એવી અમારી આંતરિક અભિલાષા છે.

સમાચારોની કહેવાતી ગાથા વિષે.

આ ઠેકાણે શ્રી કુલમંડનસૂરિજીની સમાચારીના નામે એક ગાથા હાલમાં જે આગળ કરાય છે, તેનો પણ વિચાર કરી લેવો અસ્થાને નથી. તે ગાથા નીચે કુટનોટમાં આપી છે. એ કહેવા માગે છે કે—“આષાઠ, કાર્તિક અને ફાગણ ત્રણ ચોમાસી પુનર્મનો ક્ષય હોય, ત્યારે તેરસનો ક્ષય કરવો એવું શ્રી વીતરાગ ભગવાને કહ્યું છે.’ હવે આ ગાથા મૂળ પ્રતમાંથી મળી આવી હોય તેવું હજી સુધી અમે જોઈ શક્યા નથી. પાછળ દર્શાવેલ તેર બેસણાના

૮૧—“અસાઢકત્તીફગુણપ્રાસાણ જા ય પુન્નિમા હંતિ ।
તાસ ક્ષયં તેરસી ઇય મણિયં વિચરાગેહિ ॥૧॥” (તેર બેસ-
ણાનું પાનું.)

પાનામાં આ ગાથા ઉપરોક્ત સમાચારીના નામે ટાંકવામાં આવી છે. ગાથા વાંચતાં જ આપણને દેખાઈ આવે તેમ છે કે-તે કેટલી બધી અશુદ્ધ છે. એવાં પાનાં કેટલેક ઠેકાણે હાથ આવે છે, પણ એક મુનિરાજે તો “તે બલી દસ્તાવેજ છે” એમ સ્પષ્ટ બહેર કર્યું છે. પાછળ આપણે જોઈ ગયા છીએ તેમ બીજા એક આગેવાન વાદીને પણ “તે શાસ્ત્રવિરુદ્ધ હોવા સાથે અસંગત અને અનિયત છે” એથી માની શકાય તેવું નથી, એમ જણાવવું પડ્યું છે. છતાં આપણે એ ગાથાથી વસ્તુનો વિચાર કરીએ તો જણાશે કે-તે કેવલ શાસ્ત્રવિરુદ્ધજ છે. ‘શ્રી કુલમંડનસૂરિજી જેવા શ્રી તપગચ્છના એક પ્રામાણિક આચાર્ય આવી ગાથાનો લેખ કદી કરેજ નહિ’-એવું તેઓ-શ્રીનો બનાવેલો શ્રી “વિચારામૃત સંગ્રહ” નામનો ગ્રંથ જોનાર સૌ કોઈને લાગ્યા વિના રહેશે નહિ. એ ગ્રંથમાં તેઓશ્રીએ ચૌદશે જ ચોમાસીનું સમર્થન કર્યું છે, અને આ ગ્રંથકાર કે જેઓ ઉ. શ્રી ધર્મસાગર ગણિત છે, તેઓ આ ગ્રંથમાં મૂખ્યતયાં તેમનું આલંબન રાખીને આપ્યા છે એવું મુદ્રિત ગ્રંથના પ્રસ્તાવકે પ્રસિદ્ધપણ કર્યું છે. તેઓ પણ ‘ચૌદશે જ ચોમાસીનું સમર્થન કરે છે અને પૂનમે કરનારા-ઓનું ખંડન કરે છે’ તે આપણે ઉપર જ જોઈ આવ્યા છીએ. ક્ષીણતિથિ એટલે શું ? એમ પૂછીને, આ ટીકામાં ગ્રંથકારશ્રીએ જે વિકલ્પો ઉઠાવ્યા છે તેનું હાર્દ જ એ છે કે-ચોમાસી ચૌદશને પણ ક્ષય થયો હોય ત્યારે તે ચૌદશ જેમાં હોય તે દિવસે ચોમાસી થાય, પણ જ્યાં ચૌદશ હોય નહિ ત્યાં તેનું કાર્ય કદાપિ થઈ શકે નહિ. આ મૂળ વસ્તુના

આધારે ક્ષીણચતુર્દશીએ પૂનમે ચોમાસી માનનારને પણ આપત્તિઓ આપવામાં આવી છે. જે અહીં પૂનમ અને પાંચમના ક્ષયે તેરસે અને ત્રીજે ચૌદશ અને ચોથ કરવી સમાચારીની દ્રષ્ટિએ શાસ્ત્રકારને ઈષ્ટ હોત, તો શાસ્ત્રકાર આ ખંડન કદી કરી શકત નહિ, કેમકે-ચૌદશ જેવી પૂનમને દિવસે નથી તેવી તેરસને દિવસે પણ નથી જ, કારણ કે-ચૌદશની સમાપ્તિ બીજે દિવસે થાય છે: અને સમાપ્તિ વિના ‘તે દિવસે તે તિથિ છે’ એવું માની શકાય જ નહિ, એ સિદ્ધાંત પાછળ ગાથા ૧૭ માં સાબીત કર્યો છે. આ બતાવી આપે છે કે-પાછલ ગાથા પાંચમાં જેમ કહ્યું હતું તેમ ત્રણ ચોમાસી-પૂનમોનો ક્ષય આવે, ત્યારે પણ તેનો ક્ષય ચૌદશમાંજ માન્ય રખાય છે અને રખાતો હતો. તેથી સમાચારીને નામે કહેવાતી ઉપલી ગાથા સાવ બનાવટી સાબીત થાય છે. એ ગાથામાં તો જ્યારે ત્રણ ચોમાસી-પૂનમના ક્ષયને અંગે હકીકત છે, ત્યારે આજકાલ તો બધી પૂનમ, બધી અમાસ અને હવે વધારામાં ભાદરવા શુદ્ધ પાંચમનો ક્ષય હોય ત્યારે અને વૃદ્ધિ હોય ત્યારે પણ પૂર્વ તેમજ પૂર્વતર તિથિની ક્ષયવૃદ્ધિ માનીને, ચૌદશ તથા ચોથ જે દિવસે ન હોય તે દિવસે કરવાનું કહેવાય છે. તે તેના કરતાં પણ વધુ ખોટું-બનાવટી છે, એ સુસ્ત વાચકો સ્વયં વિચારી શકે તેમ છે.

“તિથિહાનિ વૃદ્ધિ વિચાર” નો વિચાર.

આ જ પ્રમાણે પુનમની વૃદ્ધિ હોય ત્યારે તેરસની વૃદ્ધિ કરવા માટે શ્રી વિજયદેવસૂરગચ્છના મતપત્રક તરીકે

જે “તિથિ હાની વૃદ્ધિ વિચાર” નામના પેમ્ફલેટનો આધાર અપાય છે તે પણ અસત્ય છે. કેમકે એ પાનાનો કર્તા કોણ છે કિંવા તે કયા ગચ્છનો છે તેમજ તે દેવસૂર ગચ્છવાળા-ઓનું મત પત્રક હોય તેવો તેમાં કશો જ ઉલ્લેખ નથી. જ્યારે આજના કેટલાકે! શ્રી હીર પ્રશ્નના પુનમ ક્ષયના પાઠ ઉપરથી તેરસનો ક્ષય સાબિત કરવા મથે છે. ત્યારે આ પાનામાં એજ પાઠ ઉપરથી પુનમની વૃદ્ધિએ તેરસની વૃદ્ધિ જણાવવામાં આવી છે. આ પાનાને મત પત્રક તરીકે છપાવી હરખાઈ જનારાઓને અમે જણાવીશું કે જે એના આધાર પ્રમાણે તમારે વૃદ્ધિ માનવી હોય તો તમારાથી ક્ષય માની શકાશે નહિ, અને ક્ષય માનવો હોય તો વૃદ્ધિ માની શકાશે નહિ, કેમકે એકજ પાઠ ક્ષયમાં પ્રમાણ માનેલો વૃદ્ધિમાં કામ નહિ લાગે અને વૃદ્ધિમાં માનેલો ક્ષયમાં કામ નહિ લાગે. વાસ્તવિક રીતે પુનમની ક્ષય વૃદ્ધિએ તેરસની ક્ષય વૃદ્ધિમાં કોઈ પણ શાસ્ત્ર પ્રમાણ છેજ નહિ, એથી આ ખંને વાતો ખોટી જ છે.

એ નોંધવા જેવું છે કે એ પાનામાં એટલું તો ચોક્કસ જ લખ્યું છે કે—“પ્રથમાં પૂર્ણિમાં પરિત્યજ્ય દ્વિતીયાં પૂર્ણિમાં મજ” —ભાવાર્થ—‘જો પુનમની વૃદ્ધિએ તેરસની વૃદ્ધિ કરવી તને ઠીક ન લાગે તો પહેલી પુનમ છોડીને બીજી પુનમ સ્વીકાર, પરંતુ એકમની વૃદ્ધિ ન કર.’ આથી સ્પષ્ટ દેખાઈ આવે છે કે પુનમની વૃદ્ધિએ એકમની વૃદ્ધિ માનનારનું આ ખંડન છે. પરંતુ જે પુનમે માનીને પહેલી છોડી દેનાર અને બીજી સ્વીકારનારનું આ ખંડન નથી. તેમ કરવા માટે તો

ઉલટી લલામણુ જ કરવામાં આવી છે, કેમકે તેરસની વૃદ્ધિ માનવા કરતાં બે પુનમે રાખવી એજ શાસ્ત્ર સિદ્ધ વસ્તુ છે શા માટે તેરસની વૃદ્ધિ માનનારાઓની આંખે આ નથી દેખાયું? કહેવું જ પડશે કે ખોટો મતાગ્રહ. આ સિવાય એ પાનામાં ઉદય તિથિ ન માનનારને આજ્ઞાસંગ આદિ દોષો પણ બતાવવામાં આવેલા જ છે.

સંપાદકનું ડહાપણ.

આજના મતાગ્રહીઓ પોતાના દુરાગ્રહને પોષવા માટે પારકા ગ્રન્થોમાં પણ ક્યાં સુધીની ઘાલમેલ કરે છે, તેનો એક સારા જેવો નમુનો આ પાનાના સંપાદકે પૂરો પાડ્યો છે. એ પાનામાં લખ્યું છે કે—“પર્વેતિથીનાં વૃદ્ધિરેવ ન ભવતિ” ભાવાર્થ—‘જૈન ટિપણીમાં પર્વ તિથિની વૃદ્ધિ થતી નથી’ સંપાદકે એમાંથી ‘પર્વ’ શબ્દને ઉડાવી મોટા કાટખુણામાં [] નાખી દીધો છે કેમકે સંપાદકનો મત કોઈ પણ તિથિની વૃદ્ધિ ન થાય એવો છે! છે આમાં કાંઈ સત્યની પરવા? કિંવા છે આમાં જરાયે શાસ્ત્રનો પ્રેમ? મતભેદ હોય છતાં ડાહ્યા મનુષ્યોતું એ કર્તવ્ય નથી કે તેમણે પોતાનો કદાગ્રહ છે માટે સત્યને ઢાંકી દેવું, પણ સરળતાથી સત્ય જણાય તે સ્વીકારવા માટે હંમેશાં ઉદાર મનવાળા બનવું જોઈએ. જૈનશાસ્ત્રના નિયમ પ્રમાણે તો સૂર્ય માસની અપેક્ષાએ જ્યાં તિથિ માત્રની વૃદ્ધિ થઈ જ શકે છે ત્યાં ‘તિથિની કે પર્વ તિથિની વૃદ્ધિ થાય નહિ’ એમ કહેવું એ સત્યથી વેગળું જ છે.

એ પાનામાં ‘ભાદરવા સુદ પાંચમની વૃદ્ધિ હોય ત્યારે ત્રીજની વૃદ્ધિ કરવી’ એવું ક્યાંય લખ્યું નથી છતાં એના ભાષાંતરમાં સંપાદકે પાછળથી એ પણ લખી દેવાનું સાહસ કર્યું છે કે—“ભાદરવા સુદ પાંચમની વૃદ્ધિએ ભાદરવા સુદ ત્રીજની વૃદ્ધિ કરવી!” આ કેવળ તે ઉતાવળા સંપાદકની શાસ્ત્રનિરપેક્ષ ભતિ કલ્પનાનું એક ઘોરતમ પરિણામ છે, આ ઉપરથી સુર પાંચકેા સમજી શકશે કે સ્વાર્થિ મતાગ્રહીઓ પોતાના દુરાગ્રહને ટકાવવા માટે સાહિત્યને પણ કેટલું વિકૃત કરે છે, એવી વસ્તુઓ ઉપર વજન આપતા પહેલાં કોઈપણ સત્ય પ્રેમીનું દીલ જો આંચકેા ખાય તો તેમાં લેશ માત્ર નવાઈ પામવા જેવું નથી.

તિથિનું કાર્ય તે જ્યાં હોય ત્યાંજ કરો.

શ્રી જિનવલ્લભે પૌષધવિધિ પ્રકરણમાં પશ્ચિમ-ચોમાસી વિગેરે તેના દિવસે જ થવાં જાઈએ એમ કહ્યું છે, તે શ્રી શાસ્ત્રકાર પાછળ ગાથા પાંચમીમાં જણાવી ગયા છે. એ વસ્તુ સિદ્ધાંત સાથે મળતી હોવાથી વાદીને પુનઃ તેવી જ ભલામણ કરતા કહે છે કે—

‘ચૌદશ વિના ચોમાસી-પડિઝમણું ન કરવું’ એ વચન પૌષધ-વિધિ પ્રકરણમાં પણ સ્પષ્ટ કહેલું છે. માટે જે તિથિનું તમારે કાર્ય કરવું હોય તે તિથિની સમાપ્તિ જે દિવસમાં હોય તે દિવસે જ કરો, પણ તિથિ વિના બીજે દિવસે ન કરો. શ્રી કાલિકાચાર્ય મહારાજનું યુગપ્રધાનપણું શ્રી ચૂર્ણિકારાદિ શાસ્ત્રકારોએ સ્પષ્ટ કહેલું જ છે, તે અમે આગળ દેખાડીશું પણ અરા. ઇતિ ગાથાર્થ

॥ ૨૦-૨૧ ॥

ગાથા ૨૨ મી: માસવૃદ્ધિ.

હવે વૃદ્ધિના પ્રસંગે કરીને આવેલ માસવૃદ્ધિમાં પણ શું કરવું?
તે જ કહે છે—

**માસસ્સ વિ વુઢ્ઠીણ, માસો પમાણ નો મણિઓ ।
લોઉત્તરમ્મિ લોઙ્ગપહમ્મિ નપહૂ નપુંસ ત્તિ ॥૨૨॥**

(પ્ર૦)—જૈનશાસ્ત્રને અનુસારે પોપ તથા અષાઢ માસની અને
લૌકિક શાસ્ત્રને અનુસારે ચૈત્રાદિ ક્રોધ પણ માસની વૃદ્ધિ થઇ હોય,
ત્યારે લૌકિક-લોકોત્તર માર્ગમાં પણ પ્રથમ માસ પ્રમાણભૂત ગણાતો
નથી, કારણ કે—તે ‘નપુંસક’ હોવાથી અસમર્થ છે. રત્નકોશ નામના
જ્યોતિષ શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે—“^{૮૨} પંડિતપુરુષોએ યાત્રા, વિવાહ, અલં-
કાર આદિ બીજાં પણ શુભ કાર્યોં નપુંસક માસમાં નહિ કરવાં.”

લૌકિક શાસ્ત્રોમાં દિવાળી—અક્ષયતૃતીયાદિ પ્રસંગે પ્રથમ માસને
નકામો ગણીને બીજા માસમાં જ તે કાર્યો કરાય છે. લોકોત્તરમાં
ચોમાસી, સંવત્સરી, પોરિબીપ્રમાણ, અયનપ્રમાણ, શ્રી જિનેશ્વર
મહારાજના જન્મકલ્યાણુદ્ધિ, વૃદ્ધ વાસના નવ વિલાગે ક્ષેત્રકલ્પનાદિ
કાર્યોમાં અધિક માસ નથી ગણાતો, કારણ કે—તે કાલચૂલા ગણાય
છે. શ્રી નિશીથ તથા શ્રી દશવૈકાલિકવૃત્તિમાં કહ્યું છે કે—“^{૮૩} દ્રવ્યાદિ

૮૨—“ યાત્રાવિવાહમણ્ડનમન્યાન્યપિ શોભનાનિ કાર્યાણિ ।

પરિહર્ત્તવ્યાનિ બુધૈઃ, સર્વાણિ નપુંસકે માસે ॥”(પૃ.૧૭)

૮૩—“તથાહિ નિશીથે દશવૈકાલિકવૃત્તૌ ચ—“ચૂલાચાતુ-
વિંધ્યં દ્રવ્યાદિમેદાત્, તન્ન દ્રવ્યચૂલા તામ્રચૂડચૂલાદિઃ, ક્ષેત્ર-
ચૂલા મેરોશ્ચત્વારિંશદ્યોજનપ્રમાણા ચૂલિકા, કાલચૂલા યુગ-
તૃતીયપન્ચમયોર્વર્ષયોરધિકમાસઃ, ભાવચૂલા તુ દશવૈકાલિકસ્ય
ચૂલિકાદ્વયમ્” (પૃ. ૨૭)

ભેદથી ચૂલાઓ ચાર પ્રકારની છે. કુકડાના માથે રહેલી ચૂલા વિગેરે દ્રવ્યચૂલા કહેવાય છે. મેરૂપર્વતની ચાલીશ યોગ્યન-પ્રમાણ ચૂલા ક્ષેત્રચૂલા કહેવાય છે. એક યુગમાં ત્રીજી-પાંચમા વર્ષમાં જે અધિક માસ આવે તે કાલચૂલા ગણાય, અને શ્રી દશવૈકાલિકની બે ચૂલાઓ ભાવચૂલા કહેવાય.” આ ચૂલાઓનું પ્રમાણ ચૂલાવાળા પદાર્થથી કાંઈ બુદ્ધિ ગણવામાં આવતું નથી. જેમ લાખ જેજન પ્રમાણ મેરૂપર્વતના પ્રમાણથી તેની ચૂલાનું પ્રમાણ બુદ્ધિ કહેવામાં આવતું નથી તેમ.

આ ઉપરથી નિશ્ચિત થાય છે કે-માસની વૃદ્ધિ પણ શ્રી જૈનશાસ્ત્રકારોને માન્ય છે. તેમાં પ્રથમ માસ અધિક તરીકે ગણાઈ નિરૂપયોગી રહે છે. બીજો માસ પ્રમાણભૂત ગણાય છે. તે જ પ્રમાણે કોઈ પણ પર્વતિથિનીયે વૃદ્ધિ થઈ શકે છે. તેમાં પહેલી તિથિ ખાલી રહે છે. એનેજ કુલ્ય કહેવાય છે, બીજી તિથિ પ્રમાણભૂત થાય છે. તે જ દિવસે તે પર્વતું આરાધન કરાય છે. આ નિયમ પ્રમાણે માસવૃદ્ધિ માનનારાઓએ તિથિવૃદ્ધિ પણ માનવી જોઈએ અને તેને બદલે પૂર્વ તેમ જ પૂર્વતર તિથિની વૃદ્ધિ નહિ જ કરવી જોઈએ. ॥૨૨॥

ગાથા ૨૩ મી : લૌકિકમાં અધિક માસની અપ્રમાણતા.

પૂર્વે કહેલી વસ્તુને સૂત્રમાં જ દેખાડવાની ઈચ્છા રાખતા શાસ્ત્રકાર પ્રથમ લૌકિક ઉદાહરણને સૂચવનારી ગાથા કહે છે-

લોણ પમાણચિંતાકરણે દીવુચ્છવમ્મિ મૂદોહે ।

ચિંતિજ્જહ નો અહિઓ અક્ખયતટ્ટયાહપવ્વેસુ ॥૨૩॥

(પ્ર૦)-લોકોમાં ‘એક દિવાલી આદિથી બીજી દિવાલી આદિ કેટલા દિવસે થાય છે’ એવા પ્રકારનું પ્રમાણ વિચારતી વખતે દિવાળી ભૂમિદોષ, અક્ષયતૃતીયાદિ પર્વોમાં અધિક માસ ગ્રહણ કરવામાં આવતો નથી. ૥૨૩૥

ગાથા ૨૪-૨૫ મી લોકોત્તરમાં અધિક માસની અપ્રમાણતા.

હવે લોકોત્તર ઉદાહરણને સૂચવનારી બે ગાથાઓ ફરમાવે છે-

લોકોત્તર અદ્વાહિયકલ્લાણગ ચાઉમાસવાસેસુ ।

આસાઢે દુપયાઈ, દાહિણઅયણાઈમાસેસુ ॥૨૪॥

બુઢ્ઢાવાસઠિયાણં, નવચિત્તવિભાગકરણમાઈસુ ।

વિહલો અહિઓ માસો, ગિહિણાયં ચેવ મોત્તૂણં ॥૨૫

(પ્ર૦)-શ્રી જિનપ્રવચનમાં પર્યુષણાદિ પર્વ સંબંધી અઠા-ધઓ, જિનજન્માદિ કલ્યાણકો, ચોમાસીઓ, સંવત્સરી પર્વ, પોરિણી આદિ પ્રમાણ માટે જણાવેલ આપાઢાદિ માસમાં છાયા, તેનું પ્રમાણ, દક્ષિણાયન, તેનું પ્રમાણ, ઉત્તરાયન, તેનું પ્રમાણ, તેમજ વૃદ્ધવાસ રહેલ સાધુને ક્ષેત્રના જે નવ વિભાગો કરવા તે, ઇત્યાદિ સર્વમાં અધિક માસ નિષ્કળ ગણ્યો છે. આ સંબંધી યુક્તિ અમે આગળ જણાવીશું. આ પ્રમાણે ઉત્સર્ગનું નિરૂપણ કરીને હવે અપવાદનું નિરૂપણ કરતાં જણાવે છે કે-‘સાધુ ચોમાસું રહ્યાનું ગૃહસ્થને જણાવે તે વિધિમાં અધિક માસ ગણાય પણ છે.’ અર્થાત્ તેને છોડીને બાકી ઉપર ગણાવેલાં કાર્યાદિકોમાં તે નથી ગણાતો ॥૨૪-૨૫॥

ગાથા ૨૬ મી : અપવાદ ગ્રન્થ.

ઉપર ૨૫ મી ગાથાના છેલ્લા ભાગમાં જે અપવાદ કહ્યો તેને પ્રમાણ ઠરાવનાર ગ્રન્થ જણાવવા માટે નીચેની ગાથા કહે છે.

તદયમ્મિ અ ઉદેસે, જં મણિઅં વુહ્લકપ્પચુણ્ણીણ ।
 દસમમ્મિ ય ઉદેસે, નિસીહચુણ્ણીઈ તહ મણિયં ॥૨૬॥

(પ્ર૦)—બૃહત્કલ્પસૂત્રિ ત્રીજા ઉદેશમાં કહ્યું છે કે—“જ્યારે અધિક માસ પડ્યો હોય ત્યારે વીસ રાત્રી-દિવસ સુધી ગૃહસ્થને ન જણાવે. કેમ ? અહીં અધિક માસ ગણી લેવાય છે. તે વીસની સાથે મેળવતાં એક મહિનો અને વીસ દિવસ કહેવાય છે.” એજ પ્રમાણે શ્રી નિશીથચૂર્ણિ દશમા ઉદેશમાં પણ કહ્યું છે કે—“અભિવર્ધિત વર્ષમાં એક મહિનો ત્રીજમઋતુમાં ગયો છે, તે કારણથી બાકી વીસ દિવસ સુધી અનભિગૃહિત કરે.” આ પ્રમાણે બંને શાસ્ત્રકારોએ અવિક્રમાસને દ્રક્ત ઉપરોક્ત વિધિમાં પ્રમાણ ગણાવ્યો છે. તે શિવાય બીજા કોઈ પણ કાર્યમાં તેને ખાસ પ્રમાણ-ભૂત ગણાવ્યો હોય તેમ જણાતું નથી.

અતિપ્રસંગનું નિવારણ.

આથી તમારે ‘આ પ્રમાણે જો અધિક માસ અપ્રમાણ હોય, તો પછી તે માસમાં આવતા દૈવસિક અને પાક્ષિક અનુદાનો માટે પણ તે અનુપયોગી જ ગણાશે’ એવો અતિપ્રસંગ નહિ ઉપજાવવો; કારણ કે—પોતાની કાલમર્યાદામાં પડેલાં નિયત અનુદાનો માટે તે

૮૪—“જહ અહિમાસઓ પહિઓ તો વીસઈરાયં ગિહિનાયં ન કજ્જઈ, કિં કારણં ? इत्थ अहिमासओ चेव मासो गणि-ज्जति, सो वीसाप समं सवीसतिराओ मासो भण्णति चेव ।”
 वृ. कल्प चू. उदे. ३” (पृ. १९)

૮૫—“जम्हा अभिवद्धिअवरिसे गिम्हे चेव सो मासो अतिककंतो तम्हा वीस दिणा अणभिग्गहिंयं कीरइ । निशीथ चू. उदे. १०” (पृ. १९)

નિરૂપયોગી થઇ શકતો નથી. લોકમાં પણ વિવાહાદિ કાર્યો માટે નિરૂપયોગી થતો અધિક માસ ‘હ’મેશનાં ભોજનાદિ કાર્યો માટે પણ નિરૂપયોગી બને છે’ એવું કોઈનાથી પણ કહી શકાશે નહિ. નપુંસક પણ તેવા પ્રકારની સંતતિ ઉત્પન્ન કરવાને અસમર્થ છે, તેથી ‘સર્વત્ર અસમર્થ છે’ એમ કદાપિ કહી શકાશે નહિ. તે તમે પોતે જ વિચારો. એજ પ્રમાણે તિથિવૃદ્ધિમાં પણ પહેલી તિથિ માટે સમજ લેવું.

નિરૂપયોગીતા.

વળી જૈનટીપણાનુસારે પણ આવતા અધિક માસને જૈનશાસ્ત્રોમાં શું સર્વત્ર ઉપયોગી ગણ્યો છે ? બે સર્વત્ર કહેશો તો ચોમાસી-ખામણાંમાં જે ‘ચાર માસ’ વગેરે બોલાય છે અને સંવત્સરી-ખામણાંમાં જે ‘બાર માસ’ વગેરે બોલાય છે, તેને બદલે ‘પાંચ માસ’ અને ‘તેર માસ’ વગેરે બોલવું જોઈએ. એમ થતાં ઘણુંજ ગોટાળો થશે, કારણ કે-પાંચ વર્ષના એક યુગમાં પહેલા અને ચોથા વર્ષમાં શુદ્ધ અગીયાર મહિના આવે છે, બીજા અને પાંચમા વર્ષમાં તેર માસ થાય છે અને ફક્ત ત્રીજા વર્ષમાં શુદ્ધ બાર મહિના આવે છે. એટલે શ્રી પાક્ષિકચૂર્ણિમાં કહેલો “^{૮૬}બાર મહિના, ચોવીશ પખવાડીઆ” આદિ ખામણાનો પાઠ બધા સંવત્સરી પર્વો માટે સત્ય નહિ થાય, પણ એકને માટે જ થશે. તમે એમ કહેશો કે-‘સર્વત્ર ઉપયોગી નથી પણ પર્યુષણ પર્વ અંગે ઉપયોગી છે,’ તો તે પણ અયુક્ત છે, કારણ કે-શાસ્ત્રમાં તેવા અક્ષરો નથી. “^{૮૭}અભિવર્ધિત વર્ષમાં વીસ દિવસ” આદિ શ્રી નિશી

૮૬-‘બારહ માસ ચઢવીસ પક્ષ’ इत्यादिकः क्षामणा-
लापकः पाक्षिक-चूर्णावुक्तः” (પૃ. ૧૯)

૮૭-“ અભિવર્ધિયંમિ વીસ’-ત્તિ નિશીથમ્મણ્યોક્તત્વાત’
(પૃ. ૧૯)

થભાષ્યમાં જે કહ્યું છે તે શાસ્ત્રના અક્ષરો છે જ-એમ જો તમે કહેશો, તો તમારે બાણવું જોઈએ કે-તે વિષય પર્યુષણ માટે નથી પણ ચોમાસું રહ્યાનું ગૃહસ્થને જણાવવા માટે છે. તે આ સૂત્રમાં પણ બતાવ્યું છે અને હજી બતાવશે. વિશેષ વિસ્તાર બાણવાની ઇચ્છાવાળાએ શ્રી કુલમંડનસૂરિ પ્રણીત વિચારામૃતસંગ્રહ જોવો. અધિક માસ જો અનુપયોગી જ છે તો વિવાદ કરવાનું કાંઈ કામ નથી.

અપ્રામાણિકતા.

અહીં ધ્યાન રાખવાનું છે કે-શાસ્ત્રકારે પાંચ વર્ષના યુગમાં અગીયાર મહિનાનાં અને તેર મહિનાનાં પણ વર્ષ આવતાં હોવાનું જણાવ્યું છે. એક વર્ષના સચિત્ત ત્યાગ અને શીલાદિના નિયમવાળાને શું આથી કાંઈ બાધ આવશે કે? કહેવું જ પડશે કે વર્ષનો નિયમ પાલનારને વર્ષ ઓછું વત્તુ થાય તેથી નિયમમાં કોઈ ત્રુટિ આવતી નથી. એવીજ રીતે બાર તિથિ આદિના નિયમવાળાને પણ તિથિની ક્ષય વૃદ્ધિ થવાથી નિયમમાં કશી જ અનિયમીતતા કે શંકા ઉઠવા જેવું થતું નથી. જેમ સચિત્ત ત્યાગાદિના નિયમને માટે વર્ષ ઉથલાવાતું નથી તેમ અહિં તિથિ પણ ઉથલાવી શકાતી નથી આથી એ નિશ્ચિત છે કે ભેગી તિથિના આરાધનથી ભડકીને જેઓ ‘સચિત્તત્યાગાદિ નિયમ શું એક દિવસ ઓછો પગારો?’ ઇત્યાદિ બોલે બતાવે છે તે ખોટી છે.

આ વિષયમાં શ્રી ગ્રન્થકાર મહારાજે જેમ શ્રી કુલમંડન-સૂરિકૃત વિચારામૃત સંગ્રહની ભલામણ કરી છે, તેમ પાછળ જણાવેલી તેમના નામે ચઢેલી તેરસનો ક્ષય કરવાની ગાથા જો વાસ્તવિક હોત, તો તેને અંગે પણ તે પ્રકરણમાં

જણાવત. છતાં તેનો ઇસારો કર્યો નથી અને ઉદ્દતું એ મતનું ખંડન કર્યું છે. તે બતાવી આપે છે કે-એ ગાથા અપ્રામાણિક છે ॥૨૬॥

ગાથા ૨૭ મી: વાદીને અતિપ્રસંગ.

ઉપરોક્ત કથનનો જો અસ્વીકાર કરો તો અતિપ્રસંગ આવશે. તે નીચેની ગાથાથી જણાવે છે—

**અણ્ણહ સાવળમાસે, પજ્જોસવળ ત્તિ પઠ્ઠ કરણિજ્જં ।
ન ય તં કસ્સ વિ ઇટ્ઠં, ઉવઘટ્ઠં જેણ મહ્વણ ॥૨૭॥**

(પ્ર૦)-સંવત્સરી પર્વ અંગે પણ જો અધિક માસની પ્રમાણતા હોય, તો અભિવર્ધિત વર્ષમાં શ્રાવણ માસમાંજ સંવત્સરી કરવાની આપત્તિ આવશે. આ આપત્તિને જો કોઇ ઇષ્ટાપત્તિ માને, તો તેને દોષ આપવા માટે ઉત્તરાર્ધમાં ફરમાવે છે કે-‘ સંવત્સરી પર્વ શ્રાવણ માસમાં કોઈને પણ અભીષ્ટ નથી, કારણ કે-શ્રી જિનેશ્વર ભગવાને સંવત્સરી પર્વ ભાદરવા માસમાં ભાદરવા શુદ્ધ પાંચમે અને શ્રી કાલિકસૂરિ મહારાજના આદેશથી ચોથે ઉપદેશ્યું છે. ॥૨૭॥

ગાથા ૨૮-૨૯ મી: અધિક માસની ત્યાજ્યતા.

કોઈક બ્રાન્તમતિને શ્રી નિશીથભાષ્યાનુસારે ‘ શ્રાવણ માસમાં પણ સંવત્સરી કરવી યુક્ત છે’ એવી બ્રાન્તિ થાય, તે દૂર કરવા માટે બે ગાથાઓ ફરમાવે છે—

**જં અભિવાહિઅવાસે, નિસીહમાસે ય વીસઙ્ગદિણેહિં ।
તં “સઠ્ઠં” ગિહિણાયામિગ્ગહમિપ્પાયઓ નેયં ॥૨૮॥**

૮૮-મુદ્રિતમાં ‘સઠ્ઠં’ પાઠ છે તે ખોટો છે. ખરો પાઠ ‘સઘ્ઠં’ છે.

ન ય તં સંવચ્છરિણ, પઠ્વમ્મિ ય તસ્સ ચુણિવણ્ણેહિં
અન્નહ સર્વીસહ સ્તિ કપ્પપાઠો વિલુપ્પેજ્જા ॥૨૧॥

(૫૦)—શ્રી નિશીથભાષ્યમાં અભિવર્ણિત વર્ષ વીસ દિવસોએ કરીને ગૃહસ્થને જણાવવું એમ કહ્યું છે, તે સર્વ ગૃહસ્થોને ચોમાસું રહ્યાનું જણાવવા માટેનું છે. પણ એ ઉપરથી તે દિવસે સંવત્સરી પર્વ કરવાનું સમજી લઇને ‘શ્રાવણ માસમાં પણ સંવત્સરી થઈ શકે’ એવી બ્રાન્તિમાં ન પડે, કારણ કે—તે ચોમાસું રહેવા ૩૫ પર્યુષણા અંગેનો અધિકાર છે.

ચોમાસામાં એક સ્થાને સ્થિર રહેવું એને પણ પર્યુષણા કહેવામાં આવે છે. તે જુદી ચીજ છે અને સંવત્સરી પર્વ એ પણ જુદી ચીજ છે.

‘ભાષ્યમાં સંવત્સરી પર્વ માટે જ કહ્યું હશે’ એવી શંકા થાય, તેનું નિવારણ કરવા માટે ગાથા ૨૯ માં કહે છે કે—

તેની ચૂર્ણિના અક્ષરો જોતાં માલુમ પડે છે કે—તે સંવત્સરી પર્વ માટે કહ્યું નથી. કેમકે—સંવત્સરી પર્વમાં જે સર્વ ચૈત્યનાં દર્શન કરવાનાં છે, સર્વ સાધુઓને વંદન કરવાનું છે, આલોચના કરવાની છે, અઢમ તપ કરવાનો છે અને સંવત્સરી પ્રતિક્રમણ કરવાનું છે, એ પાંચમાંનું એક પણ કાર્ય ચોમાસી રહેવા ૩૫ પર્યુષણાના અધિકારમાં ફરમાવેલું નથી. ભાષ્યની મૂળ ગાથાઓ અને તેની ચૂર્ણિનો પાઠ જુઓ નીચે ^{૧૦}પુટનોટમાં.

૮૯—“इत्थ उ अभिगगहिअं, वीसइरायं सवीसइमासं ।

तेणं परमभिग्गहियं गिहिणायं कत्तिओ जाव ॥

असिवाइकारणेहिं, अहवा वासं न सुट्ठ आरद्धं ।

अभिवड्ढियस्मि वीसा, इयरम्मि सवीसइमासो ॥”

કહેવાનું તત્ત્વ એ છે કે—‘શ્રાવણ માસમાં અદ્ભૂત તપ આદિ ક્રિયા યુક્ત સંવત્સરી રૂપ પર્યુષણ પર્વ કરવાનું નથી.’ ‘કરવામાં આવે તો શું દોષ લાગે?’ તે ગાથાના ઉત્તરાર્ધ દ્વારા જણાવે છે.

જો શ્રાવણ માસમાં સંવત્સરી કરે તો “સવીસદ્વિમાસે” પચાસ દિવસે ઇત્યાદિ શ્રી કલ્પસૂત્રના પાઠનો ભંગ થશે. જો એમ કહો કે—‘શ્રાવણ-ભાદરવાની ન્યારે વૃદ્ધિ થઈ હોય, ત્યારે બીજા શ્રાવણ અથવા પહેલા ભાદરવામાં કરાતી સંવત્સરી પચાસ દિવસે જ થાય છે. પછી એ પાઠનો ભંગ શી રીતે થશે?’ તો અમે કહીએ છીએ કે—ઉપર બતાવ્યા પ્રમાણે ચોમાસુ રહ્યાનું ગૃહસ્થને જણાવવાના અધિકાર સિવાય બીજે અધિક માસની પ્રમાણતા ગણાતી નથી. જો તમે અહીં અધિક માસ ગણવાનો જ આગ્રહ કરશો, તો તમારે સંવત્સરી પછી સો દિવસે ચોમાસી પરિક્ષમણું થતું હોવાથી, “^{૧૦}શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર વર્ષાઋતુના પંચ દિવસ વ્યતીત થતાં અને સીતેર બાકી રહેતાં પર્યુષણ કરે છે,” એવું શ્રી સમવાયાંગ સૂત્રનું જો વચન છે તેનો ભંગ થશે. એમ નહિ કહેવું કે—‘પર્યુષણની પહેલાં જો અધિક માસ હોય છે તે પ્રમાણ છે, પણ તે પછીનો જો હોય છે તે પ્રમાણ નથી.’ કેમકે—શાસ્ત્રમાં તેવું કંઈ નથી. વળી

ત્રૂણિઃ—“इत्थं चित्ति आसाढपुष्णिमाप सावणबहुलपंच-
मीष वा ‘पञ्जोसविष’त्ति अप्पणो अणभिग्गहिंयं, अहवा जदि
गिहत्था पुच्छंति—‘अज्जो ! तुब्भे इत्थं वरिसाकालं ठिया ?
अहं न ठिया ? एवं पुच्छिपहिं ‘अणभिग्गहिंयं’ ति संदि-
ग्धं वक्तव्यं ‘इहान्यत्र’ वा ” इत्यादि । निशीथचू० उ० १०”
(पृ. २१)

૯૦—“સમણે ભગવં મહાવીરે વાસણં સવિસદ્વિમાસે વદ્ધકંતે સત્તરિ રાઈદિપહિં સેસેહિં વાસાવાસં પજ્જોસવેતિ’ ત્તિ ચતુર્થાન્નવચનં વિલુપ્યેત । (પૃ. ૨૨)

વર્તમાન પર્યુષણાની અપેક્ષાએ પછી આવેલો અધિક માસ પણ આગામી પર્યુષણાની અપેક્ષાએ પૂર્વમાં જ આવેલો છે, માટે તે પણ તમારે પ્રમાણ માનવો પડશે !

વિધિપ્રપા પ્રમાણ નથી.

જો તમે વિધિપ્રમાના ^{૧૧} માટેથી અધિક માસને પ્રમાણ માનવાનું જણાવતા હો તો તે, અને તેમાં રહેલાં બીજાં વચનો પણ આગમ-આધિત આદિ કારણથી સર્વને અપ્રમાણ છે. જો એમ પૂછો કે- ‘એના અનુયાયીઓને તો એ પ્રમાણ છે ને ?’ તો કહેવું પડશે કે- તેઓ એજ ગ્રન્થમાં ^{૧૨} ‘પાક્ષિકાદિ પર્વતિથિ ન્યારે પડી હોય ત્યારે પૂર્વતિથિ જ લેવી પણ પછીની તિથિ નહી લેવી, કારણ કે-તેમાં તેના ભોગની ગંધ સરખી પણ નથી,’ એવું જે કહ્યું છે તે માનતા નથી. તેથી તેઓને મતે પણ એ ગ્રન્થના કર્તા અપ્રામાણિક ઠરે છે. તેમ હોવાથી તેમની ઈતર કૃતિઓ ભેગી આ કૃતિ પણ અપ્રામાણિક જ છે. માટે જ ‘એ ગ્રન્થકાર અપ્રામાણિક છે’ એવો દાખલો આ ગ્રન્થમાં આગળ જણાવવામાં ^{૧૩} આવશે.

૯૧-“ન ચ ‘સંવચ્છરિયં’ પુન આષાઢચંદ્રમાસયાઓ નિયમા પળ્ણાસદ્દમે દિને કાયદ્વં, ન ઇક્ષ્વંચાસદ્દમે, જયા વિ લોહ્ય-ટિપ્પણયાણુસારેણ દો સાવળા દો મદ્વયા મવંતિ તયા વિ પળ્ણાસદ્દમે દિને, ન ડળ કાલચૂડા વિવચ્છાણ અસીદ્દમે, ‘સવી-સદ્દરાપ માસે વદ્ધંતે પજ્જોસવેતિ’ ત્તિ વયળાડ ત્તિ ચાર-તર્યાં વિધિપ્રપાયામ્” (પૃ. ૨૨)

૯૨-“જયા ય પક્ષિચયાઈપવ્વતિહી પડ્દ તયા પુવ્વતિહી ચેવ તબ્બુત્તિવહુલા પચ્ચક્ષાણપૂયાઈસુ ઘિપ્પદ્દ, ન ઉત્તરા તબ્બોગગંધસ્સ વિ અમાવાડ’ ત્તિ વચનાનક્કીકારેણ તત્ કર્તુ-રનામ્તવાક્કીકારાત્...” (પૃ. ૨૨)

૯૩-મુદ્રિતમાં આટલું છે, પણ લિખિતમાં સંઘપદ્ધે વૃત્તિના

ભાદરવા મામને છોડીને વાર્ષિક આલોચનાદિ વિશેષ કાર્યોવાળું શ્રી પર્યુષણા પર્વ શ્રાવણ માસમાં પણ કરવાનું કોઈ પણ આગમમાં કહ્યું નથી. અન્ય વધી ન જાય તે માટે એ એ વિષે વધારે કહેતા નથી.

જે એમ કહેવામાં આવે કે—“ પર્યુષણા એ પ્રકારની છે. એક ગૃહસ્થજ્ઞાત અને બીજી ગૃહસ્થઅજ્ઞાત. અજ્ઞાત તે છે કે જેમાં વર્ષા-ઋતુને યોગ્ય પાટ-પાટલા વિગેરેનો યત્ન કરાય છે. જ્ઞાત તે છે કે જેમાં વાર્ષિક આલોચનાદિ કરાય છે, ઇત્યાદિ. ’ તે પણ બરાબર નથી, કેમકે—તે કર્તવ્યોનું કથન તો કેવળ ભાદરવા શુદ્ધ પાંચમ અને શ્રી કલિક્ષુરિ મહારાજના આદેશથી ચોથને જ આશ્રીને કરેલું છે, પરંતુ માત્ર ચોમાસી અવસ્થાન જણાવવા રૂપ જ્ઞાતપર્યુષણાને અંગે કરેલું નથી. જે એમ ન માનવામાં આવે તો સંવત્સરી પછી જે સીતેર દિવસે ચોમાસી પડિઝમણું કરવાનો નિયમ છે તેમાં બાધ આવશે.

જે એમ કહેવું કે—‘ સીતેર દિવસો તો જઘન્યથી કહેલા છે, નહિ તો અધિક થાય તો પણ વાંધા નથી. ’ તે તો ઉન્મત્તવચન સરખું છે, કેમકે—ચોમાસું રહેવાની અપેક્ષાએ શાસ્ત્રમાં જઘન્યાદિ વિચાર કરેલો છે, પણ તે વાત ચોમાસીપડિઝમણા માટે નથી. નહિ તો “કાર્તિક-ચોમાસી પડિઝમણાનો માસનિયમ પણ નહિ રહી શકે. શ્રી સ્થાનાંગાદિ સૂત્રોમાં જઘન્યથી સીતેર દિવસ, મધ્યમથી ચાર મહિના ઉત્કૃષ્ઠથી છ મહિના એક સ્થાને રહેવાનો કાળ જણાવ્યો કર્તાને પણ અપ્રામાણિક જણાવનારો પાઠ વિશેષ છે. તે આ રહ્યો—
“ **एवं सङ्घर्षट्कवृत्तिकर्त्ताप्यवसातव्यः ।** ”

૯૪—“ **कार्तिक चतुर्मासकप्रतिक्रमणस्य मासादिनियमा-
भावप्रसक्तेः** ” એ પાઠ લિખિત પ્રતમાં અધિક છે.

છે, પણ સો દિવસનો કાળ ક્યાંય કહેશે જોયો નથી કે સાંભળ્યો નથી. તમને તે ક્યાંથી વળગી ગયો ?

અપવાદ સંવત્સરી માટે નથી.

એમ નહિ કહેવું કે—“^{૧૪}આપાદ પુનમે પર્યુષણ કરતી એ ઉત્સર્ગ છે, આક્રી અપવાદથી પચાસ દિવસે પર્યુષણ કરે અને કલ્પ વાંચે.” એ શ્રી નિશીથસૂત્રના વચનથી શ્રી કલ્પસૂત્રનો પાઠ પણ અપવાદિક છે. તે સંવત્સરી માટે પણ ઘટમાન કેમ ન ગણાય ?

અમે ઉપર અતાવી ગયા છીએ તેમ એ અપવાદ કેવળ સ્વા-લિગ્લહોત ચોમાસી માટેનો જ છે. શ્રી કાલિકાસૂરિ મહારાજના વચનથી એ વિધિ હાલ ^{૧૬}વિચ્છેદ પામી છે. એ વિધિ પાંચ દિવસના ક્રમથી ચોગ્ગયેલી હતી. શ્રી ^{૧૭}સંવત્સરીલક્ષણ પર્યુષણ પર્વ માટે જો તેને માનવામાં આવે, તો પંચકોનું અનિયતપણું હોવાથી તેનું એ અનિય-

૯૫—“ આસાદપુષ્ણિમાય પજ્જોસર્વિતિ एस उस्सग्गो, सेस-કાલં પજ્જોસવંતાણં સવ્વો અવવાઓ, અવવાદે સવીસરૂપ માસે પજ્જોસર્વેતિ કપ્પં ચ કહેંતિ ” ત્તિ । (પૃ. ૨૩)

૯૬—“ લિખિત પ્રતર્મા આ ઠેકાણે એવો પાઠ છે કે—“ તત્ત્વા-નિયતપશ્ચકપર્યુષણાકલ્પકર્ષણં સમ્પ્રતિ સદ્વાદેશાદ વ્યુચ્છિન્નમ્ ” એટલે કે—‘ તે અનિયત પંચક પર્યુષણાકલ્પ વાંચવાનો વિધિ હાલમાં સંઘના આદેશથી વિચ્છેદ થયો છે. ’ “ યદુક્તં તીર્થોદ્ધારાદૌ—

‘ વીસર્હિ દિણેર્હિ કપ્પો, પંચગહાણીઃ કપ્પઠવણા ય ।

નવસયતેણુપર્હિ, વુચ્છિન્ના સંઘઆણા ॥ ’

૯૭—“ મુદ્રિતમાં ‘ ન તુ પર્યુષણાપર્વાભિપ્રાયેણાપિ તદુક્તં અન્યથા પર્યુષણાપર્વણોઽનૈયત્યેઽષ્ટાહિકાયા અપ્યનૈયત્યં સ્યાત્ ” એવો પાઠ છે, લિખિતમાં “ કિં ચાનિયતપશ્ચકેષુ વિવક્ષિતપર્યુ-પણાઽકરણેઽષ્ટાહિકાનામપ્યનૈયત્યં સ્યાત્ ” એવો પાઠાંતર છે.

તપણું થઈ જાય. તેમ થનાથી તેની અકામનું પણ અનિયમિતપણું જ થઈ જાય. તેમ થાય તો પછી દેવતાઓ શાશ્વત સંવત્સરી પર્વનો અકામ ઉત્સવ ક્યાં કરે? અને શ્રી જીવાભિગમમાં કહ્યું છે કે—^{૧૮} ચોમાસી તથા શ્રી પર્યુષણ અકામઓમાં ઘણા ભવનપતિ, વાન-વ્યંતર, જ્યોતિષક, વૈમાનિક દેવતાઓ મહા મહિમા કરે છે.” માટે સંવત્સરી પર્વમાં અધિક માસને પ્રમાણ માનવો તે શાસ્ત્રવિરુદ્ધ છે. અધિક વિસ્તાર જોવાની ઈચ્છાવાળા મહાશયોએ શ્રી વિચારામૃત સંગ્રહ આદિમાંથી જેઈ લેવો ॥૨૯॥ .

ગાથા ૩૦ મી : પાંચકહાનિ સાભિગ્રહિક.

‘પાંચ પાંચ દિવસની હાનિના ક્રમે પહેલાં પર્યુષણ કરાતી હતી. તો કલ્પસૂત્રના અપવાદિક પાઠ સાથેશી રીતે વિરોધ આવે?’ એ શંકા દૂર કરવા માટે પૂર્વે કહેલી વાત મૂળ ગાથામાં ફરમાવે છે—

**જં પુણ પજ્જોસવણં, પંચગહાણિં કરિંસુ મુણિવસહા ।
તં પિ ય સાભિગ્ગહિયં, અણ્ણહ અટ્ટાહિયાઽણિયમો ॥**

(પ્ર૦)—ઉત્તમ મુનિઓ જે પાંચપાંચ દિવસોની હાનિથી અનિયત પર્યુષણ કરતા હતા, તે પણ સ્વાભિગૃહીત અવસ્થાન રૂપ સમજવું પણ બીજું નહિ. નહિ તો સંવત્સરી રૂપ પર્યુષણ અકામનું અનિયમિતપણું થઈ જાય. આનો ભાવાર્થ ઉપલી ગાથામાં કહી દીધો છે. અહીં ગાથામાં જે ભૂતકાળની પ્રક્રિયા બતાવી છે, તેથી શાસ્ત્રકાર સૂચવે છે કે—‘આધુનિક કાળના સાધુઓ માટે પાંચ-પાંચ

૯૮—“તત્થ ણં બહવે ભવણવહવાણમંતરજોહસિયવેમાણિયા તિહિં ચડમાસિપહિં પજ્જુસવણાપ વા અટ્ટાહિયાઓ મહામહિ-માઓ કરેતિ” ત્તિ જીવાભિગમવચનાત્ (પૃ. ૨૪)

દિવસની હાનિના ક્રમે પર્યુષણાકલ્પ કરવો યોગ્ય નથી, કેમકે-તે ક્રમ વિચ્છેદ પામ્યો છે.' ॥૩૦॥

**ગાથા ૩૧ મી : યોથ-ચૌદશે સંવત્સરી-ચોમાસી
કરવી તે જિનાશા છે.**

પાછળ ગાથા ૧૭ માં ' ૧૧ચોમાસી ત્રણ પૂર્ણિમા ' ઇત્યાદિ શ્રી સુયગડાંગ સૂત્રનું જે વચન કહ્યું હતું, તે સિંહાવલોકન ન્યાયથી યાદ કરીને ' ચૌદશે ચોમાસી કરવી તે જિનાશા છે કે નહિ ' એવી શંકા દૂર કરવા માટે કહે છે—

**તં પિ અતિથયરાણં, આણા તહ જીઅપાલણં ચ ભવે ।
પજ્જોસવણ ચઉત્થી, પક્કિવયદિવસે ચઉમ્માસં ॥૩૧॥**

(પ્ર૦)—યોથને દિવસે જે પર્યુષણા યાને સંવત્સરી કૃત્ય કરવું અને પાક્કિક યાને ચૌદશને દિવસે ચોમાસી પર્વ કરવું, તે શ્રી તીર્થ-કર મહારાજની આજ્ઞા તથા જીતવ્યવહાર યાને આચરણા ઉભયનું પાલન છે.

આથી પણ સમજાશે કે ચૌદશ વિના તેરસ અને પૂન-મને દિવસે પક્કિય યા ચોમાસી કરવી, તેમજ યોથ વિના ત્રીજ અને પાંચમને દિવસે પર્યુષણા-સંવત્સરી કરવી, એ આજ્ઞા અને આચરણા ઉભયની ઘોર વિરાધનાકારક જ છે ॥૩૧॥

ગાથા ૩૨ મી : શ્રી કાલિકસૂરિની આજ્ઞા જિનાશા કેમ ?

૧૦૦શ્રી કાલિકસૂરિ મહારાજના વચનથી યોથ-ચૌદશે સંવત્સરી—

૯૯—“ ચડમાસતિપુણિમાગહિઅ ” ત્તિ (પૃ. ૨૪)

૧૦૦—આ રથજે મુદ્રિત અને લિખિતમાં અવતરણુ સહિત આખી ગાથા અને ટીકા પાઠનો પાઠાંતર છે. મુદ્રિત અને લિખિત

એભાસી કરવી, તે જિનાસા સમાન હોવાનો શો હેતુ છે ? તે જણાવવા માટે કહે છે—

અન્ને પાડો વાંચકોની જાણ માટે નીચે ઉતારીએ છીએ. મુદ્રિત પાઠ આ પ્રમાણે છે—

“ અથૈતદ્વિષયે ગ્રન્થાન્તરસમ્મતિજ્ઞાપકગાથામાહ—

જં વાયનંતરં પુણ, ઇચ્છાઈ અ કળ્પ સુત્તમાઈસુ ।

તદ્વિત્તીય વિ ફુડો, તસ્સડ્ઠ્થો વણ્ણિઓ ણિઉણો ॥૩૨॥

(વ્યાખ્યા)—યત્-યસ્માત્ ‘ વાયનંતરે પુણ ’ इत्यादि कल्पसूत्रादिषु, प्रोक्तमिति गम्यं, मकारोऽलाक्षणिकः, पुनस्तस्यार्थः तद्वीकायां वर्णितः-कथितः, तथा चोक्तार्थसंवादकग्रन्थान्तरसंस्थितमेव पाठमाह—“वायनंतरे पुण अयं नवसयतेणउप संवच्छरे काले गच्छइ इति दीसइ ” त्ति कल्पसूत्रगतम्, अस्य चेयं वृत्तिः-त्रिनवतियुतनवशतपक्षे त्वियता कालेन पञ्चम्याश्चतुर्थ्यां पर्युषणापर्यं प्रववृते ” इत्यादि, तत्रैव “सालाहणेण रण्णा, संघाएसेण कारिओ भयवं । पज्जोसवणचउत्थी, चाउम्मासं चउद्दसीए ॥१॥ चउमासगपडिकमणं, पक्खियदिवसम्मि चउविहो संघो । नवसयतेणउएहिं, आयरणं तं पमाणं ति ॥ २ ॥ इत्यादि तीर्थाद्वारादिषु भणितमित्यादिसम्मत्या संवादो दर्शितः, चशब्दाद् निशीथचूर्ण्यादिष्वपि ज्ञेयम् । यत् तु कालिकाचार्यप्रवर्तितत्वाच्चतुर्थ्यादि न प्रमाणं तदयुक्तम्, यतस्तथाविधाचार्याणामाज्ञा न जिनाज्ञापृथग्भूता, किन्तु जिनाज्ञैव, यदुक्तम्—“ आण त्ति पंचविहायारायरणसीलस्स गुरुणो हिओवएसवयणं आणा, तमण्णहा आयरंतेण गणिपिडगं विराहियं भवति ” त्ति नन्दीचूर्णौ, चतुर्थ्याश्चाप्रमाणीकरणे दशविधसामाचारी समाराधिता न स्यात्, “कप्पाकप्पे परिनिट्ठियस्स ठाणेषु पंचसु ठियस्स । संजमतवद्गस्स उ अविगण्णेणं

जं णं कालगसूरी, जुगपवरो वणिणओ अ चुण्णीसु ।
तस्साणा जिणआणा, भिण्णा णो दंसिया समए ॥

(५०)-जे कारुण्णी श्री निशीथचूर्णि आदि शास्त्राभां श्री चूर्णिकारादि शास्त्रकार भट्टाराजे श्री कालिकसूरिने श्री सुधर्मादि तहकारो ॥ १ ॥” आवश्यक, तथा “आयस्यपरंपराए आगयं जो उ छेयबुद्धीए । कोवेइ छेयवाई जमालिनासं स नासि-
हिति ॥ १ ॥” सूय० निर्युक्तौ । ‘न चैवमस्माकमप्याचार्यपरम्प-
राया विद्यमानत्वात् कथं साऽन्यथा क्रियते इति वाच्यं’ प्रव-
चनाविरोधेनैवाचार्यपरम्पराया उपादेयत्वात्, यदुक्तं व्यवहार-
भाष्ये-“जं जीअं सावज्जं न तेण जीएण होइ ववहारो । जं
जीअमसावज्जं तेण उ जीएण ववहारो ॥ १ ॥” त्ति, अन्यथा
पार्श्वस्थादिकल्पितसामाचार्यपि प्रमाणतामास्कन्देत । या च
सामाचारी प्रमाणं साऽग्रे दर्शयिष्यते । न च तीर्थकृद्भिरेवं न
कृतमित्यस्माभिरप्येवं न क्रियते इति वाच्यं, तेषामाज्ञाया एव
प्रमाणत्वात्, न तु तत्कृत्यस्य, अन्यथा रजोहरणमुखवस्त्रिका-
प्रतिक्रमणप्रतिलेखनादिक्रियाणां विलोपापत्तेः, ग्रन्थादावप्याज्ञाया
एव प्राधान्यमुक्तं न तु कृत्यस्येति कालिकसूरिवचो हि जिना-
ज्ञैव, पञ्चविधाचाराचरणशीलत्वेन निशीथचूर्णिकारादिभिर्युग-
प्रधानत्वादिगुणविशेषितत्वाच्च, तदनङ्गीकरणे च जिनाज्ञाभङ्ग
इत्यभिनिवेशं मुक्त्वा सम्यग् विचार्यमिति गाथार्थः ॥३२॥”

विभित प्रतनो पाहंनर आ प्रमाणे छे—

“अथैवमपि कुत इति हेतुगर्भितां गाथामाह—

जं णं कालगसूरी, जुगपवरो वणिणओ अ चुण्णीसु ।

तस्साणा जिणआणा, भिण्णा णो दंसिया समए ॥३२॥

व्याख्या-‘यद्’ यस्मात् कारणात्, ‘णं’ अलङ्कारे, काल-

स्वामिनी भाङ्क युगप्रधान तरीङ्क ओणफाव्या छे, ते डारणुथी श्री
जैनप्रवचनभां तेमनी व्याज्ञाने श्री जिनाज्ञाथी जुडी गण्णी नथी,

कस्सरिः' श्रीकालकाचार्यः, 'युगप्रवरः' सुधर्मादिवद् युगप्रधानः,
'चूर्णिषु' निशीथचूर्ण्यादिषु, 'वर्णितः' कथितः, कैश्रूणिकारादि-
भिरिति गम्यम्, तस्याज्ञा जिनाज्ञा, 'भिण्णा' तीर्थकृदाज्ञातः
पृथग्भूता, 'न दर्शिता' न कथिता, 'समये' जैनप्रवचने,
किन्तु जिनाज्ञैव । यदुक्तम्—“आण त्ति पंचविहायरणसीलस्स
गुरुणो हि उवएसवयणं आणा, तमण्णहा आयरंतेण गणिपि-
डगं विराहियं भवति ” त्ति नन्दीचूर्णो । चतुर्थ्याश्चाप्रमाणी-
करणे न दशविधसामाचार्याराधकः स्यात्, यतः 'कप्पाकप्पे
परिनिट्ठियस्स ठाणेसु पंचसु ठियस्स । संजमतवद्गस्स य
अविगण्पेणं तहक्कारो ॥१॥” श्री आव०; तथा तदनाराधने
विराधकोऽपि स्यात्, यतः “आयरियपरंपरण आगयं जो उ
छेयवुद्धीए । कोवेइ छेयवाई जमालिनासं स नासिहिति” ॥१॥
सूय० नि० । न चैवमस्माकमप्याचार्यपरम्पराया विद्यमानत्वात्
सा कथमन्यथा क्रियते इति वाच्यं, प्रवचनाविरोधेनैवाचार्य-
परम्पराया उपादेयत्वात्, यदुक्तं “जं जीअं सावज्जं न तेण
जीएण होइ ववहारो । जं जीअमसावज्जं तेण जीएण ववहारो
॥१॥ त्ति व्यवहारभाष्ये, अन्यथा मासकल्पस्त्रीपूजाद्युच्छेदकप्र-
कल्पितापि सामाचारी प्रमाणतामास्कन्देत । या च सामाचारी
प्रमाणा साऽप्रे दर्शयिष्यते । न च तीर्थकृद्भिः पञ्चम्यादिदि-
वसेष्वेव पर्गुषणादि कृतमस्माभिरपि तथैव क्रियमाणे को दोष
इति वाच्यं, तेषामाज्ञाया एव अन्येषां विधेयतया प्रामाण्यात्
न तु तत्कृत्यस्यापि, अन्यथा रजोहरणमुखवस्त्रिकाद्युपकरणप्र-
तिक्रमणप्रतिलेखनादिक्रियाणां विलोपापत्तेः, तीर्थकृतां तदस-
म्भवात्, तस्मादाज्ञाया एव विधेयतया प्रामाण्यं, तदेवाभ्युप-

પણ જિનારા જ કહેલી છે. શ્રી નંદિયૂર્ણિમાં કહ્યું છે કે-^{૧૦૧}“આણ ત્તિ, પંચવિધ આચારમાં રમતા ગુરૂનું ઉપદેશવચન પણ આરા છે. તેને નહિ આદરનારા શ્રી દ્વાદશાંગીની વિરાધના કરનારા છે.” શ્રી કાલકસૂરિ મહારાજે કહેલી યોથને પ્રમાણ નહિ કરવાથી દશવિધ સમાચારીના આરાધક થવાતું નથી. કેમકે-શ્રી આવસ્થક સૂત્રમાં ૩૨-માઁયું છે કે-^{૧૦૨}“કલ્પાકલ્પમાં પરિનિષ્ઠિતાદિ ગુણવાન આચાર્યના વચનની વિના વિકલ્પે તહત્તિ કરવી જોઈએ.” તહત્તિ કરવી એ દશવિધ સમાચારીનું એક અંગ છે. તેની આરાધના નહિ કરવાથી વિરાધક પણ થવાય છે. કારણ કે-શ્રી સૂયગડંગ નિર્યુક્તિમાં કહ્યું છે કે-^{૧૦૩}“સુવિહિત-આચાર્યપરંપરાથી આવેલી વિધિને જે પોતાની સ્વચ્છંદ બુદ્ધિથી વિરાધે છે, તે સ્વચ્છંદવાદી જમાલી માફક નાશ પામે છે.” એમ નહિ કહેવું કે-‘અમારા આચાર્યની પરંપરા પણ

ગન્તવ્યં, ન પુનસ્તત્કૃત્યમપિ, કાલકસૂરિવચોઽપિ જિનાશ્ચૈવ, પશ્ચવિધાચારચરણશીલત્વેન નિશીથચૂર્ણિકારાદિભિર્યુગપ્રધાન-ત્વાદિ ગુણવિશેષિતત્વાત્ તત્પ્રવર્તિતસ્ય તીર્થાભિમતત્વાચ્ચ, તદકરણે ચ જિનાજ્ઞાભજ્ઞામિત્યભિનિવેશં મુક્ત્વા સમ્યગ્ વિચાર્યમિતિ ગાથાર્થઃ ॥૩૨॥”

૧૦૧-“આણ ત્તિ પંચવિહાયારાયરણસીલસ્સ ગુરુણો હિ ઉવપસવયણં આણા, તમણ્ણહા આયરંતેણ ગણિપિડગં વિરા-હિયં ભવતિ ત્તિ” (પૃ. ૨૫)

૧૦૨-“કપ્પાકપ્પે પરિણિટ્ઠિયસ્સ ઠાણેસુ પંચસુ ઠિયસ્સ સંજમતવદ્દગસ્સ ય અવિગપ્પેણં તહકારો ત્તિ આવશ્યકે” (પૃ. ૨૬)

૧૦૩-“આયરિયપરંપરણ આગયં જો ઉ છેયબુદ્ધીણ ।
કોવેહ્ છેઅવાઈ, જમાલિનાસં સ નાસિહિતિ ॥
ત્તિ સૂયં નિર્યુક્તૌ” (પૃ. ૨૫)

વિદ્યમાન હોવાથી તેને અમે કેમ વિરોધીએ ?' કારણ કે-શ્રી જિનાગમ સાથે જેનો વિરોધ ન હોય તેવી જ આચાર્યપરંપરા આદરણીય છે. શ્રી વ્યવહારભાષ્યમાં કહ્યું છે કે-“જે આચરણા વિરોધવાળી સાવધ હોય તેનાથી વ્યવહાર થતો નથી, જે અસાવધ હોય તેનાથીજ વ્યવહાર કરાય છે.”

વિરોધવાળી આચરણા અપ્રામાણિક.

જે એમ માનવામાં ન આવે, ‘તો માસકલ્પ, સ્ત્રીઓને પૂજા ઇત્યાદિ શાસ્ત્રવિહિત આચરણોનો ઉચ્છેદ કરનારે કહેલી સમાચારીને પણ પ્રમાણ માનવાનો પ્રસંગ આવી પડે.

આથી જ હાલમાં પુનમ-અમાસની ક્ષયવૃદ્ધિએ તેર-સની ક્ષયવૃદ્ધિ માનવાની જે આગમવિરોધી આચરણા કહેવામાં આવે છે, તે સાવધ છે-પાપવાળી છે. અને તેના આલંબને ભાદરવા શુદ્ધ પાંચમની ક્ષયવૃદ્ધિએ, જે ત્રીજ અથવા ચોથની ક્ષયવૃદ્ધિ કરવાનું કેટલાક તરફથી કહેવામાં આવે છે તે પણ એટલું જ સાવધ છે, માટે તે સર્વથા ત્યાજ્ય છે.

જે સમાચારી પ્રમાણ માનવાની હોય છે તે આગળની ગાથામાં દેખાડીશું.

શ્રી તીર્થંકર મહારાજની આજ્ઞા અનુકરણીય છે, નહિ કે ક્રિયા.

એમ નહિ કહેવું કે-‘ શ્રી તીર્થંકર મહારાજે પંચમ્યાદિ દિવસે પર્યુષણાદિ કયું છે, માટે અમે પણ તેજ પ્રમાણે કરીએ એમાં

૧૦૪-“જં જીઝં સાવજ્જં, ન તેણ જીપણ હોદ્દ વવહારો ।

જં જીઝમસાવજ્જં, તેણ ઉ જીપણ વવહારો ॥

ત્તિ વ્યવહારમાણ્યે ” (પૃ. ૨૫)

શું દોષ છે ? ' કેમકે-શ્રી તીર્થંકર મહારાજ શિવાય બીજાઓને માટે તો તેમની આજ્ઞા જ વિધેય છે પણ તેમનું કૃત્ય વિધેય નથી નહિ તો ભગવાન રજોહરણ નહોતા રાખતા, મુહપત્તિ નહોતા રાખતા, પ્રતિક્રમણ કે પડિસેહણ આદિ ક્રિયા નહોતા કરતા, એટલે તમારે પણ રજોહરણ આદિ છોડી દેવું પડશે. માટે તેમની આજ્ઞાને જ પ્રમાણ રૂપે સ્વીકારવી જોઈએ, પણ તેમના કૃત્યને પણ પ્રમાણ માનીને તેમણે કર્યું તેમ કરવાની ઘેલછા નહિ કરવી જોઈએ.

ઉત્સાહપ્રેરકતા.

શ્રી આચારાંગાદિ શાસ્ત્રમાં જ્યાં 'ભગવાને અમુક કર્યું' તો તમારે પણ કરવું જોઈએ' ઇત્યાદિ મતલબનાં વાક્યો આવે છે તે આરાધક આત્માઓનો ઉત્સાહ જગાડવા માટે કહેલાં છે; પણ 'અનુકરણ કરવું તે ધર્મ છે' એમ બતાવવા માટે નથી કહ્યાં : કારણ કે-સિદ્ધાંત તો "આણાવ ધમ્મો" 'ભગવાનની આજ્ઞા વડે જ ધર્મ છે,' એ જ સર્વ શાસ્ત્રોમાં સ્વીકારાયેલો છે. એટલા જ માટે ^{૧૦૦}નિશીથ કે જે શ્રી આચારાંગનું જ એક 'પ્રકલ્પ' નામનું અધ્યયન છે, તેમાં આજ્ઞાભંગનું પ્રાયશ્ચિત્ત વધારે જણાવવામાં

૧૦૫-"અવરાહે લહુગતરો, કિં જુ હુ આણાવ ગુરુતરો દંડો ।

આણાવ ચિય ચરણં, તવ્ભંગે કિં ન ભગ્ગં તુ ॥

(નિશીથભાષ્ય ૧૧ ઉદ્દેશ, ગા. ૪૪)

ભાવાર્થ-"અપરાધમાં લઘુપ્રાયશ્ચિત્ત આપો છો અને આજ્ઞાની વિરાધનામાં ગુરુપ્રાયશ્ચિત્ત આપો છો, તેનું કારણ શું ?"-એવા શિષ્યનો ગુરુ પ્રત્યે પ્રશ્ન છે. આચાર્ય મહારાજ ઉત્તર આપે છે કે- 'ચારિત્ર આજ્ઞા વડેજ છે. આજ્ઞાનો ભંગ થતાં શાનો ભંગ થતો નથી ? અર્થાત્ બધાનો થાય છે.'

આવ્યું છે. શિષ્યે તેનું કારણ પૂછ્યું ત્યારે ‘આજ્ઞાથી જ ચારિત્ર વિગેરે સર્વ વ્યવસ્થા હોવાનું’ બતાવીને શાસ્ત્રકાર ભગવાને આજ્ઞાનું મહત્ત્વ સ્થાપ્યું છે. એથી ‘ભગવાને કર્યું તેમ કરવું’ એમ જે કોઈ કહે છે, તેનો મત દિગમ્બરોના મતની માફક ખોટો છે એ કહેવાની આવશ્યકતા નથી.

અભિનિવેશ મૂકો.

આજ્ઞા એજ પ્રમાણ છે, માટે ગ્રન્થકાર મહારાજ ફરમાવે છે કે— ‘શ્રી કાલકસૂરિ મહારાજ પંચવિધ આચારની આચરણમાં રક્ત હોવાથી અને શ્રી નિશીથચૂર્ણિકારાદિ શાસ્ત્રકારોએ તેમણે યુગપ્રધાનાદિ મહાન્ ગુણોવાળા જણાવેલા હોવાથી અને તેમની પ્રવૃત્તિ આખા શાસનને માન્ય થયેલ હોવાથી, તેમની આજ્ઞા એ શ્રી જિનેશ્વર ભગવાનનો જ આજ્ઞા બરોબર છે. તે પ્રમાણે નહિ વર્તવાથી શ્રી જિનાજ્ઞા તોડવાનો જ દોષ લાગે છે અભિનિવેશ છોડીને સમ્યગ્ વિચારો.’

અભિનિવેશ એ એવો દુષ્ટ દોષ છે કે તે જાણીને ઉંધી પ્રવૃત્તિ કરાવે છે. જ્યારે દુષ્કર્મનો ઉદ્ધત જાગે છે, ત્યારે ભલભલા એ દોષને આધીન થઈ જઈને પોતાનું ભાન ભૂલી જાય છે. આ કારણથી અભિનિવેશ તજીને સમ્યગ્ વિચાર કરવાની શાસ્ત્રકારે તેવાઓને કરેલી ભલામણ વ્યાજબી છે. ॥૩૨॥

ગાથા ૩૩ મી : નિયમ અને ભજન !

હવે ચાલુ તિથિવિચારનો ઉપસંહાર કરે છે.

**एवं तिहितवणियमो, कहिओ णियमेण वीअरागेण ।
सेसतिहीसु अ भयणा, जिणवयणाविऊहि णायव्वा**

(પ્ર૦)-આ પ્રકારે પાક્ષિક, ચાતુર્માસિક, સાંવત્સરિક આદિ તિથિઓના ઉપવાસાદિ આરાધ્ય-તપની અને ઉપલક્ષણથી બીજા પણ તે તે તિથિના નિયત અનુષ્ઠાનની મર્યાદા, તે તે દિવસે અવશ્ય કરવા માટે શ્રી વીતરાગ પરમાત્માએ દર્શાવ્યું છે. એમાં ભજના નથી. પણ આકીર્તી તિથિઓમાં ભજના એટલે નિયમનો અભાવ છે, કેમકે-ન કરવામાં આવે તો પ્રાયશ્ચિત્ત નથી, એ પ્રમાણે શ્રી જિન-વચન જાણનારાઓએ જાણવું.

૧૦૬આથી કરીને જેઓ પ્રતિક્રમણના દ્રષ્ટાંતથી ‘શેષ તિથિઓમાં પૌષધ આદિ અનુષ્ઠાન ન થાય’ એવો નિષેધ કરે છે તેમનું ખંડન કર્યું જાણવું. કેમકે-પ્રતિક્રમણ તો પ્રાયશ્ચિત્ત રૂપ ક્રિયા હોવાથી છ મહિનાના તપની માફક અધિક સંભવતું નથી, પણ પૌષધ તો સંવર રૂપ હોવાથી તેનું અધિકપણું દોષને માટે નથી કિંતુ ગુણને માટે જ છે. અર્થાત્ શેષ તિથિઓમાં પાંક્ષ આદિ પ્રતિક્રમણ ક્રિયા ભલે ન કરાય, પણ પૌષધ આદિ તો કરી શકાય તેમાં કશો જ વાંધો નથી ॥૩૩॥

ગાથા ૩૪ મી: ભજનાની સ્પષ્ટતા.

હવે એ ભજનાને જ સ્પષ્ટ કરે છે—

अण्णह करणपमाण, पच्छित्तपरूवणा कया होइ ।

पडिसिद्धकरणओ पुण, तं चेव हविज्ज महसद्दं॥૩૫

૧૦૬-મુદ્રિત પ્રતમાં આ સ્થળે “एतेन पर्वतिथिव्यतिरिक्त-तिथिषु पौषधाद्यनुष्ठानं न विधेयमिति वैकल्यं व्युदस्तम्” એવો પાઠ છે. (પૃ. ૨૬) લિખિતમાં “एतेन प्रतिक्रमणदृष्टान्तेन पर्वतिथिव्यतिरिक्तासु तिथिषु पौषधाद्यनुष्ठानं न विधेयमिति वैकल्यं व्युदस्तम्, यतः प्रतिक्रमणस्य प्रायश्चित्तरूपत्वात् षाण्मासिकतपोवन्नाधिकं सम्भवति, पौषधस्य संवररूपत्वाद् नाधिक्यं दोषाय किन्तु गुणायैवेति” એવો પાઠાંતર છે.

(૫૦)—શેષતિથિઓમાં કરવાનો જે નિયમ હોત, તો તે કરવામાં પ્રમાદ સેવતાં શાસ્ત્રે તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત જણાવ્યું હોત. ‘શેષ તિથિઓમાં પૌષધાદિ નહિ કરવા’ એવો જે નિષેધ કર્યો હોત, તો તે દિવસે પૌષધાદિ કરનાર માટે એકલું પ્રાયશ્ચિત્ત નહિ પણ તેની સાથે ‘મહા’ શબ્દ જેડીને મહા પ્રાયશ્ચિત્ત જણાવેલું હોત. કેમકે—નહિ કરવામાં એકલો પ્રમાદ કારણભૂત હોય છે, જ્યારે નિષેધ કર્યો છતાં અધિક ક્રિયા કરવામાં તો શેષ સમુદાયની હિલના કરવાનો અને શ્રી તીર્થ”કર મહારાજના વચનનો લોપ કરવાનો અભિપ્રાય રહેલો છે. તે મહા આશાતનાનું કારણ છે.

શ્રી જિનેશ્વર મહારાજના વચનની શ્રદ્ધા નહિ કરનારો જ અધિક ક્રિયા કરવાની પ્રવૃત્તિ કરી શકે. ટોઈ પણ થાકેલો મનુષ્ય એવો નથી હોતો કે—સારા માણસે બતાવેલા ટુંકા રસ્તાની પોતાને શ્રદ્ધા હોવા છતાં વક્રમાર્ગે જવા તૈયાર થાય.

શાસ્ત્ર જ્યારે ક્ષીણ-પર્વતિથિને પૂર્વપ્રબલ પર્વતિથિમાં સમાવી દેવાનું કહે છે અને વૃદ્ધિ હોય ત્યારે પહેલી તિથિને અપર્વ ગણવાનું કહે છે, ત્યારે તેને બદલે બધી પર્વતિથિઓને અખંડ રાખવાનો આગ્રહ સેવવો અને પૂર્વ તથા પૂર્વતરની ક્ષયવૃદ્ધિ કરી નાખીને મૂળ ઉદય તેમજ સમાપ્તિમાં રહેલી ચોથ, ચૌદશ આદિ પર્વતિથિઓને વિરાધવી, તે ઉપર પ્રમાણે નિષેધવાળી અધિક ક્રિયા કરવા સમાન છે, એ ચોખ્ખું સમજી શકાય તેવું છે.

શ્રી હારિભદ્રીય આવશ્યક ટીકામાં જે કહ્યું છે કે—“૧૦૦ પૌષધો-પવાસ અને અતિથિસંવિભાગ પ્રતિનિયત દિવસે કરવાનાં છે, પ્રતિ-

૧૦૭—“પૌષધોપવાસાતિથિસંવિભાગૌ તુ પ્રતિનિયતદિવ-સાનુઠ્ઠેયૌ ન પ્રતિદિવસાચરણીયાવિતિ” (પૃ. ૨૭)

દિવસ આચરવાનાં નથી.” તે શેષતિથિએ પૌષધાદિનો નિષેધ વાયક નથી, પણ ચતુષ્પર્વિ દિવસ તો નિયમે કરીને લેવાનું જણાવે છે અને બાકી અનિયમે કરીને લેવાનું જણાવે છે. અને તે અનુષ્ઠાન પણ દીક્ષાદિકની માફક કાયમનું નથી, એ જણાવવા માટે ‘પ્રતિ-દિવસ આચરણીય નથી’ એમ કહેલું છે. શાસ્ત્રકારે એ કથનથી કાલ-નિયમ દર્શાવ્યો છે. ‘પ્રતિદિવસે તે કરવા યોગ્ય નથી’ એવા એનો અર્થ નથી, પણ એનો અર્થ એ છે કે-‘આજે કરેલો પૌષધ અથવા અતિથિસંવિભાગ બીજે દિવસે ચાલતો નથી. બીજે દિવસે કરવો હોય તો ફરીથી પરચખખાણુ-ઉચ્ચાર આદિ કરવા જોઈએ.’

તમેએ પણ પર્વતિથિ શિવાયની બીજી તિથિઓમાં પૌષધ સ્વીકારેલો છે. ક્ષીણઆઠમનો પૌષધ સાતમ કે જે અપર્વતિથિ છે, તે દિવસે કરનારા તમે શેષતિથિએ પૌષધાદિ સ્વીકારનો અપલાપ કરી શકો તેમ નથી.

હાલમાં જેઓ આ શાસ્ત્રકારના પાછળ આવી ગયેલા ‘તેરસને તેરસ કહેવી નહિ’ એવા આપેક્ષિક અક્ષરો ઉપરથી, શાસ્ત્રકારે જણાવેલી અપેક્ષા પડતી મુકીને, ક્ષીણતિથિના બદલામાં પૂર્વતિથિનો ક્ષય જ કરવો’ એવું જણાવવાને ઉતાવળા થાય છે, તેઓને શાસ્ત્રકાર મહારાજના ઉપલા વચનથી સમજાશે કે-‘એ માનવું તદ્દન ખોટું છે.’ કારણ કે-જો પૂર્વતિથિનો ક્ષયજ કરાતો હોત તો આઠમને બદલે સાતમનો ક્ષય થયેલો હોવાથી, શાસ્ત્રકાર અહીં અપર્વતિથિ રૂપ સાતમે પૌષધ સ્વીકારની આપત્તિ વાદીને શી રીતે આપી શકત ? શાસ્ત્રનાં પૂર્વાપર વાક્યો જોઈને તેની અપેક્ષા ઉઠાવ્યા વિના સદ્બુદ્ધિથી જો તેઓ શાસ્ત્રના નામે બોલવા તૈયાર થતા હોય, તો તેમને ખોટા પડવું ન પડે અને સત્ય વસ્તુનો વિરોધ કરવાનું પાપ પણ વહોરવું ન પડે.

વળી પૌષધાદિ કાર્યોમાં જો અતુષ્પર્વિ જ લેવાની હોય, તો અતિથિસંવિભાગ પણ અષ્ટમ્યાદિ તિથિને દિવસે જ કરવો પડશે. નોમ આદિ તિથિને દિવસે નહિ કરી શકાય. તમે જો એમ કહેશો કે-“અતિથિસંવિભાગ નોમ આદિ તિથિને દિવસે જ સંભવે, માટે નોમ આદિ જ લેવી. તો અષ્ટમ્યાદિ દિવસે તમારાથી નહિ થઈ શકે. તમે એને ઇષ્ટાપત્તિ પણ કહી શકો તેમ નથી, કેમકે-તમારા સિદ્ધાંતથી વિરુદ્ધ છે. પૌષધ-વિધિ પ્રકરણમાં ^{૧૦૦}“અષ્ટમ્યાદિ દિવસે પૌષધ જોણું કરેલો હોય, તે યથાશક્તિ અતિથિસંવિભાગ આપીને રાગદ્રોષ વિના ભોજન કરે” એમ કહ્યું છે. આ ઉપરથી એ નિશ્ચિત થાય છે. કે-શેષતિથિને દિવસે પૌષધાદિ કરવાનો નિષેધ નથી. ॥૩૪॥

ગાથા ૩૫ મી : તત્ત્વાર્થની સાક્ષી.

^{૧૦૦}“ભલે નિષેધ ન હોય. છતાં ‘એકમ આદિ શેષતિથિએ પૌષધ કરવો’ એવી વિધિ પણ કહેલી નથી’ એ શંકા દૂર કરવા માટે કહે છે—

૧૦૮-“અષ્ટમ્યાદિષુ પૌષધી યથાશક્ત્યતિથિસંવિભાગં દત્વાડરક્તોઽદ્વિષ્ટો મુઙ્ક્તે इत्यर्थस्य पौषधविधिप्रकरणे प्राकृतमाश्रया प्रणीतत्वात्” (પૃ. ૨૯)

નોંધ-આ ગાથાની ટીકાનો પણ લગભગ આખો પાઠાંતર છે, પણ લંબાણના ભયથી અમે તે રજુ કર્યો નથી. ભાવાર્થ ઉપર મુજબ છે.

૧૦૯-આ ગાથાના અવતરણ અને ટીકા-પાઠનો પણ મોટો પાઠાંતર છે, તે પણ લંબાણના ભયથી અમે રજુ કરી શકતા નથી. બન્ને પાઠોનો મુદ્દો ઉપર અનુવાદમાં જે જણાવ્યો છે તે છે. મુદ્રિત પાઠ જોતાં તેમાં તો અશુદ્ધિ પણ રહી હોય તેમ જણાય છે.

**નસ્થિત્યં પડિસેહો, કહિયં તત્ત્વભાસમાર્ઙસુ ।
પડિવાઙ્મસું અ નિયમાભાવેણ કરિજ્ઞ આણત્તિ ॥૩૫॥**

(પ્ર૦)-ઉપર પ્રમાણે શેષતિથિમાં પૌષધ આદિ કરવાનો નિષેધ નથી, એટલું જ નહિ પણ શ્રી તત્ત્વાર્થસૂત્ર, ભાષ્ય અને ટીકામાં ‘‘પ્રતિપદાદિ તિથિઓમાં વિકલ્પે કરીને કરવો’’ એ ઉદ્દેશ્ય દ્વારા વિધાન પણ કરેલું છે. ‘અન્યમાં કહેલું છે અને નિષેધ કર્યો નથી’ માટે તે શ્રી તીર્થંકર ભગવાનની આજ્ઞા છે.

આ ઉપરથી માલુમ પડશે કે-શેષદિવસે પૌષધાદિ કરવાનો નિયમ નથી-એટલું જ નહિ પણ કરવો હોય તો કરવાનો વિધિ પણ છે. નિયમ ચતુષ્પર્વિ માટે જ છે. અને તેથી પુનરે પૌષધની અવશ્ય કર્તવ્યતા શાસ્ત્રકારે માની નથી, આથી પુનરમના ક્ષયને ચૌદશમાં સમાવી દેવાના સિદ્ધાંતને તલમાત્ર બાધ આવતો નથી ॥૩૫॥

ગાથા ૩૬ મીઃ આગમવિરૂદ્ધ જાણવા છતાં.

**ઈત્યં જિણવયણેહિં, વિરુદ્ધમવિ જાણિઝ્ઞન દુચ્ચરિયં ।
નો પરિચયંતિ પાવા, તેસિં સરૂવં ઇમં હોઙ્ ॥૩૬॥**

(પ્ર૦)-આ પ્રમાણે શ્રી જિનેશ્વર ભગવાનના વચનથી વિરૂદ્ધ છે એવું જાણવા છતાં, જે પાપીઓ પોતાનું દુશ્ચરિત્ર છોડતા નથી તેમનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે.

અન્યકાર મહારાજ આથી એમ કહેવા ઇચ્છે છે કે- ‘સમાપ્તિવાળી ઉદ્યતિથિ પ્રમાણે માનવી જોઈએ. તેનો ક્ષય

હોય તો તપ જુદો કરી શકાવા છતાં, આરાધન તો જે તિથિને દિવસે એના ભોગની સમાપ્તિ થતી હોય તે દિવસે જ માન્ય કરવું જોઈએ. વૃદ્ધિ થઈ હોય ત્યારે, તેના ભોગની સમાપ્તિ બીજે દિવસે થતી હોવાથી બીજે દિવસે આરાધવી જોઈએ. પણ જેની ક્ષય અને વૃદ્ધિ હોય, તેને જદલે પૂર્વ-તિથિની કિંવા તેનાથી પણ પૂર્વે આવેલી તિથિની ક્ષયવૃદ્ધિ કરીને, જે દિવસે તિથિનો ભોગ સમાપ્ત થતો ન હોય અથવા મુદ્દલે ન હોય, તે દિવસે તેનું કાર્ય કરવું, ઉદય તિથિનો ભંગ કરવો, પુનઃ પદ્મિ માનવી, ઇત્યાદિ સઘળું શ્રી જિનેશ્વર ભગવાનના વચનથી વિપરીત છે. તે જાણવા છતાં તેનો ત્યાગ નહિ કરવો એ ભયાનક પાપદશા છે. તેનું સ્વરૂપ નીચેની ગાથાઓમાં જણાવાય છે. ॥૩૬॥

ગાથા ૩૭ મી : નહિ છાડનારાઓનું સ્વરૂપ.

જા તેસિં અમ્હાણં, આયરિયાણં ગઈ વિ પરલોણ ।
સા અમ્હાણ વિ હુજા, અહિયા ધમ્મા મમાડ જઓ ॥

(પ્ર૦)-‘આ લોકમાં તો શું પણ પરલોકમાં યે અમારા તે આચાર્યોની જે ગતિ થાય તે અમારી પણ થાઓ, કારણ કે-ધર્મહેતુએ કરીને તેઓ અમારાથી અધિક છે-પૂજ્ય છે.’ આવી તેઓની મનો-દશા હોય છે. ॥૩૭॥

ગાથા ૩૮ મી : એ મનોદશાનું હલકટપણું.

તે અપ્પાણં રયણં, મુણંતિ કુપ્પત્થરા વિ હીણયરં ।
ઉસુત્તમાસગાઓ, જં અત્તં હીણમવિ વિંતિ ॥૩૮॥

(પ્ર૦)—માર્ગાનુસારિણાને વિચાર કર્યા વિના જેઓ ‘આ પૂજ્ય છે, આ મોટો છે, આ જ્ઞાની છે, આ ધુરંધર છે,’ ઇત્યાદિ માનીને ઉપરોક્ત મનોદશામાં ઘસડાય છે તેનું કુત્સિતપણું જણાવવા માટે કહે છે કે—

એવા મનુષ્યો રત્નસમાન એવા પણ પોતાના આત્માને સ્વ-ભાવથી જ અથવા ખરાબની સોજતના દોષથી ખરાબ-પથરા કરતાં પણ હલકો માનનારા છે કેમકે—તેઓ પોતાની જાતને ઉપલા વિચારો દ્વારા ઉત્સૂતભાષિઓ કરતાં કનિષ્ઠ હોવાનું જાહેર કરે છે.

અન્યકાર આથી એમ સ્પષ્ટ કહેવા ઇચ્છે છે કે—‘શાસ્ત્ર-દૃષ્ટિએ અયોગ્ય થાય એમ જાણ્યા પછી, તમારા વડાઓના નામે તમે તેને પકડી રાખો એ સહેલી મનોદશાનું પ્રતિ-બિંબ માત્ર છે. એનો ત્યાગ કરવો એ જ તમારે માટે હિતાવહ છે.’ ॥૩૮॥

ગાથા ૩૮ મી : અથવા.

ખીજ પ્રકારે કરીને પણ કદાગ્રહસેવીઓનો આશય જણાવે છે—

અહવાઽવલંબિઝ્ઞાનં, સમાયારિં તિ વિંતિ કેઙ્ગજના ।

આગમવિરુદ્ધમવિ જઙ્ગ, દોસો નત્થિ ત્તિ અમ્હાણં ॥૩૯॥

(પ્ર૦)—અથવા કેટલાક અવિવેકીઓ પોતાની ગચ્છસમાચારીનો ટેકો લઈને એમ કહે છે કે—‘જે કદાપિ આગમવિરુદ્ધ પણ હોય તથાપિ તેમાં અમારો કંઈ દોષ નથી.’ ॥૩૯॥

ગાથા ૪૦ મી : કેમ ?

‘અમારો દોષ નથી’ એવું કહેનારાઓ શા માટે એ પ્રમાણે કહે છે ? તેનો હેતુ જણાવે છે—

ગચ્છાચારો एसो, पणत्तो पुव्वसूरिणा जेण ।

जाणंतेण जणाणं, सुहमसुहं होइ तस्सेव ॥४०॥

(પ્ર૦)-‘ જે કારણે સમ્યક્ ગુરના વચનથી નહિ સ્પર્શાયેલા કાનવાળા લોકોની આગળ અમારા પૂર્વાચાર્યે આ આગમવિશ્દ પણ ગચ્છાચાર જાણી જોઈને પ્રકાશ્યો છે, તેથી શુભ-અશુભ જે થવું હોય તે તેનું થાય, પણ અમારા જેવા ખીજા મુગ્ધ મનુષ્યોને કાંઈ લાગતું-વળગતું નથી.’

અન્યકાર કહે છે કે-‘ અમારા જેવા અજ્ઞાનીને કાંઈ દોષ નથી, દોષ તો જ્ઞાનીને છે ’-એવા મત ઉપર મુસ્તાફ જનીને આવાઓ ધીકપણું સેવે છે. ॥૪૦॥

ગાથા ૪૧ મી : તે કેવા છે ?

આવા વિચારવાળાઓનો દોષ જણાવે છે—

ते खलु जलंतगेहे अप्पाह्वंति कुणंति अहवा वि ।

अच्छी निमीलिऊणं खिवंति कंठे विसहरंति ॥४१॥

(પ્ર૦)-ઉપલી ગાથામાં જણાવેલા વિચારવાળા મનુષ્યો ખરેખર બળતા ઘરમાં ‘ આ અમારું ઘર છે ’ એવી બુદ્ધિથી પોતાની જાતનો હોમ કરનારા છે અથવા આખો મીઝીને પોતાના કંઠે સર્પ પહેરનારા છે. ॥૪૧॥

ગાથા ૪૨ મી : વિશેષ.

‘ અમારો દોષ નથી ’-એમ કહેનારાઓની હાંસીપાત્રતા દેખાડે છે—

મન્નિજ્ઞ સો ણિઉળો,

ઘોસિજ્ઞ જેણ ણિઉળમતિ ઇત્થં ।

પાઠ્ઠસઠ્ઠ વિસમમ્હે, મરણં તસ્સેવ નો અમ્હં ॥૪૨॥

(૫૦)–તેને નિપુણ માનવો જોઈએ, કે જે નિપુણ બુદ્ધિવાળો ઉંચા સ્તરે લોકોને એમ જણાવે છે કે-‘અમને ઝેર પાશે તેનું જ મરણ થશે પણ અમારું નહિ થાય.’ બીજો એવો કોણ સુઝ પુરૂષ હોય કે જે આવું કહી શકે.

ઉપરોક્ત વિચાર ધરાવનારાઓ આ કોટિના માણસો છે, એમ અન્યકાર મહાશયનું કહેવું છે. ॥૪૨॥

ગાથા ૪૩ મો : ‘અમારો ગચ્છ !’

તેઓના હૃદયમાં બીજો પણ વિચાર શો રમતો હોય છે તે દેખાડે છે—

અમ્હે ગણઆલંબણમૂઆ અમ્હાણ એસ ગચ્છો વિ ।

મોહંધયારઅંધા, એવં મુણિઉળ ચિટ્ઠંતિ ॥૪૩॥

(૫૦)–તેઓ એમ વિચારે છે કે-‘અમે ગચ્છના આલંબનભૂત છીએ અને આ અમારો ગચ્છ પણ છે.’ બસ આવું માનીને તેઓ મોહરૂપી અંધકારમાં અંધ થઈને રહેનારા છે.

શ્રી અન્યકાર મહારાજ આથી એમ સૂચવે છે કે— પોતાની મોટાઈ કે પોતાને સમુદાય કિંવા અનુયાયીઓનું જોર છે, એમ માનીને પણ આગમથી વિપરીત પ્રરૂપણા અને પ્રવૃત્તિ કરવાનો કદાચ રાખનારા મોહાંધકારમાં આથી રહેલા છે. ॥૪૩॥

ગાથા ૪૪ મી : અન્યકારની ટીકા.

ઉપલો વિચાર સેવનારાઓ કેવા છે તે પણ જણાવે છે—

તે પહિં પાલંતા, ચોરાણં રાયલચ્છિહરગાણં ।

અપ્પાણં ચ કયત્થં, મુણંતિ મોહેણ ગયસણ્ણા ॥૪૪॥

(પ્ર૦)—પૂર્વે કહેલા આશયવાળાઓ, રાજ્યલક્ષ્મીને હરનારા ચોરાની પક્ષીને પાળતા થકા મોહથી વિચારશૂન્ય બનીને પોતાના આત્માને કૃતાર્થ માને છે. રાજાથી પોતાને મરણ આદિ નુકશાન થશે તે તેઓ જોતા નથી. અહીં રાજાના સ્થાને શ્રી તીર્થંકર ભગવાન છે. શાસ્ત્રે કહેલા અર્થો લક્ષ્મીને ઠેકાણે છે, અને તેનું હરણ કરનારા ઉત્સૂત્રભાષિઓ છે, ઈત્યાદિ ઉપનય વાચકોએ સ્વયં જોડી લેવો.

શ્રી જિનમાર્ગથી વિરૂદ્ધ કદાચક પોષનારાઓની દશા આટલા કડક શબ્દોમાં શાસ્ત્રકારને એટલા જ માટે વર્ણવવી પડી છે કે—તે વિચારીને તેઓ પોતાના અને પરના લદાને માટે હજી પણ જગ્યા ત્યાંથી સવાર ગણે. તેઓની સ્વયં આ દશા હોવા છતાં જ્યારે તેઓ ઓજા સાચાઓ ઉપર આક્ષેપો કરવા નીકળે છે, ત્યારે તો તેમની આ વિપરીત દશા અતિશય અધમ જ બની જાય છે એ કહેવાની ભાગ્યે જ જરૂર હોય. ॥૪૪॥

ગાથા ૪૫ મી : કયી સમાચારી પ્રમાણ મનાય ?

ગરુડભેદથી ફેટલીક સમાચારીઓ જિનન પણ હોય છે. તે તમામનું અપ્રામાણિકપણું ન થઇ જાય તે આશયથી 'કયી સમાચારી

પ્રમાણુ મનાય અને કથી અપ્રમાણુ મનાય,' તેનો વિવેક કરી શકાય એ માટે તેનું સ્વરૂપ બતાવે છે—

**સામાયારી વિ પુણો, પમાણમિહ હોઈ તન્નિસામેહ ।
અસદેણ સમાઈણ્ણા, અણેસિં અણુમયા હોઈ ॥૪૫॥**

(પ્ર૦)—શ્રી જિનશાસનમાં સમાચારી પણ કથી પ્રમાણુ માની શકાય છે તે સાંભળો—‘જે સમાચારી રાગદ્વેષ રહિત અશક પુરૂષ વડે આચરણ કરાઈ હોય અને તે કાલના બીજા બહુશ્રુત આચાર્યોએ તેને સત્ય રૂપે સ્વીકારેલી હોય, તેજ સમાચારી પ્રમાણુભૂત મનાય છે.’

શાસ્ત્રકાર આથી નિશ્ચિત કરે છે કે—‘જે સમાચારીનું આવું સ્વરૂપ ન હોય તે સમાચારી અપ્રામાણિક છે. પછી તે ગમે તે કરતા હોય અથવા ગમે તે વખતની હોય.’ ॥૪૫॥

ગાથા ૪૬ મી : વિશિષ્ટ લક્ષણ.

ઉપલી ગાથામાં સમાચારીનું સ્વરૂપ કહેવાથી લક્ષણ પણ આવીજ જાય છે, તથાપિ સ્પષ્ટતા માટે શાસ્ત્રકાર તેનું લક્ષણ કહે છે—

**તલ્લક્ષણં તુ આચરિયપરંપરણ આગયા સંતી ।
સિદ્ધંતદોસલેસં, દંસેઈ ન અત્તદોસેણં ॥૪૬॥**

(પ્ર૦)—આચાર્ય પરંપરાથી આવેલી હોય અને સ્વદોષે કરીને સિદ્ધાંતની સાથે જેનો લેશ માત્ર બાધ આવતો ન હોય, એવું જે સમાચારીનું હોવું તે તેની પ્રામાણિકતાનું લક્ષણ છે.

આમાં ‘સ્વદોષે કરીને સિદ્ધાંતથી દુષિત હોવી ન જોઈએ’— એ કહેવાનું કારણ એ છે કે—‘સમાચારી સિદ્ધાંતની દ્રષ્ટિએ પરિપૂર્ણ

શુદ્ધ હોવી જોઈએ.

‘જે સમાચારી આધુનિક કાલવર્તિ સ્વરૂપ સિદ્ધાંતના અનુસારે સ્વમતિકલ્પિત હોય તે પ્રામાણિક નથી’-એ બતાવવા માટે ‘આચાર્ય-પરંપરાથી આવેલી હોવી જોઈએ’ એમ કહ્યું છે.

હાલમાં પુનઃ-અભાસની ક્ષયવૃદ્ધિએ તેરસની ક્ષયવૃદ્ધિ કરવાની કહેવાતી સમાચારી પણ એવી જ હોવાથી, શાસ્ત્રકારે આપેલા વિશેષણથી તેનો નિરાસ થઈ જાય છે.

નિહવોની પરંપરાથી આવેલી સમાચારી સિદ્ધાંતમાં દોષ દેખાડનારી છે-તે અપ્રામાણિક છે. એ જણાવવા માટે ‘સિદ્ધાંતમાં જેનાથી દોષ દેખાડતો ન હોય અર્થાત્ સિદ્ધાંતની સાથે જેનો લેશ માત્ર બાધ આવતો ન હોય’-એ વિશેષણ આપ્યું છે.

એ વિશેષણમાં જે ‘લેશ માત્ર પણ બાધ ન જોઈએ’ એમ કહ્યું છે, તેનું કારણ એ છે કે-‘સિદ્ધાંતની સાથે જેનો મોટો વિરોધ આવતો હોય તે જ ક્વળ અનિષ્ટ છે એમ નહિ, પણ ચત્કિચિત્ વિરોધ આવતો હોય તે પણ અપ્રામાણિક છે’.

થોડા પણ વિરોધવાળી સમાચારી અપ્રામાણિક.

એટલા જ માટે જે કોઈ એમ કહેતા હોય કે-‘અમારી સમાચારીને આગમ સાથે મોટો વિરોધ નથી, ફક્ત બે-ચાર વાતોમાં છે. તે અલ્પ હોવાથી દોષરૂપ નથી.’ તેનો નિરાસ કર્યો એમ જાણવું. ^{૧૧૧}ગંધ માત્રથી મૃત્યુ આપનારું હલાહલ ^{૧૧૨}ઝેર ગળામાં અને પેટમાં

૧૧૧-મુદ્રિત પ્રતમાં આ ઠેકાણે “પ્રાણદેશ” છાપેલું છે તે અશુદ્ધ છે. ખરો પાઠ “વ્રાણદેશ” છે. (પૃ. ૩૨)

૧૧૨-મુદ્રિત પ્રતમાં આ ઠેકાણે “કંઠવિવરદેશ” છાપેલું છે. પ્રત્યન્તરમાં “કળ્ઠોદરદેશ” છે. (પૃ. ૩૨)

જાય ત્યારે તો અવશ્ય મૃત્યુ આપે જ એમાં શંકા નથી. આગમમાં રહેલા એક પણ વચનનો અપલાપ કરનારાનું વચન માત્ર સાંભળવાથી અથવા પાસે ઉભા રહેવાથી એ અનન્તા જન્મગરણ જીવને થાય છે, તો પછી તેણે આચરેલી સમાચારી સેવવાથી થાય એમાં તો પૂછવું જ શું ? શ્રી મહાનિશીથ સૂત્રમાં કહ્યું છે કે-^{૧૧૩} “જે સાધુ અથવા સાધ્વી, શ્રાવક અથવા શ્રાવિકા પરપાખંડી તથા નિહત્વની પ્રશંસા આદિ કરે, તે સુમતિની શાશ્વત પરમાધામિની થોનિમાં ઉત્પન્ન થાય છે.” ઇત્યાદિ.

^{૧૧૪} “નિહવપણું થોડું પણ વચન ઉત્થાપવાથી સંભવે છે, કેમકે શ્રી વિશેષાવશ્યકવૃત્તિમાં કહ્યું છે કે-“સૂત્રમાં કહેલા એક પદ કે અક્ષરને

૧૧૩-“યત ઉક્તં શ્રીમદ્દાનિશીથે-‘સે મિલ્લુ વા મિલ્લૂની વા સાવઓ વા સાવિયા વા પરપાસંડિણં પસંસં કરેજ્ઞા, જે આ વિ ણં ણિણ્હવગાણં અણુકૂલં માસિજ્ઞા, જે યાવિ ણં ણિણ્હવગાણં ગંથસત્થં પયલ્લરં વા પરુલિજ્ઞા તસ્સંતિણ કાય-કિલેસાઈણ તવે વા સંજ્ઞે વા નાણે વા વિદ્વાણે વા સુણ વા પંડિચ્ચે વા અવિમુહર (અવિસુદ્ધ-ઇતિ પાઠાન્તરમ્) પરિસા-મજ્ઞગણ સિલાહિજ્ઞા સે વિ પુણ પરમાદ્દમ્મિણસુ ઉવવજ્જિજ્ઞેતિ” (પૃ. ૩૩) “જહા સુમતિ” (ઇતિ પ્રત્યન્તરે) ।

નોંધ-() કૌંસમાં મુકેલા પાઠો મુદ્રિતમાં નથી.

૧૧૪-મુદ્રિત પ્રતમાં આ સંબંધી અહુજ દુષ્ટ પાઠ છે. જેમકે-
“ન ચૈત્તેન પરપાસંડીપદેનાન્યતીર્થિકગ્રન્થાધ્યયનમપિ નિષિ-
દ્ધમ્, પરપાસંડિકાનાં દ્વિ પ્રશંસાયાં એવ નિષિદ્ધત્વાત્, અન્ય-
તીર્થિકગ્રન્થાધ્યયનસ્ય તુ ‘સસમયપરસમયવિરુ’ હત્યનુયોગદ્વાર
વૃત્યનુસારેણાનુજ્ઞાતત્વાચ્ચ, સ્યાદ્વાદમજ્ઞર્થો તુ તસ્ય સાક્ષાદુ-
ક્તવાદિતિ, અત એવ નિહવાન્યતીર્થિકયોર્ણ્યોડન્તરમવસાતવ્ય-
મિતિ ॥” (પૃ. ૩૩) આને અહીં લિખિત પ્રતમાં નીચે મુજબનો

નહિ માનનારો અને શેષને માનનારો હોય, તો પણ તે જમાલીની માફક મિથ્યાદષ્ટિ છે.” શ્રી સ્થાનાંગવૃત્તિમાં તેવાને પ્રવચનબાહ્ય પણ કહેલા છે. ત્યાં કહ્યું છે કે—“શ્રી જિનેશ્વર મહારાજે કહેલી સમુદ્ધાતાદિ વસ્તુની ઉલટી પ્રશ્નપણા કરનારો પ્રવચનથી બાહ્ય છે.”

નિહ્વનું આ પ્રમાણે સ્વરૂપ બતાવીને શાસ્ત્રકાર ‘પરપાઞ્ડી’ તથા નિહ્વ વચ્ચે શું ફરક છે ? ’ એ શંકાનું સમાધાન કરે છે કે— ‘પરપાઞ્ડી કે જે અન્યતીર્થિક કહેવાય છે તેની ફક્ત પ્રશંસાનો નિષેધ કરેલો છે, તેના ગ્રન્થાદિ બહુવાનો નિષેધ કર્યો નથી; કારણ કે—“સ્વસમય પરસમયને જાણનારા ” ઇત્યાદિ શબ્દો દ્વારા શ્રી અનુયોગદ્વાર આદિ શાસ્ત્રોમાં તથા શ્રી સ્યાદ્વાદમંજરીમાં સાક્ષાત્ બહુ-

આખો, સીધો અને સ્પષ્ટ પાઠાંતર છે, જેનો અનુવાદ અમે ઉપર આપ્યો છે—

નિહ્વત્વં ચાલ્પાપલાપિત્વેऽપિ સમ્ભવતિ, યદુક્તમ્—“પયમક્ષરં પિ ફક્તં, જો ન રોયદ્ સુત્તનિદિદ્તું । સેસં રોઅન્તો ચિ અ મિચ્છદિદ્દી જમાલિ વ્વ ” ॥ શ્રીવિશેષાવશ્યકવૃત્તૌ । તથા સ પ્રવચનવાહ્યોઽપિ ભણ્યતે, યદુક્તમ્—“સમુદ્ધાતાદિ જિનાભિહિતં વસ્ત્વન્યથાપ્રરૂપયન્ પ્રવચનવાહ્યો ભવતીતિ ” શ્રીસ્થાનાંગવૃત્તૌ । નતુ પરપાષ્ણડકનિહ્વવયોઃ કિમન્તરમિતિ ચેદ્, ઉચ્યતે—અન્યતીર્થિકસ્ય પ્રશંસાયા પવ નિષિદ્ધત્વાત્, ન તુ તદીયગ્રન્થાધ્યયનાદેરપિ ‘સસમયપરસમયવિઝુ’ત્તિ પ્રવચનવચનાત્, સ્યાદ્વાદમંજરી ચ તદીયગ્રન્થાધ્યયનસ્ય સાક્ષાદ્ જુજ્ઞાતત્વાત્, અન્યથા સમ્પ્રતિ લૌકિકટિપ્પણાનુસારેણ દીક્ષાપ્રતિષ્ઠાદિલગ્નાનાં પ્રવૃત્તિરેવ ન સ્યાત્, નિહ્વસ્ય ત્વંશતોઽપિ સમ્બન્ધસ્ય નિષિદ્ધત્વાત્ મહદન્તરમવસાતવ્યમ્ ॥ ”

નોંધ—આ પાઠમાં લૌકિક ટિપ્પણાનુસારે દીક્ષા પ્રતિષ્ઠાદિ લક્ષણોની પ્રવૃત્તિ જણાવીને જૈન ટિપ્પણાનો વિચ્છેદ સુચવેલો છે.

વાદિકનું કહેલું છે. જો એમ ન હોત તો અત્યારે લૌકિક ટિપ્પણાનુસારે દીક્ષા-પ્રતિષ્ઠાદિનાં લગ્નો-મુહૂર્તો નક્કી કરવાની પ્રવૃત્તિ ચાલતી જ ન હોત. નિહવ સંબંધી વિચાર કરીએ તો, તેનો તો અંશ માત્ર સંબંધ રાખવાનો પણ નિષેધ કર્યો છે. માટે પરપાષાંડી અને નિહવ વચ્ચે મોટું અંતર સમજવું.

ગચ્છભેદ છતાં પ્રામાણિક સમાચારી હોય તો વાંધો નથી

^{૧૧૫}આથી જ સમાચારીમાં ઉપર કહ્યા મુજબનું લક્ષણ આવતું હોય, તે બીજા ગચ્છની હોય, તો પણ ‘અપ્રામાણિક’ છે એવી શંકા કરવી નહિ. એવે સ્થળે ગચ્છભેદ પ્રતિક્રમણ, સામાયિક આદિ નિયત વિધિઓથી કરેલો નથી હોતો, પણ પોતપોતાના ગચ્છમાં દ્રવ્યાદિ અપેક્ષાએ કરાતા જુદા જુદા તપ વિગેરેથી કરેલા હોય છે. શ્રી નિશીથચૂર્ણિ ઉદ્દેશ ૧૧ માં કહ્યું છે કે-^{૧૧૬}જે દિવસે ઉપસ્થા-

૧૧૫-આ સ્થાને મુદ્રિત પ્રતમાં “**एवंविधलक्षणोपेतानां गच्छान्तरसामाचारीणामपि नाप्रामाण्यमाशङ्कनीयम्**” એવો પાઠ છે. લિખિતમાં એનો પાઠાંતર આ પ્રમાણે છે. “**तथा चोक्त-लक्षणायाः सामाचार्या गच्छान्तरीयाया अपि नाप्रामाण्यमा-शङ्कनीयं यतस्तत्र भेदो न प्रतिक्रमणसामायिकादिनियतविधि-कृतो भवति किन्तु निजनिजगच्छे द्रव्याद्यपेक्षया तपःप्रभृति कृतो भवति**”

૧૧૬-“**यत उक्तम्-जद्विवसं उचट्टायन्ति तं दिवसं केसिं चि निव्वीयं (प्रत्यन्तरे केसिंचि अभत्तट्टो भवति, केसिं चि आयंबिलं**” इत्यधिकम्) **केसिं चि न किंचि वि, जस्स वा जं आयरियपरंपरागयं छट्टट्टमादियं कराविज्जति, मंडलिसम्भोगट्टा सत्त आयंबिले कराविज्जति निव्वीए वा, जस्स वा जं परंपरा-गयं**” इति निशीथचૂ. उ. ૧૧” (પૃ. ૩૩)

નોંધ-() કૌંસમાં મુકેલા પાઠો અમે મુક્યા છે.

પના કરવામાં આવે તે દિવસે કેટલાક ઉપવાસ કરાવે છે, કેટલાક આયંબીલ કરાવે છે, કેટલાક નિવિ અને કેટલાક કાંઈ પણ કરાવતા નથી. જે આચાર્યની પરંપરામાં જે છદ્દ, અદ્દમ આદિ તપ ચાલ્યો આવતો હોય તે કરાવાય છે, મંડલીસંભોગ માટે કેટલાક સાત આયંબીલ કરાવે છે, કેટલાક નિવિ કરાવે છે, જેની પરંપરામાં જે કરાવાતું હોય તે ઠીક જાણવું.”

ઉપર કહેલું લક્ષણ કાલ્પનિક છે એમ પણ નહિ કહેવું, કારણ કે-શાસ્ત્રોમાં કહ્યું છે કે-“^{૧૧૭}અશકગીતાર્થ મહાપુરુષોએ જે કાંઈ દ્રવ્યાદિ કારણોને આશ્રીને અસાવણ પ્રવૃત્તિ આચરી હોય અને બીજાઓએ તેનું નિવારણ નહિ કરતાં બહુ માનેલી હોય, તે આચરણા ગણાય છે.”

શ્રી કલ્પવૃત્તિમાં એનો અર્થ જણાવતાં કહ્યું છે કે-“^{૧૧૮}શ્રી કાલિકાચાર્યની માફક રાગદ્વેષ રહિત પ્રમાણરથ પુરુષે કરેલી ભાદરવા શુદ્ધ ચોથની પર્યુષણા માફક જે કાંઈ દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાલાદિમાં મજબુત કારણે મૂલ-ઉત્તર ગુણની આરાધનાને બાધ નહિ કરનાર અને તત્કાલવર્તિ તેવા જ અન્ય ગીતાર્થો વડે નિવારેલું ન હોય, એટલું જ

૧૧૭-“યદુક્તમ્-અસદેષ સમારૂણં, જં કત્થઈ કારણે અસાવજ્જં । ન નિવારિયમણેહિ ય, વહુમણુમયમેયમારૂણં ॥ (પૃ૦ ૩૩)

૧૧૮-અશકેન-રાગદ્વેષરહિતેન કાલિકાચાર્યાદિવત્ પ્રમાણ-સ્થેન સતા સમાચીર્ણ-આચરિતં યદ્ ભાદ્રપદશુદ્ધચતુર્થીપર્યુષ-ણાવત્ યત્ કુત્રચિત્ દ્રવ્યક્ષેત્રકાલાદૌ કારણે-પુણાલમ્બનેઽસા-વદ્યં પ્રકૃત્યા મૂલોત્તરગુણારાધનાયા અબાધકં ન ચ-નૈવ નિવા-રિતમન્યૈસ્તથાવિધૈરેવ તત્કાલવર્તિભિર્ગીતાથૈઃ, અપિ તુ વહુ યથા ભવતિ પવમનુમતમ્, ઇતદાચીર્ણમુચ્યતે ।” કલ્પવૃત્તૌ ૩. ૩, સ્વપ્ન ૩, પત્ર ૧૩ (પૃ. ૩૩)

નહિ પણ બહુમાન્ય રાખેલું, એવું જે આદરેલું હોય તે આચાર્ય કહેવાય છે.’

“શ્રી ભગવતીજામાં ‘કાક્ષામોહનીય કર્મને વેદનારા શ્રમણ નિર્ગ્રન્થો હોય છે ?’ ઈત્યાદિ પાઠમાં રહેલા “પાવચનંતરેહિ” એ પદની ટીકામાં કહેવામાં આવ્યું છે કે—“કાલની અપેક્ષાએ જે ઘણા આગમનો બાળકાર હોય તે પ્રાવચનિક કહેવાય છે. એવા પ્રાવચનિકોમાં ‘એક આમ કરે છે અને બીજા વળી આમ કરે છે, તો એનું તત્ત્વ શું સમજવું ?’ આ શંકાનું સમાધાન એ છે કે—“ચારિત્રમોહનીય કર્મના ક્ષયોપશમ વિશેષથી અને ઉત્સર્ગ-અપવાદાદિના ભાવિતપણાથી આગમધરોમાં પણ વિચિત્ર પ્રવૃત્તિઓ હોઈ શકે છે. તે બધીજ પ્રમાણ હોય એવું નથી, કારણ કે—તે જ પ્રવૃત્તિ પ્રમાણભૂત છે કે જે આગમથી વિરૂદ્ધ ન હોય.”

તપગચ્છ સમાચારી.

સમાચારી વિષે તપગચ્છની શી માન્યતા છે તે આ ઉપરથી વાંચકોને સ્પષ્ટ સમજાશે. પ્રામાણિક પુરૂષથી જે પ્રવૃત્તિ શરૂ કરાયેલી હોય, આગમ સાથે જેનો લેશ માત્ર બાધ આવતો ન હોય, સર્વ ગીતાર્થોને બહુમત થયેલી હોય, તે

૧૧૯—“તથા ચ ભગવત્યા ‘અત્થિ ણં મંતે ! સમણા વિ ણિગંથા કંઘામોહણિજ્જં કમ્મં વેદંતિ’ ઇત્યાદ્યાલાપકસ્થિત-‘પાવચનંતરેહિ’ તિ સૂત્રલેશસ્ય વૃત્તિર્યથા-‘પ્રવચનમધીતે વેત્તિ વા પ્રાવચનઃ, કાલાપેક્ષયા વહ્લાગમઃ પુરુષઃ, તત્ર ઇકઃ પ્રાવચનિક ઇધં કુરુતે અન્યસ્ત્વેવમિતિ, કિમત્ર તત્ત્વમિતિ, સમાધિશ્ચેહ ચારિત્રમોહનીયક્ષયોપશમવિશેષેણોત્સર્ગાપવાદાદિભોવિતત્ત્વેન ચ પ્રાવચનિકાનાં વિચિત્રા પ્રવૃત્તિરિતિ નાસૌ સર્વથા પ્રમાણમાગમાઽવિરુદ્ધપ્રવૃત્તેરેવ પ્રમાણત્વાત્” (પૃ. ૩૩)

પ્રવૃત્તિ આચરણા રૂપે માન્ય કરવા લાયક ઠરે છે. હાલમાં પુનમ-અમાસની ક્ષયવૃદ્ધિએ તેરસની ક્ષયવૃદ્ધિ કરવાની ચાલતી પ્રવૃત્તિ કયા પ્રામાણિક પુરૂષથી શરૂ થઈ છે તેનોજ પત્તો નથી. આગમ સાથે તેનો અત્યંત બાધ આવે છે, અને તેના આધારે એક ઓર નવિન કરવામાં આવતી ભાદરવા શુદ્ધ પાંચમની ક્ષયવૃદ્ધિએ ત્રીજની અથવા ચોથની ક્ષયવૃદ્ધિ બીજા આચાર્યોને સંમત પણ નથી. આ પરિસ્થિતિમાં એવી પ્રવૃત્તિને તપગચ્છની સમાચારી કે 'પરંપરાનું' નામ ઠોકી બેસાડવું, તે શુદ્ધ સમાચારી પ્રત્યે અનાદર સૂચવનારું છે, એટલુંજ નહિ પરંતુ તેને કલંકિત કરનારું છે.

શાસ્ત્રકર્તાની મનાઇ.

તપગચ્છ સમાચારીના, કહો કે શુદ્ધ પરંપરાના જેઓ ભક્ત છે, તેમને આ શાસ્ત્રના પરમાર્થનો વિચાર કર્યા પછી એ માન્યા વિના છુટકો જ નથી કે—‘પુનમ-અમાસની ક્ષય-વૃદ્ધિએ હાલમાં કરાતી તેરસની ક્ષયવૃદ્ધિ ખોટી જ છે, તે ઉપરાંત શેષ-પર્વતિથિની ક્ષયવૃદ્ધિ એ પૂર્વતિથિની ક્ષયવૃદ્ધિ માની લેવાની ચાલતી પ્રથા પણ ખોટી જ છે, અને એ ઉપરથી ભાદરવા શુદ્ધ પાંચમની ક્ષયવૃદ્ધિએ ભાદરવા શુદ્ધ ત્રીજ અથવા ચોથની ક્ષયવૃદ્ધિ કરવા માટે સેવાતો આગ્રેહ પણ તદ્દન અયોગ્ય જ છે.’

એટલે પૂનમ-અમાસની ક્ષયવૃદ્ધિએ કરવામાં આવતી તેરસની ક્ષયવૃદ્ધિ આદિની પ્રથા હવે મૂલમાંથી જ ફેરવવા જેવી છે અને શાસ્ત્રોક્ત શુદ્ધ સમાચારી અથવા પ્રાચીન પરં-

પરાનો પુનરુદ્ધાર કરવા જેવો છે, એમાં કોઈના પણ જે મત ચાલી શકે તેવા નથી.

પોતાની વર્તમાન પ્રવૃત્તિ શાસ્ત્રથી વિરુદ્ધ હોય છતાં, જેઓ શાસ્ત્રનો વિરોધ માને નહિ, તે ખોટી હોવા છતાં ખરી તરીકે મનાવવા મથે અને શાસ્ત્રની સાચી પ્રવૃત્તિનો કેમેય કરી આદર કરે નહિ, એ ભયંકર જાતની વિરાધક-દશા છે, અન્યકાર મહારાજે આ ગાથાની ટીકામાં તેવાઓની પાસે ઉભા રહેવામાં પણ પાપ જણાવ્યું છે, તેમનું વચન સાંભળવામાં અને તેઓ કહે તેમ કરવામાં તો શાસ્ત્રકારના મતે મહા પાપ રહેલું હોય એમાં નવાઈજ નથી. વગર વિચારે તેવું કંઈપણ કરવાની આ શાસ્ત્રકાર દરેક ભવ્યાત્માઓને સાફ મનાઈ કરે છે. નીચેની ગાથા જોવાથી એ વસ્તુ સ્પષ્ટ દેખાઈ આવે તેમ છે. ॥૪૬॥

ગાથા ૪૭ મી : વ્યતિરેક.

ઉપલી ગાથામાં શુદ્ધ સમાચારીનું લક્ષણ સમજાવવામાં આવ્યું. હવે આ ગાથામાં ‘એથી વિપરીત હોય તો ખીલકુલ માનવા યોગ્ય નથી’-એ દ્રષ્ટાંતથી સ્પષ્ટ સિદ્ધ કરી આપે છે—

इहरा पसत्थनामा,

वि पंडिआणं पमाणमिह न जाओ ।

विसमिस्सपायसं वा,

तिविहं तिविहेण वज्जिज्जा ॥૪૭॥

(પ્ર૦)-ઉપરોક્ત ગાથામાં કથન કરેલું લક્ષણ જે સમાચારીમાં ન હોય, તે ગમે તેટલાં સુંદર નામવાળા હોય તો પણ અંગીકાર કરવા જેવી નથી, કેમકે-જૈનપ્રવચનમાં પંડિતપુરુષોએ તેવી સમાચારીને પ્રમાણ માની નથી. ત્યારે તેવી સમાચારી માટે શું કરવું? એનો ખૂલાસો કરવા ગાથાના ઉત્તરાર્ધથી શાસ્ત્રકાર ફરમાવે છે કે-ઝેરથી મિશ્રિત દુધની માફક તેને ત્રિવિધ ત્રિવિધે એટલે મન, વચન અને કાયાથી તજ દેવી. એવી સમાચારી કરવી નહિ, કરાવવી નહિ અને કરાતી હોય તેને વખાણવી નહિ.

શાસ્ત્રકારનો ટેકો.

ઉપર આપણે જે વસ્તુ કહી ગયા તે જ હકીકતને શાસ્ત્રકાર મહારાજે આ ગાથામાં પુષ્ટ કરી છે. શાસ્ત્રના ટેકા વિનાની પ્રવૃત્તિને ‘સમાચારી’ અને તે પણ ‘તપગચ્છની સમાચારી’ કહેવામાં આવે ભયંકર ભૂલ કરાય છે, તે આ ઉપરથી ચોક્કસ માલુમ પડે તેવું છે. તેવી પ્રવૃત્તિ ગમે તેવા સુંદર નામે ચલાવાતી હોય તો પણ, વિષમિશ્રિત દુધની માફક તેને તુરત જ ત્રિવિધ ત્રિવિધે તજ દેવાનું આ શાસ્ત્રકાર ફરમાન કરે છે. આ ગ્રન્થકારને તપગચ્છ રૂપી મહેલના સ્તંભ સમાન લખીને જેઓ તેમના તરફ સવિશેષ ભક્તિ રાખનારા છે, તેઓ જે પોતાની ભક્તિમાં સાચા હોય તો તેમની ફરજ છે કે-તેમણે આ ફરમાનને શાસ્ત્રવિરુદ્ધ પ્રવૃત્તિ પોષવામાં અગ્રેસર બનીને ઉલ્લંઘવું જોઈએ નહિ.

શાસ્ત્રનો વિરોધ હોવા છતાં જે આજે ઉદય-તિથિ વિરાધવાનો અને તિથિ ન હોય તે દિવસે તિથિ આરાધવાનો મત ‘પ્રવૃત્તિ’ કે કહેવાતી ‘પરંપરા’ ના નામે પોષી શકાય

તો પછી અપ્રામાણિક સમાચારીનો તમે વિરોધ કરો તેનો કશો જ અર્થ રહેતો નથી. તેમનો મત પણ પ્રવૃત્તિ કિંવા તેમની ચાહી આવતી પરંપરાના નામે પ્રામાણિક ઠરી જશે, અને એજ દલીલ પ્રમાણે મિથ્યાદ્રષ્ટિઓની પ્રવૃત્તિને પણ તમારે સત્ય માની લેવી પડશે. તેઓની સમાચારી અંગી-કાર કરી લેવાની આપત્તિમાંથી તમે શી રીતે બચી શકશો ? આ અન્યકારે તમારી સામે સુંદર પ્રકાશ ધર્યો છે. તિથિ-વિષયક પ્રાચીન શાસ્ત્રાનુસારી અવિચ્છિન્ન પરંપરા મુજબ આજે આપણે શું કરવું ઘટે, તે સંબંધી હવે આપણને જરાયે ગુન્યવાહો રહી શકે તેવો નથી. અમે સપ્રેમ ઇચ્છીએ છીએ કે—સુર વાંચકો એનો સદુપયોગ કરે.

આ સ્થળે અન્યકારે પોતાની ટીકામાં ગચ્છાન્તરીયોની ચર્ચા કરી છે અને તેની ઉત્પત્તિની તવારીખો પણ જણાવી છે. તે સઘળું અત્રે ઉતારવા કરતાં જેઓને તેની જિજ્ઞાસા હોય તેઓને તે મૂલ અન્યમાંથી જ જોઈ લેવા માટે ભલામણ કરવી બસ થઈ પડશે. આ ગાથાના ટીકાપાઠમાં પણ ખાસો પાઠાંતર છે, કિન્તુ તેટલો વિસ્તાર કરવાની અહીં જરૂર નહિ હોવાથી અમે આપતા નથી. ॥ ૪૭ ॥

ગાથા ૪૮ થી ૫૬ સુધી : સિદ્ધાંતવિરુદ્ધતાનું ચિન્હ.

હવે સિદ્ધાંત વિરુદ્ધ સમાચારીનું મૂલમાં જ જ્ઞાન કરાવવા માટે નવ ગાથાઓ સાથે દરમાલ છે,—

**જહ સિદ્ધંતવિરુદ્ધં, કરિજ્જમાણં પિ જેણ ચિંધેણ ।
જાણિજ્જહ તં ચિંધે, સુયાણુસારેણ વુચ્છામિ ॥૪૮॥**

अणुओगसुत्तवित्तीचुण्णिप्पमुहेसु पुत्तिरयहरणं ।
 सङ्घाणं सङ्घीणं, जिणकहियं वित्ति णो कहियं ॥४९॥
 केई पुण मइमूढा, सङ्घाणं दिंति साहु उवएसं ।
 पोसहमतिहिसु दाणं, पव्वेसुं चेव चरियव्वं ॥५०॥
 गंथंतरेहिं गंथं. संवाएउं विचेअणा जे उ ।
 पवयणदेसं गहिउं, विवरीयं ते परूवेति ॥५१॥
 जिणपडिमाण पइट्ठा, पइट्ठकप्पम्मि साहुसंदिट्ठा ।
 वीरचरिए कया वि थ, चुण्णेणं कविलकेवल्लिणा ॥
 सत्तुंजयमाहप्पे, दिट्ठा सिरिणाभसूरिसामिकया ।
 तह सूरिपरंपरण आगया लोयविकखाया ॥५३॥
 तं दट्ठूण ^{१२०} विरुद्धा, पुट्ठा मोहेण वित्ति साहूणं ।
 नो जुत्तं किंतु पुणो, गिहत्थकिच्चं मुणोयव्वं ॥५४॥
 तेसिं ठवणायरियट्ठवणं पि न सुज्झए य अन्नं पि ।
 सूरियपयाइठवणा, किं तह य कीरण तेहिं ? ॥५५॥
 एवं वियाणिऊणं, सुरीहि जिणंदपडिमसुपइट्ठा ।
 कारिज्जइ सुहहेऊ, जिणवयणविऊहि सङ्गेहिं ॥५६॥

१२०-मुद्रित प्रतमां “विरुद्धा” पाठ छापेले छे, परंतु व्याख्यानुसारे ते “विरुद्धा” सुधारवे जेष्ठे.

(પ્ર૦)-જો કોઇ પણ સિદ્ધાંત વિરૂદ્ધ કરતું હોય, તો તે જે ચિહ્નથી માલુમ પડે તે ચિહ્ન હું શાસ્ત્રને અનુસારે કહું છું. ॥૪૮॥

શ્રાવક અને શ્રાવકિઓને ચરવળો અને મુહપત્તિ રાખવાનું શ્રી અનુયોગદ્વાર સૂત્ર-વૃત્તિ-ચૂર્ણિ પ્રમુખ ત્રણેયમાં શાસ્ત્રકારોએ સ્પષ્ટ કરમાવ્યું છે. આ જિનકથિત હોવા છતાં સિદ્ધાંત વિરૂદ્ધ કરનારાઓ કહે છે કે-‘જિનેશ્વર મહારાજે તે કહ્યું નથી’ ॥૪૯॥

કેટલાક મતિમંદ આત્માઓ શ્રાવકોને એમ ઉપદેશ આપે છે કે-‘પૌષ્ઠ તથા અતિથિદાન પર્વતિથિએ જ કરવા’ ॥૫૦॥

આવા માણસો પોતાની માનેલી વાતને ખીખ ગ્રંથોથી સંમત બનાવવા માટે વિચારશૂન્ય બને છે અને પર્યાયભાવ લઇને બૌદ્ધાદિકા જેમ વિપરીત પ્રશ્નણા કરે છે, તેમ તેઓ પણ શાસ્ત્રના ગમે તે એક દેશને પકડીને વિપરીત પ્રશ્નણા કરે છે.

અન્યકારના શબ્દોમાં આ જ વસ્તુનો સાક્ષાત્કાર આજે આપણને પૂનમ-અમાસની ક્ષયવૃદ્ધિએ ચાલતી તેરસની ક્ષય-વૃદ્ધિ સુધારવાને બદલે, તેના આલંબને ભાદરવા શુદ્ધ પાંચમની ક્ષયવૃદ્ધિએ ભાદરવા શુદ્ધ ત્રીજ આદિની ક્ષયવૃદ્ધિ કરવાનું કહેનારા કરાવી રહ્યા છે, એ પણ સિદ્ધાંતવિરૂદ્ધતાનું એક ચિહ્ન છે. ॥૫૧॥

શ્રી પ્રતિષ્ઠાકલ્પમાં સાધુને જિનપ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠા (અંજનશલાકા) કરવાની આજ્ઞા આપી છે, પરંતુ ‘ગૃહસ્થોએ પણ કરવી’ એમ કહ્યું નથી. શ્રી વીરચરિત્રમાં શ્રી કપિલકેવલીએ સુગંધચૂર્ણથી પ્રતિષ્ઠા કરી હોવાનો ઉલ્લેખ પણ છે, શ્રી શત્રુંજય માહાત્મ્ય કે જેના કર્તા શ્રી ધનેશ્વરસૂરિ મહારાજ ચારસો સીતેરની સાલમાં થયા હતા, તે પ્રાચીન ગ્રંથમાં પણ અષ્ટાપદ પર્વત ઉપર ભરતાદિ શ્રાવકો સાથે શ્રી નાભસૂરિસ્વામિએ પ્રતિષ્ઠા કર્યાનો ઉલ્લેખ છે. અને જે પ્રમાણે

શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે તેજ પ્રમાણે આચાર્યપરંપરાથી પણ એ લોકપ્રસિદ્ધ છે કે-શ્રી જિનપ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠા સાધુથી કરી શકાય છે. ॥૫૨-૫૩॥

આ જોઇને કોપાયમાન થયેલા અને મોહથી પુષ્ટ થયેલા કેટલાક એમ કહે છે કે-‘સાધુને તે યોગ્ય નથી પણ એ ગૃહસ્થનું કર્તવ્ય છે’ ॥૫૪॥

તેવાઓને તો સ્થાપનાચાર્યની પ્રતિષ્ઠા કરવી પણ કદપી શકશે નહિ. ખીજું તેઓ આચાર્યપદાદિની પ્રતિષ્ઠા પણ કેમ કરે છે? ॥૫૫॥

આ પ્રમણે શ્રી જિનવચનને જાણનારા શ્રાવકોએ આચાર્યો પાસે સુખની હેતુભૂત જિનપ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠા કરાવવી જોઇએ. એવી શંકા નહિ કરવી કે-‘શ્રી મહાનિશીથ આદિ શાસ્ત્રોમાં સાધુઓને દ્રવ્યપૂજનો નિષેધ કર્યો છે, તો સાધુને પ્રતિષ્ઠા કરાવવી શી રીતે યોગ્ય ગણાય?’ કેમકે-પ્રતિષ્ઠા કાંઈ દ્રવ્યપૂજન રૂપ નથી, પણ પ્રતિષ્ઠિત પ્રતિમાની પૂજના અભિપ્રાયથી પુષ્પાદિકથી જે પૂજ કરવામાં આવે તે ક્રિયાનું નામ દ્રવ્યપૂજન છે. ભાવપૂજનો સંભવ પણ પ્રતિષ્ઠા પછી થાય છે, માટે એ કરવી ઉચિત જ છે. નહિ તો કપિલ આદિ મુનિવરોથી પ્રતિષ્ઠા કેમ જ થાત ?

‘ભલે એ સાધુથી કરી શકાય પણ “^{૧૨૧}શ્રાવક કોઈ જિનપ્રતિમાનું પ્રતિષ્ઠાપન કરે” એ વચનથી શ્રાવકને પણ કરવી યોગ્ય છે તો ખરીને ?’ આવું જો તમે કહેતા હો, તો તમારે સમજી લેવું જોઇએ કે-‘પ્રતિષ્ઠાપન’ શબ્દમાં પ્રેરક પ્રત્યય હોવાથી ‘પ્રતિષ્ઠા કરાવે’ એવો એનો અર્થ છે, પણ ‘પ્રતિષ્ઠા કરે’ એવો અર્થ નથી. જે એમ કહેવામાં આવે છે કે-‘શ્રી તિલકાચાર્યની ટીકામાં શ્રી ભરત મહારાજે વાર્ધકીરત્ન પાસે જિનમંદિર કરાવ્યું અને તેમાં સોનારત્નની ચોવીસે ભગવાનની શાસ્ત્રોક્ત વર્ણુ તથા પ્રમાણવાળી પ્રતિમાઓની પોતે પ્રતિષ્ઠા કરી. એ વચનથી શ્રાવકને પણ પ્રતિષ્ઠા કરવી યોગ્ય

૧૨૧-“સાવગો કોદ્ જિણપડિમાપદ્ધાવણં કરેદ્”તિ વચનાત્ (પૃ૦ ૪૯)

દેખાય છે' તે કહેવું તદ્દન અયોગ્ય છે, કારણ કે-મૂલ શબ્દ 'પ્રતિ-
ષ્ઠિતવાન્' પડ્યો છે. મોટી ટીકાના આધારે તેનો અર્થ સ્થાપી
યાવત 'બનાવી' એવો થાય છે. અર્થાત્ મંદિર કરાવીને તેની અંદર
પ્રતિમાઓ પણ ભરત મહારાજે જ પધરાવી પણુ યમીન દોષએ નહિ.

માટે આ વિચાર કરીને તમારે પ્રતિષ્ઠાનું દ્રવ્યપૂજનપણું નહિ
માનવું, તથા ગૃહસ્થોએ પ્રતિષ્ઠાકૃત્ય (અંગનશલાકા) નહિ કરવું
પણુ સુવિહિત અચાર્યાદિ સાધુઓ પાસે કરાવવું ॥૫૬॥

પોતાના દોષનું નિરાકરણ કરવા માટે અન્યકાર નીચેની બે
ગાથા કહે છે,—

ગાથા ૫૭-૫૮ : મધ્યસ્થ અને ગીતાર્થની ફરજ.

इह सिद्धंतविरुद्धं, जं किंचि वि हुज्ज तं पि नाऊणं ।
मज्झत्थो गीयत्थो, जो अ न सोहेइ ते दोसो ॥५७॥
જો પુણ આગમસંગયમવિ,

मुणिऊणं पि मच्छरंधमणो ।

नो मन्नइ सो वज्जो,

मन्नह सो तिहुयणे पुज्जो ॥५८॥

(પ્ર૦)—આ શ્રી તત્ત્વતરંગિણી શાસ્ત્રમાં સિદ્ધાંત વિરુદ્ધ જે કાંઈ
હોય તે જાણીને પણ, જે રાગદ્રેષ વિનાના ગીતાર્થ પુરૂષ નહિ શુદ્ધ
કરે તો દોષ તેમનો જ ગણાશે, પણુ અમારો નહિ.

ભાવાર્થ એ છે કે—આ અન્ય મધ્યસ્થ જાણુકાર આત્મા-
ઓએ જ મારા ઉપર અનુકંપા લાવીને શોધવો, પણુ જે તે
બોલનારા દુરાગ્રહીઓએ નહિ શોધવો. ॥૫૭॥

આ પ્રકરણને જેઓ સિદ્ધાન્તાનુસારી છે એમ જાણીને પણ
'અમારે એનું કાંઈ પ્રયોજન નથી'—એવા માત્સર્યથી અંધ મનવાળા

ખતીને નહિ માને, તેઓ સિદ્ધાન્તને બળનારાઓ માટે સર્વથા ત્યાગ્ય છે. જેઓ માનશે તેઓ સિદ્ધાન્તવેદીઓને પૂજ્ય છે, એટલું જ નહિ પણ ત્રણે ભુવનને પૂજ્ય છે.

શાસ્ત્રકાર આથી અનુરોધ કરે છે કે—

(૧) મધ્યસ્થ ગીતાર્થ પુરૂષોની એ ફરજ છે કે—સત્યા-સત્યનો નિર્ણય જણાવીને તેઓએ સિદ્ધાન્તવિરોધ અટકાવવો જોઈએ, પણ ઉદાસીનતા દાખવીને કે બીજી નુકતેચીની કરીને સિદ્ધાન્તવિરોધ ફેલાવા દેવો જોઈએ નહિ; કેમકે—તેમ કરવાથી શાસન જે ડોળાય તેનો દોષ તેમના માથે રહે છે.

(૨) આ શાસ્ત્રમાં તિથિ આદિની જે ચર્ચા કરી છે તે સિદ્ધાન્તાનુસારી છે અને તેથી તે સર્વને માનવા યોગ્ય છે.

(૩) શાસ્ત્રાનુસારીપણાનો દાવો રાખવા છતાં જેઓ અહંકારથી આ ગ્રન્થમાં કહેલા સત્ય પદાર્થોને ન માને અને ઉલ્ટા અવળા રૂપમાં અહણુ કરે, તેઓને અભિનિવિષ્ટ સમજી શાસ્ત્રાનુસારી ભવભીરૂ આત્માઓએ ત્રિવિધ ત્રિવિધે વોસ-રાવી દેવા—તજી દેવા, પણ ‘પર્વતિથિને દિવસે જ પર્વતિથિ આરાધવી’ ઇત્યાદિ જે સિદ્ધાન્ત છે તેની વિરાધના કરવી નહિ. ॥૫૮॥

ગાથા ૫૯ થી ૬૨ : ગ્રન્થચૂલિકા અને ઉપસંહાર.

હવે ગ્રન્થના ઉપસંહાર રૂપ ચૂલિકા કહે છે—

एवं तवगणगयणे, दिणथरसिरिविजयदानसुरिपया
लहिऊण णाणलेसं, रइया गंभीर निग्घोसा ॥५९॥
वाइपडिवाइकूला, पवयणदहनिग्गयाऽऽणुपुव्वीए ॥
पुव्वुत्तरपयवुड्ढा, अणुमाणोगाढगूढदहा ॥६०॥

તિહિઆરાહણસંકાતપતવિઆણેગભવિઅપીઢકરી ।
 ગાહાસંગઙ્ગલણા, બુહજણમહતુંબિતરણિજ્જા ॥૬૧॥
 બાણરયણીસરસભૂમિઅવિક્રમવચ્છરમ્મિ મહુમાસે ।
 જિણજણિયધમ્મસાયરરહતત્તરંગિણી જયઉ ॥૬૨

॥ ઇતિ તત્ત્વતરંગિણીસૂત્રમ્ ॥

(પ્ર૦)—આ પ્રમણે શ્રી તપગચ્છ રૂપી આકાશમાં સૂર્ય સમાન આચાર્ય શ્રી વિજયદાનસૂરિ મહારાજની સેવાથી કાંઈક જ્ઞાન મેળવીને ઉપાધ્યાય શ્રી ધર્મસાગરગણિએ ચિક્રમ સંવત ૧૬૧૫ ના ચૈત્ર માસમાં રચેલી આ શ્રી તત્ત્વતરંગિણી જયવંતી વર્તો.

તત્ત્વ એટલે આરાધ્ય રૂપે તિથિઓ અને તરંગ એટલે તે તિથિઓના સ્વરૂપ રૂપી કલ્પલોલો એ કલ્પલોલો જેમાં હોય તેનું નામ તત્ત્વતરંગિણી છે. લોકોમાં તરંગિણી એટલે નદી કહેવાય છે. એ નદીની ઉપમા આ ગ્રંથના નામ સાથે જોડેલી હોવાથી આ ગ્રંથ અને નદી વચ્ચેની સામ્યતા મૂલ ગાથામાં આપેલા વિશેષણો સાથે અહીં ઘટાવે છે—

જેવી રીતે નદી પાણીના આસ્ફેટોથી ઉત્પન્ન થતાં શબ્દોવાળી હોય છે, તેવી રીતે આ તત્ત્વતરંગિણી શ્રોતાઓને પ્રીતિ ઉપભવનાર ઉદાર શબ્દોએ કરીને વ્યાપ્ત છે.

જેવી રીતે લૌકિક નદી તીરવાળી હોય છે, તેવી રીતે આ નદી વાદી અને પ્રતિવાદીરૂપ એ કાંઠાવાળી છે.

જેવી રીતે એ નદી દ્રહમાંથી નીકળી હોય છે તેવી રીતે આ નદી પણ જૈન સિદ્ધાંત રૂપી દ્રહમાંથી નીકળેલી છે.

જેવી રીતે તે નદી ક્રમે કરીને બીજી બીજી નદીઓનાં પાણી મળવાથી વૃદ્ધિવાળી થતી જાય છે, તેવી રીતે આ તત્ત્વનદી પણ પૂર્વપક્ષ અને ઉત્તરપક્ષનાં વાક્યોથી ક્રમસર વૃદ્ધિ પામેલી છે.

જેવી રીતે એ નદી ફેટલીક જગ્યા ઉપર વહેતા પાણીથી ઢંકાયેલા ગૂઢ દ્રહવાળી હોય છે, તેવી રીતે આ નદી પણ ફેટલેક સ્થાને કેવળ હેતુ માત્રે કરીને વ્યજિત કરેલા અનુમાનો રૂપી ગૂઢ દ્રહવાળી છે.

જેવી રીતે લોકપ્રસિદ્ધ નદી સૂર્યોદિના તાપથી તપેલા મનુષ્યોને પ્રીતિ કરનારી છે, તેવી રીતે આ તત્ત્વતરંગિણી નદી ‘તિથિની જ્યારે હાનિવૃદ્ધિ હોય ત્યારે કંઈ તિથિ ગ્રહણ કરવી અને કંઈ તિથિ છોડી દેવી’—એવા પ્રકારની શંકા રૂપી તાપથી તપેલા ભવ્યાત્માઓને તેમની શંકાનો નાશ કરનારી હોવાથી પ્રીતિ ઉપજાવનારી છે.

જેવી રીતે પેલી નદી આમ—તેમ વાંકી થઇને પાછી સરસ વહેવાના સ્વભાવવાળી હોય છે, તેવી રીતે આ નદીમાં પણ ગાથાઓની સંગતિ રૂપ વક્ર થઇને સરસ માર્ગાનુયાયીપણું રહેલું છે.

જેવી રીતે એ નદી તુંબ આદિથી તરવા જેવી હોય છે, તેવી રીતે આ નદી પણ જેમણે ગુરૂકુલ સેવ્યું છે તેના પંડિતપુરુષોની શાસ્ત્રાવગાહિની બુદ્ધિ રૂપ તુંબીથી તરવા યોગ્ય છે, પણ ગુરૂકુલવાસ નહિ સેવનારા મૂર્ખ મનુષ્યની બુદ્ધિ રૂપ શીલાથી તરી શકાય તેવી નથી.

તેમજ જે પ્રમાણે ઉપનામમાં કહેલી નદી સમુદ્રગામી હોવાથી ‘સમુદ્રરતિકા’ કહેવાય છે, તેજ પ્રમાણે આ તત્ત્વતરંગિણી રૂપ ઉપમેય નદી પણ શ્રી જિનેશ્વર ભગવાનથી ઉત્પન્ન થયેલ દાનાદિ ધર્મરૂપ સમુદ્રમાં રતિ પામનારી છે ॥ ૫૯-૬૦-૬૧-૬૨ ॥

^{૧૨૨}ઈતિ સુવિહિતાગ્રણિ—શ્રીમત્તપોગણનમોનમોમણિ—શ્રીવિજયદાનસૂરી-શ્વરશિષ્યોપાધ્યાય—શ્રીધર્મસાગરગણિ—વિરચિતસ્વોપજ્ઞતત્ત્વતરંગિણીવૃત્તિ: સમાપ્તા

૧૨૨—ગ્રન્થની સમાપ્તિ પછી મુદ્રિત પ્રતમાં આ લેખ નથી, પણ જુની હસ્તલિખિત પ્રતમાં એ અક્ષરશઃ લખેલો છે. આ લેખમાં એમ લખ્યું છે કે—“સુવિહિત નાયક શ્રી તપગચ્છ રૂપી આકાશમાં સૂર્યસમાન આચાર્ય શ્રી વિજયદાનસૂરીશ્વરજીના શિષ્ય ઉપાધ્યાય શ્રી ધર્મસાગર ગણિએ રચેલી અને શ્રી વિજયદાનસૂરી-

શોધિતા ચ શ્રીવિજયદાનસૂરીશ્વરાણામાજ્ઞામવાપ્ય શ્રીવિજયદાનસૂરીશ્વરસમીપ-
સ્થિતૈઃ સુરાણાગચ્છીઘોષાધ્યાય-શ્રી-નયશેખરમિત્રૈઃ । વૃત્તેઃ ગ્રન્થાગ્રં શ્લોક ૧૧૦,
સૂત્રસ્ય ગ્રં ૭૮, સસૂત્રવૃત્તેઃ ગ્રં ૧૮૮ પ્રત્યક્ષરગણનયેતિ । શુભં ભવતુ ॥

ઇત્યેવમનુવાદિતા વિશિષ્ટવિવેચનાત્મકતથા સવૃત્તિરિયં શ્રીતત્ત્વતરંગિણી
પૂજ્યાચાર્યસકલાગમરહસ્યવેદિ-શ્રી-વિજયદાનસૂરીશપટ્ટપ્રભાવક સિદ્ધાન્તમહોદધિ
શ્રી-વિજયપ્રેમસૂરિ-શિષ્યોપાધ્યાય-શ્રી-જમ્બૂવિજયગણિના સ્વગુર્વા-
દિમિર્મુમ્બાપુરીય-લાલબાગ-જૈનોપાશ્રયસ્થિતેન વિક્રમાર્ક-ત્રિનવત્યધિકૈકોનવિંશ-
તિશતવર્ષે માર્ગશીર્ષમાસે જિજ્ઞાસુજનાનાં હૃદયાનિ તૃપ્તિં નયતુ ॥

શ્રીમદ્ગુરુપ્રસાદાન્નિબન્ધોઽયં રચિતો મયા ।

પ્રમાદો યો ભવેત્ કશ્ચિત્તદુર્મિથ્યાકરોમ્યહમ્ ॥૧॥

શ્રવણની આગાથી તેમની પાસે રહેલા સુરાણાગચ્છના ઉપાધ્યાય શ્રી
નયશેખરમિત્રે શોધેલી સ્વોપજ્ઞ શ્રી તત્ત્વતરંગિણી-ટીકા સમાપ્ત થઈ.
પ્રત્યેક અક્ષર ગણતાં ટીકાના શ્લોક ૯૧૦ છે, મૂલ ગાથાના શ્લોક
૭૮ છે અને ગાથા તથા ટીકા બન્નેના મળીને ૯૮૮ છે. શુભ થાયો."

નોંધ—આ લેખ ઉપરથી સમજાય છે કે-આ ગ્રન્થમાં લખેલી
તિથિ આદિ વિષેની વસ્તુ શાસ્ત્રાનુસારી હોવાથી ગચ્છાધિપતિએ માન્ય
રાખેલી છે. જો એમ ન હોત તો તેઓશ્રી પોતે આગા આપીને
પોતાની પાસે રહેલા ઇતરગચ્છીય ઉપાધ્યાય પાસે શોધાવત નહિ.
વળી આ ગ્રન્થની વસ્તુ ઇતરગચ્છીએ શોધેલી છે, તે ઉપરથી એ
પણ નક્કી થાય છે કે-“મધ્યસ્થ દ્રષ્ટિએ જોતાં તે વાંધાભરેલી નથી.”
આ કારણથી એ ભારપૂર્વક કહેવાનું સાંપ્રત જ છે કે-“તિથિચર્યાથી
ઘેરાયેલા વર્તમાન સમયમાં આ ગ્રન્થ મૌલિક પ્રકાશ પાડનારો હોઈ
સર્વ જનોને ઉપકારક થવા યોગ્ય છે.”

શ્રી પર્વતિથિ પ્રકાશ સમાપ્ત.

શ્રી
સુખાખાઈ
જ્ઞાન
મંદિર
સાગરનો ઉપાસ્ય
હોવાઈ